

66.5

Б 86

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕХНІЧНО-ГОСПОДАРСЬКИЙ ІНСТИТУТ

На правах рукопису

Курс ч. 87

О. І. Бочковський

Доцент Української Господарської Академії

ВСТУП ДО НАЦІОЛОГІЇ

Курс лекцій

УТГІ

Verlagsbuchhandlung
DNIPROWA CHWYLA
Dr. O. Wintoniak

Регенсбург

1947

Франкфурт

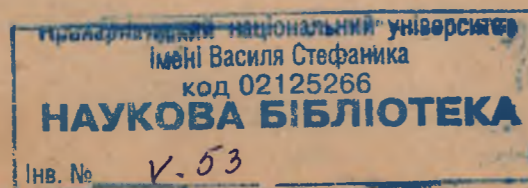
ПЕРЕДМОВА

Для уникнення непорозумінь мушу відразу ж на вступі зазначити, що ця праця не має характеру ані підручника, ані бодай систематичного курсу. Це є кілька нарисів, що мають своїм завданням з'ясувати головні питання, зв'язані з проблемою нації, на підставі наукових досягнень у цій ділянці соціологічних студій. На жаль, не дивлячись на багату / особливо ж у післявоєнній добі / літературу з цього приводу, здебільшого, зрештою, політичного та публіцистичного характеру, саме з наукового боку дуже актуальне питання про націю - не все ще задовольняюче досліджене. Досі не має точної наукової дефініції поняття "нація" та визначення її істоти, як суспільного явища. Ми бачимо далі, що наукова дискусія з цього приводу доходить цілком до протилежних висловів і тверджень. Серед таких обставин писання підручника з метою популяризації націоналістичних дослідів - я вважав недоцільним та з педагогічних мотивів неможливим. Також складання систематичного курсу націоналістичної науки, що належно з'ясовував би стан сучасних наукових дослідів над цим політично найспірнішим питанням повоєнної доби, виходило би далеко поза межі поставлених курсами Українознавства завдань. Через це я рішив дати тільки оцей цикл окремих нарисів, що обійматиме комплекс головних питань, органічно зв'язаних з проблемою нації. Через це й названо цю працю: - "Вступ до націоналістичної науки", що більш відповідає її змісту та характеру.

З літературних джерел, що будуть зазначені в окремих розділах цієї праці, як і з критичного показника загальної націоналістичної літератури, читач матиме змогу докладніше ознайомитися з питаннями, що його спеціально цікавитимуть. Цей конспективний нарис націоналістичної науки маю намір ширше розвинути в спеціальній монографії - "Модерна нація", що буде спробою обґрунтування націоналістичної науки, як самостійної науки про націю.

На Великдень, 1934 р.

Автор.

Лекція перша.

I. ПРОБЛЕМАТИКА, ЗАВДАННЯ ТА ПОЧАТКИ НАУКИ ПРО НАЦІЮ. /НАЦІОЛОГІЯ/.

1. Національне пробудження й відродження Європи.

Від середини минулого століття національне питання відіграє дуже активну роль в політичному житті Європи. Під цим оглядом революційні події 1848 року, що символічно й віщо названо "весною народів" - є свого роду Рубіконом у новітній європейській історії. Фактично вихідну точку сучасних національних змагань і рухів хронологічно можна посунути ще далі назад. Вже у першій квадранті XIX ст. можна констатувати революційні виступи поневолених народів, напр., на Балканах проти турецького утиску: перше сербське протитурецьке повстання вибухло у 1804 році. Але щойно масове грецьке повстання у 1821 р. та звірська розправа з ним з боку турецьких урядів - звернуло увагу європейської громадської opinio на безпросвітню долю балканських християнських народів, що загинули у турецькій неволі, викликаючи одночасно живі симпатії до їхніх визвольних змагань. Паризька липнева революція 1830 р. - мала наявний вплив на визвольні змагання європейських пригноблених народів. Відгомін її можна простежити від Балкан, через Польщу / листопадове повстання / аж до Ісланду, де з цією подією зв'язані початки новочасних національних і політичних змагань цього найменшого європейського народу.

Добу 1848-1871 років історики називають слушно епохою національного ренесансу Європи. Попереджувала її після Віденського Конгресу / 1815 р. / доба "національного пробудження" / 1815-1848 / - за влучною назвою французького історика Г. Велля / G. Weyl / . Дійсно, минуле століття було свідком пробудження цілої низки т.зв. "неісторичних", а властиво недержавних народів, як в європейській частині Туреччини, так і в Австро-Угорщині, що з національного боку уявляла з себе дійсно якийсь живий "етнографічний музей". На сході Європи, себто, в межах колишньої Російської імперії, цей національний процес захопив у першу чергу тільки західну її територію від Фінляндії через Литву до України. Активніше він тут виявився згодом, щойно з початком XX ст. у зв'язку з першою російською революцією / 1905-06 рр. / . Одним з найскрайших виявів цього європейського національного відродження XIX ст. було осамостійнення та об'єднання з одного боку Італії, а з другого боку Німеччини. Ці дві події мали далекосягле політичне значення, ґрунтовно міняючи європейські міждержавні відносини, як вони були встановлені на віденському конгресі під впливом Меттерніха, непримиримого ворога національної засади, по його думці, революційної та дуже загрозової для державного абсолютизму і централізму.

Так у зв'язку з національними визвольними змаганнями неминуче мусив виринути конфлікт між державою і нацією, особливо ж там, де кілька народів було скупчене під чужим політичним пануванням і де державний централізм вороже поставився навіть до культурних змагань недержавних народів, проголошуючи непримириму боротьбу їхнім національним змаганням та програмово ставши на шлях примусового їх винародовлення.

2. Перші спроби національної ідеології та теорії.

Звичайно, що поява нації, як політичного чинника на коні історії Європи, поява цієї драматичної постаті, що досі була здебільшого пасивним статистом, мусила викливати до неї зацікавленість з боку політичної ідеології та теорії. Природно теж, що перші ідеологи нації мусили вийти з табору поневолених народів, як передовсім заінтересованих у теоретичному обґрунтуванні та виправданню своїх національно-визвольних змагань.

В дійсності не так було. На цих сторінках мені доведеться нераз вертатися до питання про ідеологію та теорію модерної нації, а при цій нагоді ілюструвати цей його бік відповідними фактами і доказами. Тут покищо обмежуся двома типовими та дуже яскравими прикладами, які, до речі, й хронологічно належать до перших проявів новочасної національної ідеології.

Фіхте. Отже й передовсім згадаю славетні "Промови до Німецького народу" Фіхте / 1808/, виголошені під час розбиття та поневолення Німеччини французькою інвазією наполеонівських військ і що стали справжньою "національною біблією" не тільки політичного визволення та об'єднання німців, але залишилися свого роду догматичним канонем романтичного націоналізму взагалі. Завданням цих промов, як каже німецький історик П. Йоахімсен, автор програмної монографії - "Від німецького народу до німецького держави" / Історія німецької національної свідомості / - було показати нації її втрачену самобутність та навчити, як вона може її знову здобути. Це має статися шляхом нового виховання, що не є тільки народним вихованням у розумінні Песталоцці, але національним вихованням". В першу чергу це має бути виховання національної свідомості. Фіхте хотів будити прищепленням своїм землякам почуття національної гордості, що свідомо й програмово підносилося до шабля німецького месіанізму та виключності одночасно. У своїх "Промовах до німецького народу" Фіхте із захопленням пророка проповідував, що лише німецький народ є справжнім носієм справжньої культури; що тільки німецька мова є дійсно живою та творчою; що лише німці вносять поважність, працю, ґрунтовність у всі питання культурного життя й що тільки вони можуть відродити та відродити світ. Філософія Фіхте - як каже попереду цитований автор - "є релігією, а його релігія є моральним домаганням". Це саме надає цій постаті особливу велич та виключність".

Палацький. Зовсім іншого характеру є другий документ, який я хочу тут навести. Це уступ із голосного листа великого чеського історика та будівничого модерної чеської нації - Фр. Палацького, написаного /11.IV.1848/ у відповідь на заклик всенімецького франкфуртського союму, куди його було запрошено. Автор славетної історії чеського народу, у своєму згаданому листі, мотивуючи причини своєї відмови, одночасно при цій нагоді позитивно виклав свої погляди на право народів на самогвначення. "Право народів - писав Ф. Палацький - це дійсне право природи; жадний народ на землі не має права вимагати щоби для його користи приніс себе в жертву його сусід; жадний народ не є зобов'язаний відступитися або опірувати себе для добра свого сусіда. Природа не знає жадних пануючих народів або народів наймитів..."

Цікаво порівняти цю національну ідеологію чеського діяча та виступ з попереду зазначеними поглядами на цю саму справу славетного чеського філософа. Між ними відзначається наявна суперечність, що є випадкова, але власне типова для новочасної національної ідеології. Цей дуалізм між німецьким національним аристокра-

тизмом, який характеризує програмовий національний месіанізм, виключність, заборчність та чеським національним демократизмом, що знову відзначається свідомою людяністю, визнанням засади рівноправності та терпимості, - відтак тягнеться червоною ниткою через усю історію національних ідеологій аж до наших часів. Може ніколи ця досі згадана суперечність національних світоглядів не виявлялася так непримиримо гостро і ворожо, як саме тепер у добу загального розбурхання національних пристрастей та стихій.

3. Національне питання та наука.

Національні ідеології були першими теоретичними рефлексами на прояви національного ренесансу, про який тут згадувалося на вступі. Суспільні ідеології, навіть коли вони суто-теоретичні, не можуть бути науково зовсім об'єктивними. На них все лишається певне тавро неминучого суб'єктивізму в наслідок заінтересованості, що є невідлучною ознакою людей, діючих як представники громадських гуртів або течій. Ця власне обставина найбільше ускладнює науковий дослід суспільних явищ та наявно гальмує розвиток і поступ громадознавства. Цим у великій мірі можна пояснити релятивно запізнене повстання соціології, як окремої науки, як і всі ті манівці, якими мусила пройти ця молода галузь науки, заки вона щойно у цьому столітті вийшла справді на науковий шлях свого розвитку. Не можна дивуватися, отже, що спеціальні соціологічні дисципліни повставали та відокремлювалися також з великим запізненням. Не дивно, що й наука про націю ще й досі власне не самовизначилася як слід і є все дискусійним питанням між заінтересованими поодинокими науковими ділянками. Адже нація, без сумніву, належить до найскладніших витворів людського співжиття, природу та істоту якої науково дуже тяжко збагнути або з'ясувати. І не тим більш, що згадане явище відзначається великим динамізмом. Зокрема від середини минулого століття ритм і рух національних процесів є дуже швидкий. Націю символічно можна порівняти з річкою, берега якої викликають ілюзію тривкості форми, але яка вічно пливе, все міняючи свій зміст. До цього боку національної проблеми доведеться ще звернутися у зв'язку із самоозначенням націології, як самостійної науки. Її кілька попередніх зауважень мають пояснити, чому початки наукового підходу та трактування національних питань - були більш випадкового, ніж систематичного характеру й чому в них імпровізація та інтуїція на разі переважали над методичністю та систематичністю. Психологічно не мусить теж дивувати обставина, що піонери націології переважно виходили з рядів поневолених народів і що наука державних націй менше цікавилася націологією й мало сприяла її творенню. Історія або краще кажучи преторія націології красномовно стверджує цю тезу. Національна проблема в середині XIX ст. найбільше зацікавлення викликає серед німців та італійців, що переживали у цю добу процес свого політичного самоозначення. Має вона чимало самостійних дослідників серед поневолених народів габсбурської та царської монархії: чехів, мадярів, поляків, українців, що, або боролися за свою державність / мадяри та поляки /, або були захоплені процесом національного відродження / чехи, українці /. Властиво, кожний поневолений народ у процесі своєї національної боротьби, скорше чи пізніше мусить мати не тільки своїх ідеологів її, але й теоретиків, що більш чи менш науково обґрунтовують засади та загальну програму його визвольних змагань. Багато в них різного й своєрідного в залежності від індивідуальності кожного окремого народу. Але чимало є в них теж спільного і загального у зв'язку з

в с е е в р о п е й с ь к и м спочатку, а тепер уже всесвітнім характером новочасного національного ренесансу. Саме цей факт, так би мовити універсальної актуальності та подібності між усіма національними рухами є однією з підстав для творення й виправдан-
 на ц і о л о г і ї, наперед забезпечуючи в ній т и п о - л о г і ч н у методу дослідів, себ то, використання способом порівняння збірною, мовляв, характеру національних явищ.

4. Наука про націю чи розподілення проблеми нації між окремими науками.

таке питання не є зайвим або безпідставним. Фактично дотеперішній розвиток дослідів щодо нації йшов скорше шляхом міжнаукового розподілу цього питання, ніж по лінії самоозначення націології як окремої науки.

Ф.І. Нойман. На це звертає увагу один із старших дослідників національної проблеми - Фр. І. Н о й м а н /Fr. I. Neumann/, автор джерельної й досі все ще цікавої студії - "Нарід та нація" /Volk und Nation, 1888/. Він у вступі для прикладу наводить список тих наук, для яких національне питання має, на його думку, спеціально значіння, а саме: народознавство / етнографія/, популяціоністика, антропогеографія, народне господарство, соціологія, правознавство, особливо ж державне і міжнародне право. Цей реєстр не є вичерпуючий і вимагає доповнення. Бо, крім згаданих у ньому дисциплін, ще ціла низка інших наук також більше або менше цікавиться національним питанням, напр., антропологія, етнологія, психологія народів, / Völkerverpsychologie/, історія, естетика, мовознавство, а передовсім політика.

В цьому списку є дві науки - е т н о л о г і я та е т н о - г р а ф і я, що на підставі їхньої назви / е т н о с = н а р і д /, неначебто спеціально є присвячені вивченню питання, про яке тут мова. Таке припущення було б однак помилковим, бо обидві ці дисципліни мають на увазі початкові фази формування народів, а не модерну націю. Їх більше цікавлять т е т н о л о г і ч н і, а не к у л ь т у р н і народи. Вони здебільшого здійснюють свої досліді саме на порозі появи новітньої нації й через це не виключають потреби самостійної націології; скорше передбачають та обумовлюють цю наукову дисципліну. Це саме у великій мірі можна було б сказати й з приводу науки про психологію народів. Зацікавлення інших наук, що наведені у згаданому списку, дійсно є с у т ь о - с п е ц і а л ь н е; вони можуть і не трактувати нації загальною.

П. Сорокін. Неначе б і л о г і ч н о нація мала б у першу чергу бути о б ь є к т о м систематичного вивчення з боку с о ц і о - л о г і ї, як науки про суспільство. Але передовсім спеціалізація цієї молодшої науки не пішла ще так далеко, а відтак декотро із соціологічних дослідів. Напр., відомий російський / тепер перебуваючий в Америці/ соціолог - П. Сорокін виключає націю з числа своїх "комунікативних груп", себ то, суспільних колективів. Нація, по його думці, це нетипово суспільна, але тільки збірна група, яку неможливо визначити, ані на підставі поодиноких ознак, ані на засаді так чи інше комбінованих її властивостей. Через це нація, як така, не є суспільною групою, так само, як напр., " д и ч и н а " - зоологічною, " о в о ч і " - ботанічною. Річ ясна, що таке ставлення справи автором оригінальної " с и с т е м и с о ц і о - л о г і ї " є помилкове й продиктоване власне науковим формаліз-

мом. Складність даного явища, як у цьому випадку, не може, звичайно, бути підставою для виключення його за межі спеціального вивчення з причин класифікаційного лише догматизму. Адже французький соціолог Р. М о н ь е /R. Maunier/ у своїх викладах про суспільні групи / Essais sur les groupement sociaux. 1929/ - знайшов місце для нації серед груп т е р и т о р і а л ь н о г о т и п у / Groupements de localité/.

Р. Челлен. Останніми часами націю, як об'єкт спеціального вивчення, зараховують до п о л і т и к и, де давніше гегемонію мала держава. Під ним оглядом цікавою спробою треба вважати " Н а р и с с и с т е м и п о л і т и к и / 1920/ покійного шведського мовознавця - Р. Ч е л л е н а / R. Kjellén/, який національній проблемі визначена була окрема ділянка, на а з в а н о м е т н о п о л і т и к о ю. Конкретизуючи цю назву, придбала вже право громадянства в Німеччині, можна б було етнополітику уважати національною політикою, отже, спеціальною, або практичною н а ц і о л о г і є ю. У своїй системі шведський автор має на увазі д е р ж а в н у н а ц і ю. Досліді її він присвячує спеціальну ділянку свого нарису, якій дає спеціальну назву - д е м о п о л і т и к а. На думку Челлена, це ще непочатий кут науки, що немає попередників, бо, як він зазначає, "етнографи назагал зовсім не дбають про державні народи та у своїх системах зовсім не торкаються справи політичних кордонів." Демополітика Челлена є отже п о л і т и ч н о ю, а не загальною націологією. Вона свідомо обминає н е д е р ж а в н і нації, на які теоретична націологія має звертати спеціальну увагу, бо власне з їх визвольними змаганнями актуальною стала і все більше активізується проблема модерної нації у новочасній історії.

На цьому прикладі можна бачити, що політика, як наука, також лише зі свого становища трактує та студіює національну справу. Це саме можна сказати і про всі інші науки, що так або інакше цікавляться нацією. Кожна з них вивчає лише один бік чи вияв нації, як громадського явища. Кожна з них робить це с в о є ю власною методою. А тому, що науки, які цікавляться нацією, дуже різноманітні, одні природничі / антропологія, біологія/, другі - гуманітарні / за німецькою термінологією / Geisteswissenschaften/, як соціологія, історія, філософія, правознавство, і т.д.; інші, врешті мішаного те переходового типу, як антропогеографія, або етнологія, - то звичайно, неоднакові їх методи й результати дослідів. Назагал, ця " м о з а і к о в а", так би мовити, метода трактування національного питання лише ускладнює вивчення нації, як такої, себто, як окремого й своєрідного явища людського розвитку та співжиття. Через це саме, попередно з'ясовану тут п а р ц е л ь н о ю проблеми нації між окремими науками навіть з м е т о л о г і ч н о г о боку доводиться визнати недоцільною. Іншим словом, в інтересах всебічного та вичерпуючого дослідження цього питання теоретична загальна націологія, як спеціальна наукова ділянка соціології, по зразку, напр., такої науки про релігію, є необхідною та виправданою.

Ст.І. Папроцькі. Однак, таке неначеб то зовсім зрозуміле домагання - ще й досі визнається багатьма дослідниками національних питань. Ще й досі є прихильники вищезгаданої парцеляції систематичного вивчення національного питання. Згадавши її саме з методологічних мотивів торік / 1933/ польський дослідник Ст.І. Папроцькі, по думці якого, націологія або природознавство / за німецькою назвою - Nationalitätstunde, не є наукою, але тільки предметом наукових дослідів. Особисто належу до протилежного табору. Гадаю, що нація, як суспільний факт,

відограє у сучасному громадському житті культурного людства не меншу роль, ніж держава або релігія. Питомі її вага, як культурного та політичного чинника, все зростає й зростатиме в найближчій будучині. Заплутаність, складність а через це і гостра дискусійність національних питань у політичній практиці конче вимагає теоретичного збагнення та з'ясування істоти нації в її генетичному розвитку та сучасному стані. Найкраще цього можна досягти відокремленням націології в самостійну науку про націю. Лише цим шляхом можна усунути дотеперішній хаос в теоретичних дослідках проблеми нації. Тільки самостійна націологія може покласти тривки теоретичні основи для практичної національної політики - /етнополітики/. Зайво казати, як це конче необхідно, а особливо тепер, коли не лише Європа, але й другі континенти / Азія, Африка, Південна Америка / масово захоплені національною стихією що в з організовані стані може бути творчою силою та передумовиною культурного здвигу сучасного людства й яка, навпаки, будучи полишена сама собі без організуючого та контролюючого впливу критичної, наукової думки, стає великою небезпекою та надзвичайно деструктивним чинником.

5. Деякі особливості нації, як об'єкту наукового дослідження.

Суспільні явища та процеси дуже складні. Крім цього, вони загалом динамічні. Властиво вони не існують в статичному стані, себто, бодай відносного спокою. Це дуже утруднює їхнє вивчення. Цим пояснюється, між іншим, чому в соціології, від самого початку, себто від О. Конта / Aug. Comte / динаміка все переважала над статикою; чому соціологічно краще з'ясована механіка суспільних процесів, ніж аналітика основних суспільних явищ. Щойно новітня соціологія, як "наука про відносини" / *Verhältnungslehre* / за назвою Л. фон-Візе / *L. von Wiese* / одного з її основоположників і провідників т.зв. "кельнської школи", в цій науці, або сучасний "behaviourism" в американській соціології, напрям що студіює суспільні явища та процеси, як вислід громадської поведінки людей, - промовує творчі шляхи для розвитку та поступу соціології, як справжньої науки.

Громадські взаємини людей дуже різноманітні. Чим вищий культурний шабель, тим складніші вони і тим більше виявляють вони нахил до різничковання в міру суспільного поступу. Ці взаємини бувають морального, правного, господарського, політичного, релігійного і т.д. характеру. Кожний рід цих взаємин став об'єктом окремого досліджування й вивчення окремими спеціальними соціологічними дисциплінами. Так повстали та існують політична економія, наука права, наука про релігію, етика, естетика. Деякі з них, як народне господарство, наука права, з'явилися ще перед народженням загальної соціології. Нікому в голову не приходило думка, що можна заперечувати або обмежувати їхнє право на існування.

Нарід і модерна нація. Соціологічним фактом є також національні взаємини між людьми. Цей рід міжлюдських взаємин виявився пізніше у порівнанні з іншими проявами міжлюдських стосунків. Національні взаємини є дуже типовим явищем нової епохи сучасного громадського життя, передовсім в Європі. На підставі їх та у зв'язку з ними населення ділиться на зворідні суспільні колективи, що називаються націями. Модерні нації розвинулися протягом останніх нецілих двох століть з народів, що творилися на протязі кільканадцяти попередніх століть.

Нарід - це старий витвір - не лише історичного, але й природного процесу, вихідними точками якого були розпорошені племена злучені кров'ю, себто спільним походженням. Територія, як спільна батьківщина, об'єднувала народи. Історія моделювала їхню душу, себто, свідомість власної відрубності та самотності. Модерна нація, є витвором цієї національної свідомості та волі до незалежного існування.

Термінологічний хаос.

Така загальна схема повстання й розвитку модерної нації. Докладніше мова про це буде далі. Алу тут вже слід зазначити два основні етапи в націотворчих процесах. П. Мілю - в своїй теорії нації: "Национальный вопрос" 1925 яскраво розрізняє дві головні фази в історії повстання та розвитку народів. Кінстатовання цього факту є дуже важне методологічно з погляду наукового дослідження нації. Виходячи з нього, можна й слід усунути передовсім деякі термінологічні неясності в націологічних студіях. Ми побачимо далі, як паралелізм, а іноді навіть плуралізм назв для означення явищ і фактів народотворчого процесу спричинили зайву й шкідливу плутанину в теоріях нації. Люди були та є рабами слів. Гетье влучно зауважив, що людина, коли їй бракує якогось поняття, підкидає замість нього по суті порожнє слово. Очевидно, як протест проти цього культу слова, автор геніяльного "Фавста" демонстративно підкреслив, що на початку було не слово, але чин, себто, факт. Для соціолога взагалі, а для націолога зокрема таке розрізнявання фактів від слів, як визнання пріоритету фактів над словами, мало б бути першим і основним методологічним правилом. Тоді скорше можна було б усунути той хаос понять, що, завдяки повному анархізму, панує непереможно в писаннях про національні справи. Тут весь час плутаються вирази нація, народ, люд, народність і т.д., однаково в усіх мовах, не зважаючи на велике писанням попереду німецький дослідник Фр. І. Нойм - цілу студію, щоб внести світло в цей термінологічний хаос і що згодом інший його земляк, відомий географ - Ал. Кірхгоф присвятив цьому питанню спеціальну студію "До зрозуміння понять нації та національності". /1905/

Складність істоти нації.

/Ед. Єллінек /. Націологічні досліди ускладнюються не лише через згадану попереду термінологічну плутанину. Нація, як громадське явище, безперечно належить до найскладніших витворів суспільного життя. Дослідники мажно намагаються знайти такі ознаки, що висчерпували б повно істоту нації та уможливили наукову її дефініцію. З цих причин, як ми бачили, Сорокін націю взагалі викреслив зі списку об'єктів соціологічного досліду. Під цим оглядом цей російський соціолог не є унікалом. В особі відомого німецького дослідника держави - Ед. Єллінека він має свого попередника. У своєму княсичному підручнику "Загальне державознавство" Ед. Єллінек спеціально звертається та аналізує істоту нації й приходить з цього приводу до такого зовсім негативного висновку: "Неможливо отже навести хочби один певний, об'єктивний критерій народу. Неможливо також витворити такий критерій шляхом комбінації кількох ознак. З цього випливає, що нарід не є нічим об'єктивним в розумінні чогось назовні існуючого. Скорше він належить до великого гурту суспільних явищ, які взагалі неможливо визначувати зовнішніми мірилами. Нарід - це скорше цось істотно суб'єктивне, прояв певного змісту свідомості. Багато людей, що почувують себе зв'язаними багатьма спільними культурними ознаками і через це одрізняються від інших - творить нарід."

Тут не місце для аналізу та критики такого погляду. Зроблено це буде на дальших сторінках цієї праці. Але тут я навів горішню питану, як ключову ілюстрацію того, що нація, як об'єкт наукового дослідження, належить до найскладніших і найспірніших питань нової соціології. Бей скептицизм іноді доходить до заперечення самої можливості об'єктивно-наукового збагнення її істоти, а таким чином і самої науки про націю взагалі.

Треба отже відповісти на питання - чи цей скептицизм є виправданий? Точними словами кажучи: чи можлива соціологія? Чи є вигляди підстави для існування такої спеціальної соціологічної дисципліни?

6. Чи є можлива і виправдана спеціальна наука про націю?

Ми бачили, що "мозаїкова" метода вирчення нації, себто, фактичне розпарцелювання дослідів над цією проблемою між різними науками не є задовольняючою з багатьох причин. Повстає природне питання чи можлива окрема наука про націю? Чи є для цього потрібні передумови і головню окремий дослідний матеріал?

Перешкоди на шляху Цікаво, що дослідники оглядом народження соціології багато де в чім нагадує історію початкового розвитку соціології.

Саме минає сто літ від заснування О. Конт ом соціології, як окремої науки, місце якої автор у свій час славетного "Курсу позитивної філософії" точно визначив у своїй відомій класифікації наук, одночасно з'ясувавши проблематику та завдання цієї наймолодшої дитини в родині наук та охрестивши її / у 1838 р. / новою назвою соціологія, замість "соціяльна фізика", як би вона мала бути названа по думці де-кого з тогочасних дослідників, напр., Кетле / Guétel /, одного з фундаторів наукової статистики.

Виявилось однак незабаром, що самозначення наукових дисциплін є зв'язане з тяжкою боротьбою. Поява соціології зустрічалася з одвертою ворожнечою з боку сусідніх наук: народного господарства, історії, філософії і т.д., представники яких заперечували право на існування цієї наймолодшої наукової дисципліни. Ця боротьба тяглася продовж цілого майже XIX ст. Заперечувалася сама навіть назва соціології, яку мовні пуристи уважали недопустимим філологічним варваризмом через те, що перша її половина була латинського походження, а друга грецького. В цьому добачали вороги соціології злочинне порушення мовного стилю. Для ілюстрації цих критик соціології наведу уривок з відомої фундаментальної праці Дільтей / Dilthey / "Вступ до гуманітарних наук" / 1883 /, де цей оборонець відрубності т, 33. "Гуманітарних наук" / Geisteswissenschaften / в протилежність до нау природничих / Naturwissenschaften / на адресу громадознавства й спроб О. Конта відокремити вивчення суспільних явищ та процесів, як самостійну науку, - іронічно писав: "Нова наука встановлюється відкриттям важких правд, а зовсім не шляхом огороження патиками досі не окупованого у світі терену фактів..."

Ще в кінці минулого століття П. Барт / P. Barth / написав велику полемічну монографію з цього приводу, а саме: - "Філософія історії, як соціологія" / 1897 /. Майже кожен підручник соціології, що виходив перед першою світовою війною, починався з виправдання назви та права цієї науки на існування.

Зупинився я тут на цьому через те, що доля соціології, яка саме народжується, дуже нагадує початки історії соціології. Як безпідставно там було заперечувано права соціології на існування, так немає раніш поборовання спроби обґрунтування соціології, як спеціальної соціологічної дисципліни. Заслуга О. Конта саме полягає в тому, що він визначив суспільне явище, як об'єкт самостійного наукового дослідження, що правильно розмежував сферу її дослідження від інших наукових комплексів і напр., біологічного, як найближчого. Інша справа, як Конт сам виклав основи цієї науки. Сьогодні соціологія Конта, цього батька філософського позитивізму, звичайно, має переважно лиш історичне значіння. Але свого часу це був величезний крок наперед в напрямі наукового трактування питань суспільного характеру. На О. Конті базувалася дальший розвиток нової соціологічної громадознавства.

Спеціалізація соціології.

Природною була також пізніша диференціація та спеціалізація соціології. Адже загальна соціологія могла вивчати суспільні явища й процеси в цілому. Завданням окремих спеціальних соціологічних дисциплін є досліджування поодиноких проявів суспільного життя. Як вже згадувалося, деякі з цих спеціальних соціологічних дисциплін повстали вже перед появою соціології, як напр., народне господарство. Інші, як скажیم, наука про релігію або культуру, появилися згодом. Є фактом, що соціологія та соціологічна метода трактування явищ громадського життя мали незвичайний корисний вплив на гуманітарні науки. Модерні наукові напрями в історії, філософії історії, естетиці, правознавстві, науці про релігію, державу, культуру, літературу тощо, є незаперечним цього доказом.

Соціологія та нація.

Ця спеціалізація соціології опинилася на порозі національної проблеми, як вияву, без сумніву, своєрідних та з фактичного боку дуже типових явищ нашої доби. Спеціальну своєрідність національних явищ, як окремого фактора громадського сучасного життя, ніхто не буде заперечувати. Для теперішньої доби доводиться їх визнати мабуть найбільш типовими. Масовий їх характер конче вимагає систематичного й всебічного їх вивчення. Ця справа дуже утруднюється у зв'язку з надзвичайною складністю природи національних взаємин людей, однаково зовнішніх / інтернаціональних /, так і внутрішніх / інтранаціональних /. Наука покищо безсила дати відповідь на питання: що таке нація? Через що і як люди відчувають свою національну приналежність? Як повставали народи? Як перетворювалися вони в модерні нації? Яка суспільна функція нації? Проблема еволюції народів це одно з найактуальніших і все ще відкритих питань націософії. Маса рик, що як філософ і соціолог багато присвятив уваги національним справам, писання якого з цього погляду мають каменярське значіння для соціології, у своєму відомому трактаті "Нова Європа", написаного під час першої світової війни, дуже добре ілюструє цю складність проблематики народознавчих дослідів, кажучи: "Нації - змінюються з бігом часу: в якій мірі і через що? Чи вони змінюються фізично / анатомічно / шляхом схрещування, або й в наслідок професії? Через те, що живуть в місцях? В залежності від харчів? Можливо, що в наслідок поведень? А як впливає зміна тіла, зглядно кістяка на психичні властивості? Чи психичні властивості народів змінюються незалежно від фізичних і чому? Чи ці властивості змінюються самі по собі, або під впливом зовнішніх психичних властивостей? Шляхом засвоєння чужих думок, звичаїв, установ і т.д. Виникає отже, нелегка проблема самостійності народів, самостійності та самовистарчальності їхньої культури."

Потреба і виправданість націології.

Вже ці запитання-це свого роду націологічна програма. Вже вони виправдують потребу націології, як окремої спеціальної соціологічної дисципліни. Бо тільки націологія, використовуючи дані та матеріали окремих наук, що зі свого становища цікавляться деякими з цих питань, як, напр., антропологія, етнологія і психологія народів може дати критичну та висвітлюючу відповідь на них. Саме тепер, після великої війни, національні справи, дуже складні та запутані в своїй істоті, ще більше ускладнюються. Перед нами повстали і творяться незвичайно складні суспільні вимоги національних колективних шукань і змагань. Напр., італійський фашизм, німецький гітлеризм, що знаходили більший або менший відгомін не лише в Європі, але і по цілому світі / Японія/. Дослідження вивчення їх належить до компетенції соціології. Але загальна соціологія не зможе з'ясувати висвітлюючи причини та природу цих явищ, як і передбачити можливі вигляди їхнього майбутнього розвитку. Найкраще це могла б зробити знову таки націологія. Конкретно - ці соціологи, що спеціалізуються на вивченні національних рухів і питань.

Словом, констатую і підкреслюю знову: є досить своєрідної, мовляв, " суспільної матерії", для націології. Саме життя вимагає уконститування цієї спеціальної дисципліни соціології. Передовсім це лежить в інтересах самої загальної соціології. Відкидати або заперечувати націологію можна лише з мотивів наукового формалізму чи консерватизму.

Наука про релігію.

Так само, як тепер нехтуються чи поборюються змагання, або спроби в напрямі самоозначення націології, в минулому можна було заперечувати осамостійнення кожної нової спеціальної соціологічної дисципліни. Візьмемо для прикладу одну з них: науку про релігію. Адже доба, коли релігія домінувала в громадському житті, належить вже / бодай для Європи/ до минулого. Природа релігійних почувань значно простіша за національні. Гострота їх наявно занепадає у порівнанні, напр., з минулими століттями /XV-XVII/, коли релігія відігравала дуже активну політичну роль, була одним з провідних чинників державного життя, доказом чого може бути дуже вимовна тогочасна теза: *salus populi, eius religio* - /чия влада, того віра/; врешті, спричинила порожанські і міждержавні війни, напр., у Чехії з приводу гуситства, а скрізь по цілій Європі на ґрунті антагонізму між католицизмом і реформацією - сьогодні все це принаймні в Європі належить до історії.

Не значить зовсім, що роль релігії, як фактора суспільного життя народів - є вже остаточно скінчена. Соціологічно, безперечно, релігія є одним з найцікавіших і найглибших суспільних явищ та заслуговує якнай докладнішого з'ясування з боку науки. Можна констатувати, що наука віддавна і широко цікавилася проблемою релігії. Не згадувати вже про богослов'є, інтерес якого до релігії був специфічний та обумовлений здебільшого потребами церкви, ціла низка різних наук від історії, філософії, етики до етнології та соціології виявляли неабияк зацікавлення до питань релігійного характеру. Здавалося, що таким чином вивчення релігії є вистаржене та забезпечене з боку науки. А проте, у середині XIX ст. повстала наука про релігію та порівнююче віровчення, як спеціальні соціологічні дисципліни. Право германознавчих наук ніхто не заперечує, а позитивне їхнє значіння для загальної соціології є поза всяким сумнівом.

Так само недоцільним і безпідставним є заперечування потреби або можливості науки про націю, що однаково виправдана як з теоретичного, так і з практичного боку. Найкращим доказом цього може бути факт, що націологія силою обставин почала вже творитися від середини минулого століття; що вона має цілком свою прееісторію, що видатні соціологи, як Масарик, передбачали та констатували потребу цієї спеціальної соціологічної дисципліни, присвяченої вивченню нації, національних рухів і національних питань.

Лекція друга.

7. Преісторія та каменярі націології.

Звичайно, я не маю наміру писати тут докладної й висвітлюючої історії початків науки про націю. Я хочу лише пригадати загальні риси тих і те, ким і що було зроблено для повстання новочасної націології, а одночасно коротенько схарактеризувати відношення поодиноких народів і країн до національного питання.

I. Г. Гердер.

Хрещеним батьком її слід уважати I. Г. Гердера /1744-1803/, цього "архієрця чистої людяности", що наприкінці XVIII ст. підніс проблему нації, передбачаючи майбутнє її значіння як культурного та громадського чинника в новітній історії Європи. Для Гердера є природним органом людяности держава - "штучним витвором". Природа - давив він у своїх славетних "Ідеях до філософії історії людяности" - виховує родини; найприродніша держава є також один нарід з одною національною вдачею, що в ньому заховується впродовж багатьох тисячеліть; а якщо, народжений з нього володар захоче цього, то може її / національну вдачу - Б./ дуже легко виплекати; бо нарід це такаж природна рослина, як і родина, тільки вона має більше галузів. Нічого, отже завданню влади не є більше протирічним, як неприродне перемішування людських племен і народів під одною булавою". Гердер передбачає, що держави - з національного боку мішані - розпадуться й що ідеал всесвітньої людяности здійсниться в національних державах. Звичайно, що націософія Гердера ще дуже романтична, сьогодні його погляди вимагають ґрунтовних наукових коректур. Проте, незаперечною заслугою цього німецького філософа лишиться на завжди те, що він перший належно розрізнив націю від держави. Аж до світової війни в західній Європі науково й особливо політично ці два поняття без потреби плуталися, особливо ж у Франції та в Англії. Подекуди й головню з політичних міркувань на цей шлях вступила й об'єднана державно батьківщина Гердера. Є зрозумілим також той величезний вплив, який мала національна філософія автора "Ідей" на пробудження та відродження всіх поневолених і недержавних народів взагалі, і на слов'янські зокрема, що констатує Масарик у своїй монографії "Чеське питання", кажучи: " Був отже Гердер головним слов'янським учителем у добі відродження".

Німеччина. В Німеччині, як реакція проти спроб Наполеона збудувати універсальну монархію, прокинулося, про що вже тут була згадка, сильне національне почування. Воно виявлялося більше у формі національних ідеологій, ніж теорій. Докладна історія націології мусила б узгляднити обидва ці прояви зацікавлення до національної проблеми й то тим більше, що здебільше вони мають не чистий, а мішаний характер, себ то, ідеологія переплітається в них з теорією. / напр. у Фіхте /.

Отже, щодо Німеччини, то крім Фіхте, про якого тут вже була мова, слід згадати ще Гегеля, філософія якого з її апотеозом германо-німецької культури та духа була впливовим причинком до модерної націології або точніше висловлюючись, до націософії. З нею зв'язані пізніші дослідження над взаєминами між расою та нацією. Генетично з неї можна виводити сучасний німецький расизм, з його племенним месіанізмом і очевидним прямуванням до германської гегемонії в Європі. В Німеччині елементи нації та її впливів був введений в деякі спеціальні соціологічні науки: напр.: до народнього господарства Лістом і до права Савіньї/Savigny/В мистецтві, згадали, а зокрема в музиці програмово підкреслює національний момент - Р. Вагнер, правда скорше як ідеолог, ніж теоретик. До цього доведеться ще вернутися на дальших сторінках цієї праці.

Австро-Угорщина. Австро-Угорщина своєю різноманітною національною структурою була природним тереном для розвитку націологічних теорій. Тут у завзятій боротьбі зустрічалися народи державні з народами поневоленими. Тут у класичних формах, напр., у чехів, проходив процес національного відродження. Тут робилися безнадійні спроби з боку народів-панів законсервуватися й витримати незайманим свій історичний "стан по сіданню". Зрозуміло, що Австро-Угорщина впродовж усього XIX ст. і на початку XX ст. - була майже батьківщиною всіх націологічних спекуляцій та теорій. З боку чехів слід згадати Ф. Палацького та Масарика. З поляків науково національним питанням дуже цікавився відомий соціолог Л. Гумплович, автор джерельної монографії - "Право народів і мов в Австрії" /1879/. З мадярів барон Етеш теорія якого про нації, як "історично-політичні індивідуальності" була дуже популярною в середині минулого століття.

Цікаво, що в Австро-Угорщині була опрацьована національна програма соціально-демократичної партії, звідки вийшли видатні соціалістичні націологи: К. Кавтський, К. Реннер, автор фундаментальної монографії: "Боротьба австрійських народів за державу" й особлив С. Бавер, що написав марксістською методою модерну націологію. Маю на увазі класичний його твір - "Національне питання й соціална демократія" /1907/. Австро-Угорщину називали часто "національною лабораторією". Вона цю назву дійсно виправдала. Політична історія габсбургської монархії від 1848 до 1918 р.р. - є для дослідника національних питань практичною національною школою. Для історика початкової націології це бувша придунайська монархія залишила чималу теоретичну спадщину, що вимагає свого критичного огляду та наукового усистематизування.

Італія. Не можна дивуватися, що Італія в процесі свого національного "risorgimento" /відродження/ в середині XIX ст., коли вона проробила величезну еволюцію від "географічного поняття", за висловом Меттерніха, до модерної державно об'єднаної нації - дала низку видатних дослідників національної проблеми й що їй належить почесне місце в історії початків націології.

І вже тут казав, що перші ідеологи та теоретики нації, природно, виходили з табору поневолених народів, які визвольні змагання своїх народів хотіли обґрунтувати й виправдати науковою методою. Саме під цим оглядом справді піонерське значіння мають праці перших італійських націологів, так само, як зрештою, попередня італійська національна ідеологія мала незаперечний і великий вплив на національні рухи по всій Європі. Під цим оглядом Дж. Мадзіні /G. Mazzini/, один із духових провідників італійської визвольної боротьби, автор містично-мессіанської та яскраво месіаністичної ідеології, фундатор відомої організації "Молода Італія" /Giovane Italia/ заснованої 18

фактично був головним ідеологом тодішньої всеєвропейської національної боротьби. По зразку "Молодої Італії" політичні емігранти та революціонери заклали навесні 1834 р. /у Швейцарському Емігрантському товаристві, назване "Молода Європа". В історії національних змагань поневолених народів - ця "Молода Європа" була справді ідеальним ферментом, що підсилював духово закріпачені нації в їх визвольній боротьбі.

Італійська трійця. Але Італія дала Європі в цей час не тільки видатного ідеолога національної боротьби в особі Дж. Мадзіні, що був, так би мовити, втіленням національної думки. Одночасно Італія дає зразкові приклади діячів двох інших головних відтинках національної боротьби. Дж. Гарібальді /G. Garibaldi/ - це ідеал вояка на послугах національної революції; ідеал шляхотної й святої справи національного визволення відданого революціонера; це - персоніфікація національно-революційного чину. А. Кавур /Cavour/ - рідкий приклад незвичайно талановитого дипломата на початку політичної кар'єри народу, що зриває пута чужої неволі. Згадана італійська "трійця" - це справді майже винятковий приклад щасливої гармонії головних чинників визвольної боротьби. В історії він майже не повторюється. Інші поневолені народи могли багато де-чому навчитися з цього італійського прикладу. Як було вже зазначено, "Молода Європа" у процесі свого національного самоозначення взорувалася здебільшого на зразку "Молодої Італії" та італійської визвольної боротьби. Націологічно - з погляду не лише своєї ідеології, але й техніки боротьби, політичної тактики та дипломатії, вона мусить цікавити кожного дослідника національних рухів, хоча сьогодні вже має, головною історичною лише значіння.

Від ідеології національно-визвольної боротьби Італія незабаром перейшла до теорії нації, до наукового обґрунтування цього. Власне з цього боку її досягнення і спадщина, як оригінальний матеріал до пренаціології, яка нас тут передовсім цікавить.

Манчіні та Маміані. Під цим оглядом в історії початків наукового дослідження нації особливе значіння мав туринський університет, два професори якого, Манчіні /Mancini/ та Маміані, звернули особливу увагу на націю, як об'єкт наукового дослідження. Обіймаючи /в 1851 р./ катедру міжнародного права в згаданому університеті, П. Манчіні виголосив свій славетний інавгураційний виклад на тему: "Про націю, як підвалину міжнародного права", що відтак був оголошений друком в його курсі міжнародного права, а, зрештою, й окремо не раз публікувався. Для Манчіні, нація - це джерело свободи та основа громадських взаємин взагалі. Це думка вченого. Але Манчіні одночасно також і ідеолог визвольної боротьби свого народу. В його ідеології-нація - це "свята та божеська річ", /Santa e divina cosa/ "як сама воля" /quanto la stessa liberata. Націологічно заслуга цього італійського вченого полягає в тому, що він у своїй теорії нації дав цікаву й досі ще актуальну аналізу та класифікацію головних елементів нації, з якою нам доведеться ознайомитися в дальшому нарисі цієї праці так само, як з дефініцією нації цього піонера націології. Крім цього, на увагу заслуговує також те, що Манчіні в основу своєї системи міжнародного права кладе націю замість держави. Це й те пер, після першої великої війни та відомих "14 точок" президента Вілсона й всупереч новітнім спробам модернізації міжнародного права - все ще "музика майбутности". Колега Манчіні, також професор туринського університету й спеціаліст у ділянці міжнародного права, Маміані, в 1859 р. у додаток до своєї праці "Нове право вільної Європи", видає цікаву розвідку:

x/ Mamiani

"Про краще людське об'єднання та національну засаду", де викладає свою теорію нації, а головню подає власну дефініцію нації, на думку самого автора "ясну та стислу", й яка відтак не раз цитувалася пізнішими дослідниками цього питання. Пізніше ми подамо її серед інших зразків різних дефініцій нації. Покищо обмежимося цими матеріалами щодо ролі Італії в преісторії націології.

Польща. По зв'язку з цим, треба тут у кількох словах зупинитися на Польщі, що попри Італію в XIX ст. відіграла дуже активну роль у національно-революційних змаганнях "молодої Європи". Під цим оглядом однак, значіння тодішньої Польщі, конкретніше, її національної еміграції, було з одного боку ідеологічне, з другого - активно-революційне, але менш усього теоретичне у розумінні-націологічній. Ідеологічно мав вплив месіанізм польської поезії / Міцкевіч, Словацький, Красінський /, містична польська національна філософія. Революційно - не лише два польські протимосковські повстання / 1830 і 1863 рр. /, але й передовсім активна участь польських легіонів майже у всіх тогочасних національно-революційних акціях по цілому світі, а передовсім в армії Наполеона. Теоретично поляки не внесли багато в теорію нації. Їхня концепція нації - була історична. Вони жили здебільшого спогадами про колишню Річ Посполиту. Мріяли про відбудовування незалежної Польщі у межах 1772 року. Але їхній революційний табор зумів органічно зв'язати справу визволення польського народу з політичними змаганнями тодішньої європейської демократії. Поляки були співфундаторами та активними членами "Молодої Європи". Їм вдалося придбати для польської справи тоді повстаючий І Соціалістичний Інтернаціонал. Ідеологією наукового соціалізму, К. Маркс - був здекларованим головною метою. Міжнародний соціалізм - у своїй першій фазі - наявно космополітичний і байдужий, коли просто не ворожий до національного відродження та визвольних змагань інших поневолених народів, а передовсім слов'янських / в Австро-Угорщині та на Балканах /, взяв під свій захист польських самостійників і не раз активно виступав на оборону визвольних змагань польського народу. Поляки фактично перші здобули партійну автономію в лоні Соціалістичного Інтернаціоналу, зрештою збудованого на основі державного, а не національного представництва. Щойно після неуспіху їх січневого повстання / 1863 р. / і в наслідок цього занепаду революційної ідеології, а поруч з тим і спроб замирення з існуючим політичним статусом, робляться з польського боку теоретичні спроби випрадання існування "культурної нації" державно поневоленої, та навіть пошматованої, маю на думці цікаву польську ідеологію т.зв. "органічної праці". Теоретично це т.зв. "варшавський позитивізм" з відомим польським філософом і письменником Ст. Свєнтоховським на чолі. В основу цього світогляду була покладена відома теза Декарта: "думаю, отже існую" в її застосуванні до поневоленого народу, що позбавлений політичної самостійності, проте, культурно існує і є здатний до поступового розвитку, як активний та рівноправний член людства.

Каталонія і Фр. Пі-й Маргаль. Від Польщі, цього тодішнього національно-авангарду Європи, мусимо на мент перекинутися в західній куток Європи, бо аж у Каталонію, що в преісторію націології вписана кілька цікавих й оригінальних сторінок, де націологія ще й досі є систематично та дуже успішно плекана. Наполеонівська інвазія розбудила національне почуття Іспанії й викликала стихійний опір проти спроб невтомного корсиканця переманити свою владу за Піреней. Іспанський молодий націонал.

майже відразу ж пішов шляхом державно-центрального лізму. Звідки неминучий його конфлікт з новокаталонським рухом, що пізніше, в середині XIX ст. починав набувати виразно політичного забарвлення, нав'язуючи, правда, дуже приспаних але, проте, все живих ще спогадів про колишню самостійність та автономію Каталонії, цієї транспіренейської України.

По зв'язку з темою цього уступу, мушу пригадати тут про видатного каталонського діяча й політичного теоретика, Ф. Пі-й-Маргаль / Fr. Pi y Margal / якому припадає керуюча роль під час першої іспанської революції / р. 1873 / й що тоді вже робив заходи для проголошення каталонської республіки. Пі-й-Маргаль є автором джерельної монографії - "Народи" / Las Nacionalidades / написаної в 1876 р., і хоча, конкретно пристосованої до політичних відносин в Іспанії, але, яка теоретично трактує проблему нації в цілому її засязі; тому цій праці каталонського М. Драгоманова належить, без сумніву, почесне місце в преісторії націології.

Франція. Менше всього зацікавлення до національної проблеми ми знаходимо в той час у Франції. Це не тяжко зрозуміти й пояснити. Від 1789 р. в наслідок Великої Революції Франція, перетворившись у "єдину та неподільну" / une et indivisible / республіку, пішла по лінії послідовного та безоглядного централізму. За революційною ідеологією нація стала синонімом держави. Таким чином офіційно все населення Франція уважала французьким, незалежно від свого етнічного походження або рідної мови. Отже, однаково провансальці та баски, каталонці та бретонці, ельзасько-лотаринські німці або фламандці. Французькі "аложені" / іногородці / виснажені нації нальню під час революції, що особливо дошкульно вдарила по них, прокидалися до нового життя дуже поволі. Новопро-вансальський та необретанський рух, зародившись від середини XIX ст., мали характер мовно-літературний, а подекуди культурний: чужі були їм національно-політичні аспірації, а тим менше якийсь автономізм чи федералізм, не кажучи вже про сепаратизм. Зрештою, вони не виходили поза місцевий провінційний масштаб. Париж політично їх не боявся, а естетично кокетував з ними, доказом чого може бути загальнофранцузький культ великого провансальського поета Фр. Містрала, ідеолога і провідника т.зв. руху "фелібрів", цього найбільш яскравого вияву неопровансальського національного ренесансу, що знайшов згодом відгомін і серед бретонців.

Е. Ренан. Щойно поразка Франції у війні з Прусією / 1870-1871 / й втрата Ельзас-Лотарингії викликала по той бік Рейну велику й зрозумілу реакцію. Французька думка мусила задуматися над істотою національної проблеми. З національного боку цікавим відгомном цієї реакції можна уважати славетний виклад-трактат Е. Ренана / до речі - бретонця французької культури / - "Що таке нація?" / 1882 /, в якому видатний цей вчений і письменник з особливим наголосом підкреслив значіння національної свідомості та волі, як найосновніших ознак нації, що по його думці є властиво "щоденним плєбісцитом", стверджуючим її непереможне бажання бути та залишитися собою. Цей твір автора славетного життєпису Христа, є найкращим французьким причинком до преісторії націології. Во інші французькі праці XIX ст., що трактують неначе то національні питання, як напр., монографії Летурано / Letourneau / або Лебона / Le Bon / цього останнього відомо й дуже популярна розвідка про закони духового розвитку народів - сильніше належать до об'єкту етнології, ніж націології, як науки передовсім про сучасну націю, а не нарід в

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Інв. № V 53

його давніших сподіях творення. Лише перше видання оригінальної монографії Жоаннє/Johannet / "Національна справа" /1908/, можна уважати новою спробою модерної французької націоналістики, яка майже під час першої світової війни виявила себе більше активно. Але з погляду історії та етнології - Франція може бути цікава, як країна трицифреного впливу для національної еміграції цілої Європи, коли не всього світу. Через не вона претендує іноді на титул доброзичливого протектора народів-кріпаків. Справді, перен першою великою війною в Парижі головною була зосереджена інформація та пропаганда поневолених націй. Звичайно, вона також цікава, як матеріал до історії націоналізму. Хронологічно вона припадає вже на початок цього століття, точніше кажучи, на останні кілька років перед першою великою війною.

В 1912 р. у Парижі захопили литовського емігранта й видатного національного діяча Й. Габріса - був заснований "Союз поневолених народів" "Union des Nations Opprimées" і почав виходити спеціальний журнал "Les Annales des Nationalités" масово-ілюстраційного характеру. Між іншим одне його подвійне число / 1913, Ч. 3-4/ було присвячено українському питанню. По зв'язку з цією акцією в 1913 р. вийшов також у Парижі збірник лекцій про поневолені народи Середньої та Східної Європи й з цікавою передмовою відомого французького історика Г. Сеньобо. Заголовок цієї книжки та вступ до неї - "Автономічні прагнення в Європі" - характеризує зміст цієї праці, що змальовує національні рухи в Європі напередодні вибуху першої світової катастрофи; гарну національну аналізу національно-визвольних змагань зробив видатний французький вчений у своїй монографічній вступі до них. Було вже зазначено, що під час першої світової війни у Франції, як зрештою, по цілому світі, виявилася живе зацікавлення національною проблемою. Стягнувши впливу першої світової війни на націоналістичні проблеми буде присвячений окремий уступ цього нарисю. Там буде мова й про французькі надбання на цьому полі.

Англія. Тут наприкінці цього уступу ще кілька слів про Англію з погляду преісторії націоналізму. Подібно до цього, то ролі її дуже нагадує саме з'ясоване становище Франції. Коли йде мова про Англію, як велику державу, передовсім треба сказати про її політичну й позаєвропейську, то не зовсім зрозуміле. Англію фактично цікавили більше російські питання; конкретно проблема гегемонії білої раси серед кольорових племен, як тубільного населення позаєвропейських її колоній. У себе дома, але за морем, Англія, правда, мала одну дуже дошкульну проблему, а саме ірландську, але й з європейськими національними проблемами було дуже своєрідне. В ньому переважали моменти: політичний, релігійний, господарський, суспільний, але майже жадної ролі не відігравав мовний антагонізм, бо на континенті у національних суперечках це здебільшого на першому місці. Правда, й у себе під боком Англія мала одну національну справу, а саме кімрійську / в Уелсі / кельтську мову та культурний характер якого були наївні, натомість політичний - виявився після світової війни. Недивно, що англійська наука минулого століття зробила дуже багато й була у значній мірі каменем у доріжці етнології та фольклору, як розуміється й етнографії. На полі націоналізму вона виступила самостійно вже під час першої світової війни, якщо не рахувати цікавих етнографічних монографій Сетона-Вотсона присвячених положенню поневолених австро-угорських народів, передовсім словаків та югослав'ян.

Правда, в доріжку англійської наукової літератури є дуже цікава публікація Бейджота яка уперекладах на чужі мови відома під неточною назвою - "Про походження народів" /напр. в німецькому: але що має на увазі не сучасні нації, тільки давні народи у початкових фазах їх творення з племен, коли природа була більш рішучим чинником, ніж звичайно не примітивне суспільство. Автор сам назвав цю працю: "Природо-знавство і політика. Думки про застосування законів природи до етнології та етнографії до германських суспільств" /1872/ Як видно з цього заголовку, згадана праця Бейджота є даниною у той час пануючому у групі дарвінізму та теорії еволюції. Звичайно, історично вона може цікавити етнологів, що мусить студіювати повстання та розвиток модерної нації від найстарших її пращаків. Проте, було б неприємним з'ясувати цю книгу до преісторії націоналізму. Своєю змістом вона скорше належить до генетичної соціології, що досліджує початки і первісний розвиток суспільних установ, а не до націоналізму, бо у першу чергу цікавлять модерні культурні нації.

Австрія. Ми бачили, як Австро-Угорщина, завдяки різноманітному національному складу її населення, була державою, що виявила себе дуже активно на полі націоналістичних дослідів, вписавши не одну цінну та оригінальну сторінку в преісторію нової науки про націю.

Цікаво, що цього не можна сказати про східну сусідку габсбурзької монархії, небіжку Російській Імперії, що з національного боку також уявила з себе якийсь дуже своєрідний "етнографічний музей" живих народів, різноманітного походження, культур, мов.

Ідеологічно Росія, в національному питанні здебільшого й за дуже незначними винятками стояла на дуже космополітичних та універсальних позиціях, оскільки, бодей, йде про її поступові демократичні та передовсім революційні й інші кола громадянства. Відомий ідеолог і теоретик російського соціалізму - Н. Давров у програмній записці /1873/ писав, що "... національне питання має зовсім зникнути перед завданням соціальної боротьби...", а взагалі, на його думку, це вже "...преісторична справа". Це більш різко підкреслив не інший московський революціонер Н. Ткачов, доводячи, що "розумовий поступ прямує до знищення... національних особливостей..." /1879/. Московський соціалізм і революціонізм фактично залишився на цих позиціях увесь час. Право народів на самоозначення визнавалося ним здебільшого теоретично й під примусом невмодимої дійсності. Московський революційний табор був вірним традиційному російському централізмові, заініційованому ще декабристами /Пестель/.

О. Гершен. Винятком, заслуговуючим на увагу з цього боку, був відомий російський публіцист О. Гершен, видавець у свій час славетного закордонного часопису "Колокол" /Дзвін/, до якого з великою пошаною ставився Т. Шевченко, ознайомившись з ним по дорозі зі свого заслання до Петрограду. Гершен був теоретиком, але скорше ідеологом національного питання. Для нього право кожного народу на самостійне існування було громадською аксіомою. Визнавав це право він і за Україною, тавруючи її за відхилення на неї з боку Москви, так і Польщі. Гершен йшов власне далі, бо право на самоозначення визнавав навіть за кожним "географічним положенням". Писання цього видатного російського публіциста, а особливо славетні його спогоди, "Вилоси..."

Й д у м и " /Минуле та думки/ з погляду преісторії націології дуже цікаві через те, що в них автор багато присвятив уваги і живо змальовував тогочасні національні рухи, зосереджені довкола "Молодої Європи". Майстер слова, він залишив мистецькі портрети видатних провідників національно-визвольних змагань /дд. Мадзіні, Гарібальді, Козута, Борнелі й т. д./, одночасно пластично схарактеризувавши доктрини та відомі риси національних емігрантів тої доби.

М. Бакунін. Моло пролетар і семляк, революціонер з боку, М. Бакунін - є другим білим круком серед москалів, оскільки йде про щире ставлення до національних питань. Він також не був великим теоретиком у цій ділянці, але виступав невтопним практиком. В поневоленіх народах М. Бакунін добачав природної союзна революції та ворує д е р ж а в и, яку він заперечує в ідеологічно створені на поживні як анархізму. Він активно брав участь у всіх тодішніх акціях поневоленіх народів, спрямованих на бік революції. Така його роль була на І. слов'янському конгресі /на Зеленому світі/ в 1848 р. у Празі, що під його впливом закінчився вибухом відомої революції. В 1849 р. він разом з Р. Вагнером виступав активно у саксонській революції, старавшись, зрештою, марно, зреволюціонізувати чумийських сербів. М. Бакунін втрутає також у підготовці заходів до польського січневого повстання 1863 року. Відтак /1864-69/ він закладає таємне революційне "Міжнародне братство", де скупчені були представники різних народів, що боролися за своє визволення /італійці, поляки, німці/, або проти політичного асоціалізму /французи, скандинави/.

М. Бакунін був революційним слов'янофілом. Московське слов'янофілство, як відомо, у своїй істоті було тешиє консервативною, коли не просто реакційною, - в кожному разі антиевропейською орієнтацією, що відкидало західний демократизм та конституціоналізм. Національна засада у цьому світогляді була одним з основних ідеологічних складників, але політично вона розумілася зовсім реакційно й не мала нічого спільного з революційно-визвольними змаганнями поневоленіх народів. "Визвольна" роль царської Росії на Балканах, серед темешніх православних народів, у світлі фактів виглядає зовсім прозаїчно, без традиційного серпанку слов'янофільської романтики, в яку ці події були звичайно одігнані для приваблення симпатії ширшого загалу.

Писання російських слов'янофілів, що здебільшого були ідеологами повстанчого московського націоналізму, як А. Кожиков, А. Сакко, особливо Ж. Леонт'єв а чи, зрештою, московського націоналіста Достоевського, звичайно, нікєві, як матеріали до історії початків націології. Нікєві так само, як писання ідеологів німецького пангерманізму, себто зі становива взаємин між нацією та расою. З цього боку на особливу увагу заслуговує свого часу дуже голосний твір Н. Данилевського: "Росія та Європа", що уважався евангелієм молодого російського націоналізму, науково, зрештою, праця мало оригінальна, бо здебільшого залежна від своїх німецьких зразків /головно й оскільки йде про теорію "культурно-історичних" типів, запозичену від німецького історика Рюккєрта/, а до того ще й реакційну, поскільки вона стоїла на протилежних, антидарвіністичних позиціях.

Проф. П. Мілюков, що у своїй, попередню цитованій, теорії нації, докладно аналізує спроби російських національних ідеологів, слушно відокремлює А. Градовського, як чи не єдиного московського дослідника, що науково цікавився проблемою нації, правдиво зрозумів її істоту та оцінив її значіння, як "ідеї нової, що належить до нашої історії".

належить до нашого століття". А. Градовського та В. Солов'йова, а-втора спеціальної розвідки про націю, доводиться з російського боку зарахувати до тих піонерів, що поклали свої цеглини під фундамент майбутньої націології. З приводу нації висловлювалися також інші російські вчені, напр., П. Струве або Бердяєв. Але їх трактування нації сутюмістичне та метафізичне /П. Струве дивиться на націю, як на "істоту понадрозумову та нерозумну", так само, Бердяєв - уважає націю "містичним організмом"/ - й через те ці відомі цих дослідників не зараховую до піонерів націології, бо такими вони в дійсності не були.

Звичайно, царська Росія, як жива, мовляв, лабораторія національних рухів, з погляду початкової націології є дуже цікавим джерелом. Але під цим оглядом історик націології автентичний матеріал та теоретичне його розроблення скорше знайде серед національних ідеологів та теоретиків "інородчеського" походження, ніж серед росіян, що реально політичну вагу національної проблеми для імперії царів почали розуміти щойно після першої революції /1905-1906/, а небезпеку її відчули аж після жовтневої революції /1917/, коли Російська імперія, цей "велетень на глиняних ногах" фактично вже завалився. Націологічно багатий матеріал до історії національних рухів у передвоєнній Росії, а також у Німеччині та в Австрії був зафіксований в дуже цікавому збірнику А.И. Кастелянського: Форми національного движєнія в современных государствах /1910/, якому, звичайно, належить почесне місце у бібліографії націознавчої літератури.

Українці та націологія. Оскільки в Австро-Угорщині чехи були піонерами національних дослідів, то в царській Росії ця роль припала - у к р а ї н ц я м. Митиви зацікавлення національною справою в обох цих випадках були ті самі: наукова теорія мала підсилити та виправдати національно-визвольну практику й змагання цих двох поневоленіх народів, що у XIX столітті національно прокинулися й були втягнені у вир всеєвропейського національного ренесансу. Властиво майже кожен з українських вчених, що працювали для воскресення свого народу, фактично більше чи менше працював також, як каменярь майбутньої націології. Це доводиться однаково сказати як про М. Костомарова, так і про В. Антоновича.

М. Драгоманов. Але, коли у цих українських вчених, націологічний інтерес був побічним, то у М. Драгоманова дослідів на полі національних рухів й національної проблеми взагалі органічно входили в програму його наукової діяльності. В XIX в Європі не багато було вчених, ім'я яких більш заслужено може бути вписане на сторінках преісторії націології, ніж ім'я автора "Чуждинських думок про українську національну справу" та "Історичної Польщі та великоросійської демократії", щоб обмежитися лише двома зі становища науки про націю, без сумніву, найцікавіших праць великого українського європейця, авторитет якого сучасний дезорієнтований український націоналізм дарма намагається принизити, не розуміючи понадчасового у писаннях Драгоманова й політично полемізуючи з ним у площині вузько-сучасного політичного реалізму.

Великі заслуги М. Драгоманова, як одного з найвидатніших каменярів націології, безсумнівні для кожного, кого проблема нації цікавить з наукового, а не виключно політичного або лише

тактичного боку.

На II конгресові німецьких соціологів в Берліні /1912/, спеціально присвяченому науковому в'ясуванню істоти нації, значіння цього українського дослідника національних рухів зокрема підкреслив відомий німецький вчений М. Вебер: касувати кожого ораз хоче розуміти велике значіння правного утворювання міжнаціональних взаємин, то для того нагородившими джерелами могли б бути писання Драгоманова... Також Т.Г. Масарік у своїй цінній монографії про марксизм /Суспільне питання/ звертає увагу на М. Драгоманова, як на критика національного шовінізму Ласалля. М. Драгоманов справді має великі заслуги, як безоглядний критик того революційного соціалізму, що по суті був замаскованим лише державним націоналізмом представників пануючих народів та який прикривався абстрактним інтернаціоналізмом для поборювання реальних визвольних змагань поневолених народів. Для автора тези "космополітизм у цілях, націоналізм у засобах" між розумним інтернаціоналізмом і здоровим творчим націоналізмом не було і не могло бути суперечності. М. Драгоманов добре розумів, що це лише два, один другого доповнючі, громадські процеси. Через це М. Драгоманов був послідовним оборонцем усіх плебейських народів. В новочасних національних рухах він слухав дубав поступову силу історії. Його національні та націографічні писання це наріжні камні у будинку науки про націю, преісторія якої на все буде у першу чергу зв'язана з іменем цього трагічного українського вигнанця, якого доля переслідувала не лише за життя, але не залишає в спокою навіть після смерті. На цьому можна закінчити уваги з приводу преісторії націології першої світової війною, що національне питання політично поставила на чергу дня, а одночасно викликала до нього теоретичне зацікавлення.

Лекція третя.

8. Війна й національна справа.

Коли наполеонівські походи по цілій Європі будили скрізь серед пригнічених народів почуття національної свідомості та стихійного протесту проти споконвічного утиску, не ставлячи, проте, за малими винятками, національної проблеми, як політичного, конкретного домагання / для віденського конгресу 1815 р. національна засада ще не існувала, як державно-творчий чинник/, то після вибуху Великої Війни 1914 р. незабаром виявилось і це інстинктивно відчували обидва воюючі табори, що національне питання є однок з головних дієвих осіб цієї вселюдської драми; що майбутня мирова конференція не зможе знехтувати цієї засади, в ролі політичного фактору так, як це без труда могла зробити її віденська попередниця з перед сто років.

Уряди та визвольна боротьба.

Цим пояснюється, чому дипломатія обох ворожих таборів майже наперегони прилюдно почала визнавати право поневолених народів на самоозначення; чому з обох боків дієвого фронту - було офіційно проголошено, що ця війна є війною за визволення народів.

Дипломатія і політика капітулюють, звичайно, перед непереможними фактами. Підчас кривавих подій 1914-1918 рр. - вони примушені були визнати політичне значіння національної засади, рахуючись з найвним фактом стихійности та непереможности національно-визвольних рухів у цілій Європі. Що робилося це під примусом імперативу дійсности, видно добре з того, що кожен воюючий табір конкретно мав на меті "визволення" поневолених народів, які були в арміях ворожих держав, забуваючи чомусь зовсім про тих, що страждали під боком від свого власного утиску. Наприклад: Антанта цікавилася і підтримувала визвольні змагання австро-угорських югословян, чехів, і словаків. Блок центральних держав і особливо Німеччина виявляла велике політичне зацікавлення до східно-європейських народів, замкнених у царській "тюрмі народів" / українців, поляків, литовців, фінів і т.д./, або підтримували протианглійські змагання ірландців. Проте, всупереч цій наявній нещирості дипломатії, для якої національне питання було лиш тактичним маневром чи політичною зброєю для ослаблення сил ворожого табору шляхом національної ірреденти, раз піднесена, поставлена руба й визнана урядовою національна засада, стала відтак політичним чинником, з яким довелось числитися мировій конференції, що у 1919-20 р. ліквідувала цю всесвітню пожежу.

Літературна література.

Нас цікавить тут баланс світлової війни з націологічного погляду. Він чимало поширила літературу про національні справи. Звичайно, наукова їх вартість дуже зглядна, бо ці писання у першу чергу були політичного та пропагандистського характеру. Але серед них писань є багато, що докладно знайомлять з історією поодиноких національних рухів та з фактичним положенням різних поневолених народів і через це мають незаперечне наукове значіння. Льозанська Центральня поневолених народів / Office des Nationalités/, на чолі якої стояв попереду згаданий вже итовець Габрієль - видала наприкінці світової війни цікавий каталог цієї пропагандистської та інформаційної літератури, який можна уважати спробою бібліографічного покажчика літератури до національного питання за час першої великої війни. Періодичним органом, що стежив головню за справами російських поневолених народів, був итовані тут також " Les Annales des Nationalités", який на початку війни було перенесено з Парижа до Льозани. В Англії під редакцією Сетона але під фактичним провідом Т. Г. Масаріка, почав виходити тижневик " The New Europe" / Нова Європа/, спеціально присвячений національним справам по звязку з війною, але який більшу увагу звертав на положення австро-угорських недержавних народів. Націологічно і націографічно його науковий рівень був вищий за льозанський згаданий часопис, хоча й він, розуміється, не був вільний від певних політичних тенденційностей та односторонностей.

Об'єднання та конгреси

поневолених народів. Перша Світова війна була добою об'єднання порозуміння між поневоленими народами як російськими, так і австроугорськими. Виявом цього були міжнаціональні конференції або конгреси, як, напр., проєктований у Берліні / в грудні 1915 р./ в грудні 1915 р., - " Конгрес міжнародних студій / Congrès international d'Etudes/, з технічних причин не відбувся, а на якому мали розглядатися текст проєкту " Деклярації прав народів",

вироблений паризько-лосанської постійною комісією та на підставі спеціальної анкети анкет цієї комісії складені "максимуми" й "мінімуми" вимог поодиноких поневолених народів. Ці матеріали оголошені були відтак / 1916 / друком у гаагському "Збірникові звітів про різні точки програми мінімум", що вийшов заходами "Центральної для тривкого миру" / Organisation Centrale pour la paix durable /

В. Вільсон.

В літку 1916 р. у Льозанні відбувся конгрес поневолених народів, що пройшов під знаком славетних "14 точок" президента В. Вільсона, цього великого американського ідеаліста, що мав відвагу поставити національну проблему в цілу її природну величину без традиційного дипломатичного крутійства, але який практично не орієнтувався в дуже заплутаних національних справах Європи та залишився осамітненим на мировій конференції зі своїми плянами, а, зрештою, був зраджений та дезорієнтований своїм народом і батьківщиною. Трагічний приклад В. Вільсона є саме класичним прикладом того, як тяжко поводити національну ідеологію та теорію з політичною практикою.

В Льозанському Конгресі поневолених народів активно брали участь також українці. Докладний звіт про нього є, звичайно, цікавий не лише як історичний, але й етнополітичний документ, бо знайомить читача з конкретними політичними домаганнями пригноблених націй і наочно демонструє поглиблення національно-визвольних змагань під впливом війни. Це ще у більшій мірі треба сказати про римський конгрес поневолених народів / весною 1918 р. /, що відбувся під егідою Антанти й де програми, головне австро-угорських поневолених народів були вже конкретно сформульовані.

Ми бачимо отже, як світова війна дійсно руба поставила національну справу. Для поневолених народів це була здебільшого непередбачена історична нагода, для поставлення своїх визвольних домагань на арену міжнародної політики. Для великих держав, що поборювали або нехтували ці домагання, це була остання пересторога, що підкреслила реально-політичну вагу національних рухів у наш час. Все це разом має, звичайно, значіння з погляду етнополітики, себто, національної політики. Але було б помилкою гадати, що зі становища теоретичної націоналістики ввесь цей величезний матеріал не має вартости. Навпаки, він промощував природно й неминуче шлях до повстання та самовизначення науки про націю. Від цієї масової омпрії був лиш один крок до націоналістики. У моїй праці - "Нація і національна справа", писаній у 1917-18 році, констатуємо в передмові незвичайну активізацію національного питання у зв'язку з світовою війною, я, звертаючи увагу на те, що з наукового боку це питання все ще мало досліджене та з'ясоване, казав: Націоналізм, як спеціальна наука про цю справу - чекає ще на свого Чепелена / себто відомого шведського фундатора наукової системи політики, В. Ця війна спричиниться до її повстання, це річ певна... "

Пишучи це перед 17 роками в австрійському конфінаті, без доступу до тодішньої антанської літератури про національні справи, я не знав, що вже підчас кривавих подій великої війни були складені перші підвалини під націоналізм та появилися перші наукові теорії нації. Із змістом головних з них, ми ознайомимося згодом.

9. Т.Г. Масарик і початки націоналістики.

Перший президент Чехословацької республіки має величезні заслуги, як один з найголовніших попередників та каменярів націоналістики. Це, як професор університету, Т.Г. Масарик у своїх викладах завжди живо реагував на всі актуальні питання. Недарма він називав ці свої виклади "практичною філософією"; власне й здебільшого були вони - практичною соціологією. Для Масарика теоретична наука, відірвана від реального життя взагалі не існувала. Наука для життя, а не життя для науки - було його гаслом. В цьому одна з головних прикмет громадського реалізму цього вченого. Цікаво, що одна з найбільш теоретичних його праць, яка трактує питання класифікації наук, називається "Спроба конкретної логіки" / 1887 /.

Зрозуміла річ, що великий цей організатор і будівничий чеського національного життя та державної самостійности, з його надзвичайною чуйністю до кожного прояву громадських змагань сучасности, не міг не цікавитися та не реагувати на національну справу, яка відіграла активну роль в історії Австро-Угорщини від середини минулого століття аж до її занепаду. Реагував він на неї передовсім практично, як публіцист і політик, цікавився й досліджував він її також теоретично, як соціолог та філософ. Трактуючи всі суспільні питання конкретно методом, Т.Г. Масарик - як соціолог добре розумів і передбачав, що вивченню національного питання присвячена окрема спеціальна соціологічна дисципліна. Коли це він висловлює вже у своїй попередній згаданій "Конкретній логіці". До неї автор класичної монографії про чеське національне відродження: "Чеське питання", / 1895 /, - вертає відтак нераз, все підкреслюючи потребу такої спеціальної науки й з малем констатує, що вона ще не повстала. Навіть підчас світової війни, коли національні справи цікавили його передовсім з практичного боку, а саме у політичній площині, Масарик все ще на увазі теоретичний аспект цього питання. Після М. Драгоманова Т.Г. Масарик - безперечно найвидатніший каменярь сучасної націоналістики. Хронологічно він, немов, продовжував працю в цій ділянці, яку розпочав його великий український попередник.

Про Масарика, як піонера націоналістики, слід було б говорити вже попередку, бо його перші націоналістичні писання та виступи датуються ще з кінця XIX ст. Якщо присвячую йому тут окремий уступ по зв'язку з першою світовою війною, то роблю це свідомо тому, що саме у бурхливих і кривавих роках цієї всесвітньої завірюхи найбільше та найскраміше виявилось відношення його до національної проблеми, як практика й теоретика.

У моїй монографії: "Т.Г. Масарик - національна проблема та українське питання" / 1930 /, я докладно з'ясував / у розділі VI / погляди будівничого чехословацької держави на національне питання, ясно документуючи їх цитатами із головних творів і прилюдних його заяв. В цій праці, на дальших її сторінках, мені ще не раз доведеться покликуватися на Масарика при аналізі різних проявів і моментів сучасного національного процесу. Через це тут я обмежуюсь тільки стислою характеристикою становища Масарика до національної проблеми, маючи на увазі його заслуги, як каменяря наукового трактування цього питання.

Отже й насамперед, Масарик від самого початку студіював національні справи соціологічною методою. Він розрізняв у них політичний та соціологічний бік. Уже в передмові до згаданої тут своєї праці - Чеське питання - Масарик це виразно зазначає та підкреслює в перших її рядках, кажучи: "Чеське питання трактує тут у політичному розумінні, в сенсі політичної практики, але має на увазі соціологічний аналіз усіх питань, які вириваються перед тим, як хто хоче зрозуміти сенса чеської історії, хто хоче дізнатися, чим культурно ми живемо, чого бажаємо, чого сподіваємося, як окремий народ."

Далі Масарик слушно особливу увагу звернув на методологію національних студій. В цьому "Чеському питанні" /§21/ він формулює своїх дев'ять методологічних правил з цього приводу, з яких три є загальних, а останні - спеціальні. Отже перше в них є спеціально характерне для Масарика, як соціолога-теоретика, а одночасно і політика - практика. Наводжу його тут, як основне правило, на якому має базуватися наукова націоналістична методологія взагалі. Ось воно:

"Народи й народ власний можна трактувати зовсім безсторонньо, й не має потреби обожувати свій народ; для мене, нагр., словаки не є менше милими через те, що я пізнаю їх помилки. Не розумію, чому пізнання дійсності мало б заважати природній любові до свого народу, своєї мови, свого народу. В народи зосбливого призначення - не вірю. І не потребую принижувати інші народи для того, щоб піднести свій. Я пізнаю також помилки інших народів, але вони мене так не печуть, як помилки свого народу - або мої власні. Я радо визнаю кращі прикмети інших народів, але це не має жадного впливу на мої національні почування. На мою думку, є моральним обов'язком говорити одверто про чужі та свій народ: національне крутіство заважає власному поступу..."

Правильним і загально-націологічного значіння є спостереження, зазначене у другому методологічному правилі Масарика, що про характер і властивості окремих народів висловлюється здебільшого поряди поверхові та неслухні. Через це автор "Нової Європи" рішуче проти узагальнюванню, як методологічного правила, в трактуванні національних питань. Саме підчас першої світової війни, коли своєрідність і відрубність окремих національних питань виявилася з яскравою наочною, Масарик у "Новій Європі" зформулював стисло цей свій погляд.

"Кожне національне питання - писав він з цього приводу - є самостійною, окремою проблемою, що вимагає знання фактичних відносин. Слід звернути на це методологічне правило якнайбільшу увагу; саме під цим оглядом серед політиків і державних діячів Європи є занадто мало фактичного знайомства з мовними та національними питаннями"

Вернувшись на увагу заплутаність і складність національних взаємин, Масарик свої думки, що "стільки є національних справ, скільки народів і меншостей; отже, немає одного шаблону для полагодження всіх національних питань".

Політична практика щоденного життя, головню в Австро-Угорщині, з якою Масарик мав нагоду досконало ознайомитися, як посол до Віденського парламенту - , приводили його до попередню наведених методологічних висновків.

Його суто-соціологічне розуміння та трактування істоти нації уможливлювали йому правильну орієнтацію в конкретних національних справах. Доказом цього - його виступ у Віденському парламенті /у 1908 р./ з приводу українського питання проти галицьких москвофілів, що, трактуючи цю справу односторонньо й виключно з філологічного становища, приходили до зовсім безпідставного заперечування українського національного руху. У своїй цій знаменитій промові, полемізуючи з ними, Масарик, доводячи виправданість українських національно-визвольних змагань, дав цікаву й правильну формулу утворення модерної нації.

"Рід певна, панове, казав він, - що політичні, господарські та суспільні причини формують не тільки народ, але й літературну мову. Є тому помилкова думка, що мовознавство й література творять націю; ні, панове, важнішою є політична централізація та концентрація політичних сил."

Очевидно, що всебічне ознайомлення Масарика з емпірією сучасних національних процесів з одного боку, а з другого теоретичний його інтерес, як філософа й соціолога, до нації, вказали йому правильний шлях до вивчення цього своєрідного й складного суспільного явища сучасного громадського життя. Тому є зрозуміло, що він віддавна передбачав і висловлювався за самоозначення націології, як самостійної науки про націю. Уже в 1891 р. у своєму трактаті - "Політика, як наука й мистецтво", Масарик, говорячи про національне питання, писав: Повстає тут нова нелегка ділянка для дослідів; народність, як нова категорія суспільна та політична стає важною для зрозуміння всекультурного розвитку та організації."

І тут попередню цитатку з "Нової Європи" ілюстрував, як Масарик ґрунтовно трактував проблематику нації, одночасно у низці запитань про те, як нація повсталала, творилася, розвивалася, - накреслюючи фактично програму та зміст майбутньої націології. Резюмуючи у цій праці свої уваги з цього приводу, він вкінці так конкретизує своє становище в цій справі: "такі є, коротко кажучи, проблеми науки національної філософії, що досі ще не була уконстатована точно, як наукова дисципліна. Це є питання, якими цікавляться історики, антропологи, етнографи. Філософи історії та соціологи; розсяг і глибина цих студій у ХІХ ст. й в нашому є дальшим доказом, що національність є загально визнаною засадою, яка охоплює все громадське життя."

Масарик, як дослідник національних справ, слушно стояв на позиції самостійного та спеціального наукового вивчення цього складного суспільного явища. Парцеляція проблеми нації поміж окремими науками його наявно не задовольняла. Через це він все підкреслював неуконститування націології, очевидно уважаючи здійснення цього завдання лише питанням часу й дальшої спеціалізації соціології.

10. Р.В. Сетон Вотсон та його націологічні праці про Австро-Угорщину.

Про цього видатного англійського дослідника національних питань в середній Європі була вже тут згадка. В преісторії націології йому належить почесне місце. Р.В. Сетон Вотсон /R.W. Seton Watson/ був одним з небагатьох європейських вчених і публіцистів, що ще перед вибухом першої світової війни зрозумів велику

вагу національної проблеми з погляду політичного майбутнього Європи. Свою увагу дослідника він звернув на Австро-Угорщину та Балкани, слухно зважаючи ці країни "небезпечною зоною" європейського миру. Він завчасу алярмував світову opinio publicum запобігти міжнародній катастрофі, що лавиною впала на Європу влітку 1914 року. В передмові до своєї книги "Європа в переродженні" / Europe in the Melting-pot, 1919/ що повстала із збірки націоналістичних нарисів, друкованих на сторінках заснованого ним у 1916 р. тижневика "The New Europe", Сетон Вотсон ретроспективно сам нагадує свою працю в цім напрямі. Його передвоєнні писання в другому десятиріччю цього століття увійдуть, безперечно, до списку головних джерел націоналістичної літератури. На працях видатного шотландського націоналіста англійської культури / звідси його псевдонім Scotus Viator - шотландський мандрівник/, найкраще видно, як під впливом ознайомлення з національною емпірією таких країн національних суперечностей, як Австро-Угорщина і Балкани, та опрацювання цієї національної старовини методами наукового дослідника, поглиблювалися й ґрунтовно змінювалися теоретичні погляди й саме трактування цих питань з боку видатного спеціаліста в цих справах.

Огляд головних націоналістичних праць Сетона Вотсона.

Сетон Вотсон дебютував у 1907 р. самостійною розвідкою: "Майбутність Австро-Угорщини" / The Future of Austro-Hungary/, в якій, висловлюючи загальну тодішню opinio publicum про габсбурзьку монархію, рішучо поборював "поверховну тезу, що Австро-Угорська велика держава розвалиться по смерті Миколи". Через рік цей автор дає свою джерельну монографію "Національна проблема в Угорщині" / National problem in Hungary/ вивчення якої, звичайно, докладніше познайомила його з буденною долею й безпросвітньою прозою поневолених народів / головно - словаків і хорватів/ по той бік Лайти. Автор починає розуміти, що тут є ключ до політичної ситуації над Дунаєм і свій погляд висловлює як пересторогу на адресу габсбурзької династії, кажучи, що "доля близького входу" в першу чергу залежатиме від перебігу подій в Загребі, Будапешті та Відні та що "історичною місією габсбурзького роду є забезпечення рівноправності та свободи всіх народів цієї держави"... Протиставлення цьому - на думку автора, - уможливило б Росії придбати зверхність на Балканах та було б заргозом для самостійного існування певної великої держави на середньому Дунаю".

На цю саме добу припадає ера будапештського абсолютизму по відношенню до соборницьких югословянських змагань у наслідок сербо-хорватської коаліції від 1905 року, що найскравіше виявився у відомому провокаційному загребському монстр-процесі в 1909 р. Сетон Вотсон, як і його колега, кореспондент "Times" - В. Стід /w. Steed/ ґрунтовно вивчили значіння та роль югослов'янського питання для австроугорської проблеми. В 1911 р. появилася нова велика праця першого з них під заголовком: "Югослов'янське питання та Габсбурзька монархія" / The southern Slay Question and the Habsburg Monarchy/ яку Сетон Вотсон присвятив "тому австрійському державному діячеві, що буде мати досить генія та відваги для вирішення югослов'янської проблеми". В кінцевому розділі він доводив, що майбутність Австрії, як великої держави, залежатиме від розв'язання цієї проблеми й що "все скідне побережжя Адріати лишається ще нерозв'язаним рівнянням європейської арифметики". Ми бачимо, як завдяки науковій націоналістичній методі Сетон Вотсон все правильніше з'ясовує національний хаос середньої Європи й все краще розумів істоту та майбутність австро-угорської проблеми.

Фактує він її одночасно й націоналістично й націоналістично, себто, аналізуючи свою базу на багатому питомому й джерельному матеріалі політичних фактів. Паралельно зі своїми великими працями синтетичного характеру, він пише менші аналітичні студії, як, напр., "Корупція та реформа у Венетрії" / 1911 р./ або "Абсолютизм у Хорватії" / 1912 р./ Особливо балканські війни у 1912 і 1913 роках дуже вплинули на ставлення націоналіста до цих питань. Дві свої англійські публікації він переробляє та доповнює для німецького видання. Це дві його книги - "Мадярські вибори" й "Південнослов'янська справа", що вийшли вже напередодні І. великої війни. Сетон Вотсон не втратив ще остаточно віри в Австро-Угорщину, але тут він дійсно закладає зґрунту помилкову політику відносно Сербів і Хорватів". Це правильна націоналістична аналіза не позбавлена можливості політичного передбачення, доказом цього може бути такий висновок автора, зроблений в його німецькій монографії про югослов'янське питання: "Балканський звиг примушує Австро-Угорщину до прискорення її повільного кроку та до вжиття всіх зусиль для виправлення минулих помилок. Безпосередня майбутність покаже чи має Австрія таку моральну силу, щоб вирішила питання сербохорватського об'єднання та примусила Угорщину до радикальної ревізії її національної політики, оскільки Австрія рішила спростувати свої історичні місії, до абдикації на користь національних держав сербської, болгарської та румунської. Ця альтернатива перевертатиме торкається Німеччини, яка легко може опинитися в позиції, що їй доведеться розплачуватися за австрійські політичні борги."

Перебіг і кінець першої світової війни знаменито виправдали цю націоналістичну прогнозу Сетона Вотсона. Австрія навіть у 12 годині, коли цей автор адресував їй останню свою працю та пересторогу, не змогла на рішучий крок у своїй національній політиці. Відень капітулював перед Будапештом. З приводу саме югослов'янського питання вибухла перша світова війна, що поховала Габсбурзьку монархію. Берліну, як слушно передбачав англійський націоналіст, - довелося багато доплачувати за свій політичний альянс з Віднем.

Націоналістичне внемаскування Австро-Угорщини.

Австро-Угорщина була перед війною класичною лабораторією національних питань. В особі Сетона Вотсона знайшла вона під ним оглядом свого славного дослідника. Праці цього англійського вченого є зразками наукової націоналістичної методи. Вони цікаві не лише з теоретичного боку, але й з практичного, як наявний доказ, що націоналізм є здатна для політичної прогнози. Визвольна боротьба австро-угорських народів підчас світової війни мусіла в першу чергу поборювати політичний забобон, що без заховання габсбурзької монархії неможливе нове політичне впорядкування Середньої Європи. Через усі меморанди проф. Масарика червоною ниткою тягнеться просвідна думка, що передумовою не лише визволення наддунайських народів, але й утворення Нової Європи є розбиття та викреслення з політичної мапи дуалістичної австро-угорської монархії. Не ця акція мала успіх в антанському таборі, а передовсім в Англії, у великій мірі обумовлено було попередні згаданими тут націоналістичними працями Сетона Вотсона про наддунайську чорно-жовту імперію, перагону якою виявивши невідатність цієї різнонаціональної держави до війни. Це може бути доказом практично-політичного значіння теоретично-націоналістичних дослідів. Саме недослідженість з цього боку колишньої Росії

та дуже поширеним науковий забобон, що неначе б то вона уявляє із себе гестрафічну та економічну єдність скріплену на протязі останніх сто літ політичних історією Московського державного злетня, була великою перешкодою на шляху визвольних змагань поневолених народів Сходу Європи.

11. Націологічна програма тижневика "The New Europe"

Після вибуху світової війни Сетон Вотсон продовжував свої націологічні дослідження, маючи на увазі конкретні політичні завдання, які вела на себе Антанта, визнавши право на самозначення поневолених народів. Коли Австро-Угорщини і Балканів, то він міг висунути в ролі справжнього експерта. Але всебітній характер націоналізму 1914-18 років примусив його значно поширити цю первісну програму націологічних студій, а саме в напрямі Європейського союзу, себто на терени неблизької парської території. Виправдані вже тут його передмові до книги "Europe in the Making and the Post", автор сам констатує, що перші два роки війни він присвятив писанню інформаційних публікацій про Схід Європейської політичні справи, якими англійці хотіли поінформувати, уявляючи їх дитячими дурфранго значіння. Од часом він доводив тезу, що лінійна війна Австро-Угорщини та Європейської Туреччини є "природним і неминучим наслідком національної програми Антанти, урядово проголошеної, а навіть більше, що" без цього неможлива повна її перемога". Відтак автор підкреслив світове значіння югославянської проблеми з геополітичного боку та у зв'язку з німецьким придуванням на Схід /Drang nach Osten/. Через те, на його думку, Антанта мусіла найбільшу увагу звертати також на Македонський фронт. Позитивно Сетон Вотсон формулював свою націологічну програму в цей час у цих словах: "На мою думку, питанням територіального характеру, хоча вони були тіллями засобом до мети, хронологічно належало першество; ці питання, які я подав, - зосереджені були довкола утворення Нової Європи на основі у першу чергу націоналістичній, отже обмежуючи Німеччину до природних її кордонів, відмовляючи польську та чеську самостійність, довернувши італійське, румунське, югослов'янське та грецьке об'єднання й виганяючи турків з Європи".

Пропаганді цієї програми був саме присвячений лондонський тижневик "Нова Європа", заснований у 1916 р. Сетоном Вотсоном. Її головними співробітниками цього органу та цієї програми були: Гаселік, Стід та італійська публіцистка П. Ровелі.

Конкретна програма "The New Europe" передовсім мала на увазі державних діячів і політиків, від яких на майбутній мировій конференції залежало поладження національно-територіальних питань. Сетон Вотсон скаржився, що власне у цих чинників таке справедливе і раціональне ставлення спірних національно-державних справ зустрічалось здебільшого з малим розумінням і не меншою симпатією. Автор вважав, що "безмежна ігноранція відповідальних державних діячів" у цих справах з одного боку, а з другого - бездіяльність і непоінформованість щодо них ширшого загалу, спонукали його до заснування часопису "The New Europe", який, на ім'я справ, що мали практичного характеру, поширював також нову і єдину та гідну на національні питання. Це часопис, між іншим, ступав критично на анахроністичну теорію абсолютної державної суверенності,

доводячи, що засада невтручання суперечить ідеї проєктованого Союзу Народів як зверхнього органу над усіма державами, побудованого на засаді міждержавної співпраці, а отже й міжнародної контролю. Крім цього, тижневик "Нова Європа" пропагував тезу, що національні домагання усіх поневолених народів мають бути в межах можливості, якнайбільше задоволені, бо "заспокосний націоналізм є першою істотною передумовою нового міжнародного ладу". Цей ідеологічний напрям апелював відтак до широких мас і готовно до прагнення чого люду, що чим далі більше буде все активнішим чинником у міжнародній політиці, а через це має бути заздалегідь політично добре поінформований та підготований. "Єдиним ліком проти теперішньої ситуації - писав Сетон Вотсон з цього приводу влітку 1919р. /сьогодні це його зауваження є ще більш актуальним, - є всебітне розуміння з чужими країнами та усвідомлення того, що загальнонаціональна політика не є монополією декількох небагатих людей, але безпосередньою та життєвою потребою кожного чоловіка і кожної жінки на цьому острові /себто в Англії В./". Це правильне твердження англійського націолога можна, звичайно, адресувати до населення кожної культурної держави й в цьому саме загально-національному значінні.

Засада та ідеологія цього демократичного світогляду були для ліберального загалу з'ясовані вже наприкінці 1914 р. у книжці "Війна та демократія" /The War and Democracy - /, що вийшла накладом "Робітничого Просвітнього Товариства", при ближньому співробітництві Сетона Вотсона й другого англійського націолога, проф. А. Е. Діммера.

Нова Європа.

І казав уже, що у часопису "Нова Європа" Сетон Вотсон поширив свою націологічну досліджу діяльність на Схід Європи. В попередній наведеній тут його конкретній національно-політичній програмі, немає, однак, згадки про східно-європейські національні проблеми. Це пояснюється тим, що актуальними вони стали шойно після жовтневої революції /1917 р./ у Росії. На цю історичну подію "Нова Європа, звичайно, живо реагувала. Також Сетон Вотсон цікавився цими справами доказом чого збірка його статей: "Європа в переродженні", де є вміщений і спеціальний його нарис "Українська проблема", первісно опублікований в серпні 1917 року на сторінках "The New Europe" /ч.44/. Ця стаття доводить, що Scotus Viaator добре був ознайомлений з українським питанням у цілому соборному його аспекті. Цікаво, що вперше він з ним зустрічається у підкарпатському варіанті під час його студій /у 1907-8р.р./ національних відносин у перецвоєнній Угорщині. Слід звернути увагу на те, що крім шведа Р. Челлена, Сетон Вотсон - другий чужинець, як спеціаліст у національних справах, зрозумів світово-політичне значіння української проблеми, уявляючи її одним з п'яти головних мотивів /включно німецький антагонізм, ельзас-лотаринська справа, царська держава, югослов'янське питання/, які спричинили вибух світової війни. Він це зазначає на вступі свого нарису про українську справу. "Про п'ятий мотив, каже він - про українську проблему можна виправдано сказати, що після трьох років воювання, громадська думка ледве що знає про неї. Розвиток політичний після революції"

стричинився, що не можна більше її нехтувати, особливо через те, що революція ґрунтовно змінила традиційні відносини Австрії та Росії до цієї проблеми й між ними. Варто зазначити, що по думці цього націолога Переяславська умова, по мимо дефектів її стилізації, є одним з найважливіших актів і готовніших стадій у розвитку нової Росії".

Сетон Вотсон не дарма довго й ґрунтовно студіював національні відносини в колишній Угорщині. Він, що приїхав до Австрії, як ма-
 дьярофіл, у пресі цих студій опинився на протилежному боці, чудово зрозумівши національну вдачу мадьяр, непримирно ворожих до угорських поневолених народів. Цей націологічний досвід поміг йому швидко зорентуватися в істоті московсько-українського питання за методом аналогії. Критикуючи централістичну політику Століпін, зокрема його виборчий закон з 1907 р. скерований проти "іногородців", Сетон Вотсон пише у своїй згаданій статті про українське питання: "Дійсно, московські націоналісти у відношенні до України послуговуються тими самими доводами, якими мадьяри там довго баламутили західню Європу у справах поневолених угорських народів..." Ці доводи Росії перед більшовицьким переворотом, він вимагав переведення демократичної програми. Після жовтневої більшовицької революції та окупації України Німеччиною, Сетон Вотсон /у 1919 р./ рішучо висловився проти совітського ладу, був за протибільшовицьку інтервенцію з метою відновлення на теренах СРСР демократичного ладу, категорично відкидаючи думку монархічної реставрації та вимагаючи радикальної аграрної реформи, а з національного боку перебудови бувш. царської імперії на федеративних засадах, що "єдино - по його думці - зможуть зосередити тенденції господарського життя та замирити їх особливими національними потребами й поглядами лімітрофних народів". Побожання з боку німеччини, як і Масарика до ідеї російської федерації замість здійснення такої на Сході Європи засади самоозначення народів, яку вони пропагували щодо Австро-Угорщини, Німеччини та Балканів. Це цікавий приклад національного компромісу та капітуляції націологічної теорії перед практично-політичною *vis major*.

Критика метод Мірвоєї Конференції.

Одним з найголовніших мотивів, виправдуючих потребу та рацію існування теоретичної націології - це конче потрібний її вплив на практичну політику. Націологія науковою методом має з'ясувати складні та заплутані національні питання, промощуючи так шлях до справедливого й доцільного їх полагодження практичною політикою. Теоретична націологія отже має модернізувати старі дипломатичні методи й сприяти повстанню нової дипломатії. Під час великої війни багато говорилося й писалося про це. Пропагатором нових дипломатичних шляхів був саме тижневик "The New Europe". Сетон Вотсон у своїх писаннях про політичні та національні справи присвячував цій темі особливу увагу. Гадалося, що післявоєнна Європа має будуватися й організуватися в дусі цих нових засад, з угляданням усіх наслідків, що виникали із визнаного права народів на самоозначення. Так, це жаль, не сталося. Крім єдиного В. Вільсона, що виро перейняв духом цієї нової національної ідеології, доказом чого його відомі "14 точок", як конкретна новоевропейська програма, решта дипломатичних керівників Мирової Конференції, як теоретично, так і ще більше практично були прихильниками метод старої аристократичної дип-

ломатії, не маючи великих симпатій до її демократизації. Недивно отже, що мирові пакти вийшли здебільшого дуже компромісовими, маючи в собі багато зародків майбутніх національних конфліктів. Започи в собі багато зародків майбутніх національних конфліктів. Започи бігти цьому марно намагається Сетон Вотсон, гостро критикуючи методи мирсової конференції та завчасу остерегаючи перед неминучими шкідливими її наслідками. Його цитована вже тут книга Європа в переродженні саме кінчається такою критичною увагою. Маю на увазі його статтю: "Великі та малі народи" /За нові методи в Парижі/, опубліковану в червні 1919р. на сторінках "The New Europe". Сьогодні після 15 років можна сказати, що розвиток Європи вповні виправдав цю етнополітичну пересторогу видатного англійського націолога. Провідні думки та тези цього нарису мають бути покладені в основу практичної націології. Вони органічно належать до програми націології, творячи інтегральну частину проблематики й завдань цієї нової науки. Через це слід на них тут зупинитися.

Сетон Вотсон нагадує в цій статті історію трьох попередніх мирових конференцій, на яких була в XIX ст. виторена політична мапа передвоєнної Європи, а саме - віденського конгресу /1815 р./, паризького /1856р./ та берлінського /1886р./. Автор слушно констатує, що всі ці мирові конференції цілковито знехтували інтереси й потреби поневолених народів. "Мотиви, права й бажання народів, про які передовсім розходилося - каже він - майже не бралися під увагу; їх державні діячі, представники немов якихось ніяких формацій в політичній організації Європи, мусли бути вдячні, що мали право боронити свою справу перед судовим трибуналом конгресу, хоч не були його делегатами..."

Це оскільки йде про два останні конгреси - паризький та берлінський. Віденський - національну заваду взагалі зігнував і мапу Європи збудував, рахуючись виключно з династично-монархічними інтересами. При вирішуванні таким робом т. зв. "східного питання" з угляданням інтересів виключно європейських великодержав і з одночасним трактуванням балканських народів, як "німої худоби", скупчувався поволі той запальний матеріал, що в 1914 р. привів до вибуху всесвітньої катастрофи.

Сетон Вотсон слушно звертає увагу на те, що й на паризькій мировій конференції залишилося чимало ще з цього староевропейського духу та дипломатичної техніки. Доказом цього може бути вже сама її організація з рішачою роллю, за його висловом, "самозванних" Рад п'яти чи десяти, далі абсолютна непоінформованість головних керівників цього мирового конгресу про територіально-національні питання, які вони вирішували /автор лише майбутньому історикю відповісти на це питання, хто краще склав політичну мапу Європи: Клемансо, Ллойд Джордж, Орлянді або Меттерніх, Кастяріф і Талейран чи врешті Бісмарк, Андраши та Дізраелі/; головною ж механічною системою територіальних компенсацій за рахунок поневолених народів і, звичайно без їх згоди, прикладом чого може бути т. зв. лондонський пакт, авансом компенсуючий вступ Італії до війни по боці Антанти на шкоду австро-угорських угорсьов'ян. Засада права народів на самоозначення була святочно проголошена, але "народи все ще жили під владою шахівниці". Головним прогріхом Мирової Конференції було те, що вона все притримувалася "фікції абсолютної індивідуальної суверенності", хоча одночасно керувала Союзом Народів, існування якого зводилося до державної зверхності. Мирові конференції занадто обмежила коло представників поневолених народів, про долю яких рішала. В результаті "і о-

за Європа", яку вона збудувала, хоч й є значним поступом у порівнянні з її передвоєнною попередницею, оскільки йде про задоволення національних вимог деяких середньо-європейських та лімітрованих східньо-європейських народів, протеж назагал, є політичним виступом недосконалим, сприяючим новим загостренням національних питань. Серон Вотсон, як націолог й етнополітик своєчасно й слушно скритикував дипломатичну техніку будування "Нової Європи", добре передбачаючи на підставі неодазнього історичного досвіду, що ця метода приведе до полагодження, яке жадним полагодженням не буде, бо "навіть найбільший автократизм чи наказ не примусять окремих людей або народи до самогубства".

Післявоєнна історія "Нової Європи" чудово виправдала цю прогнозу. Одночасно вона є живим і непереможним доказом, що у наш час неможливо вже "полагоджувати" національні питання старими дипломатичними методами. Інакше кажучи, що практична етнополітика має спиратися на висновках теоретичної націології, що єдино в стані розплутати складні міжнародні відносини та дати ключ до доцільного вирішення національних питань з державного й територіального боку. Чітко й довше зупинився тут на ролі Сетона-Вотсона та його часопису "The New Europe". Під цим оглядом серед новочасних дослідників національної проблеми - йому належить одно з перших місць. Його слід уважати одним з фактичних фундаторів практичної націології.

Лекція четверта.

12. Поширення націологічних дослідів підчас світової війни.

Велика віна викликала живе зацікавлення національними питаннями не тільки з практичних мотивів, себто, з огляду на визвольні змагання поневолених народів, що домагалися фактичної реалізації свого права на самоозначення, яке засадничо було визнано обома воюючими таборами. Підчас цієї критичної доби, коли завалквалася у безодню історії зпорохнілі підвалини державного абсолютизму, коли з поміжі та крові народжувався новий світ і творилися контури майбутніх між-національних та суспільних відносин, до національної проблеми був, природно, виявлений також і чималий теоретичний інтерес. Звичайно, не у бездоганно чистій та абсолютно науковій формі, що було немисливо з огляду саме на занадто складний характер конкретних справ цього порядку та наявно суб'єктивну заінтересованість у них тих, хто їх підносив. Тому зовсім зрозуміло, що література про національні питання з цієї бурхливої доби має більше пропагандистський, ніж суто теоретичний характер; що в ній переважають праці націографічної, отже описово-інформаційного типу над націологічними розвідками, яких цікавить у першу чергу науковий бік цих проблем. Часто ці праці були мішаним характеру, себто в них переплітається ввесь час практика з теорією. Спеціальна преісторія націології мусить присвятити цій воєнній літературі на національні теми також свою увагу. Бо не зважаючи на те, що здебільшого вона тепер має вже лише історичний характер, й цікава, як джерельний матеріал до процесу самоозначення майже всіх поневолених народів цілого світу, проте серед цих публікацій в повені фактичного матеріалу, можна віднайти також цінні

причинки до національної ідеології й теорії, як вони були формульовані провідниками та представниками різних народів.

Націологічна акція

Німеччини.

І мав нагоду на попередніх сторінках змалювати заходи й набабання з цього боку у Франції та Англії. В додаток до цього слід тут пригадати, що також Німеччина виявила під цим оглядом незвичайну активність. Тут була закладена низка спеціальних товариств з метою систематичного вивчення та пропаганди різних національних справ: напр.: української, іспанськомовного руху й т. д.. Було засновано далі кілька спеціальних видавництв, де виходили брошури й публікації інформаційного та пропагандистського характеру, претендуючі на наукове трактування національних питань. Ось декілька зразків таких видань для прикладу: збірка публікацій "Німецького передньо-австрійського Комітету" програмово націологічного характеру: "Кралаїни та народи Туреччини / Länder und Völker der Türkei"; або інша серія брошур на актуальні теми, що виходили у Франкфурті / Frankfurter Zeitgemässe Broschüren /. Деякі німецькі журнали видавали спеціальні числа присвячені окремим національним питанням; напр., - мюнхенський щомісячник "Süddeutsche Monatshefte" випустив окремі числа про Бельгію, про східньо-європейських жидів / Ost-Juden /. Виходили далі збірники про цілі комплекси національних питань, як напр., колективна праця про Росію, названа "Колос на глиняних ногах" / 1916р. /, що має заголовком вимовно виявляє свій більш політичний, ніж науковий характер.

Зомбарт.

Назагал, доводиться ствердити, що наука взагалі, а в Німеччині особливо, підчас війни не змогла утриматися на належній висоті теоретичної об'єктивності, здебільшого й майже без застережень опинившись на послугах офіційної політики. Як приклад згадаю, класичну під цим оглядом, брошуру відомого німецького економіста та соціолога Зомбарта - "Крамарі та герої" / Kramerei und Helden /, що була виявом "патріотичних міркувань" цього вченого, але претендувала на таке наукове скарактеризування національних відносин англійців та німців. Отже, по думці Зомбарта, англійці не типові - крамарі - тільки; натомість німці не герої без докору і страху. "Найяснішою ознакою нашого німецького духа - каже він - є те, що ми вже на землі здійснюємо об'єднання з боку сті". Звідки логічний висновок, що німці - це народ богом вибраний. Das Gottesvolk /. Звичайно, отакі патріотичні міркування навіть вчених, не мають нічого спільного з наукою. Ця публікація Зомбарта цікава як "документ доби" та яскравий приклад пространія наукової думки підчас війни. Вона може бути зразковим прикладом в негативному розумінні попередитого методологічного правила Масарика, що не має потреби й невільно вихвалити свій народ коштум призначення другого, хоча б його ворога, як в деному разі - англійського. До націології, звичайно, цієї брошури Зомбарта не доводиться вживувати. Бачить навпаки: вона може бути класичним прикладом того, як не мають бути писані націологічні розвідки, претендуючі на науковість. / також польської, грузинської, вірменської, ірландської, фламандської, португальської.

Ф. Навмана "Середня

Європа.

Щоб закінчити цей огляд літератури більш прогледційного та тенденційнополітичного, ніж діє наукового й наукобачного характеру, згадаю ще про одну промову німецьку публікацію, що хоча суто-політична по своїм завданням і змістові, була також спробою певної ідеології й плану визначно націоналістичного напрямку. Маю на увазі книгу відомого німецького політика Фр. Навмана - "Mitteleuropa" яка після своєї появи під час війни набрала великого розголосу і викликала живу політичну дискусію. Автор, що написав свій цей твір тоді, коли почала вже виявлятися трагічна безнадійність осамітненої Німеччини, почала вже виявлятися трагічна безнадійність осамітненої Німеччини, висуває ідею та тезу свого роду нового політичного континенту "Середньої Європи", як ще більш скріпленого об'єднання Німеччини з Австро-Угорщиною, дозола яких згодом мають гуртуватися країни та народи, що лежать на схід від Росії. Концепція навманівської "Mitteleuropa" повстала з переконання автора, що для Німеччини є виключне порозуміння з Францією, яка політично зв'язала свою долю з Англією й згодом має стати якоюсь Португалією - більшого та крашого формату - по боці британської великодержавної унії. З другого боку на Сході є природний ворог Німеччини - московський колос. Між ними двома політичними бар'єрами лежить "Середньо-європейська країна, що простягається з півночі від Балтики до Альп, Адриатичного моря до південних східних дунайської рівнини." Візьміть малу в руку - пише Навман - у вступному розділі своєї цієї програмової монографії - й подивіться, що лежить між Вислою та Вогедами, що знаходиться поміж Галичиною та Боденським озером. Ця площа мусить творити у Вашій уяві єдиність; багато розчленену братню територію / Bruderland / оборонний союз; господарську область ... Автор поборює політичний партикуларизм в межах цієї Середньої Європи; він висловлюється за міжнаціональне взагалі, а особливо за германо-слов'янське порозуміння; на його думку є катастрофічним непорозумінням уважати світову війну виявом "рішальної боротьби між германами та слов'янами"; свою "Mitteleuropa" Фр. Навман трактує не як випадкову концепцію, обумовлену лише фактичним політичним положенням, в якому опинився центральний блок, але як історичну неминучість. Бо, по його думці, тільки в політичному, господарському й військовому об'єднанні зможуть утриматися поодинокі середньо-європейські народи. Часи малих держав і суверенностей, мовляв, минули вже на завжди. Автор непохитно вірить у те, що війна витьорить середньо-європейську душу... З'ясуванню та характеристиці її саме присвячена його праця, що трактує цю тему всебічно, починаючи преісторію Mitteleuropе та докладно відтак змальовуючи всі питання, зв'язані з цією концепцією, а саме: релігійні, національні, господарські, військові, митні, конституційні. докладнішим статистичним оглядом проєктованої "Середньої Європи" та критичним поглядом відносно літератури вона кінчається.

На зверх ця навманівська "Mitteleuropa" немов була прагматично суто-націоналістичного характеру. В дійсності так не є. Навпаки, вона може бути прикладом політичної та наукової тенденційності. Середньо-європейське питання з націоналістичного боку дуже цікаве, особливо ж у географічній та господарській площі. Після світової війни воно раз-у-раз виринає у виді різних проєктів дунайської федерації чи бодай господарського зближення; на жаль, і здебільша так само, як і у Навмана, з певними політичними комбінаціями мадярськими, австро-угорськими ревізіоністичними планами. Я докладніше зупинюсь на проєкті "Mitteleuropa" так би мовити, з педагогічних міркувань.

На цьому прикладі можна добре показати загрозу для теоретичної націоналістичної з боку практичної політики. При цій нагоді до речі буде сформулювати таку тезу по зв'язку з завданням цієї праці:

Теоретична націоналістична не має бути на послугах практичної політики, науково виправдовуючи кон'юнктурні її комбінації, саме навпаки, практична політика - в данім разі суто-політика - мусить керуватися вказівками, що вищивають з аналізу фактичного положення, науково з'ясованого й доведеного теоретичною націоналістичною.

Ця теза в першу чергу обов'язує, звичайно, теоретичних дослідників національних питань. Ми бачили на прикладі Зомбарта, що під час світової війни наука у своїх політичних виступах не завжди була на належній висоті. На жаль, цей німецький дослідник капіталізму не є під цим оглядом якимсь виїмком, але скорше типовим явищем. Досить перечитати два останні розділи розвідки славетного покійного німецького майстра науки - В. Вундта: "Народи та їхня філософія" /1915/, що є апотеозом німецького ідеалізму й не скрізь об'єктивною критикою французів та англійців, щоб переконатися у слушності попереднього закиду.

Німецькі націоналістичні

писання. Серед німецьких письменників багато прислужився під час війни для націоналістичної відомий соціалістичний теоретик і Нестор марксистської науки К. Кавтський. Вже задовго до війни почав він цікавитися національними питаннями. З під його пера вкінці минулого століття вийшла наукова розвідка, що появилася також у перекладі на українську мову: "Народність і її початки" /1898/. Відтак цей автор забирає голос з приводу польського питання, чесько-німецького соціалістичного спору та виступав з критикою проведеної тут вже джерельної монографії О. Бауера: Соціально-демократія та національна справа. Світова війна була для К. Кавтського приводом для кількох публікацій націоналістичного та націоналістичного характеру. Автор, правда, скрізь у них трактує національну проблему в дусі марксизму, й це надає його писанням на цю тему певну односторонність. Проте, соціологічно беручи, його розвідки про національні справи належать, безперечно, до найгрунтовніших у німецькій націоналістичній літературі, а взагалі можуть бути зараховані до фундаментальних бібліографій в парині націоналістичної. Одною з перших його розвідок з цієї доби є тепер саме дуже актуальна публікація "Расові жидівство" /1914-1915/, що доводить всю безпідставність модних расових терцій і базованого на них арийського расизму. Критичною єй дальша його праця - "Сполучені Штати Середньої Європи" /1916/, де К. Кавтський реагує на попередню зазначену тут монографію Ф. Навмана "Mitteleuropa" а при цій нагоді річево розглядає як цей самий проєкт, так і інші його варіанти, виказуючи політичну тенденційність та необґрунтованість.

Суто теоретичною є його розвідка "Визволення народів" /1917/, що була спробою обґрунтування права народів на самоозначення, а фактично може уважатися спробою нарису націоналістичної на засадах марксистської теорії. Після революції 1917 р. ця публікація вийшла у Києві в перекладі на українську мову. Сам автор уважав її теоретичним вступом для дальшого досліджування деяких конкретних національних питань, особливо актуалізованих світовою війною. В передмові до цієї праці К. Кавтський заповідає ці майбутні свої нариси, що мали трактувати в національній аспекті: справи: - Бельгії, Ельзас-Лотарингії та Чехії. дійсно незабаром вийшли дві його націоналістичні публікації: Сербія й Бельгія в історії /1917/ та Ельзас-Лотарингія /1917/, що в історичній

ретроспективі націоналістичною методою з'ясували складні і запутані проблеми югослов'янську, валонсько-оландську й ельзаську. Революція, очевидно, перешкодила автору довести до кінця цей започаткований його план. Після війни він під враженням своєї подорожі до відновленої Грузинської держави, К. Кавтський видає поки що останню свою націоналістичну публікацію: Грузія - соціал-демократична республіка / 1921/. В молодій націоналістичній літературі всі ці праці видатного соціолога марксистської школи - все займають чільне місце. Особливо цікаві вони своєю методологічною витривалістю та послідовністю у трактуванні найбільш складних національних взаємин.

На жаль, не можна цього сказати про решту німецької літератури націоналістичного характеру. На ній занадто тяжить тавро політичної тенденційності й громадського психозу, спричиненого війною. Відтак вона була занадто актуальна й не пережила своєї бурхливої доби. Сьогодні її вартість здебільшого злітала йсторична.

Націоналістичні мотиви.

в німецьких антропо-географічних працях.

Націоналістичні питання порушувалися часто і публікувалися також у німецьких публікаціях інших наукових відділів, напр., в антропології або в політичній географії. Серед праць цього характеру слід згадати оригінальну розвідку відомого географа: А. Пенка / А. Penck / "Природні області Росії" / 1918/, як безперечно цікавий прицинок до націоналістично-розмежування Сходу Європи за антропогеографічними засадами. Сюди ж можна зарахувати також і нове видання старшої праці П. Петнера: "Росія" / 1916/ а також монографію М. Фрідеріхсена: "Лімітроси європейської Росії." / Їхні географічні властивості та значіння для війни. 1915/. Згадані публікації були спробами виявлення національної різноманітності небіжки перської Росії, а на засаді цього заперечення радянського існування цього державного колосу та неминучість його розпаду. З боку наукової об'єктивності вони, звичайно, не дорівнюють згаданим тут попереднім критичним розвідкам і працям Сетона Вотсона, скерованим проти Австро-Угорщини; проте, в політичній літературі, що доводить політичний анахронізм московського державного велетня та його суперечність і непримиримість з побідним наступом національного принципу та з наявним і непереможним здвигом національно-визвольних рухів на Сході Європи - ці німецькі публікації пробіли перші виломи у досі догматичній науковий канон про природну та географічну єдність Росії.

К. Реннер.

По зв'язку з попереднім уступом і зокрема з тим, що було сказано про К. Кавтського, слід тут зупинитися на К. Реннерові / К. Renner / - одному з найвидатніших представників австрійської націоналістичної, також соціалістичного / т. зв. австро-марксистичного / напрямку. Цього дослідника питання нації все цікавило в державному аспекті та з правного боку. Він все намагався розв'язати політичну "квадрату кола", себто, за його влучним виразом конфлікт між нацією та державою. Вже перша його публікація: "Державна нація" / 1889/, видана під псевдонімом Synoptikus висовує й трактує це питання. У своїй другій більшій монографії: "Боротьба австрійських народів за державу" / 1902/, автор робить спробу застосувати наукову методу до національних справ на конкретному дуже складному прикладі австро-угорської монархії, правильно передбачив, що оскільки продовж 10-20 років габсбурзька монархія полі-

тично не модернізується, й не знайде ключа до вирішення своїх гострих національних конфліктів, то про її долю й навіть саме існування рішатимуть сторонні чинники. Для К. Реннера наддунайська ця дуалістична імперія не була політичним анахронізмом. Уважаючи неможливим до переведення ідеалу чистоти нації на ланцюг держави / в цьому саме по його думці й подігає політична "квадратура кола" цієї проблеми/, він гадав, що майбутність належить типу "держави народів" / Nationalitäten Staat або Völkerstaat /, який представляла власне Австро-Угорщина. Для цього вона мусила конче політично і конституційно модернізуватися та демократизуватися, словом, стати свого роду монархічною Швейцарією. Як націоналіст, К. Реннер багато присвятив енергії та наукового хисту для обґрунтування й захисту цієї своєї тези. Джерельна його праця: "Підвалини та розвиткові завдання австро-угорської монархії" / 1906/ докладно з'ясовує та мотивує цю націоналістичну теорію на тлі проблематики габсбурзької держави. В обох цих працях видатний австрійський націоналіст поборював політичну Сетонівність, що була "найвищою засадою політичної практики" Австро-Угорської імперії, одночасно вказуючи реальний шлях до виходу з фатального лабіринту, в якому опинилися народи Австро-Угорщини, завдяки справді програмовій безпрограмовості віденської урядової політики.

К. Реннер не був лише націоналістом теоретиком, але й етнополітиком - практиком. Він рішучо відкидав закид своїх противників, що уважали його націоналістичні теорії утопічними й не здійсненними. Реннер слушно покликався на те, що його Австрія - персональною автором і "унеможливила чесько-німецьке порозуміння на Мораві, що примінення її на Боснію й Сербію сприятиме замиренню національного ворогування в цій країні, що його націоналістичні засади були покладені в основу нової конституції для Босни і Герцоговини, на жаль, вже запізно, мовляв, у дванадцятю годину існування Австро-Угорщини.

Світова війна, сигнал до якої вийшов саме із цієї анектованої югослов'янської провінції - фактично була початком кінця цієї дуалістичної держави, що систематично нехтувала всі вказівки новочасної історії, що базувала свій лад на гегемонії панських народів, марно намагаючи спинити побідний наступ своїх народів-кріпаків. К. Реннер навіть у цю трагічну добу не втратив надії на віри в рацію існування Австро-Угорщини. Доказом цього його програмова публікація сутонаціоналістичного характеру - "Відновлення Австрії" / Oesterreich Erneuerung, 1915/ в передмові до якої він ретроспективно пригадує своє своє націоналістичне минуле і в останнє апелює до громадської opinio цієї держави на захист своєї улюбленої думки про наддунайську Швейцарію. "Справа відновлення Австрії, - каже він у цій передмові - може бути лиш справою всіх її народів і клас". Цей заклик прийшов вже запізно. Австро-угорські народи-кріпаки, національне пробудження яких К. Реннер своєчасно констатував, передбачаючи неминучість політичної їхньої боротьби за національне визволення - / чехи, словаки, югослов'яни /, - рішучо розійшлися вже з Віднем і Будапештом, уважаючи світову війну найвідповіднішою нагодою для здійснення своїх самостійницьких змагань. Мовляв - завдяки цій війні остання праця Реннера - "Право самоозначення народів" з особливим застосуванням до Австрії". Фактично це було нове, поширене й перероблене видання його старої, цитованої вже тут монографії: "Боротьба австрійських народів за державу".

Коли перша її частина: "Нація і держава" /1918/ вийшла з друку, габсбурзька монархія вже була в безнадійній агонії. Через це певно не появилася відповіджена друга частина цієї монографії, що мала конкретно змальовати "Установи національної автономії". Політично ориєнтований видатний австрійський поліолог належав до історії від самого моменту своєї появи. Проте, він лишається змислом спробою національної системи застосованої до певного конкретного випадку. Австро-Угорщина, як держава, розпалася але як державний тип існує існує в різних варіантах. Теоретично Реннер може мати сатиричність, бо тип чистої національної держави - це національний ідеал, який на 100% не ддопереведення в політичній дійсності. Більшість існуючих держав - це свого роду Австро-Угорщини в мініятурі. Звідси проблема національ-них меншостей та потреба правного їх захисту міжнародного характеру. Реннерівська "квадратура кола", себто, дилема, національна держава або державна нація, претендуюча на гегемонію в державах різнонаціонального складу -, лишаються все актуальною справою та одною з найважливіших проблем наукових дослідів з боку сучасної націоналії.

Зразки французької, американської та англійської націоналії.

Ми бачили, що підчас світової війни Париж став одним з головних осередків національно-визвольних змагань понево-лених народів, що боролися по боці своїх антанті. Французькі державні діячі висловились за право народів на самоозначення. Видатні французькі вчені активно допомагали ознайомленню свого загалу з деякими конкретними національними питаннями по зв'язку з Німеччиною та Австро-Угорщиною. Так, старий чехофіл та історик кінця чеської самостійності й трагедії після поразки на Білій Горі /1920/ - Проф. Ер. Дені / E. Denis /, видав підчас війни спеціальну книгу про словаків /les Slovaques, 1917/, яку можна вважати не тільки самостійним націоналістичним нарисом про Словакчину, але й цікавою спробою націоналістично трактувати питання чехо-словацького об'єднання. Як вступ до цієї книги Дені, згаданий вчений дав документовану критику Австрії з націоналістичного боку, доводячи повну її залежність від Німеччини, захопленої мангерманістичним месіанізмом.

Нічого певного, що цікавість французьких вчених від реальних національних питань поширилася на національну проблему, як таку - взагалі. Під цим оглядом французька молода націоналії нав'язує на славу традицію Е. Ремана: істоту нації вона трактує в аспекті психологічного-волюнтаристичного, отже, як вираз масової національної свідомості та колективної волі - до самостійного існування. Так це питання про націю ставить і з'ясовує І. Озе / H. Ouse / у своїй розвідці: "Націоналістична засада" /1916/. Французька така концепція нації є критикою й запереченням німецького її розуміння, базованого передовсім на суті антропологічному, себто, расовому підкладі. Полемізує з ним Р. Соане у другому виданні цитованої вже тут його монографії: "Le principe des Nationalités". На його думку культурний світ, залежно від двох різних концепцій нації, можна розділити на дві групи. "Перша концепція - каже він - складена французами в "вмборча" / елективна, резуліє націю, як факт свідомості, ознакою чого є воля народу; друга німецького поход-

ження - добачає в ній факт біологічний /природний/, виявити який є завданням науки". Треба запам'ятати дуалістичне розуміння нації в сучасній науці, бо саме з націоналістичного боку воно дуже важне з огляду на своє політичне тов-мачення й використання. Психологічно-волюнтаристичне розуміння нації поліляє вся модерна французька соціологія. Один з найоригі-нальніших її представників - покійний Ем. Дюркгейм / Em. Durkheim / - напередодні своєї смерті дав таку дефіні-цію нації: "Націоналість / nationalité / - це є людська грома-да, члени якої з причин етнічних або історичних хочуть жити під одними й тими самими законами; хочуть утворити держа-ву ... Серед культурних народів уважається тепер засадою, що ця спільна воля, коли вона настирливо виявляється - має право бути узглядненою й навіть, що саме вона є єдино тривкою підвалиною держави".

Можна сказати, що такий погляд переважає в сучасній науці та в націоналістичній ідеології. На ньому базувалася національна про-грама американського президента В. Вільсона, конкретизована в його відомих 14 тезах. Своєю націоналістичною ідеологією та теорією, зокрема в головних тезах, він сформулював уперше в своїй промові /27.V.1916/ у Вашингтонській Лізі Миру. Головні її тези були такі: 1/ Кожен народ має право вибирати собі таку владу, під якою хоче бути; 2/ Малі держави мають таке саме право на те, щоб їхня зверхність і територіяльна незайманість були шановані, як цього бажають великі й сильні народи, та як вони цього вима-гають; 3/ світ має бути звільнений від кожної загрози порушення миру через напад чи непошану до прав народів і на-родностей." Офіційно президент В. Вільсон з'ясував свою націоналістичну програму у своїй заяві до Сенату /22.I.1917/ в справі майбутнього миру, де він розвинув і мотивував потребу Союзу Народів, як наддержавної устано-ви, завданням якої мало бути забезпечення міжнародного миру. По його думці, Ліга Націй мусіла б мати ефективну міць для унемож-ливлення замахів на її авторитет чи спротив проти її рішення з боку будь-якої держави чи народу. В. Вільсон відкидав далі засаду політичної "рівноваги сил", пропонуючи замість неї принцип "політичної кооперації". Тому він зробив у цій заяві внесення в справі поширення відомої американ-ської "доктрини Монро" на цілий світ, щоб вона отже стала за-гальною засадою. Конкретно він формулював цю думку так: "Малю-му народу не вільно поширити свою форму владу на інший народ або на інші народності; владно навпаки: кожен народ - самодово-водки та могутній чи малий - мусить бути вільним і сам без за-борони й обмеження встановити для себе свої державну форму та роз-широк. Протекою - казав далі В. Вільсон - щоб не відбувалося всі народи зріклися союзництва, що веде до перегонів у могутності, що заганає їх до сіток интриг та егоїстичної конкуренції, а влас-ні їхні інтереси затемнювала б чужими впливами. В концерті велико-держав не має бути місця для складних союзів... Пропоную отже: Влада за згодою підвладних; свобода морей... обмеження зброєння. Не військи і світоту зробило б засобом для утримання миру, а зброєю мирних нападів і егоїстичного насильства..." Така має бути дух нової Європи та післявоєнного сві-ту по думці цього американського ідеаліста, що стояв на перших позиціях американської демократії та був гідним наслідком своїх великих попередників - Вашингто-на і Лінкольна.

на мировій конференції В. Вільсон був у ролі політичного Дон-Кихота серед великодержавних Санчо-Панчів, якого, врешті, зрадила його власна батьківщина, ізольованість від Європи, не визнаючи Союзу Народів та залишаючись на позиціях своєї американської доктрини Монроє. Проте, зі становища майбутнього відродження й відновлення цілого світу, а Європи зокрема і передовсім, після сучасної політичної дезорієнтації та реакції - ідеологічна програма В. Вільсона, маючи на увазі скріплення міжнародного солідаризму наближення й співпраці не втратила зовсім свого значіння та лишається реально невикористаним не причинком до практичної націології. Завданням теоретичної націології є методичне усистематизування засад і тез покійного американського президента, як дуже цінного матеріалу етнополітичного характеру.

Англійська націологія, що дуже успішно розвивалася головню після першої світової війни, а підчас її виявила, як ми бачили, більше нахилу до націографічних і етнополітичних справ проте, і за час війни дала деякі цікаві твори з обсягу теорії нації. З цього боку на увагу заслуговують монографії видатного англійського дослідника національної проблеми Р. Мюра /R. Muir/ а саме "Націоналізм та інтернаціоналізм /1918/" й головню його суто-націологічна праця - "Національна влада, її зріст та засади" /National Power and its Development / що є джерельною розвідкою про повстання та формування у першу чергу європейських історичних та великодержавних націй. Це свого роду - європейська історична націологія. В дальшому параграфі цього нарису ми матимемо змогу ознайомитися з новітніми досягненнями англійської націології.

Українська націологічна

література.

Також українська націологічна література значно погирлилася після війни. Підчас війни з українського боку велася передовсім велика пропагандійна акція, головню заходами "Союзу Визволення України", що видав на багатьох мовах і навіть по турецьки, інформаційні публікації про українське питання. Накладом партії українських есерів - була видана ціла низка націологічних розвідок, головню соціалістичних авторів /К. Кавтського, Р. Реннера, Ж. Жореса, Х. Житловського і т.д./ але й Ренана а також знову видані класичні "Чудацькі думки про українську національну справу", М. Драгоманова. З націологічного боку заслуговує на увагу виданий у Москві збірник "Українский вопрос" /1915/, як вдала спроба націографічної синтези українського питання. Можна тут згадати й дві мої праці з обсягу націології, а саме: "Поневолені народи царської імперії / Із національне відродження та автономічні прамування 1916/, що були першим систематичним оглядом національних питань у межах царської імперії та докладної аналізи її саме з націологічного боку; відтак, моя публікація - "Національна справа" /1918/, де була дана назва цієї нової науки про націю, зроблена спроба покладення першого фундаменту під неї; оприць цього запроєктовані з одного боку - "Деклярація прав народів", як програмова ідеологічна база для майбутнього миру та збудування дійсно нової Європи. / Цікаво, що проект "Деклярації прав народів" був ухвалений

в червні 1916 р. у Лозанні на III Конгресі поневолених народів; отже, майже у той самий час, коли я, ізольований в австрійському конфінаці, складав свій, не знаючи про те, що діялося під цим оглядом в антанському таборі/, а з другого, "Націологічний інститут, як спеціальна установа для вивчення сучасних національних рухів і питань. По моїй думці, він мав бути заснований в столиці самостійної України - в Києві. І гадав, що визволений український народ, який на собі зазнав і відчув страшний національний утиск, має виявити ініціативу в напрямі організування і зосередження націологічних дослідів після світової війни, що уявлялася всім нам кривезим прологом до нової ери в історії культурного людства. На жаль, сталося інакше. Саме після війни Європа опинилася на роздоріжжі. Україна була закута в нові пута. В історії почався, немов якийсь відлив назад. Весь світ був захоплений нечуваною досі кризою, що крім причин го-сподарських і суспільних у великій мірі була викликана також загостренням національно-державних суперечностей. Через це, сьогодні - націологія, декларация прав народів, Націологічний Інститут - не все справили так актуальні, ніж перед 17 роками, коли я висував ці постулати в своїй попередній згаданій праці. Ми зараз побачимо, що під впливом їх праць тепер розпорощено вся Європа. Національна справа силою фактів і вимог життя - науково досліджується в різних країнах та багатьма народами. Теорія нації викладається в різних школах. Для досліду нації повстали спеціальні установи - часописи, видавництва, товариства. Націологія твориться отже непереможно на наших очах. На жаль, і часто на великому бою - розпорощено й несистематично, з перевагою, звичайно, політики над наукою. Але сьогодні тяжко вже запевчувати факт її існування та актуальність її самоозначення. Що було зроблено чого досягнуто в цим напрямі за останніх 15 років - про це мова у слідуючому параграфі.

Лекція п'ята.

13. Шляхами розвитку націології після війни.

Інтерес до націологічних студій війни дуже збільшився після першої світової війни. Одною з головних причин цього явища слід угадати гостру актуальність національного питання й після мирного конгресу, що вирішив його, оскільки йде про Європу, дуже компромісово, ухиляючись від послідовного переведення права самоозначення народів більш як цього треба було з погляду політичної доцільності. Національна справа існує отже й надалі в Новій Європі у формі проблеми "національних меншостей". Це з одного боку. А з другого - у формі дуже воєнничого паніонаціоналізму / зглядно - геонаціоналізму, отже, імперіалістичного націоналізму, що відкидає давнішу демократичну націософію, ідеологічно пропоставляючи їй свою нову концепцію - автократичного націоналізму, який виключає фактичний солідаризм і філософію національного гуманітаризму, італійський фашизм, німецький штурмлітературизм.

Проблемні кольорового
жва й націологія.

Але національне питання приваблює увагу ширшого загалу й дослідників-спеціалістів не й в іншій чини. Коли перед 1914 р. доменом національних змагань та рухів була головню Європа й т.зв. біла раса, то після 1918 р. і під безсумнівним впливом світової війни, почалася масова національна ферментация також серед кольорового людства і передовсім в Азії, але також у Південній Америці. Перемога японців над москалями у 1904-1905 роках - була смертельним ударом, дискредитуючим авторитет і непереможність білої раси в очах не лише азійських народів, мусульманського світу, але й кольорових племен у колоніях європейських держав. Світова війна, де кольорові війська були комбатантами білих, а чимало з них побувало також на європейських фронтах і мали нагоду зблизька придивитися до своїх білих панів у цьому болевільному "пеклі", звичайно, ще більше понизила культурний престиж білої раси в очах жовтих, чорних і коричневи синів як Старого, так і Нового Світу. Коли, отже, перед світовою війною Європа мала до діла й знала конкретно тільки японське або китайське питання, що ликали її іноді привидом панмонгольської "жовтої небезпечки", яку так поетично-вищо змалював російський філософ В. Солов'єв у своїх незвичайно оригінальних "Трьох політичних рсзмовах" з таким віршованим свого роду мотто:

- Панмонголізм, хоть имя дико,
Но мне ласкает слух оно:
Как бы предвестием великой
Судьбины Божией полно ...-

то після 1919 р. до цих традиційних питань євро-азійських взаємин прилучається ціла низка інших: індуське, індо-китайське, арабське, сирійське, єгипетське, мексиканське, муринське і т.д. - з маревом різних нових "панізмів", як пантуранізм, панісламізм, паназіатизм, тощо. Джерельно це питання змалював американський етнограф Лотроп Стодарт / Lothrop Stoddard / у своїй ґрунтовній праці "Зрив кольорового людства" / The rising tide of color, 1924 який присвятив цій проблемі іншу свою незвичайно цікаву монографію: "Новий світ ісламу" / 1920/, що трактує про будження й активізацію кольорових племен у зв'язку з панісламізмом, як націогенетичним чинником. Європейський читач має змогу ознайомитися з цими фундаментальними книгами видатного американського расолога з їх французьких перекладів, що появились в Парижі не забаром після виходу в світ англійських оригіналів згаданих праць / Le nouveau monde de l'islam, 1923 ; Le flot montant des peuples de couleur, 1925/

Під цим оглядом заслуговує також на увагу книга нарисів французького знавця цих справ, Е. Фора / Elle Faure /: "Інші країни на обрії", що протиставлячи Схід Заходів, дає цікаві характеристики масової душі негрів, арабів, індусів, китайців, японців, стараючись у кожного з цих позаєвропейських народів збачити найістотніші ознаки їхньої національної вдачі.

2. Ревізіонізм. Є ще одна причина, що сприяє поширенню та поглибленню націологічних заходів після війни. Маю на думці - ревізіонізм переможених держав, а саме ма-
дарський та німецький. Критичне і вороже становище Німеччини та нової Угорщини до мирових трактатів впливає з великою де

жавних, а не національних мотивів. Їм розходиться про політичне відновлення status quo ante bellum, себтис, про реставрацію історичного "стану посідання" про повернення довоєнних державних кордонів. Не треба доводити, що це наявний політичний аніхронізм, не виправданий здебільшого жадними національними аргументами. На користь новоповсталих держав - мадари та німці національно менше втратили в порівнанні з тим, що втратили народи цих держав на випадок реставрації давнішої Угорщини або Німеччини. Адже ані малярський, ані німецький ревізіонізм не мав на увазі якусь часткову коректуру попередніх кордонів на підставі національної засади. Їхній ревізіонізм - це лише тактичний засіб до поновлення своєї передвоєнної гегемонії над чужими сусідніми народами. Ревізіоністична пропаганда цих двох держав зовсім безпідставно прикривається засадою національного самоозначення. Бинародовуюча їхня політика щодо своїх національних меншостей, свідомо й програмово нехтуюча норми міжнародного захисту недержавних народів, є переконувачим аргументом проти їх ревізіоністичних домагань, що є політичною загрозою європейського миру. З другого боку, положення малярської та німецької найбільшої меншости, напр., у Чехословащині - як національних меншостей - є з фактичного боку зовсім справедливо переведено.

І згадую тут про цей ревізіонізм через те, що він радо поширює свою пропаганду під прапором неначебно чистої націології. В дійсності ця "ревізіоністична націологія" є цілковито на послугах імперіалістичної політики, зневажаючи марку науки для замаскування своїх явно винародовуючих та сутодержавницьких заборчих змагань. Треба тому з великою обережністю підходити до всіх націоналістичних заходів німецького чи малярського походження. Цим я не хочу ще сказати що націологічна праця в інших державах, оскільки вона має офіційний, або напівурядовий характер - є під цим оглядом бездоганна. На жаль, скрізь у націологічній акції відчувається наявний та чималий вплив політичної тенденційности, звичайно, з очевидною шкодою для їхньої об'єктивности з наукового боку. Але ця тенденційність найбільше вражає в німецьких націологічних заходах та в малярському ревізіонізмі.

Властиво, в данім разі, як, зрештою, й взагалі націологія є тільки теоретичним вступом до етнополітики, себто практичної національної політики. У своїй істоті національне питання є суто політичним. Не можна отже дивуватися, що політика домінує так необмежено над наукою у трактуванні національних справ. Проте, навіть в інтересах самої практичної етнополітики є, щоб теоретична націологія була по змісті в ідеологічній, а не політичній. Бо лише тоді вона буде в стані зв'язати не тільки й всебічно природу міжлюдських взаємин з національного боку, що, звичайно, є передумовою - повстання такої національної сили, яка зможе найкраще полатодити суперечності нашого часу.

Після цих критичних зауважень, які слід мати на увазі, студіюючи сучасну націологічну літературу та працю, можна також приступити до загального ознайомлення з фактичними досягненнями в діяльній націології в післявоєнній добі.

3. Німеччина. Сучасна націологія плекається, як про це вже згадувалося, в кількох різних формах. З них головнішими можна уважати такі: а/ націологічні установи / інститути, товариства, семінари/, б/ націологічні журнали та спеціальні друковані органи; в/ націологічні й націографічні спеціальні публікації; г/ викладання націології в школах.

Не маючи на увазі писання докладного історичного нарису новітньої націоналістичної ідеології з післявоєнної доби, я обмежуся в дальшому викладі ілюстраційним матеріалом з кількох головних країн, де національним дослідженням присвячується спеціальна увага. З методологічних причин, щоб не повторюватися й уникнути зайвого розпорощення цього матеріалу, я розподіляю його далі за географічними принципами, а не за попередню поданим річевим розгрупованням фактичному змісту; себто весь матеріал / а, б, в, г / - подаю ступ відразу й разом для кожної країни зокрема. Найбільше таких установ дуже різноманітного характеру та типів має Німеччина. Крім мотивів політичних, про які була мова попередню, пояснюється це відсутністю спеціалізованих наук до спеціалізації та систематизації теоретичних і практичних дослідів. Німецькі націоналістичні установи з одного боку мають на увазі вивчення національної проблеми взагалі, а з другого боку систематичне ознайомлення з національним походженням і долею закордонних земляків. Як сказано, в одному і другому випадку сильно відчувається на цій націоналістичній праці - політична тенденція.

З головних німецьких націоналістичних установ слід згадати такі: Берлінське "Німецьке Товариство для вивчення національного права / Deutsche Gesellschaft für Nationalitätenrecht / в Штутгарті існував "Німецький закордонний Інститут / Deutsches Auslandinstitut / завданням якого було вивчення справ за - й прикордонних / Grenz- und Auslandstudien /; в Липсбурзі знову працював при німецькому культурно-політичному товаристві Інститут для вивчення закордонного німецтва та науки про закордон / Institut für Auslandsdeutschtum und Auslandkunde der deutschen Kulturpolitischen Gesellschaft /; при університеті в Марбурзі / Marburg / заснований був Інститут для вивчення при-й-закордонного німецтва / Institut für Grenz- und Auslandsdeutschtum /, зв'язаний з відповідною кафедрою спеціальним німецькознавчим семінаром на цьому університеті.

Поза цими установами програмово націоналістичного призначення в Німеччині національні питання побічно студіюють ще кілька інших товариств: Східно-європейський Інститут / Ost- und Südosteuropäisches Institut / або Німецький Науковий Інститут для Ельзас-Лотаринзьких справ / Wissenschaftliches Institut der Elsass-Lothringischer im Reich /; Також "Інститут закордонного німецтва та науки про чужину" / Institut für Auslandsdeutschtum und Auslandkunde / у Інстері - вимагав напрям своїх студій націоналістичній. Питання із обсягу націоналістичної трактується відтак у берлінській "Високій політичній школі", де в осні 19 закладена була спеціальна кафедра загальнонімецької політики, іншими словами кажучи, для політики німецького соборництва.

Керівник цієї кафедри, М. Г. Бем / M. H. Boehm / талановитий німецький дослідник національних питань і один із найактивніших керівників німецької націоналістичної науки написав для "Етнополітичного Альманаху" / Ethnopolitischer Almanach, 1931 / - програмову розвідку: "Завдання й організація європейських націоналістичних студій", де знайомить читачів з сучасним станом цієї справи у Німеччині та в Європі взагалі, а крім цього в особливу увагу націоналістичній, як такої, і викладач цієї дисципліни на високих школах. Автор слушно констатує великі провали під цим оглядом. націоналістична не плещеться не систематично. Викладалися у Німеччині спорадично, більше у семінарах чи спеціальних установах, ніж на високих школах, де немає досі окремих кафедр цієї дисципліни. Нем зрештою, у цьому нічого дивного. Адже сам М. Г. Бем, піонер

націоналістичних студій в Німеччині, як видно з наведеної цієї його програмової розвідки, не продумав цю справу послідовно до кінця. Пропагундистичну потребу систематичного вивчення національних питань, він, проте, на вступі застерігається, що в цій випадку "не розмовляється про утворення якоїсь нової науки". Він вважав цю парадоксальну проблему тільки поміж різними науками, яка тут була вже скритикована й рішучо відкинена з огляду на свою непридатність. Об'єднуючим моментом, по думці автора, мала б бути нова соціографічна методика дослідів національних явищ поміж окремими різними науками. Так він гадає, й хоч не з'ясувати істоту нації, як суспільної групи. Такий зайво складний шлях пропонує Бем для того, щоб зрешті прийти до єдиного загального висновку, а саме: соціографічною методикою сконструувати "науку про націю" / Nationalitätsskunde / отже, ту саму націоналістичну, як спеціальну наукову дисципліну, присвячену виключно систематичному вивченню нації, як він каже, й мають служити фактичні матеріали, публіковані на сторінках Етнополітичного Альманаху, й яка має з'ясувати тверезо та конкретно організаційну розбудову поодиноких національних груп". Здавалося б, що тепер все є в порядку. Але ж ні. Ба трохи нижче, маючи на увазі конкретні завдання національної політики, цей самий автор, проголошує потребу іншої націоналістичної дисципліни, яку він "науково хоче назвати "етнополітикою". Проблематику та завдання цієї етнополітики він уявляє собі так: "Ії загальним завданням - каже він - буде стежити за боротьбою і змаганнями народу та народности

з усіма силами, з якими національні прояви, як відрубний світ явищ, мають до діла, під умовиною використання для цього всіх мыслимих засобів. Таким чином - читаємо далі - відчиняються перед нами останні двері: й ми стаємо перед основним і рішучим питанням, - чим власне є нація, як історична особовість, як втілення народності, як носій народности та національного характеру? Це основна наука, яку Осип Вільфан / голова відомих Європейських Конгресів для національних справ і представник словінської меншости під Італією О. Б. / називає етнікою та яку ми хочемо назвати загальною теорією нації, систематично й зв'язано досі не була ще викладана взагалі".

В чім справа? Кінець витати Бема-негї є власне визначення націоналістичної, як самостійної та спеціальної науки про націю. Але початок її має на увазі вивчення реальної національної політики, як підстави для теоретичної націоналістичної. Це - націоналістична етніка, себто, практична націоналістична. За Р. Челленом, про що вже тут згадувалося, саме цю практичну націоналістичну науку найдоцільніше назвати етнікою. З методологічних і практичних міркувань, проте, однак розмежувати завдання й навіть поділити назви розрізних частин націоналістичної - практичну, себто, етніку й теоретичну - науку від теоретичної, себто - націоналістичної. Коли перша у своїй істоті є передовсім націоналістичною, а отже й нормативною дисципліною, то націоналістична мусить лишитися чистою наукою / science pure / - програмово об'єктивістичною. Через те до її компетенції належить й націоналістична, себ-то, особовість нації, але знову таки не в розумінні того чи іншого націоналістичного месіанізму, тільки як систематичний вислід наукового дослідження національної вдачі окремих народів, методом соціологічної етнології та характерології. Націоналістична має отже науково з'ясувати істотні ознаки національної особовости окремих народів, а таким чином їх функціональну роль.

На цьому прикладі читач добре може побачити, який хаос все це манує в націоналістичних студіях і скільки зайвих непорозумінь може тут виникнути на ґрунті самої лише термінології.

новий не доказ, як слова й навики можуть заллутувати і затемнювати без потреби й на шкоду справі її суть та розуміння. Свої погляди на націю М.Г. Бем має розвинути з спеціальною монографією, що буде обґрунтованим етнополітичним і націологічним тез цього автора.

4. Журнали й публікації. З черги переходимо до німецьких журналів і публікацій націологічного характеру.

Зазначимо тут лише найголовніші з них. В Липську з 1930 року виходив "Deutsche Heft für Volks- und Kulturbodenforschung" періодична публікація націологічного характеру, але спеціально призначена для вивчення сучасного німцтва у соціальному аспекті цього питання. Слід взагалі відмітити, що вся німецька націологія у всіх її проявах має яскраво національний, та, як це може бути так висловитися, германоцентричний характер. Звідки й не менш яскрава політична її тенденційність, зсув перешірокому бажанню утриматися на висоті об'єктивної науковості.

Інститутський німецько-дослідчий інститут, згаданий тут попередню, що розвинув свою працю на велику скалю і при якому існує багата спеціальна бібліотека, архів, музей, що міститься у власному великому будинку - "Дім німцтва" /Haus des Deutschen/, видавав свій спеціальний часопис "Der Auslandsdeutsche" - "Закордонний німець", цікавий, як вичерпуюче джерело фактичного та інформаційного матеріалу про положення й життя сучасних німців по цілому світі. Його заходами вийшла відтак окрема серія публікацій меншого формату, що так само й монографічною методикою трактують питання німецькознавчого характеру.

Тут цитувався вже "Етнополітичний Альманаш" /Ethnopolitischer Almanach/, що, починаючи з 1930 р. щороку видавався цим інститутом. Це був провідник "в європейських національних рухах", як з'ясовує таке його інформаційне призначення підзаголовком цього річника. Крім кількох теоретичних та історичних статей на національні теми в "Етнополітичному Альманасі" був цікавий відділ документів; отже, ухвал та постанов міжнародних конгресів й установ по зв'язку з актуальними національними проблемами; потім досить обширна етнополітична хроніка з цілої Європи з багатим фактичним матеріалом про життя головно національних меншостей та поневоєних народів; врешті, - бібліографічний показчик новітньої націологічної літератури. Таким чином при згаданій установі, як свого роду націологічної централі, твориться "Етнополітичний Архів". Хоча на цих альманахах і лежало переважно завдання політичної тенденційності, проте, при вмілому і критичному користуванні цими публікаціями, вони можуть бути корисними для націологічних студій. Доводиться констатувати, що це поки що перша та єдина спроба в цим напрямі.

4. Конгреси європейських національних меншостей.

"Етнополітичний Альманаш", як видно вже з його назви, є публікацією практично-націологічного характеру. По зв'язку з цим слід тут згадати про одну установу також етнополітичного характеру, що у великій мірі стимулювала появу "Етнополітичного Альманашу". Я маю на увазі "Конгреси європейських національних меншостей" /Europäische Nationalitäten Kongresse/ що об'єднують представників майже 40 національних меншостей в повоєнній Європі, які належали до 40 національних груп та 14 націй в 14 державах. Ця організація повстала в 1925 році з німецької ініціативи. Одним з її піонерів був покійний генеральний секретар Е.Н.К. - др. Евальд Амменде

Амменде. Саме німці були ініціаторами цих конгресів - це зовсім зрозуміле. Адже німецький народ національно є найбільш поширеним та має свої меншости в десятих державах. Покид вісім мільйонів є таким чином розпорошено поза Німеччиною, Австрією й Швейцарією.

Згадані конгреси європейських національних меншостей спочатку засідали щороку в кінці літа в Женеві, відтак у Відні та у Берні. До 1934 року відбулося одинадцять цих конгресів. Головою їх був згаданий вже тут представник словінської меншости в Італії - др. О. Вільфан /O. Wilfan/. Генеральний секретар їх має постійний осідок у Відні. Завданням Е.Н.К. є поширення й поглиблення міжнародного правного захисту існуючих національних меншостей. Ці конгреси - фактично є прилюдною трибуною, звідки поневолені народи, оскільки вони представлені в ній централі, мають змогу висловити свої скарги й домагання перед широким світом. Провід Е.Н.К. дбав про те, щоб Союз Народів виявляв більшу активність у справах захисту національних меншостей, поскільки це належить до його компетенції. Е.Н.К. ставить критично до мирових умов, що вивторили сучасне положення національних меншостей у багатьох випадках - доволі незадовольняючи, бо міжнародно-правний захист є ілюзорним та існує лише на папері; фактично ж, національні меншости зовсім здебільшого віддані на поталу державно-пануючій більшості. Проте, Е.Н.К. ідеологічно відкидає мілітарний ревізіонізм, як засіб усунення кривд національних меншостей та покращання їхньої долі. Вони тримаються тої думки, що поганий мир всетаки ліпша річ за найкращу по своїх можливим наслідкам війну. На сторінках цієї праці - це буде спеціально мова про етнополітику, меншості не повинні повернутися до цієї справи. Додати ще слід, що у країнах представлених були в цій установі та брали активну участь у конгресах європейських національних меншостей.

Ця установка націологічна сучасна література зазначає одну актуальну публікацію, а саме: "Nationalitäten in den Staaten Europas" - "Народи, фактично національні меншости в європейських державах", 1931 р. з додатком у 1932 р. Ця величезна книга, 566 стор. великого формату, є першою спробою фактичного змалювання положення національних меншостей в 14 європейських державах. В 40 статтях за числом цих меншостей, представлених в Е.Н.К. на підставі автентичних матеріалів, маємо в цілому збірнику докладний звіт про сучасний стан окремих національних меншостей майже в цілій Європі. Не можна дивуватися, що цей огляд є переважно критичний і подекуди політично тенденційний, освітлюючи стан річей під кутом національного максималізму. Проте, для кожного націолога й головно етнополітика - ця публікація може бути цінним джерелом під умовою, звичайно, вмілого та критичного користування нею.

Гірше справа мається у Німеччині з невдалим націологією на високій школі, як це констатує М.Г. Бем. Чиста націологія це не заведена, як спеціальна дисципліна в пільгах навчання високих шкіл. Фактично націологічною методикою переважно є положення німецького народу в прикордонних зонах або закордоном в спеціальних колоніях чи товариствах, як про це була мова попередню. Лише марбурзький університет мав катедру цієї науки. Правда, у берлінському існував спеціальний націологічний семінар, в берлінській школі політичних наук у 1930 р. була заснована окрема катедра для німецької політики з відповідним при ній семінаром.

Після першої світової війни можна було констатувати в Німеччині велике поширення націологічної спеціальності в літературі. Готовилися праці з цієї ділянки регі-

струються у бібліографічних покажчиках "Етнополітич-
них джерел" Д. Л. Маннаківа. З праць цього характеру слід згада-
ти джерельну історично-соціологічну монографію проф. Мітчеліха
/M. Mitscherlich / - про формування західно-європейських націй та
новочасний націоналізм / Der Nationalismus westeuropas, 1920 / -
та спеціальну публікацію: "Нація й національність"
що вийшла як додаток до III тому "Соціологічного
Річника" /Jahrbuch für Soziologie, 1927 / - й виключно присвя-
чена науковому з'ясуванню проблеми та істоти нації соціологічною
методом. На увагу заслуговує відтак менша студія Фелса
/Dr. Fels / - про поняття та істоту нації /Begriff und Wesen der
Nation / - у збірці - "Deutschum und Ausland" /Nr. 6. 1927/

Депривілей цього уступу слід згадати щомісячний орган Союзу
національних меншостей в Німеччині "Kulturwehr", спеціально присвя-
ченого інформації про культурне положення ненімецького населення
в німецькій державі. Він почав виходити у Берліні в 1925 році під
редакцією сербо-лужицького публіциста Іна Скали. Після гітле-
рівського перевороту нова влада заборонила цей журнал, але відтак
знала свою заборону і він виходив знову як кварталник, звичайно,
ракучись з політичним режимом гітлерівської Німеччини.

6. Австрія.

Нова Австрія виявила також чималу активність на полі
етнополітичних дослідів. Керує цими студіями відомий австрійський
вчений проф. В. Вінклер. Австрійська етнологія мала переважно
статистичний напрям. Не треба доводити, яке велике
значіння може мати статистика для етнологічних дослідів взагалі, а
зі становища національних меншостей зокрема. Адже справа національ-
ної статистики є одним з найбільш важких питань як теоретичної етнології,
так і практичної етнополітики. Заходами проф. В. Вінклера в

Відні був заснований Статистичний Інститут народів меншо-
стих національностей - що розвивав
свою видавничу діяльність. Крім іншого, його заходами вийшов
фундаментальний Статистичний підручник соборного німецтва.
Відтак накладом цієї установи було видано фундаментальний Статистич-
ний підручник європейських народів

як одна з перших спроб з'ясування
національних взаємин в Європі у світлі статистичних даних. На
жаль, цікавий цей почин, як слушно це підкреслила критика, не уник-
нув політичної тенденційності за рахунок наукової об'єктивності.

У Відні виходить також спеціальний етнологічний журнал, головню
етнополітичного напрямку, а саме щомісячник "Наша й дер-
жава" - як часопис, що своїм завданням ува-
жав систематичне вивчення справи європейських національних меншостей.
В ньому політика також здебільшого домінувала над наукою.

7. Польща.

Відновлена самостійна Польща національними справами
цікавиться більше теоретично, ніж практично їх вирішує,
не зважаючи на очевидну політичну актуальність проблеми національних
меншостей для цієї держави. Після Німеччини Польщу, як країну націо-
нальних дослідів, можна поставити на другому місці. Міжово, що й ха-
рактер національних студій в цих двох країнах дуже подібний: в обох
цих народів вони зосереджуються довкола державно-національних інте-
ресів свого народу, себ то, мають націоцентричний напрям. Німецька
етнологія виходить і базується на вивченні соборного німецтва; поль-
ська - також має яскраво полонцентричний - та полонологічний напрям
тавіль і тоді, коли фактично вона виходить у цих студіях далеко поза
межі Польщі, як напр., у систематичних дослідях азійського сходу або
Кавказу.

Націологічні студії в Польщі зосереджені у варшавському "Інститу-
ті дослідів національних справ" /Instytut badań spraw narodowościowych/,
що був заснований в 1926 році і на чолі якого стоїть згаданий вже
тут попередній націолог Ст. И. Папроцькі. Цей Інститут реорга-
нізований в 1926 р., має кілька спеціальних секцій /для дослідів
справи української, жидівської, литовської та німецької/, а крім
того загальну секцію для вивчення національних питань в сусідніх
країнах. Його накладом видається етнологічний журнал - Sprawy Nar-
odowościowe, з французьким додатком "Question minoritaires" /справи
меншостей/, для інформації чужини, що виходить чотири рази у рік.
Згадана польська етнологічна централа видає також книжки, присвя-
чені вивченню та з'ясуванню національної проблеми /"Biblioteka Na-
rodowościowa"/ - В цьому видавництві торік вийшли студія заслуженого
польського етнолога Л. Василевського: "Національний
склад європейських держав" /1933/, яку можна вважати першою систе-
матичною етнологічною націографією сучасної Європи.

Польська етнологія в останніх роках почала спеціалізуватися за
аспектом поділу праці. Так, напр., в 1931 р. в Торуню був
заснований спеціальний "Балтійський Інститут",
завданням якого є організоване вивчення Помор'я. У Вільні існує
"Науково-дослідний Інститут для Сходу Європи", у Варшаві працює
інтенсивно "Східний Інститут", що видає кварталнік
"Wschód-Orient" - у Кракові "Товариство для дослідів Сходу Європи".
Ці ці польські установи розвинули чималу видавничу та викладову ді-
яльність. Практично-етнологічний характер має варшавський, добре
редагований, тижневик "Biuletyn Polsko-Ukrainiski" - спеціально
присвячений аналізі польсько-українських взаємин.

Польська етнологічна література за останні часи неясно поширюєть-
ся. В її продукції чільне місце належить не втомному й заслуженому
в Варшаві польській етнології - попередній цитованому - Л. Василев-
ському /Плохоцькому /, авторові багатьох етнологічних
і етнологічних книг та розвідок на різних мовах, а також і джерельної
польської монографії про українське питання - "Ukraina i sprawa Ukra-
ińska" /- Краків, 1911/, яка пізніше вийшла у новому виданні й з новим
заголовком: "Ukrainska sprawa narodowościowa w jej rozwoju historycznym"
/1925/. В новітній польській етнологічній літературі на окрему ува-
гу заслуговує спеціальна студія проф. М. Гандельсманна
про розвиток новочасної нації, вміщена на вступі першого тому його
націознавчих розвідок: "Rzwoj narodowości nowoczesnej" /1923/.
Вотже й як цінний вклад до наукової теорії нації взагалі.

Велике зацікавлення до національних питань виявляє польсько-націо-
нальна демократія. До її табору належать два активні етнологи: С.
Лубецькі, автор етнополітичної монографії - Państwo narodowe
/1929/ та проф. Р. Рибарські, що видав соціологічну студію:
"Naród, jednostka i klasa" /1926/. На жаль, в обох цих працях
наука є на послугах політики та державного паннаціоналізму.

Як було вже зазначено, крім загальнонаціознавчих установ і ви-
дань, в Польщі функціонувало ще кілька спеціально полонознавчих то-
вариств і організацій, здебільшого практично-етнополітичного харак-
теру, завданням яких є захист або поширення польськості в прикордон-
них провінціях, як напр., "Związek Obrony Kresów Zachodnich"

з централєю в Познані, що видає часопис "Strażnica Zachodnia", / орган "Wschód Polski" / до цієї категорії доводиться зарухувати також товариство "Rada organizacyjna Polaków z zagranicy" яка видає свій часопис: "Polacy zagranicą".

Як бачимо, теоретично націологія в Польщі була представлена добре на жаль, не можна сказати, щоб польська теоретична націологія мала вплив на практичну етнополітику польської держави. Цим оглядом треба сконстатувати наявний дисонанс. Практично ж Польща не знайшла шляху по позитивного вирішення національних питань, зокрібно ж українського. до речі, варто тут згадати про спробу національних меншостей в Польщі видавати свій орган. Маю на увазі щомісячник "НАТІО", що почав виходити у 1927 році і де всі матеріали друкувалися паралельно в чотирьох мовах: польській, німецькій, французькій та англійській. Цей часопис, що мав обслуговувати національні інтереси української, жидівської, німецької та білоруської меншости в Польщі, на жаль, проіснував недовго.

Лекція шоста.

13. Шляхами розвитку націології після війни.

/ продовження /

8. Чехословацчина.

Теоретично міркуючи, можна було б припускати, що народ, який зазнав національного утиску, визволившись й ставши самостійним, не повинен би був утискувати свої національні меншости. Практика багатьох нових держав, що повстали після війни, проте, заперечує цю етнополітичну гіпотезу. З тим більшою сатисфакцією доводиться відмітити під цим оглядом: Фінляндію та Чехословацчину: обидві ці держави практично дали своїм меншостям більше, ніж формально були до цього зобов'язані відомими міжнародними нормами про захист національних меншостей. Молода Чехословацчина після свого утворення опинилася перед двома важкими національними питаннями: німецьким та мадярським. З боку цих двох національних меншостей загрожувала їй досить реальна небезпека державної ірредентності. Німецьке питання впродовж останніх років було практично і позитивно поладжене. Німці творять складову частину політичної коаліції в Чехословацчині. Також серед мадярської меншости позитивізм поширюється і здобуває нові позиції. Цікаво, що опозиційно і ревізіоністично настроєні саме підкарпатські мадяри. Певні дисонанси у чехо-словацьких взаєминах або в державній політиці на Підкарпаття зв'язані якраз з цією небезпекою ірредентичного ревізіонізму або традиційного чеського русфільства. Докладно з'ясовувати цю справу виходило б за межі цієї праці. Загально-теоретична про це мова далі в розділі про етнополітику.

Немає зрештою нічого дивного, що Чехословацчина виявила стільки зрозуміння й вміння в ділянці практичної етнополітики. Під цим оглядом вона мала давню й живу традицію та добру ідеологічну спадщину. Була тут мова про Ф. Шалаяка та його модерне розуміння національної засади в дусі рівноправності й справедливості, з рішучим запереченням принципів національної гегемонії чи виключеності.

Відомий чеський публіцист та каменяр чехо-словацької самостійності, К. Гавлічек рел'єсно сформулював основну засаду міжнародних взаємин у своїй знайомій тезі: - Н - П - З - Н, Т - И - П - А - Н - І. Свого часу цей клич був сказаний на адресу німців, як засадничу базу для німецько-чеського порозуміння в колишній Австрії; тепер чехи практично здійснюють цю тезу по відношенню до своїх німецьких співгромадян, перемагаючи атмосферу традиційної чехо-німецької ворожнечі програмовим прямуванням до політичної симбіози / співжиття / між німцями та чехами в рамках Чехословацької республіки. Строне цьому складному, але націологічно незвичайно цікавому промислу той факт, що на чолі Чехословацької молоді держави стояв і політичним життям її правив націолог з фаху: президент Т. Г. Масарік а також і постійний міністер закордонних справ - М. Бенеш.

Це формалось практичної етнополітикою молоді Чехословацчини. Але також й теоретична націологія плекається в цій державі систематично й програмово. Організація спеціальних і зосереджених націологічних дослідів у Чехословацчині датується згідно від недовга. Щойно наприкінці 1929 року у Празі було засновано "Чехословацьке товариство для вивчення національних питань" / Ceskoslovenská Společnost pro studium národnostních otázek / завданням якого є "наукове й систематичне вивчення національних і міжнародних справ у себе і закордоном, особливо ж зі становища міжнародного й внутрішньо-державного та з боку правного, політичного, адміністративного, статистичного, соціологічного, географічного й геологічного, історичного та преісторичного, народно-господарчого загально-культурного, зокрема ж шкільного".

Як бачимо тут з цитованого § 2 Статуту цього Товариства, його діяльність передбачає суцільну програму націологічних дослідів, які воно переводить суто-науковою методою. Заходами "Ч.С.Т.В.Н.П." виходить багатий і цікавий по змісту кварталник "Національній огляд" / Narodnostní obzor /, а в 1938 закладена була спеціальна бібліотека "Національні питання", де публікується менші і та постійні самостійні розвідки націологічного характеру. Досі в цьому виданні вийшли дві добрі інформаційні брошури: д-ра З. Мешка: культурна автономія національних меншостей і І. Амеляржа: Європейські меншости та їхні організації / 1938 /.

Націологічного характеру є також дві чеські установи, а саме: - Слов'янський Інститут / Slovanský Ústav /, та Східний Інститут / Orientální Ústav /, формально засновані вже у 1922 р., фактично ж вони розпочали свою працю щойно в 1928 р. Перший з них має на увазі вивчення слов'янських народів, як шлях до переведення в практиці слов'янських взаємин, спеціальним завданням його є вивчення Словаччини та Підкарпаття, другий - теоретично й практично цікавиться делектом і Близьким Сходом. Обидві установи розвинули живу складову та видавничу діяльність.

Опріч цього в Празі існувала ціла низка утанов націологічного характеру, присвячених вивченню окремих народів і плебанню систематичних з ними зносин: напр., Французький Інститут, Інститут Італійської культури; Американський, Голландсько-Скандинавський, Іберо-Іспанський Інститути, щоб назвати головніші з них. В їхній діяльності практична націологія гармонійно переплітається з плебанним фактичним взаємин з даною країною або народом.

Генетична націологія також була поставлена у Чехословаччині дуже добре. Як було зазначено, мала вона серед чехів давні традиції та видатних представників. Предовсім - Т. Г. Масарика, а відтак - дра С. Бенеша, які обидва трактували національні питання зі становища соціологічного реалізму, під кутом філософського гуманізму, міжнароднього солідаризму та природньої синтези між національним та вселюдським елементами у суспільному процесі.

Наприкінці світової війни чеське філософське товариство - "Filosofická Jednota" в Празі заініціювало цикл викладів, спеціально присвячених в'ясуванню проблеми нації з різних головних боків виявлення її істоти. Наводжу тут наголовки цих викладів, які наочно свідчать про витриману програмовість цього циклу під націознавчим оглядом.

Народне і філософське поняття нації / проф. А. Углірж /;
 ація й земля / доц. В. Ворсвський /;
 земля й нарід / проф. Т. Матеїка /;
 Расові теорії та нація / проф. С. Радль /;
 Нація й мова / проф. В. Флдішиганс /;
 Нарід та його література / проф. М. Гашковец /;
 Людська культура й нарід / проф. К. Хотець /;
 Розвиток національної ідеї в Чехах / І. В. Новак /;
 Народи в історії / Г. Опоченський /;
 Народність у мистецтві / В. Штек /;
 Національна наука / С. Радль /;
 Релігія й нація / Ф. Жілка /;
 Нація й народне господарство / проф. І. Мацек /;
 Нація й соціологія / В. Клінебергер /;
 Етика національних відносин / В. Гожа /;
 Нація, держава і право / проф. Ір. Каллаб /;
 Нація та імперіалізм / І. В. Гаунер /;
 Поняття чехословацького народу / Ант. Штефанек /;
 Дух чеської історії в нашому мистецтві / проф. З. Неєдлий /;
 Про істоту чеськості / Ч. Гербен /.

Цей цикл, на жаль, не був доведений до кінця; жовтневий революційний переворот у Празі /1918/ перервав ці виклади. Але зв'ясім з них, що вийшли друком, трактують основні питання національної проблематики / поняття, дефініцію нації, раси, мови, літератури, держави, права, релігії, істоту чехо-словацької національної синтези / - є дуже цінним надбанням з погляду сучасних націознавчих наукових змагань.

До інтересу націологічних студій у Чехословаччині не занепадає, доказом цього може бути повстання і жива діяльність попереду згаданих тут національних товариств з "Чесько-Словенським Товариством національних питань" на чолі. Але й громадська чехословацька опінія живо цікавиться націологічними проблемами. Ілюстрацією цього можна увести цикл прикладних викладів про націю та націоналізм, влаштованих в Празі в 1932 р. Програмово вони також цікаві, як доказ поглиблення новітньої чеської націології. Ось теми цього другого циклу націознавчих викладів: Розвиток національної свідомості / І. Длава /;
 націоналізм і народність / З. Неєдлий /;
 Нація як завдання / І. В. Козак /.
 До них слід ще додати виклад проф. С. Радля: Народність, як наукова проблема /1929/.

В цих викладах програмово підкреслюється динамічне / психоволонтаристичне / розуміння нації в протилежність до давніш більш пошреного статичного / біоетнічного / її трактування. Чеський філософ, проф. Козак - з наголосом, напр., підкреслив, що нація не є щось напереддане, але що це програмове завдання до виконання. Не більш радикально ставить і вирішує це питання видатний чеський біолог і філософ проф. Ем. Радль. / Em. Rádl /.

Він рішуче відкидає расове трактування проблеми нації, як і взагалі заперечує встановлення національної приналежності на підставі т. зв. об'єктивних ознак нації / походження, території, мови, культури ... / . По його думці, нація як релігія, з одного боку, є доменом суб'єктивних проявів кожної окремої людини, а з другого - впливу на неї суцільного оточення, головне громадської опінії та державно-політичного примусу. Характеризуючи націю, як суспільне явище, проф. С. Радль каже, що "народність не є чимсь первісним від природи даним; вона є до певної міри продуктом суспільних умовин. Народність не виростає безпосередньо ані з фізичних, ані з психичних властивостей окремої людини; вона майже витворюється під впливом громадського життя, отже умовин громадських, впливу школи, родинного та громадського виховання. Іншими словами: залежність людини від оточення, від її матеріальних умовин, від її урядового положення, від суспільних відносин, - є передумовою для її національного світогляду". В згоді з психоволонтаристичним розумінням істоти нації, цитований чеський вчений вважає, що "народність не є ознакою людини, але її обов'язком. не є отже, вроджена людині, але витворена нею; не є продуктом крові, але закликом до сумління людини; не є витвором століть, але програмою на майбутнє. Суспільно трактована народність не є продуктом природи, але належить до того світу, який не не існує, але має існувати, є віконцем з того світу явищ до тамтого світу вічності..."

Існо, що згаданий автор має на увазі модерну націю. Його цікавить не в генетичному аспекті її розвитку, але в сучасній стадії процесу, як етап до майбутнього довершення. Трактуючи націотворчий процес виключно з динамічного становища, проф. Ем. Радль не доміряє й недобає в ньому певні статичні моменти, зафіксовані в історичному минутому. Націолог, звичайно, мусить згармонувати ці два боки націотворчих процесів, не забуваючи також про їх історичний аспект і ретроспективу.

І зупинився тут трохи довше на націологічній теорії проф. Радля через те, що вона є характерна для новітніх шукань у ділянці націознавства. В супереч декілької своїй однобокості вона вказує нові напрями та шляхи для сучасної націології.

Крім ок, чеську націологію ідеологічно характеризує наявне приготування до демократичного світогляду. Уже каменари чеського націознавства - Масарик і Бенеш - органічно виводили та зв'язували новочасні національні рухи з демократизмом нової доби. Ту тезу, що демократія є передумовиною масового націоналізму - обстоють також майже всі чеські націологи. докладно й спеціально в'ясував її З. Фірлінгер у своїй недавнішній монографії - "Демократія і національне питання" /1932/. Витчком щодо цього лишається відомий лідер молодочехів, а після війни національної демократії др. К. Крамарж. Ідеолог не ославів м у, що засадничо не визнавав і не визнає право українського народу на самозначення, др. К. Крамарж у полеміці з націологічною теорією та соціологічною методою міністра С. Бенеша, іронізує засади демократії та принцип самоозначення народів з погляду становища національної держави, захищаючи позиції т. зв. інтегрального націоналізму, себто, фактично гегемонію пануючої нації в державі з різнонаціональним складом населення. Під ним оглядом ідейно програмовий характер має його полемічна студія проти слав'янської ідеології та політики міністра С. Бенеша - "На захист слов'янської політики" /1926/, до речі, непримиримо ворожої до українського

самостійництва, яке до речі, др. Крамарх все ще вважає австро-германською вигадкою та нежиттєздатним. Зате він уперто боронить позицію "єдиної та негодільної Росії"...

9. Франція. Не можна заперечити, що у Франції після війни присвячується багато уваги народознавчим дослідженням.

Сучасна французька націоналістика має здебільшого загальний характер. Конкретний матеріал для своїх дослідів вона шукає поза межами Франції. Вона нехтує зглядно недобачає початків національно-визвольних прямивань на теренах цієї країни, що традиційно все уважається класичним типом національної держави. Не лише французька політична думка, а також і наука, все ще немов заціпеніла революційним ідеалом "єдиної та негодільної Франції". Французький представник у Союзі народів, Г. де Жуве наль під час III сесії Ліг установи / у вересні 1922 року /, на якій саме дебатовалася справа міжнародного захисту національних меншостей, склав таку заяву від імені свого уряду: "якщо Франція не підписує таких пактів, так це через те, що вона не має меншостей. Щоб знайти меншости у Франції, треба було б їх вигадати". Факти новітнього політичного розвитку Франції подекуди заперечують це категоричне твердження.

Сьогодні також вже відкидати зовсім як справу ельзаську, так і зокрема бретонську, що обидві мають свій політично-національний характер. Сосібна бретонська автономія - фактом, з яким мусить рахуватися також вже і французький уряд. Нагадую велику полемічну промову Р. Пуанкаре / 1. і 2. лютого 1929 р. / скеровану проти бретонського націоналізму, який тодішній голова французького уряду кваліфікував, як "пан-германську інтригу". Інші французькі політики вважають бретонський автономізм справою большевицької Москви. Іє інші добачають в ньому загрозу імперіалізму та реакції, або навіть закидають йому замаскований ролізм. Слушно М. дюгамель - один із провідників та ідеологів цього руху, спростовує ці безпідставні закиди у своїй дореволюційній монографії - "Бретонське питання у своїх європейських рамках" / 1929 /, переконуючи доволни, що бретонський автономізм є одним із варіантів сучасного національного відродження взагалі. Одночасно - цікава ця праця - бо є добрим націоналістичним вступом до пізнання теперішньої Франції з суто політичного боку, заслужує на увагу, як виправдана і річева, хоча дуже гостра, критика французького державного централізму. Разом з ґрунтовною німецькою розвідкою Марґарети Цур / Zuer / про бретонський регіоналізм, ця книга М. дюгамеля добре знайомить читача з фактичною національною структурою сучасної Франції та з початками національних рухів у цій державі, що незабаром поставлять на порядку денний національне питання також у Парижі, який досі уважав себе зовсім забезпеченим під цим оглядом. Але національне питання вирішує перед Францією тепер не і в іншому аспекті, а саме по зв'язку з національним пробудженням кольорового людства у колоніях. І не лише в Африці, але головню в Індонезії та Китаї, де національно-визвольний рух аннамітів спричиняє Франції чимало клопотів і де справді відчуваються наслідки большевицької пропаганди, яка в Азії та серед кольорового людства взагалі ширить націоналістичну протиевропейську акцію.

Французької новітньої націоналістичної літератури зовсім не звертає увагу на велику скалю загрози, але на жаль, не звернена праця Ван Зенеппа / Van Zennepa / - "Спрівняльний трактат про народи" / 1. 1927 /, де автор ґрунтовно з'ясує основи сучасного народознавства, між іншим спеціально зупиняючись на

танні національних кордонів. Більш у традиційним для Франції дусі трактує національну проблему другий автор - Лявернь / Laverne /, що у своїй монографії - "Національна засада й війна 1926/7", опінує самостійницькі змагання поневолених народів під кутом історії й через це ставиться критично до справи т.зв. "європейських" народів на національне самоозначення, між іншим, заперечуючи на цій підставі не право також і для українського народу.

Загальний інтерес до народознавчих дослідів безперечно у Франції є. Доказом цього - численні французькі публікації націоналістичного характеру. Хоча немає тут спеціальних видавництв народознавчого напрямку, проте, майже усі видавництва політичного характеру публікують праці націоналістичного змісту. Зокрема збірка публікацій про "Сучасні держави" / Les états contemporains /, що має на увазі також новостворені після першої світової війни держави, з етно-політичного боку. Так само інше відоме французьке видавництво, присвячене "питанням сучасності" / Les questions du temps present / цікавиться національними питаннями, як про це свідчать публікації націоналістичного змісту / напр., про націоналізм молодого Китаю, нової Індії, а також і про Україну /, що вийшли у ньому. Не менший інтерес французькі видавництва виявляють і до національних та расових питань у колоніях, по зв'язку з визвольними змаганнями серед кольорового людства, про що була вже тут мова на попередніх сторінках.

Націоналістика немає у Франції свого власного осередку. Вона також не викладається спеціально у високих школах. Проте й зокрема відома паризька школа політичних і суспільних наук уділяє чимало уваги національним питанням. Між іншим тут у 1927 р. був влаштований спеціальний цикл викладів націоналістичного характеру, оголошений відтак друком у збірнику: - "Європа федералістична" / Французький факт /, де теоретично розвинено було засади політичного федералізму й регіоналізму, а фактично - цікаво змальовані між іншим національні відносини в Італії та Бельгії, як також національна політика СРСР.

Велике зацікавлення до націоналістики виявляють французькі "апожени", що в 1927 році об'єдналися в "Comité des minorités nationales de France" представлені ельзаська, бретонська, фламандська й корсиканська національні меншости. В цій акції ведуть перед бретонці, які також виявляють активізм на полі національних дослідів, про що вже тут була згадка.

10. Англія. Стан річей під цим оглядом в Англії де і в чім нагадує ситуацію у Франції. З одною, правда, кардинальною різницею. Бо, коли Франція була й лишається класичною країною державного централізму, то Англія, навпаки, віддавна стала на шлях адміністративної децентралізації та класичної самоуправи. Перевага домініонів і колоній над метрополією примушує її до цього. Бритійська спілка народів / British Commonwealth of Nations / програмово перебудовується на засадах чимнайдальшої децентралізації. В ній складові частини / домініони / фактично є чи стають зовсім самостійними державами, лише короною, або особок короля символічно зв'язані з метрополією та державним "центром" у Лондоні. Це в істоті своїй дуже революційний процес проходить зовсім еволюційним шляхом. Але він має також свої "невральні точки", що стимулюють його зацікавлення. Маю на увазі справу ірландську та індуську, які увляють дві різні, а

одночасно дуже актуальні аспекти національної проблеми для Англії. Перше нещодавно ще зовсім внутрішнє державне питання Англії чимдалі все більше пересувається у сферу закордонної політики. Бо вже є тільки справа часу - остаточно відокремлення Ірландії від Англії, з чим у Лондоні реальні політики починають рахуватися. Індія - ж для Англії загрозливе мemento колоніального ренесансу. Не знати як довго Індія заспокоїться доміняльним подожжням, яке фактично, вона може вже когось досягнути. Революційний індуський націоналізм виявляє стихійну ворожнечу до Англії. Методи його боротьби, як напр., опір М. Ганді для Англії іноді більше небезпечні за найреволюційнішу терористичну тактику індуських прихильників III інтернаціоналу. Таким чином розвиток цих подій висуває перед Англією національне питання, ставлячи її на її руба. Бо за Ірландією самоозначається кельтський елемент Кімри / в Уельсі й починає будитися Ірландія, а за успіхом національно-визвольних змагань Індії пильно і горьчково слідкують культурніші аборигенти других англійських колоній, головню ж прихильники велико-арабського руху. Як бачимо, є чимало підстав для зацікавлення Англії національною проблемою. Слід зазначити, що англійська наука зайнялася цією справою дуже ґрунтовно. Сучасна англійська націологія може бути цього доказом. Згадав вже тут про джерельні розвідки видатного англійського націолога Р. Мюрра, що свою увагу зосередив головню на двох центральних питаннях націознавчої проблематики, а саме: взаємини між державою й нацією, з одного боку, та між націоналізмом і інтернаціоналізмом, з другого боку. Крім нього декілька інших англійських вчених своїми працями кладуть фундаменти під модерну націологію. Назову тут лише найголовніші із них: С. Герберта, праця якого "Національність та її проблеми" / 1920/ є гідною уваги спробою систематичної націології. В історичному аспекті трактує національну проблему И.А. Роуз / J.H. Rose, автор двох ґрунтовних монографій: "Бародність, як фактор модерної історії" / 1926/ та "Розвиток європейських народів" / 1879-1914/, що вийшли одночасно з першої світової війни. Продовжує свої націознавчі студії головню славістичного змісту - Сетон Вотсон, критично слідкуючи за розвитком національних відносин в Чехословаччині та Югославії. Його нові праці особливо цікаві, як матеріал для вивчення примінення засади національної соборності у державній політичній практиці.

Звичайно, національними справами цікавляться дуже також англійські "адожени". Найбільше Єгипет, що переживає оце саме фаза своєї революційно-самостійницької боротьби, та Індія, де визвольна боротьба досягла після війни найвищого свого напруження. Найкраще соціологія з видатним її представником Радґавам - Радхакант Мукеридж і м на чолі, докладно й всебічно в'ясувала проблему національної проблеми визвольних змагань цієї найбільшої колонії Англії. На увагу особібно заслуговує відома з перекладів на українську мову книга про націоналізм індуського поета й письменника, до речі, нобелівського лауреата, Рабіндра Нат Тагора / Rabindra Nath Tagore/ Авторство, дезорієнтований помилковою європейською термінологією, що плутає поняття нації та держави, під назвою "націоналізм" фактично переводить знижуючу критику державного протинаціонального абсолютизму та утиску.

Найме вся преса англійська і журнали систематично стежать за розвитком міжнародних відносин у післявоєнному світі, докладно інформуючи та аналізуючи сучасний національний ренесанс. В англійських наукових і спеціальних товариствах ці справи дуже живо дебатовуються.

Према питання захисту національних меншостей знаходить ширий відгомін і симпатії по той бік Ламанту. Англійський парламент був свідком інтерпелляції вказане проголошення, що Індія - це не тільки територія, а й територія українська з'являється, як бачимо, отже, сучасна Англія справді є одною із головних країн у націоналістичних дослідках та творенні модерної науки про націю.

С.С.Р. - Історик початків націології не може, звичайно, оминути Радхакант Мукеридж, де національне питання теоретично і практично трактувалося революційною методикою. Становище Радхакант Мукеридж до національної проблеми цікаве та оригінальне головню з погляду націософії та етнополітики. Отже, догадливіше на ньому доведеться зупинитися у відповідних дальших нарисах цієї праці, спеціально присвячених в'ясуванню проблематики та завданням як націософії та етнополітики. Тут обмежимося лише загальною характеристикою більш-менш великої націософії. Вона своєрідна й дуже відрізняється від європейської всім специфічним розумінням істоти нації. Большевицькі ідеологи та теоретики трактують націю виключно в класовому аспекті, відкидаючи дотеперішню в секлассову її структуру та орієнтуючись на майбутню безкласову суспільність. Через те вони утотожують націю з пролетаріатом, або, точніше кажучи, з працюючими масами. В ухваленні головню тезу большевицької націології формулював так: "В теоретичному науковому розумінні це / себ то нація, Б./ є сукупність усіх класів: це не є пролетаріат або буржуазія, але це пролетаріат і буржуазія. Поняття нації обіймає в собі всі класи суспільності. Тому, оскільки ми орієнтуємося лише на пролетарську диктатуру, підкреслення оригіналу Б., мені здається - каже видатний теоретик большевизму - ми не можемо виставляти гасло про право націй на самоозначення. Бо кожен скаже: якмо ви говорите про право націй на самоозначення, при цьому ви визнаєте також фактивну так зв: волю націй", що значить, втілюється не щось інше, як у плебісциті т.зв. "воля населення", включаючи отже і пануючі класи, або в установчих зборах, в парламенті, скликанім на підставі загального, рівного, базисного й таємного голосування, що у першу чергу репрезентують пануючі класи." Большевицький коментатор цієї теорії, фаховий совітський націолог, - Г. Сафаров, автор пролетарської націології, "національний вопрос и пролетаріат, 1922/ зауважує з цього приводу: "тов. Бухарін, припускаючи для колоній, для готтентотів, для негрів, індусів, право на самоозначення, для решти пролетарської самоозначення працюючих клас кожного народу". / підкреслення оригіналу, Б./

Большевицька національна пропаганда на практиці не розрізняє дослідливо цих програмових нюансів совітської націології. Скорше за все: вона з політичних міркувань свідомо їх затемнює, ясно посилаючи гасло "самоозначення народів" в найрадикальнішому його розумінні, бо як право поцеголених народів на повну самостійність і незалежність до отдалення / Совітський "Декларація прав народів Росії" прийнятий більшовиками незабаром після жовтневого перевороту / 2.XI. 1917/ підкреслюється "рівність і суверенність народів", далі "скасування всіх і всяких національних привілеїв та обмежень", а врешті визнається за всіма народами Радянського Союзу право на повну національну самостійність до політичного відокремлення включно. Дійсно, що для Совітів є найбільшим авторитетом також у національній політиці, та який все життя дуже цікавився й досліджував національне питання, / XIX т. його творів обіймає головню його писання на цю тему / не раз в'ясував тезу про національну рівноправність

ми по... яку треба було вжити... довіряючи собі, що... свідомості братерської єдності на зовсім добровільній згоді". Етнополітична практика Совітів - як про це буде мова - це дійсно себістивне об'єднання з цією націоналістичною теорією. Коли на III з'їзді / у січні 1917 р. / констатувалося, що "радянська республіка будується на засадах добровільного порозуміння вільних народів, які союзна держава", то на VII з'їзді комуністичної партії / в березні 1919 р. / ця теза роз'яснювалася в тому сенсі, що "партія добає у федеративній злучці організовані всі радянські типи держав, один з переходо-вих етапів вона веде до повного об'єднання". Ми побачимо на дальших сторінках, якими казуїстичними способами большевики виправдували такі радикальні зміни своєї національної політики.

Слід зазначити, що ця політика не була однаковою по відношенню до націй більш культурних й європейського типу та тубільних племен і кольорових народів, до яких Совітська Москва все стабільно-серйозно, програмово прширкуючи серед них національну свідомість та прагнувши революціонізувати їх. Зокрема Азія й азійський Схід констатувалися під цим оглядом спеціальною увагою й доброзичливим про-екторатом III Інтернаціоналу. Конгреси східних народів, а зокрема Східній Університет у Москві, де виховувалися кадри пропагаторів большевицької науки з лона кольорового людства є цього вимовним доказом.

Роблячи підсумок совітських надбань у гвинні націоналістичній, можна констатувати, що з науково-соціологічного боку найменше вона дала саме на полі чистої теорії, де можливі її успіхи були наперед обмежені та звужені партійним доктринерством у трактуванні національного питання. Натомість цікавішими та оригінальнішими совітські дослідження у сфері етнополітики, про що мова буде далі, а подекуди і з погляду на націоналістичну, боручи на увагу, що большевизм, як світогляд безперечно, є виявом суто-російської національної стихії. Не одна большевицька націоналістична діяльність заслуговує на увагу, а саме націоналістичний початок національного пробудження й відродження з одного боку азійських "інородців" на теренах Радянського Союзу, а з другого - серед різних племен кольорового людства взагалі, головним чином в Азії, /Китай, Монголія, Манчурія, Індія/, але також у Африці /Египет/ і в Північній Америці /негри/. Відкидаючи політичну тенденційність цієї літератури, яка здебільшого не в'яжеться з об'єктивно-назовою трактовкою національних питань, вона, проте, може бути цікавим джерельним матеріалом для ознайомлення з проявами національного ренесансу серед народів досі небутих, упосліджених, що були об'єктами господарського імперіалізму білої раси та культурний поступ яких і можливість національного самозначення здебільшого заперечувалися європейською наукою. Совітська націоналістика під цим оглядом, помімо всієї своєї політичної тенденційності, не позбавлена каменярського значіння при умові критичного до неї ставлення та користування цими працями. Як було вже зазначено попереду, большевизм на Сході й в колоніях відіграв роль національної повитухи, прискоржуючи процес національної кристалізації серед кольорового людства.

12. Російська еміграція

Це питання не читав.

/ П. П. Мілюков /.

По зв'язку з темою цього пара-

графу треба сказати кілька слів також про російську еміграцію.

Практично, вся вона опинилася впродовж останніх кількох років у рестауративному таборі, ідеалом якої є відбудовання єдиної, незалежної Росії. Теоретично вона не уявляє великого націоналістичного до національної проблеми. Крім, зрештою, проф. М. І. Дукляк, автора ґрунтовної та оригінальної націоналістичної праці, 1925/7. Це видатний російський вчений трактатує національне питання на Сході Європи також у своїх останніх історичних працях присвячених розпаду царської держави, й змальованню останніх часів розвитку російської культури, з другого боку. Мілюков тепер більше політик, ніж вчений. Через це в його писаннях на національні теми практична етнополітика переважає над теоретичною націоналістичною. Він апологет держави взагалі, а російської великодержави зокрема.

13. Евразійство.

На чумині серед російської еміграції повсталала ідеологічна течія, що не без успіху поширювалася один час нова ідеологія, що мусить пікивати націоналіста, яка має певний інтерес з погляду науки про націю. Це - евразійство, спроба орієнтації Росії на Азію, але разом й спроба культурно-політичної синтези між Азією та Європою через Москву. Евразійство є це своєрідний і проте типовий вияв російської націоналістики. Ось чому про нього краще буде говорити у дальшому розділі спеціально присвяченому націоналістичній.

14. Італія.

Ця властиво, вичерпується огляд післявоєнної націоналістичної літератури. Лишається тільки сказати кілька слів про деякі надбання з цієї наукової гвини в інших різних країнах, де націоналістика з'являється епізодично й несистематично. Насамперед слід згадати тут те про одну країну, що хочись була батьківщиною націоналістичної науки, яка тепер не відіграє жодної майже ролі з погляду націоналістичних дослідів. Мова це про Італію, що, як ми бачили, в часи свого *risorgimento* / відродження / була піонером наукового підходу до національної проблеми; що національну волю проголосила "святкою й божеською справою", - що зайніціувала великий національний здвиґ по всій Європі / Молода Європа /, що вийшла з світової війни зовсім замовкла, як країна націоналістичних дослідів. Сучасна Італія етнополітично пішла на шлях державного і націоналістичного національних меншостей. Фашизм, як науковий державний лад в Італії, є, безперечно, своєрідним виявом сучасного італійського націоналізму.

15. Литвівський Науковий Інститут.

Одним із найцікавіших проявів національного ренесансу, є, безперечно, жидівським сіонізм, що подивуватиме спробу відродження народу Арасфера, після двохтисячного національного небуття. Річ ясна, що ця спроба вимагає також належного обґрунтування з боку науки. Нова жидівська наука - гетьбратствитичного напрямку - зосереджена в молодому єрусалимському університеті, що став одним з найбільш плодючих самітологічних дослідів взагалі, а зокрема ж - справляється фортецею жидівської науки й національної культури. Крім цього, в Європі іди мають другу наукову установу першорядного національного значіння. Це - Литвівський Науковий Інститут, заснований у Вільні в 1925 році. Його завданням є наукове дослідження жидівства в минулому й сучасному націоналістичною методикою.

Він має кілька спеціальних секцій, а саме: мовну, господарську, статистичну, історичну, педагогічну, та психологічну. Це установа, що має у Вільні власну будівлю, розпоряджає величезною бібліотекою та численними архівами. Вона розвинула велику видавничу діяльність, випустивши цілу низку джерельних праць з обсягу націології. Коло цього Інституту скупчені жидівські наукові сили та дослідники з цілого світу.

16. Націологія й

еміграція.

Домагання національної соборності є ідеалом, який досі не здійснив ще жадний народ. Це - національна програма - максимум. Політична дійсність не знає держав соборних з національного боку. Це однаково відноситься до великих і малих народів та держав. Всі вони мають свої національні меншости, "забрані країни", сезонну чи постійну національну еміграцію поза етнографічною територією. Немає нічого дивного, що кожний народ цікавиться своєю еміграцією, зокрема постійною. Уже перед війною, напр., німці присвятили багато праці своїм землякам на чужині. Після першої світової війни майже всі народи реєструють свій еміграційний елемент. Ми бачили, як спеціально про це дбають німці та поляки. Не менш уважно ставляться до цього питання та вивчають його чехи, які нещодавно завели у себе спеціальний день для позакраєвих земляків, себто, емігрантів. Немає либонь жадної держави, яка б не дбала сьогодні про своїх земляків на чужині. Навіть ті з них, які не виявляють жадного інтересу до націології, проте, мають спеціальні установи для вивчення положення й долі своїх емігрантів. Хоч і обмеженого та спеціального призначення, ці організації по своїй природі як що не націологічного, то бодай, етнополітичного характеру. Ось через що я наводжу тут цікавіші з них. Стає Фіні мають у Гельсінках т. зв. "Закардонний Інститут", що цікавиться долею фінських емігрантів. В Каунасі існує "Товариство для литовців закордоном". В Стокгольмі ці справи має на увазі "Державне об'єднання для Шведів перебуваючих закордоном". Дбає про свою еміграцію також Голландія, де в цій напрямі працює "Об'єднання нідерландців на чужині" з централею в Гаазі. Не забуває про своїх закардонних братів Франція, заклавши для цієї мети в Парижі свою "Union pour les France de l'Étranger". В Празі існує "Інститут Чехословаків на чужині", що працює під проводом відомого чеського статистика й дослідника чехословацької національної еміграції - дра Ч. Ауергана.

17. Каталонія й Україна.

Закінчуючи цей загальний нарис після-воєнної націології, я хочу ще зупинитися на двох країнах, що традиційно залишилися на передових позиціях у цій діяльній громадознавства. Це - Каталонія й Україна. Каталонці й українці, що пройшли дошкульну й тяжку школу національної неволі, свої визвольні змагання від самого початку органічно зв'язували з науковими працями піонерів модерної націології / М. Драгоманів, П. Шкляр / . Цей каталонсько-український паралелізм, щодо зацікавлення й активності на полі націознавчих студій, має на другому боці своєму еспано-російський універсалізм й космополітизм, програмово-думий, коли не ворожий, до теретичної націології. Як бачили, що з московського боку теоретично цікавився національною проблемою й досліджує її лише проф. Н. Миколюков. Серед еспанців він має аналогів в особі вченого й дипломата, проф. С. Ададіяга, автора оригінальної монографії "Еспанія", та дуже цінної націологічної студії "англійці,

Французи, еспанці" /1930/, що є незвичайно цікавою спробою характеристики згаданих народів з погляду їхньої національної вдачі.

18. Каталонці.

Свою визвольну протиеспанську боротьбу каталонці заклали на ґрунтовному ознайомленню з національними рухами серед інших народів. Звідси їхній інтерес до націології взагалі. Сучасне націознавство має серед каталонців визначних і заслужених для цієї молоді науки представників. Згадаю двох найвидатніших з них: відомого каталонського правника - Ф. Маспона - й - Англіяселя / Maspons i Anglasesell /, автора критично-націологічної студії: "Дозвола Меневі" / 1930/, що є ґрунтовною аналізою європейських міжнародних відносин після першої світової війни, та вченого земляка - А. Ровірі - й - Вірхіля / Roviri - i Virgili /, якого можна вважати одним з найкращих сучасних націологів взагалі. Зокрема на увагу заслуговують його націознавчі студії по зв'язку з каталонським питанням і між іншим джерельна його праця: "Каталонія й республіка" / 1931/, де в додатку наведені всі політично-національні акти з історії каталонської визвольної боротьби, починаючи від проголошення першої еспанської республіки в 1873 р.

Каталонці звернули належну увагу й на поставлення націологічних дослідів у міжнародному масштабі. Вони активно підтримали попереду тут згадану акцію європейських конресів для національних меншостей. Вони брали близьку участь в організації "Міжнародної Асоціації для вивчення прав меншостей" / Association Internationale pour l'Étude de Droit des Minorités, на чолі якої стояв попереду цитований каталонський націолог - проф. Маспона - й - Англіясель. Брешті, з фонду славетного каталонського астронома й патріота - Р. Патшо - й - Хувера була заснована "Institut Patxot" зі спеціальним призначенням плекати культурні та наукові взаємини між Каталонією й чужинлю, накладом якої видана була монументальна збірка праць: "Miscellania Patxot", / 1931/, де знаходимо кілька першорядних розвідок суто-націологічного змісту. Визволена Каталонія продовжує цю націологічну традицію менш бадьоро. Словом, жадний націолог не може сьогодні оминати джерельну та оригінальну каталонську націознавчу літературу, що інформує між іншим також і про національні питання в сучасній Еспанії взагалі.

19. Українці.

Входячи 1917 р. у революційну фазу своєї визвольної боротьби, Україна продовжує свою національну традицію, здійснюючи її в політичній практиці. Всеукраїнський Національний Конгрес, скликаний у Києві приймає між іншим спеціальну постанову, якою доручається "Центральній Раді виявити як можна швидче ініціативу в справі утворення міцного союзу між народами Росії, які, як і українці, домагаються національно-політичної автономії в демократичній російській республіці". Ця постанова була незабаром здійснена скликанням наприкінці вересня також у Києві т. зв. "З'їзду народів", на якому були представники всіх "іногородів" і "окраїн" російської держави. Цей зїзд мав передовсім більш маніфестаційний, ніж практичний характер, проте, виставив конкретне домагання перебудування нової Росії на федеративних й демократичних засадах, одначе рішучо відкинувши державний унітаризм і централізм, як політичний анахронізм. Праці цього конгресу, без сумніву, цікаві з погляду історії етнополітичної перебудови Сходу Європи підчас революції й наприкінці Великої Війни. В історію етнополітики відновлена українська держава вписала ще один акт, справді, каменярського значіння. Це відомий закон про право національної автономії для трьох головних національних меншостей на тери-

торії України з 9. січня 1918 р., з одного боку, зафіксований в IV Універсалі, яким проголошувалася самостійність Української Народньої Республіки, а з другого - включений органічно у конституційні акти держави / VII, §§ 69-78/. Цим актом Україна випередила всю Європу і передбачила міжнародний захист національних меншостей, який - головною заходами президента В. Вільсона - був включений у Версальські трактати та зв'язаний із Союзом Народів. Формально й фактично навіть у державах, що найбільш ліберально вирішили справу національних меншостей, як - Чехословаччина, Фінляндія, Латвія або Естонія, недержавні їхні народи не користуються такими правами, які новоповстала українська республіка признала своїми національним меншостям. Чітко майбутність, що переживе сучасне національне розборкання, куди війни та насильства, належно може оцінити історичне значіння прокламу Української Народньої Республіки, який поклав підвалини під позитивне національне право, а заразом вписав нову сторінку в міжнародне право, вносячи до нього нову ділянку захисту національних меншостей.

20. Українська Еміграція

й націологія.

Большевицька інвазія та окупація України перервала творчі початки будівництва молодого державного життя. Але започаткована у Києві ініціативна праця на полі політичної політики продовжується на еміграції у сфері вже й передовсім чистої націології. Під цим оглядом є велика різниця між українською та російською еміграцією. Коли на остання в національному питанні залишилася за незначними винятками на старих, довоєнних позиціях, українська еміграція - виявила в цьому напрямі неабияку творчу ініціативу. І то у всіх ділянках націології, розробляючи теорію нації й аналізуючи питання практичної політики чи націософії.

Потребу націології авізував автор цих рядків наприкінці першої світової війни у своїй праці - " Національна справа ", що вийшла під час мирових переговорів. У цей час появилися цікаві націологічні розвідки В. Дев'яньського, присвячені з'ясуванню проблеми: держава й нація та історично освітлюючи становище Соціалістичного Інтернаціоналу до питання поневолених народів. Коли р. 1921 у Львові проф. М. Грушевський заклад Українського Соціологічного Інституту, у ньому проф. В. Савицький виголосив свій курс націології / перший мабуть в Європі взагалі /, що відтак вийшов друком. / " Теорія Нації ", 1921 /.

Закладена згодом у Подєбрадах Українська Господарська Академія у цьому плані навчання вводить окремо націологію / при кафедрі соціології /, де цей предмет впродовж майже десяти років викладав автор цієї праці, в основу якої покладено саме ці виклади. Також у соціологічному семінарі Української Господарської Академії - націологія та націографія уділялася багато уваги. На I Українському Національному З'їзді в Празі я представив спеціальний виклад - " Націологія й Націографія, як спеціальна соціологічна дисципліна для наукового дослідження нації ", друком оголошений відтак у І т. " Записок Української Господарської Академії ". Національною проблемою цікавився Український Соціологічний Інститут в Празі, особливо ж його фундатор, покійний М. К. Шаповал, головною звертаючи увагу на вивчення питання про поневолені нації та на роль міста і села в житті народу.

В атомістичному аспекті з'ясував цікаво національну проблему проф. Ст. Рудницький у своїй розвідці - " До основ нашої націоналізму " у віденській " Воли " / 1920 /. Націософічною спробою обґрунтування ідеології сучасного паннаціоналізму є відома книга драм. Донцова - " Націоналізм ". Де лише деякі головні праці з новітньої української націології. Вони зовсім не висліджують списку авторів, що виступали на полі націології.

Із старих представників у цій царині слід згадати М. А. Славинського. З новітніх - покійного вже, але талановитого, дослідника проблеми про охорону національних меншостей драм. Давидівського. Націографією України спеціально цікавився Н. Григорієв. Проблематику жидівської національної економіки українською мовою з'ясував проф. С. Гольдфельман. Українська публіцистика й преса багато уділяє уваги національним питанням. Цей журналістичний матеріал зі становища націології має, як би мовити, семінарне значіння. Оскільки б націологію брали до уваги, з углядженням націографії України, то наведений попередній реєстр авторів довелось б значно поширити. Але це виходило б за межі програми моєї праці. В кінці мушу згадати проф. Ст. Дністрянського, як видатного знавця, що торкався в усіх питаннях національного питання в державно-політичному аспекті, маючи на увазі тип прийдешньої " новодержави ".

Д. 7.

Лекція шоста.

15. Націологія та її архітектоніка.

Історичний нарис дотеперішніх націознавчих дослідів і надбань з вимовним і безсумнівним доказом потреби окремої наукової дисципліни, спеціально присвяченої вивченню сучасної нації. Було б зайвим не якось виправдувати цю тезу. Є також зрозуміло, що націологія може бути тільки спеціальною соціологічною дисципліною, беручи на увагу, що модерна нація є вислідом у першу чергу суспільних процесів. Завданням націології є всебічне з'ясування істоти нації науковою метою. Вона має бути окремою наукою а не тільки частинною наукою, оскільки буде з'ясовувати елементи та істоту націотворчих процесів; з другого боку - вона має стати синтезом наукою про націю, зосереджуючи та об'єднуючи досі розпорошені й розрізнені наукові дослідження в цим напрямі.

1. Нарід і нація / етно-

нація й націологія. Дослідним об'єктом націології є етнонація й процес її утворення в історичній добі. Це значить, що завданням націології є з'ясувати, як наслідок, що повстав і сформувалася попередній історичній фазі, перетворилася у модерну націю, як героя сучасної історії. Нарід - це сукупність людей, що з боку своєї суспільної структури та будови основно різняться відмо етнонації - є об'єктом наукового дослідження націології та етнографії, згідно генетичної соціології. Націологія / а також націографія / нав'язує націознавчі студії там, де закінчує їх етнологія та етнографія. У своїй істоті процес є суттєво генетичним й націогенетичним і неоднаковим; Через цей різні продукти: наріди та нації. Нарід - це, так би мовити, націотворчий сировець, з якого може розвинутися нація. Нарід - це етнографічна, національно не викристалізувана маса. Нація ж - це масово усвідомлений й організований колектив. Нарід - це етногенний розчин; нація - це викристалізований суспільний агрегат.

Історія доводить, що не всі народи перетворилися в націю. Неприятливі географічні, господарські, політичні, суспільні умови не раз загальмовували ці процеси. Приклад - провансальський нарід, підбитий французами, що й досі не сформувався в модерну націю, хоча у зв'язку із загальним національним ренесансом також серед провансальців почалося було національно-культурне пробудження. Іншим прикладом можуть бути фляманці, що в Бельгії вже вийшли із стану історичної летаргії й перед нашими очима перетворюються у модерну націю. Натомість у Франції їхні землі - виявляють поки що слабший націотворчий активізм. Взагалі, сучасна доба сприятливіша для націотворчих процесів. Проіснували й національно самоозначуються майже всі т. зв. неісторичні народи - по-видки, як напр., баски, що тепер борються за свою автономію в Іспанії, де каталонці вже здобули свою політично-територіальну самоуправу. Власне ця стихійність національно-визвольних змагань у наш час є також одним з аргументів промовляючих на користь самоозначення націології як окремої наукової дисципліни.

Неприпустимим є представлення нарід-нація може декому видатися неісторичним і необгрунтованим. Адже, мовляв, іде про одну й ту саму націю, бо ж нація - це лише чужа назва для питомого поняття про нарід. Таке припущення було б, проте, помилковим. Дуалізм в назвах - нарід-нація не є чимсь випадковим, з ним доводиться мати до діла не лише в українській мові; характерне це й типове явище для усіх європейських мов. Ф. Нойман у своїй попередній цитованій монографії "Наріди і нація", спеціально зупиняється і досліджує факт цього термінологічного дуалізму, який він констатує у німців / Volk-Nation/, у французів / peuple-nation/, італійців / popolo-nazione/, англійців / people-nation/ іспанців - / pueblo-nacion/. Зрештою, ці два поняття розрізняла вже також латинська мова, як про це свідчать дві класичні назви: gens-natio. Цей термінологічний дуалізм має, як ми побачимо далі, своє соціологічне пояснення і відповідає суспільно-структурній розбудові нації в її історичному розвитку. Перетворення народу в націю йшло поруч з поширенням і поглибленням національної свідомості серед усіх його складових шарів, отже, від центру до периферії. Модерна нація обіймає всі суспільні шари, з яких складається нарід. Натомість, в народі нація була по черзі репрезентована лише горішніми її верствами від корони й династії до панства і буржуазії. В цьому саме криється ключ до зрозуміння дуалізму в назвах нарід-нація, як і до зрозуміння різниці між модерною нацією і народом.

Націологія, як було вже зазначено, має вивчити модерну націю. Нарід - це домена дослідів етнології та генетичної соціології. Вундт, напр., окреслює етнологію, як "науку про повстання народів, їхні властивості та поширення на землі". Історична або генетична націологія має лише критично використати і усистематизувати для своїх потреб надбання двох цих згаданих дисциплін у царині загального народознавства.

Таким чином ми опинилися на порозі розподілу націології на складові частини, себто, архітекtonіки цієї науки.

2. Хітоніка націології.
ти собі так:

В загальних рисах архітекtonіка націології, тобто, розподіл її на складові частини, можна уви-

- 1/ Історична або генетична націологія, як вступна частина цієї дисципліни, що з'ясовує систематичною методою на підставі даних етнології /етнографії/ та генетичної соціології - процеси етногенезу, себто утворення народів із первісних племен;
- 2/ Націо-аналітика -, що вивчає складові елементи модерної нації та її суспільну структуру;
- 3/ Націо-динаміка /згідно механіка/, що досліджує національні рухи, як суспільні процеси;
- 4/ Етнополітика -, себто, національна політика, зважанням якої є зваження у першу чергу істоти взаємин між нацією і державою, а відтак виявлення відповідних засобів до виконання його погодження національних притязань на практиці. Конкретна етнополітика - це у своїй істоті - націотехніка, що трактує практично справи захисту національних меншостей, інформації про них, тощо.
- 5/ Націософія - до компетенції якої належить з'ясування проблематики нації з ідеологічного та філософського боку, отже наукове освітлення таких питань, як нація й людство, космополітизм, інтернаціоналізм та націоналізм. Націософія має вивчати далі проблеми й проблематику національної культури та етики, а врешті - паталогії, для чого саме наша доба розбурханого й агресивного паннаціоналізму /напр., італійський фашизм; німецький гітлеризм, але також і більшевизм/ - постає як національний імперіалізм/ - постає як документальний і повчальний матеріал. Національна паталогія, як про це свідчить новітня історія й сучасність, органічно зв'язана з націоналістичними ідеологіями; через це я зараховую її до рубрики націософії, а не етнополітики, де націоналістичний психоз практично виявляється.
- 6/ Націо-типологія й характерологія - це кінцева частина націології, узагальнююча підсумки націознавчих дослідів і витягаючи з них синтетичні висновки; вона отже встановлює типичні класифікації нації, - визначає питомі риси їхньої вдачі /характерологія/. Націологію доповнює націографія, себто описова націологія, - яка, послуговуючись методою й тезами теоретичного націознавства, має змалювати живі нації в їхньому фактичному існуванні, як самостійні суспільні істоти. Одним з головних завдань націографії має бути між іншим обгрунтування національної статистики та картографії.

Так у загальних рисах, на мою думку, має виглядати внутрішня структура націології, як спеціальної дисципліни для вивчення нації. Це, звичайно, тільки проект схеми архітекtonіки націології, яка перебуває ще саме в процесі повстання й творення, себто в чимому стані, далекому навіть від можливості догматичного зафіксування складових її частин. Запропонована схема може бути отже помилково або скорочена, згідно, перебудована залежно від фактичних надбань націологічних дослідів. Одним словом, попередню наведену тут схему архітекtonіки націології не лише не робоча програма, здійснення якої вимагатиме ще чимало часу та й колективних зусиль всіх, хто прагне в цій діяльній соціології та кого спеціально цікавлять національні проблеми.

10. Координація та організація національних дослідів.

Національні питання належать до найактуальніших справ нашої доби. Націогенетичні проєкти викликають скрізь по цілому світі незвичайно гострий політичний фермент. Сучасна етнополітика й головню націотехніка, наслідь, на практиці мало рахується з наукою. Методи їхньої практики здебільшого алхімічні. Зайво казати, як це не лише нецільно, але просто небезпечно з погляду найближчої історичної майбутності. Завдяки цьому, нація, що є одним з головних культуротворчих чинників, фактично може стати деструктивним та елементом. Вся наша сучасність занепадо з політизована. Але найбільше мабуть слабу на цю гіпертрофію політики післявоєнний паннаціоналізм. Лише науковий критичизм зможе очистити цю від тих руйнівних елементів, завдяки яким сучасний неонаціоналізм став паталогічним явищем у громадському житті. Етнологія на психозі теперішнього перецуденого та стижілого націоналізму також промовляє за потребу спеціальної науки про націю й вимагає раціональної координації та зосередження націологічних дослідів, досі занадто розпоршених, а здебільшого, навіть, і випадкового характеру.

Конкретно це означає потребу міжнародної централі, напр., Інтернаціонального Націологічного Інституту: далі періодичних міжнародних національних конгресів; національного порічника, або ще краще спеціального націологічного журналу; і врешті - національної бібліотеки, де б виходили публікації про актуальні національні питання. Одним словом, з конечно потрібно якнайдоцільніша координація й організація наукової праці в цій царині, а отже й найтісніше об'єднання та зосередження наукових сил та установ, що працюють на цьому відтинку соціологічної науки.

II. СКЛАДНИКИ Й БУДОВА НАЦІЇ.

/Етногенеза й націогенеза/.

16. Загальний огляд всесвітньої етногенези.

/Народотворення/.

Нації - порівнюючи новітній витвір суспільних процесів /соціогенези/, що найскрозвіше досі виявився в Європі. Соціологічно він мало не досліджений та з'ясований. Етнологія, отже, наука про повстання народів, їхні властивості та поширення на землі, - фактично цікавилася й вивчала примітивні племена та початкові форми суспільного життя. Такожмо й генетична соціологія. Антропogeографія, що по думі проф. С. Гудницького - "у першій мірі покликана до всестороннього розслідування тих груп людства, що ми зовемо народами..." - фактично з'ясовує роль й вплив природи у суспільнотворчих процесях, а отже й етногенези, себто повстання та формування народів. Властиво не має ще досі вичерпуючої наукової відповіді на те, як зароджувалися й утворювалися народи, навіть історичні. Бо історія, що також цікавилася цією справою, з'ясовувала ці дуже складні процеси однобокою лінє-

арною метою, маючи на увазі головню поступово хронологічне їхнє чергування. Початки народотворення для неї здебільшого зникали десь у приимерку мітології та патріотичних або національних легенд. Не слід забувати, що писаня історія обіймає порівнякче невеликий період часу. Для європейського континенту з виключенням античної Греції та Риму, - це властиво післяхристиянська ера. Фактична ж історія людства й процес соціальної його еволюції нараховує вже не одну тисячу років.

4. Людина й суспільства.

Археологія відкрила нам людину, як суспільну істоту, виправдуючи отже відому тезу Арістотеля про неї, як про "суспільну тварину" /вою політисон/, а заразом спростовуючи новітні погляди з цього приводу чи то Т. Гобса, чи то Ж. Руссо, що обидва свою суспільну філософію виводили з помилкового припущення про асоціяльність стан первісної людини. Англійський філософ, автор влясичного твору "Левіафан" /1551/, уявляв собі цього дикуна як розбитку, що немов вовк, вічно гризся зо всіма /"людина людині - вовк"; "війна всіх проти всіх"/; його французький колега, автор славетного трактату "Суспільний договір" /1768/ - навпаки ідеалізував цього первісного Робінзона, якого, по його думці, здеправувала культура й громадський поступ, заложений від початку на суспільній несправедливості та господарському злишку. "Людина народилася вільною, але скрізь вона є в кайданах - та згодом згодження починається "Du Contrast Social" - цей ідеологічний патетизис Великої французької революції. Гобс і Руссо були представниками соціологічного контракталізму, себто теорії повстання організованого суспільства шляхом "соціального контракту". Вони обидва помилялися щодо напрямку громадського розвитку. "Суспільна умова" це не вихідна його точка, а скорше кінцева мета. Індивід є витвором суспільства, а не навпаки. Людина, як слушно зауважив Гердер - це стадна тварина /Herdentier/. Людське стадо це проформа суспільного розвитку та дальшими етапами якого є рід, племя, пранарід, нарід, нація. Таким чином соціологічне націогенеза й етногенеза уявляється, як спеціальні-хронологічно все пізніші - прояви соціогенези, себто, суспільнотворчих процесів взагалі. Типологія, себто загальна схема цих процесів, зокрема в початкових їх фазах, по цілому світі майже однакова, і це говорить за спільне походження людського роду /моністгенеза/. дальші й особливо вищі її форми - неоднакові в різних континентах, залежно від природи, географічного положення та історичного процесу.

5. Розподіл соціогенези й етногенези за континентами.

Австралія, Африка, відтак країни навкруги ривника - це зони примітивної соціогенези та розпоршеної ще громадської організованості. Азія - це континент старих цивілізацій та історичних народів, а отже й вищих форм народотворення. Під цим оглядом особливо цікаві країни, що пологіні

навкруги Середземного моря та в Передній Азії, де межують три континенти Старого Світу /Азії, Африки та Європи/. Тут майже лабораторно можна вивчати процеси етногенезу культурних та історичних народів. Прикладами насильно припиненої етногенезу під впливом історії може бути трагічна доля питомої перуанської або мексиканської цивілізації південно-американських тубільних народів: індіанців та Ацтеків, з яких це останнє переживає свій національний ренесанс у сучасній Мексиці. Проте, найвищих форм етногенезу, як прогрес народотворення, досягла лише в Європі.

ЄВРОПА /передумовини етногенезу/. Європа - це батьківщина нації. Тут процес етногенезу знайшов своє довершення в націогенезі, цебто в утворенні модерних націй, вивчення яких є головним предметом і завданням націоналістики, як спеціальної науки. Тут повстали та розвинулися новочасні національні рухи. Тут від середини ХІІ ст. ми є свідками того могутнього та величавого процесу, що влучно був названий - пробудженням або відродженням народів - і під впливом якого прокинулися до самостійного національного життя в першу чергу європейські, т. зв. неісторичні народи, але який згодом від початку цього століття захопив усю земну кулю, викликаючи націотворчий здрив серед кольорових племен усіх частин світу. Націолог, якого цікавить механіка й динаміка націотворчих процесів, мусить окрема найбільшу увагу звернути на Європу, цю робітню націогенетичної емпірії. Але в Європі Таксамо найкраще можна вивчати етногенезу, цебто формування народів історичних і державних. Але виринути зовсім природне запитання: "через що саме націотворчість опинилася в такому упривілейованому положенні під цим оглядом?"

Загальна відповідь на це була б така, що ніде на кулі земській немає другого континенту, де б передумовини для культурного та громадського розвитку були сприятливішими ніж саме в Європі, де, як побачимо далі, зародилося людство й звідки воно поширилося по цілому світі. Приблизно в цьому самому порядку проходили відтак і процеси соціогенезу та етногенезу в різних континентах. Природа подбала про те, щоб в Європі від людський міг розвиватися без тяжких перепон. Географічне її положення та підсоння сприяли суспільному та культурному поступу її населення. Ача джерела та початки європейської культури лежать у передній Азії, але дальший її розвиток через Грецію та Рим пішов і захопив Європу. Тут також втворені були висі форми політичної та суспільної історії. Тут продовжувалися дальші етапи етногенезу, що в Старому Орієнті /напр., Асія, Вавилонія, Єгипет і т. д./ або в античному світі /Греція, Рим/ - зупинилися на початковому шаблі формування народів, бо тоді перед цивілізацією таких громадських колективів; внутрішні складники їх були замало зв'язані між собою в наслідок механічної, а не органічної їхньої структури. Ці античні народи /від сумерійців - аккадійців, до античних греків, римлян та кельтів/ ілюструють різні хронологічно послідовні етапи, так би мовити, мезагічного типу суспільної структури, де поодинокі групи й класи населення були різко розмежовані одна від другої, цебто існували попри себе в порядку певної суспільної ієрархії. Видатний чеський географ, один із найкращих знавців австралійської етногенезу, покійний проф. Я. Данаєш - слушно звернув увагу на зглядно недавнє зформування сучасних культурних народів, одночасно з'ясовуючи причини цього явища. "Ті ознаки -

яке він у своїй останній праці: "Повстання й занепад тубільців в Австралії та в Океанії" /1924/, - які ми уважаємо тепер типовими для окремих народів високої культури та які підкреслимо й плакати, є вислідом лише недавньої доби інтенсивних історичних зносин. Сучасні народи, об'єднані в собі головно книжкою культурою та політичним розвитком - є витворами зовсім модерними, великі мовні групи, як ми їх сьогодні розрізняємо, - можливо кілька тисячоліть старші у своїх основах... Нойно модерна демократична культура криє в собі доглибні суспільні шари із споконвічного стану свідомого масу та вирізняє в середині народи, неоднорідні їхні складники, різноманітно перемішані в єдину суцільність, культурно й політично рівноправну. В римській імперії та в державах феодалних організованих попри себе жили майже без культурного зв'язку шари надбудованої культури обіч верств незвичайно варварських у тісноту суспільстві гостро розшарованому, немов різні касти великих мурашних або термітних громад. На часті; зміни політичного буття були частими вже від часів передісторичних: пануючі класи прокинулися новими завойовниками або змінилими підданими; безнастанний вир змін ніколи не дозволював того, щоб людське суспільство розмежувалося в гостро відмінні типи, між якими виключені були б перехід та перехреснування. Правда, під цим оглядом суспільна еволюція була дуже повільна і найвищих шаблів досягла лише в Європі.

Ніщо не гальмує так кристалізацію народів, а дає перетворення їх у модерну націю, як саме такі внутрішні суспільні переговори. Прикладом такого внутрішньо-громадського розднання може бути кастовий устрій. Класичний його зразок - індійські касты. Чий процес формування і нині у сьому народі так запізнівся і тепер проходить з такими великими ускладненнями та дуже кволо, то в першій мірі спричинило це кастовий устрій Індії, що майже одну п'яту частину всього населення цієї країни тримає на положенні безправних паріїв, отже людських істот виведених за дужки громадського життя. Рабство в античному світі, кріпацтво - в пізніших часках - гальмували, звичайно, процеси народотворення, темп яких природно залежав й обумовлений був суспільним розкріпаченням людства.

Але це одна тільки з передумовин народотворення. Не менш важкою під цим оглядом є інша, для якої в Європі також склалися сприятливі обставини. Це певна стабілізація, цебто, заспокоєння та територіальне визначення й обмеження в просторі суспільних процесів, а разом з тим і відповідно до цього їхня інтенсифікація, себто, здування. Річ ясна, що в примітивному стані, який характеризує розпорошеність та ізоляція людських гуртів з одного боку, а з другого випадкове та періодичне їх скупчення для певних мет /головно захисту від ворога або спільного придбання поживи/ - не може бути мови про згадану соціогенетичну стабілізацію. Також у ному аді, що територіально дуже розкидається, не має сприятливого ґрунту для народотворення. Їхні "опиді" - зокрема монгольські - є своєрідним прикладом сутодисциплінованої розпорошеності. Нойно хліборобство, зв'язане з територіальною щільністю, втворює найкращі суспільні передумовини етногенезу "седи ментації", тобто, спрощення шаровання населення і перетворення його в компактну суцільність, яку можна назвати основою народу. Під цим оглядом Європа з усіх континентів опинилася в найкращому положенні. Процеси

масової міграції, т.зв. перенаселення народів тут завершилося вже перед кінцем першого тисячеліття нашої ери. З VIII ст. починається ліквідація того історичного хаосу, що був спричинений розпадом античного світу та мандрівки варварів. Наприкінці першого тисячеліття нашої ери починають визначатися перші політичні контури майбутньої Європи, а одночасно як на західній її периферії, так подекуди в її центрі розпочалися етнологенетичні процеси, внаслідок яких впродовж майже тисячі років сформувалися сучасні європейські народи.

Тим далі на схід Європи, тим більше запізнювалася її етнологенетична кристалізація та млявіше проходило утворення народів. А це стосується і головно в південно-східній її частині, а передовсім на Україні, міграція азійських народів дуже затримувала розвиток етнологенезу. На Україні, напр., міграція закінчилася воєнно у XVIII ст., отже, коли у Західній Європі процес кристалізації історично-державних народів був довершений і вона стояла на порозі своєї національно-генетичної фази, цебто, формування модерних націй та пробудження й відродження т.зв. неісторичних політично-державно поневолених народів. Великою Французькою Революцією / 1789 / довершується ця доба західно-європейської етнологенези і починається ера національно-генези, цебто, перетворення цих народів у модерні нації.

Політична кристалізація Європи в попередньому періоді та зв'язано з нею територіальне розмежування її створили певні зовнішні кордони, в межах яких могли проходити ці народотворчі процеси. Їхня інтенсивність залежала від згущення населення, що сприсквола але поступово зростало в процесі історії. Біологічна гушавина населення є передумовиною для іншої, яку Є. Дюркгейм влучно назвав "моральною гушавиною" / la densité morale /, розуміючи під цим громадську або суспільну її функцію. Цей самий вчений визначає наведене поняття як гушавину також динамічну, цебто таку, що сприяє напруженню суспільного руху. Інакше він називає її ще "моральною близькістю" / la proximité morale /, підкреслюючи цим культурне й духовне зближення в лоні суспільства під впливом цього соціогенетичного чинника. З погляду етнологенези й націоналізації ролі власне цього фактору має першорядне й далекосягле значіння. І знову ж таки в Європі доби після середньовічної у зв'язку з винаходом друку, повстанням науки, зростом населення, сприскволивим обмеженням і розкладом суспільних внутрішніх перегородок. Внаслідок, словом, культурного та соціального визволення, кульмінаційною точкою якою був 1789 рік - витворювалися сприятливі обставини і передумовини для все інтензивнішої етнологенези та дальшої націоналізації. Через це саме Європа стала континентом народів, батьківщиною модерної нації, виплекала свій тип етнологенези й націоналізації.

Азія. В інших частинах світу - в минулому доводиться констатувати здебільшого лише нижчі фази народотворення. Ниде - навіть в Азії, де повстали попередні людські цивілізації - етнологенеза не досягла викінчених своїх форм. Як приклад можна навести наприклад китайський, без сумніву, один з найстарших культурних та історичних народів світу, що сформувалася у своїх етнологенетичних основах ніж в Європі розпочалися народотворчі процеси, але який незабаром зупинився й немов законсервувався на довгий час, затримуючи Азію під громадським оглядом в стані якоїсь історичної летаргії; з неї китайський народ прокинувся воєнно під час своєї національної революції в 1911р., відколи в "Небесній Імперії", що впродовж соток років була символічним зразком куль-

турного й громадського застою - розпочався знову приминений процес народотворення, цим разом прямуючи шляхами нової європейської націоналізації. Різні причини й чинники обумовили загальмування китайської етнологенези. Але рішакчим під цим оглядом були: перевага закованого традиціоналізму, гальмуючого будь-який поступ; жахливе бюрократизовання мандаринського устрою, незвичайна трудність китайської грамоти, мало придатної як засіб масової освіти. Або візьмемо інший приклад - Японію. Модерна японська нація, як ми її знаємо тепер, сформувалася воєнно в другій половині XIX ст. - таксамо, напр., в Європі нація італійська, використовуючи європейські культурні, наукові та політичні надбання. Не виключено, що явище кидається у вічі на прикладі Туреччини, що від здобуття Царгороду / 1453 / та аж до кінця XVIII ст. була безнастанно загрозом Європи, а від середини XIX ст. опинилася в стані безнадійного політичного розкладу. Молодотурецька революція 1908 року "розворушила цю хору лядину над Босфором", на неминучий похорон якої нетерплячи чекала європейська дипломатія. Відтак почався процес виудання Туреччини, що потім пережила кілька катастрофальних війн до світової включно і під впливом Кемалія встала на шлях національного самоозначення, знову ж таки беручи приклад з Європи. Цих зразків можна було б навести ще більше: згадати хочби Персію, що національно почала відроджуватися від революції 1907р., або Індію, де новочасний національно-визвольний рух ідеологічно зв'язаний з Європою. Це саме можна сказати про національно пробуджений Індонезій, з яким має тепер багато клопоту Франція; про польську Індію, де після світової війни відчувається наявна національна й суспільна ферментація.

Большевизм і національне пробудження кольорового людства.

В цій новітній націоналізації не лиші в Азії, але посеред кольорового людства вілого світу, в першу чергу в позаєвропейських іслоніях національно-революційну ролі відіграв, без сумніву, московський більшевизм. Так, як наприкінці XVIII ст. французька революція була прологом до національного пробудження й відродження Європи, так під впливом більшовицької соціальної революції, остаточно прокинулася національно Азія, а відтак кольорове людство інших континентів. Багато цьому сприяла пропаганда Комінтерну в колоніях та виховання кадрів кольорових пропагандистів у московському університеті для кольорових народів. Безперечний вплив мала на це також національна політика СРСР щодо власних азійських іноземців в напрямі їх культурно-освітнього самоозначення, на потребу чого звернув увагу Ленін. Оскільки спочатку міжнародна орієнтація СРСР була яскраво протієвропейська, а одночасно обличчям звернена на Схід до Азії, таке прихильне ставлення до азійських "іноземців" з боку радянської влади є зовсім зрозуміле. Дійсно вже радянська влада більшість з них здобули власну абетку, піднесли різнорідну до літературної, мали змогу плекати власну культуру, - словом, національно самоозначилися. Представники цих нових складних народів на щорічному конгресі радянських письменників у Москві прикладно констатували свої культурно-національні надбання в СРСР. Можна думати, що вони були кращі й більш відповідали фактам, ніж, напр. заяви з цього приводу й там же у країнських або грузових радянських письменників. Національна політика

Совітів істотно й фактично в обох цих випадках зовсім різна. Україна чи Грузія рішуче й безоглядно поборюється совітським режимом під закидом національної контрреволюції, а одночасно - ця сама влада сприяє національному просядженню серед сибірських або середньо-азійських тубільців, що політично не грають і ніколи не можуть мати серйозного значіння для Москви зі становища національної, а тим менше вже міжнародної політики.

Коли отже представник м о р д в и, маленького фіно-угорського народу над Волгою, констатував на згаданому московському конгресі совітських письменників, що мордівське письменство повстало щойно перед 10 роками, що це безумовний факт, як фактом в таєм те, що він далі казав у своєму привітанні: "давніше слово " м о р д в а " було символом т е м р ч в и. Поневолений мордівський народ не мав ані абетки, ані письменства... Щойно жовтнева революція нас визволила, сьогодні можна сказати, що маємо свою власну абетку й своє письменство". Або ось не менш цікава зава б а ш к и р ч я, отже представника також фіно-угорського народу з Поволжя, потатаршиного вже дуже за часів царизму, коли " башкири не мали шкіл і коли тільки 3% башкирського населення вмівло читати або писати. Татарський торговельний капітал, мулли і вчителі були вірними помічниками царизму. Татарська культура панувала серед башкирів, письменники яких писали по-татарському аж до 1924 року. Сьогодні маємо свою літературну мову та письменство". На спеціальну зава заслуговує зава т а д ж і к с т а н с ь к о г о делегата - Л а х н у м і: " Слово Т а д ж і к у старих словниках - казав він. пояснювалося так: Т а д ж і к и - це ім'я колись існувавшего племені. Сьогодні це неіснуюче вже плем'я, не тільки воно, але навіть стало політично організованим народом, має всі передумовини для великого господарського й культурного розвитку..." Зокрема цікавий кінцевий уступ привітання цього делегата: "Таджикською мовою говорять в Індії, Персії та в Афганістані; таджикське совітське письменство є для цих людей єдиним джерелом звісток про життя в ССРСР". Так з допомогою своїх азійських "інородців" більшовики промовають шлях для своєї пропаганди в Азії взагалі. Поневолені народи Азії використовують більшовизм як засіб національно-визвольної боротьби проти своїх гнобителів: Китай - проти зазіхань Японії; Індія, Афганістан, Персія - проти Англії. В Японії пропаганда Комінтерна знаходить чималий відгук серед закріпачих й господарських зруйнованих широких мас; в Кореї - це допомога в протипонській кампанії і т. д. Так проти власного завдання й бажання - цей московський продукт, перенесений до Азії - викликає в першу чергу національний фермент; сприяє своєрідному перебігу азійської націогенези в напрямі національного самоозначення азійських народів; словом є одним з чинників народження "Молодої Азії", так само, як передсторками-революції 1830 і 1848 років сприяли поширенню національних рухів в Європі, що тоді переживала свою національну весну, ідеологічно об'єднані довкола попереднього тут товариства - "Молода Європа". Так Азія, як континент, стає під стяг європейської націогенези, ідуци звичайно, своїм власним шляхом і навіть мріючи вже про всеазійське об'єднання /Лан-азія/, що річ ясна, політично буде орієнтована проти Європи в першу чергу, але й проти Сполучених Американських Штатів, звідки паназіатизм запозичає доктрину "іонроє про неутручання іншоконтинентальних держав у свої хатні справи.-

Азія для азійців! - таке є гасло цього молодого паназійського руху.

Більшовизм зосередив свою головну увагу на Азії з моментів геополітичного характеру, цебто, орієнтучись політично на Схід. Зрештою, його вплив поширюється також на інші континенти, скрізь викликаючи народотворчий фермент серед кольорового людства, що у совітській Москві добаєє свого широкого оборонця та приятеля. В Африці вплив комуністичної пропаганди відчувається головню на півночі. В Північній Америці вона цікавиться спеціально поневоленими неграми; в Південній - більшовизм спричинив національне ферментування серед автотонного індійського населення, що починає спроби вола прокидатися, вертаючи до традиції передіспанської ери, Мексика/.

АФРИКА. З погляду етногенези цей "чорний континент" ще зовсім молодий. Він був мало сприятливий для інтенсивніших суспільно-творчих процесів, що тут все зосереджені довкола родини, як соціального ядра. Французький знавець Африки - М. д е л я ф о с /M. Delafosse / у своїй розвідці - "Негро-африканські цивілізації" /1925/, характеризуючи цей континент з політично-організаційного боку, констатує, що тип "держави-родини" з "без сумніву, найтривкішою зо всіх політичних організацій чорної Африки..." дальшим етапом в цім напрямі він уважає тип "держави-плем'я", зглядно "держави-село", беручи на увагу, що осередком його є здебільшого сільське громада; ще вишим шаблем - тип "держави-кантиону", що "панує в чорній Африці. В дійсності це маленьке королівство, що уявляє із себе об'єднання скорше географічного, ніж етнічного порядку". Таксамо й найвищі форми чорно-африканських держав, які М. Мелюфос називає імперіями, та які повстають шляхом конфедерованих "держав-кантионів", - це також об'єднання скорше політично-територіальних, ніж етнографічного характеру. Суспільна розпорошеність, відсутність попереду згаданої "громадської гушавини", обумовлені головню природними властивостями цього континенту, - все це гальмувало темпо й напруження народотворчих процесів в Африці, яка, оскільки йде про переважаче в ній питоме муринське населення, щойно наприкінці минулого й головню в цьому столітті, особливо ж після світової війни, починає національно прокидатися та вступило на шлях етногенези.

Під цім оглядом певні надії можна покладати на дуже численну "Банту" - групу, що компактно заселює південь Африки, аж за рівник, - нараховує зверх 30 міль., що мовно є дуже споріднені. На ній зосередив свою увагу молодий пан-африканський рух, що зародився після світової війни серед американських муринів, як своєрідна спроба "чорного сіонізму", бо його ідеалом є повернення муринів цілого світу до Африки, як до своєї старої батьківщини. Звідки й гасло цього руху. - "Африка для африканців"!

Проблематика африканської етногенези. Це, звичайно, "музика майбутності", а до того ще - не завтрашньої. Конкретне муринське питання назагал дуже складне. Через це М. д е л я ф о с слушно перестерігає перед тим, щоб його передчасно узагальнювати та ставити вже у світовому масштабі. На його думку, краще трактувати цю проблему аналітичною методом в її поодиноких реальних

вивах, отже справу американських негрів; чорних, Антіл, що мають в се парламентне представництво, питання ліберійських негрів, що мають свою державу в Африці й не виправдали покладених на них надій, як на авангард суспільно-політичного поступу серед тубільного чорного населення. Далі окремо треба трактувати справу банських муринів, або південних "Банту" - племен. Банту це власне назва цілого племені; в перекладі воно означає людина. Неоднакове є далі положення муринів у різних колоніях. Африка є в справді пошматована між усіма європейськими державами, які мають колонії. Колоніальні режими майже без винятку дуже жорстокі і використовують місцеве населення жорстоко та безоглядно винищують його. Німецький етнолог проф. Л. ушан / F. v. Luschan / у своєму синтезичному огляді всесвітньої етногенези: "Народи, раси, мови" / 1922 / характеризує європейську колоніальну політику чотирма / с /, а саме: - "Sklavenshandel, Schapos Syphyllis Schundwaren -", с. т. торгівля рабами горілка, пранці та виробничий брак. На загал цей фахівець песимістично задивляється на майбутність африканських автохтонів, гадаючи, що, стара /цебто чорна/ Африка швидко прямує до занепаду.

Найбільш гостра критика колоніального імперіалізму завжди буде виправдана. Але не завжди - безнадійний песимізм щодо майбутності кольорових племен, жертв цієї колоніальної політики. Європа господарськи визискує чорних тубільців; суспільство їх пригноблює, політично поневолює, але європейська Духова культа, що потрохи просочується до них, будить приспану їхню думку та стає зброєю їх визвольних змагань. Є також інші чинники, що сприяють та поглиблюють національне пробудження африканських чорних автохтонів. Це паніслав'язм, який особливо має вплив серед арабізованого чорного населення, та большевизм, що програмою поширює гасла національного самоозначення й визволення серед кольорового населення європейських колоній. Чинником рішачого й далекосяжного значіння була війна світова в Іїна, в якій кольорове населення європейських колоній, - а саме й чорне з Африки, брало активну участь і побувало також на бойових фронтах Європи. Вплив війни 1914-1918 років на нього був подвійного характеру: 1/ дуже розвіялася авріді білої раси, а заразом впав її авторитет та пошана до неї; 2/ одночасно зросло почуття власної та расової гідності, промагала свідомість і потреба боротьби за свою рівноправність.

Оскільки ж під гуркотіння гармат на зміненню думки колоратового війська залали почали меркати іскорки Вільсонових згод, про право усіх народів на самозначення, особливо в незбутне прагіння побут в Європі зробив на американськнх муринів, то у себе за океаном живуть під тягарем неможлимого бойкоту, а в Парижі почувати себе рівноправними громадянами. В цій власне атмосфері княцього расового оптимізму - зродилася думка банафріканізму, про що тут була вже згадка й на чому доведеться ще зупинитися в дальшому уступі про американських негрів, серед яких зародився цей панмуринський рух.

Африка цікавить етнологів звичайно зі становища етногенезу чорної раси. При сучасному стані наукового дослідження цього континенту - неможлива точна відповідь на запитання: які вигляди має ця муринська етногенеза? Проте, ще немає сумніву, що традиційні погляди на негрів, як на племя, зовсім нездатне до культурного розвитку та поступу є дуже помилковими.

здебільшого пояснюються расовим упередженням до кольорового людства взагалі, а до муринів зокрема. Новітні досвіди над минулою Африкою, особливо ж видатного сучасного німецького африколога Л. Фробеніуса, відкрили незвичайно цікаву питому культуру та мистецтво муринських племен. Таксамо на диво великий поступ американськнх негрів після скасування невільництва у 1863р. а до того же в дуже несприятливій атмосфері систематичного расового бойкоту й саботажу з боку білих, - як і культурні досягнення муринів в деяких інших позаафриканських країнах, напр., антільськнх, - фактично спростовують стару оцінку їх, як раси меншвартної та культурно пасивної. Оскільки ж йде про африканськнх муринів, то найкраще вони досліджені у французьких колоніях. Треба зазначити, що ставлення французів до своїх кольорових автохтонів - немає того расового упередження й ворожнечі, яке так характерне, напр., для англосаксонськнх колонізаторів, скажім англійців, в недавньому минулому до індусів, або американців до своїх муринів.

Під цим оглядом дуже вимовним є напр., такий факт. У Парижі поставили пам'ятник героєві світової війни - генералу Манженові. На ньому, довкола його поставлені, скупчені воєки всіх військових формацій, серед них є також постать мурина, як представника французької Африки, ірудно уявити собі такий пам'ятник дець в Англії й зовсім неможливо вже в Америці. Там біле населення, вороже до муринів, напевно його знищило б. Французька наука має великі заслуги щодо вивчення й систематичного досліджування чорної раси. Навіть більше: після світової війни - негр оцин час був дуже модним у французькій літературі. І вже згадував тут про відомого французького негролога М. Деляфоса, що після довголітньої службової практики в колоніях, яка дала йому змогу ґрунтовно ознайомитися й вивчити побут місцевого кольорового населення, тепер є професором у паризькій колоніальній школі та школі східних мов. Він видав між іншим невеличку, але незвичайно цікаву публікацію "Душа негра" / 1922 /, що є мініаторною хрестоматією усіх африканських племен, подаючи типові зразки духовної культури кожної з них. Неправильним є також дуже поширений погляд про те, що муринськн мови зовсім примітивні та непридатні для потреб вищої духовної культури, деякі з них вже вироблені не гірше за європейські національні мови. А. Демезон / Demaison / у нарисі - "Мови й література муринів" / 1930 / зокрема звертає увагу на дві західно-африканські мови: алоу -, якою говорять Сенегальці - нарід селянський, але й добрих купців, та мандинга, що поширена серед суданських племен вдовж Нігеру, як міжплеменна мова трьохмільйонного населення. Улої мають дуже-старі й багате усне письменство, яке плекають віддавна місцеві трубадури, т. зв. "Гріо". Зрештою типовими його зразками є - казки, прислів'я, що яскраво з'ясовують побут місцевого населення, далі героїчні пісні, мітичні легенди, які ямлюють їхній світогляд. Обидві ці мови зовсім безбурно пристосовані до побуту сучасної культури. Крім технічних речей пов'язаних з орієнтацією: морські з англійської, будівельні та переконні з португальської, а особливо з французької. Звичайно, у зв'язку з Ісламом відчувається на них вплив арабської мови. Проте, каже А. Демезон, - "кожен мовний, кожна думка, кожен намір, кожен прояв діяльності - як довільно, так і від'ємно, мають своє власне означення, так само як і всі".

стоти та явища природи, що є в будь-якому відношенні до меншого життя, або творять до нього супровід...". Як граматично, так і до свого словника ці мови багаті й зовсім розвинені. Зокрема ж - мова "улоб". Коли я - пише цитований французький знавець муринської мови й літератури - зустрічаюсь з чорним сенегальським послем до парламенту Блез Діаньом, то ми, звичайно, "говоримо на мові його виборців". І ми можемо цілі години балакати про всі можливі речі, на політичні та літературні теми, як і про справи бідного життя, не маючи жодної потреби вжити бодай одне французьке слово. Звичайно, коли починаємо говорити про автомобіль, то ми мусимо випошити з французької мови такі вирази, як магнет, пневматика, вентиль або карбуратор. До речі, всі ці технічні назви міжнародні, а не лише французькі. Але ж не має сумніву, що в недалекій майбутності геній мови виторить і тут нові вирази та слова, як "магнетизм" винаймає нові слова для назви рюшніці, біноклі, дзеркала та різних інших річей, яких чорні не знали ще до нашого прибуття".

Річ існа, що муринські народи з так розвиненими мовами й згаданими вишкочками у вир європейського культурного життя, природньо вступають на шлях модерної навіогеї та мріють про своє самоозначення. В 1932р. в колоніальній рубриці паризького - "Le temps" - була викинена незвичайно цікава стаття про розмову з одним камерунським мурином, національно вельми свідомим представником чорного народу і ундє. Коли його французький журналіст назвав "Банту", він скорегував це відразу ж, представляючись, як Іундє з Камеруну. Дальший перебіг розмови це один акт оскарження проти колоніальної політики Європи, що зовсім нехтує тубільне населення, політично шмагуючи його як нікому худобу, залежно від дипломатичної гри європейських великодержав. - "А проте - ми люди - кавав цей Іундє, - не худоба, яку можна прозвати кожних двадцять років. Ми маємо право не породитись не лише з тим, щоб змінювати казів, але й змінювати "вивільзовану", європейську мову кожних двадцять років..."

"Ми ж не дикуни - кавав цей каменяр чорного національного відродження - там, себто в Африці - Б, - е, проте, люди! Ви називаете тубільцями, але проте іє - люди... Чорний чи жовтий народ не сміє й не має бути змушений до того, щоб мінняв свої плани вихователів, а от є й мови поосудміння з європейцями в цілому поколінню. Бо іде не тільки про одну мову, що такий народ мусить вивчити. Кожного разу він мусит пристосуватися й підпорядкуватися до нових метод адміністрації, до нового розуміння юстинії, до нових відтінків і думок поважних чужих цивілізацій. Ч-зас питаю - звідки цей модерний мурин свою розмову з європейцем на тему - чи довго ви хочете нам морочити голову? зовсім поважно: чи вважаєте, що це можливо?"

Так думає і говорить національно пробуджена чорна Африка. Звичайно, во не має в е сили, щоб зупинити ці стихійні процеси муринської або коцьорської етно- і націогенези. Скорше чи пізніше біла пануюча раса у своїх власних інтересах буде змушена до визнання цього коцьорського національного ренесансу та до порозуміння з ним. На цей шлях мусила вже вступити Англія, шукаючи нових компромісових засобів щодо вирішення індуського або егіпетського питання. Цього прикладу мусять і слідувати всі інші європейські держави, що мають колонії

автохтонним населенням, яке національно проминулося й прямує до свого самоозначення та визволення. В Африці північній, - заселеної народами хамітського походження /Марокко, Туніс, Єгипет, Абесінія, расово й мовно зближеними з передньазійськими, а взагалі близькими до європейських, особливо ж південно-європейських - процеси народотворення вже перейшли у стадію націогенези, себто "формування модерних націй". Зокрема ж не стосується до колишньої "кратни сараонів". Від середини XIX ст. Єгипет національно прокинувся й політично розпочав вперту боротьбу за свою незалежність, яку він фактично вже здобув. Молодий єгипетський сучасний націоналізм - має всі типові ознаки європейського. За ним від світової війни стихійно поширюється в ел - арабський національний рух, джерело якого лежить у близькому сусідстві та вплив якого збільшується завдяки сучасному панісламізму, що в Африці є народотворчим чинником безсумнівного значіння.

Біла раса в Африці є в абсолютній меншості. Вона дуже тяжко акліматизується тут. Підсоння і природні умовини тут для її поширення, крім північного та полуднового побережжя, мало сприятливі. Отже, популяційно й біологічно тубільне кольорове населення має нагвну перевагу над своїми білими колоніальними панами. Коли воно культурно європеїзується й громадські організується, коли самоозначується серед них бодай кілька чорних і коричневих народів - , а ці націогенетичні процеси вже відбуваються перед нашими очима, особливо ж після першої світової війни, - тоді решта тубільного населення, річ існа, підпаде впливу цих молодих африканських народів, що визволяться з-під політичного проводу Європи, здійснюючи своє гасло "Африка для африканців".

А Ф Р И К А . Так званий "Старий Світ", себто Європа, Азія та Африка в погляді історичного розвитку народотворчих процесів творять безсумнівну та органічну суцільність. За новітніми даними антропології й етнології - батьківщина людства лежала в Західній Європі. Звідки рід людський поширювався передовсім до Африки, відтак на Схід Європи та Азії, згодом і пізніше через північно-східні частини цієї останньої до Північної Америки. Заселення Південної Америки зв'язане також з Африкою. Археологічно розселення людства тривало довго. Американсько-чеський антрополог - д-р Грдлічка, авторитет у цих справах - гадає у своїх викладах - "Про повстання розвитку людства та майбутність людства" /1924/, що поширення людства датується в Європі майно від кінця останньої льодової епохи, отже, приблизно з перед 30.000 років, інакше кажучи з кінця зв'язаного ерталського і фази примітивної людини. Людство, починає заселюватися значно пізніше, бо аж на початку епохи бронзи, себто, нової кам'яної доби. Майно відтак приїжджає черга на Північну Америку. "Що заселення Америки - каже цитований автор - не могло мати місця у відносно пізніших часах, за во промовляє дві обставини. Америка зо всіх боків - крім свого північно-східного виступу - є так ізольована широчезними морями, що почва там людини була неможлива в доісторичній добі. Людина могла прийти лише із північного сходу Азії, але щоб вона дійшла аж до цих крайніх меж, попередку мусили бути заселені вже майно всі частини цього величезного континенту, придатні для заселення, бо не могло б статися, річ існа, у дуже давній минулості. Про таку давнину, про добу старшу за кілька тисяч років перед Христом - немає жадних даних, як щодо Східної Азії, так і тим більше щодо Америки.

Коли в 1492 р. Колумб відкрив Америку, включив її в сферу європейської та всесвітньої історії, вона була ще мало заселена, але витворила вже питомі свої форми соціо- й етногенези. На жаль, брутальна і хижацька інвазія Європи, а зокрема єспанських конкістадорів по середній та південній Америці зруйнували й зрабували чималі надбання індіанської культури; примусом навернення тубільного населення на християнство, що переводилося в дусі фанатичного католицизму знищило майже всі пам'ятки духової культури цих племен і народів. Лише згодом наука почала реконструювати образ їхнього побуту й життя, що основно різнилося від європейського, яке складалося про них під впливом офіційної історіографії європейців. Сьогодні вже ґрунтовно досліджені дуже цікаві, оригінальні цивілізації інків в Перу, ацтеків у Мексиці, майя - в Юкатані. Під кожним оглядом вони витримують критичне порівняння з єгипетською, напр., культурою доби фараонів. Це трагічніша була доля північно-американських індіанців. Тут білий наїздник масово винищив їх так, як і бізонів. Число невеличкі рештки цих "спартанців заходу" як влучно назвав їх Е.Т. Сетон, великий оборонець і прихильник індіанців, що знаменито вивчив їх побут та минувшину, відтак бачив пам'ятку цього героїчного племені від намулу традиційної брехливої опінії про них і врешті в дусі індіанської життєвої філософії поклав ідеологічні основи під сучасний скантінг, себто "лісову мудрість" - woodcraft - існують вже тільки у спеціальних резервах. Так само фізично загибавши вони в Канаді, на Алясці та Гавайях, де свого разом залишилось не більше 400000. Інакше справа уявляється під цим оглядом в південній та середній Америці, де живе ще 25 мільйонів індіанського населення і де положення та вигляди його не є такі безнадійні, як на півночі цього континенту.

Не пояснюється тим, що професи навої етногенези після XV століття в обох частинах Америки пішли різними шляхами. На півночі тубільне населення було майже дощенту винищено. Англо-саксонські його пізніші пани рішуче відкинули та безоглядно поборювали політику расового "метисажу" / перемішування/. Причину цієї нехоті треба добачати в загрозі з боку чорного населення, що від 1619 року було експортовано головню з Африки і аж до р. 1863 було закріпачено, немов людська худоба на послугах білих плантаторів, головню ж у південних штатах північної Америки. Зовсім протилежна під цим оглядом була расова політика у Південній Америці. Тут запанував відразу й скрізь расовий "метисаж", який сучасний дослідник латинських республік цього континенту - Гарсія-Кальдерон - уважає характерною ознакою його новочасної етногенези. Єспанська пануюча меншість безсила була з огляду на значну численність тубільного населення та природні й географічні умовини, що тут значно різнилися від положення під цим оглядом у Північній Америці - проводити політику расової гегемонії та ізоляції білих. Мішані подружжя, що трактувалися на півночі, як расовий злочин і зрада, на півдні стали нормальним явищем.

Тип метисаж запанував за рахунок білої раси, що тут опинилася в значному занепаді, зокрема після визволення на початку минулого століття з неволі єспанського панування, коли Південна Америка революційним способом зірвала зв'язок з Мадридом і своєю європейською метрополією.

Новочасна етногенеза в латинській Америці та індіанізм. Відтак в т. зв. латинській Америці почалися незвичайно цікаві для етнолога народотворчі процеси. Ввесь континент у зв'язку зі своїм географічним рельєфом і природними умовами - розпався на низку окремих самостійних держав, процес формування яких тягся майже до останніх десятиліть минулого століття.

Кожна з цих держав стала самостійним осередком відрубної етногенези. Так від середини XIX століття повстали за океаном у Бразилії єспанській колонії нові народи: аргентинський, парагвайський, чилійський, перуанський, болівійський, і т. д., з єспанською мовою та бразилійський з португальською. / Бразилія була, як відомо, доменом португальського панування й так само перед сто роками визволялася з-під державної курателі Лісабона. / Але в дальшому цієї сучасної етногенези в Південній Америці - появився новий чинник, що дав їй подекуди інший напрям. Крім метисаж європейської культури, що переважав числово майже у всіх південно-американських республіках, - залишилося там ще багато питомого індіанського населення, яке існувало там своїм традиційним побутом поза межами європейської культури й без жадного іншого контакту з білими панами, крім явн ворожого. В деяких державах, як, напр., у Мексиці, Перу, отже, країнах старої індіанської культури та історичних традицій, це тубільне населення було втягнене у вир сучасного національного ренесансу. Так почалося отже на порозі цього століття "індіанське відродження" південної Америки, що нав'язується до національних традицій доєвропейської доби. Американський соціолог Е.А. Росс /Ross/, що спеціально досліджував проблематику південно-американської сучасної етногенези, згадує в своїй книзі про Панаму, що напередодні світової війни у Кузко - столиці колишніх інків, зустрівся і мав розмову з одним із провідників молоді індіанського руху, який, додосвідався, безпосереднім нащадком інків та користався великим впливом на місцеве тубільне населення. Він з'ясував Россові, що "політика в Перу - це боротьба між єспанськими метисами з Ліми й победженцями та тубільцями з Кузко та із середини краю; він передбачав перемогу, оскільки Кузко не стане столицею держави. Він пріяр навіть про республіку Кечуа / так називається стара рідна мова інків. Б. / із столицею Кузко та під протекторатом Американських Сполучених Штатів, на зразок того, який вони мають тепер у Кубі. Цей самий автор констатував далі масовий рух серед болівійських індіанців, метою якого є повернення тих земель, що їх поступово було відібрано пануючим неіндіанським елементом. Суспільно-господарські конфлікти на цьому національному ґрунті у Болівії від чверть століття стоять на денному порядку." Болівійці на думку проф. Росса житимуть на кратері приспаного вулькани, як довго триватиме висиск індіанців".

Індіанізація Мексики. Найгостріше однак національне пробудження й здвиг індіанської поневоленої стихії виявився в Мексиці, отже в країні старих індіанських традицій та значних культурних надбань. Безнастанні повстання й революції у Мексиці, як спроби безоглядного автократичного їх подужання / напр., підчас диктатури президента П. Діаза / - здебільшого спричинені були цим суспільно-національним конфліктом між завойовниками-панами та закріпаченими індіанськими автохтонами. Світський режисер Айзенштейн у своєму відомому фільмі "Буря над Мексікою" - звичайно, у большевицькому дусі складеному, яскраво підкреслює і змальовує, як суспільний так і національний бік цієї визвольної мексиканської боротьби, що у революції 1917 р. закінчилася перемогою поневолених автохтонів. Французький письменник Марк Шаду рн відвідав цю нову Мексіку й докладно ознайомився з її революційними надбаннями та успіхами. Він видав про це своє подорож книгу документальної вартости - Анагуак - або Індіанін без пір'я, так називається цей твір, що в'ясує нам характер останньої мексиканської революції, яка однаково була спрямована проти втручання північно-американського

капіталу та проти культурної гегемонії Іспанії у колишній батьківщині антеків. Ця революція національно свідомо нав'язує на старі традиції свого народу. Вона хоче створити нову власну культуру, будуючи її на старо-індіанських підвалинах. Вона радикально вирішила суспільні питання, проте, відкинувши більшовицькі методи під цим оглядом і зумівши добре забезпечитися перед небезпечною московською пропагандою. Нова Мексика - це перша, й звичайно, не остання перемога індіанського елементу у Південній Америці. Навпаки, це успішний пролог на шляху спробою реіндіанізації цього континенту. Дехто з американських та англійських дослідників - песимістично дивиться на вигляди цього індіанського відродження. Так, напр., Гантінгтон /Huntington/ гадає, що "індіанці застаріли, мають тяжкий спосіб думати й погано засвоюють нові ідеї. Можливо, що вони зміняться у майбутньому, але факт, що чотириста років зносин з білими так мало вплинули на них, не дозволяє зовсім сподіватися цього". Е. Брайс /E. Bruce/, що вивчав долю й розвиток демократії по цілому світі, закидає індіанцям брак сталості та почину, уражає їх чудовими вояками, але під командою білих або метисів. Гарсія - Кальдерон, автор джерельної монографії "Латинська Америка, її здвиг і поступ" /1913/ констатував перед 30 роками масовий занепад і виродження цих південно-американських автохтонів. Всі ці закиди мають лише згладну вартість. Автори їх трактують індіанців і підходять до них з європейською міркою, а іноді і з расовим упередженням білого пана до кольорового кріпака. Тому оцінка цих критик є односторонньою. Більше рації під цим оглядом має Л. Стоддар, також стептик і критик кольорового людства, а до того ще фанатичний прихильник всесвітнього панування білої раси, - коли у своїй знаменитій книзі - "Здвиг кольорового людства" /1925/, він шанси індіанського руху оцінює куди вище, з вигляди муринаського відродження, а загалом так висловлюється з цього приводу: "Правдива оцінка індіанців фактично була така: залишений сам собі, він, без сумніву міг би виявляти поступ, хоча з неповіднішим темпом за європейські або азійські народи. Але індіанці не були залишені самі собі: навпаки, він був охоплений нараз брутальними та фанатичними завойовниками, що дошенту винищили його власну культуру та потопили його у страшній неволі; його духовна миналивість була зірвана, а його розвиток згорів. Не маючи змоги розвиватися відповідно до своїх напрямних і від природи нездатний пристосуватись до зміщень своїх єспанських завойовників, індіанці животів, нічому не чинились і багато забуваючи з того, що він знав..."

Такий стан занепаду та неволі тривав 400 років. Чи за цей час індіанці Південної Америки зовсім звиродніли та нездатні до дальшого розвитку - таке питання ставити можна. Але з відповіддю на нього слід зачекати бодай кілька десятків років.

Є фактом, що вони прокинулися вже та що їх захопив всесвітній подих національного визволення й відродження. Нова Мексика є першою їхньою перемогою на цьому шляху. Приклад і безсумнівний успіх національного здвигу серед кольорових племен дозволяє припускати, що й справа південно-американських індіанців не є так зовсім безнадійною. З погляду ж етнології їхнє пробудження й новочасний здвиг - мають чималий науковий інтерес. Південна Америка це одна з найцікавіших лабораторій сучасної етнології.

ПІВНІЧНА АМЕРИКА.-Індіанці. Цей континент може цікавити етнологів з погляду його етнології щойно після 1492 року, тобто, коли він опинився вже під впливом європейської колонізації. Доба старша - перед історичною подорожжю Колумба - що остаточно відкрила Америку для Європи - заслуговує на увагу більше з погляду соціогенези, а саме, як країна первісних форм суспільства, що ґрунтовно дослідив серед індіанських племен групу ірокезів - Морган, автор класичного твору з царини етнології - "Стародавнє суспільство" /1877/. Індіанське громадське життя передколумбійської доби не перейшло за межі племінного устрою, отже, досягло лише початкових форм етнології. Не може бути мови про якісь індіанські народи або навіть п'ять чи шість "націй" ірокезів, як про це писалося іноді у старинних англійських працях. Ця індіанська соціогенеза цікава головню як тип т. зв. тотемістичного устрою, що відтак був сконстатований етнологією серед примітивних племен усього світу, а головню серед австралійських тубільців. За теорією В. Вундта, в добу тотемізму не людина панує над звіром, але звір над людиною... /цю характеристику можна поширити в розумінні панування природи взагалі/. В класифікації цього ж самого дослідника тотемістичний устрій це вже друга й вища фаза первісної соціогенези, що є вислідом чималого попереднього суспільного розвитку. З погляду ж етнології - це доба сформованого племінного устрою та початків зародження народу.

Європейська інвазія в Америку наприкінці XV ст. брутально припинила ці початкові процеси індіанської етнології, засудивши на початку "червоношкірих" автохтонів цього континенту. В історії експансії білої раси масове винищення північно-американських індіанців, без сумніву, одною з найганебіших сторінок. Біла історіографія свідомо сфальшувала на некористь індіанців драматичний перебіг цієї трагічної боротьби. Щойно тепер, в наслідок протестів молодого неіндіанського інтелекту перераховується ревізія давніших наявно тенденційних поглядів на цю справу, - в напрямі реабілітації індіанських племен. Фактично й спочатку реабілітація відбувалася у красному письменстві. Хто не читав чудового епосу Лонгфеллоу - "Гіаявата" - Про Е.Т. Сетона я вже тут згадував. Він у своїх писаннях, на підставі особистого досвіду й знайомства з побутом індіанців, не лише зреабілітував це плем'я, досі затавроване, як від природи бандитське, але знайшов у ньому найкращі прикмети людської вдачі взагалі, слушно доводячи, що це біла людина скорумовала, заки винищили індіанське населення, яке перед її появою було краще шляхотніше за нас. Сьогодні залишилися з нього однаково в Сполучених Штатах, як і в Канаді, тільки малочисленні рештки. Сьогодні індіанці у своїй колишній батьківщині є майже вже музейним раритетом, особливо ж у Канаді. В Сполучених Штатах, де його ізолювали в спеціальних резерваціях, він зараз загибає. Тепер, правда, ставлення до нього з ґрунту етнологічного дисциплінарно й систематично винищувалося; сьогодні в Сполучених Штатах є навіть свого роду расовий культ цих американських автохтонів. Констатувати в собі бодай краплю індіанської крові належить до аристократичного тону таксамо, як міліграм муринаської крові дискваліфікує людину до восьмого покоління включно.

не все це вже запізно. Сучасна Північна Америка не - великий привітний індіанський племені, з якого, без сумніву, могла б повстати своєрідна модерна нація, коли б фізично не була винищена майже в цент етнографічна індіанська сировина. Існує, правда, молода індіанська інтелігенція, національно свідомо своєї відрубності; свідома також страшних злочинств, заподіяних білими завойовниками супроти їх батьків та дідів. Вона героїчно бореться й не без успіху за реабілітацію національної своєї гідності. Але, здається, що це вже справжні м о г и к а н и, хоча депопуляція американських індіан начебто припинилася. Під цим оглядом доля й майбутність їх не має цих вигладів, як у Південній Америці, де вони кількісно є впливовим і масовим чинником у соціо- та етногенних процесах сучасної доби.

2. Муринське питання.

Північна Америка з погляду етногенези /після 1492 р./ нікавить дослідника у двох напрямках. З одного боку, як своєрідна суспільна лабораторія, де майже на наших очах відбувається цікавий процес етногенезу та формування модерної американської нації, а з другого боку, як країна незвичайно загостреного расового конфлікту між білим і чорним населенням на тлі безсумнісного утворення муринського народу з потомків африканських негрів, що опинилися в Америці в ролі рабів. Спочатку зупинимось на цьому другому питанні, з приводу якого панує хаос не лише в опінії Сполучених Американських Штатів, але подекуди й у світовій громадській думці взагалі. Проблема чорного населення в Північній Америці приваблює увагу соціолога й націоналога з кількох причин: насамперед вона є цікавим і дуже своєрідним прикладом сучасної етногенези. Своєрідним через те, що в цій випадку відбувається процес формування нового народу з етнографічної сировини, що расово вважається загально нездатним до подальшого вищого розвитку й поступу. Таким чином, цей процес приваблює увагу, як свого роду соціологічний досвід до теоретичної дискусії над питанням про нерівність білих та чорних рас, або, конкретно, про існування вищих та нижчих рас. Слід зазначити далі, що згаданий "соціологічний досвід" проходить у Сполучених Американських Штатах в наочно ненормальних умовах, а саме, під незвичайно високим "суспільним тисненням". Під цим я розумію протимуринський расовий фанатизм, що всіма засобами, навіть навіть найжорстокішими, гальмував та унеможливував громадський розвиток і культурний поступ місцевих муринів. Через це їхні фактичні надбання після скасування невілльництва, а вони чималі-заслужують на спеціальну увагу націоналога. Словом, проблема американських муринів з боку соціо-націологічного має, мовляв, лабораторно-експериментальний характер для дослідника.

На жаль, писання білих авторів з цього приводу, особливо ж американських вчених - не відзначається належною науковою безсторонністю й не є вільні від расових упереджень. Муринська ж наука ще замолода для ґрунтовного збагнення цієї дуже складної проблеми, а чорна публіцистика - слабує, зрозуміло, на самозакоронення й навіть расове упередження до білого племені в трактуванні цієї драматичної справи. Все це слід мати на увазі, якщо хтось хоче докладно дослідити історію проблеми американських негрів. Ми можемо тут на ній зупинитися загально.

3. до історії американських муринів.

Вже історія муринського населення в Північній Америці різно трактується обома зацікавленими сторонами. У білих авторів мурини появилися у майбутній батьківщині Вашингтона в ролі рабів, привезених з Африки. Є точно зафіксований початок цієї чорної колонізації Америки. В кінці серпня 1619 року був привезений перший транспорт - а саме - 20 африканських муринів до Джеймстауна /Вірджинія/, як це зазначено у щоденнику одного білого сучасника цієї події. Впродовж XVII, а особливо ж XVIII ст. імпорту цього "чорного товару" до Америки все зростав. Сприяла цьому машинізація й розвиток текстильної промисловости наприкінці XVIII ст., а одночасно з цим поширення бавовняних плантацій в Північних Штатах Північно-Американської Унії та масове запотребовання чорних кріпаків для праці на них. Відповідно до цього зростали ціни на муринів. Коли спочатку дорослого негра-невільника можна було придбати за 125-200 дол., то наприкінці XVIII століття - треба було вже платити від 450- до 800 дол. за душу, а в середині XIX ст. напередодні скасування невілльництва навіть 1200-1500 дол. В історії людства не багато є чорніших сторінок за цю торгівлю живими людьми, а головне за те, як їх ловили в Африці. Там на місці на 4 вбитих припадав один живий. По дорозі до Америки гинуло звичайно не менше 25 % цього людського транспорту. Як їм жилося в американській неволі перед 1861 р., про це всі знають з незабутньої книги Бічер-Стоу "Латина Вуйка Хомі" / 1852 /, що відіграла роль оскаржувачого акту проти кріпацтва в Америці, та без сумніву, багато спричинилася до визволення з неволі американських муринів.

Чорні дослідники цього питання подекуди корегують і головне доповнюють історію появи негрів на американському континенті. Вони констатують, що перші мурини прийшли туди вже в XVI ст. не в ролі рабів, але дослідників обох Америк. Вони згадують про муринів Альфонца Піятро, що був керманичем на одному з кораблів першої експедиції Хр. Колумба. Мурини брали участь також у пізніших експедиціях еспанських мандрівників і конкістадорів, напр., Кортеса. Вони мають заслуги щодо дослідження американського континенту, головне ж південної його частини. Негр Естеваніно керував дослідями у Новій Мексиці та в Аризоні. Еспанські перші колонізатори Південної Америки закликали муринських ремісників. Таким чином, вже перед 1619 р. були в обох Америках мурини, і то як вільні люди, а не раби. Масовий їх імпорту до Північної Америки почався після фактичного заведення рабства чорного населення в XV ст. Відтак число муринів, зокрема в Північних Сполучених Штатах масово зросло. В 1715 р. було 58850 негрів-рабів; в 1775 - вже 501000, на початку XIX ст. один мільйон. Від 1807 р. починаються перші обмеження за заборона торгівлі муринами, але нелегально вона продовжувалася далі. В 1830 р. число муринського населення в Сполучених Штатах досягло 2.300.000 душ, а в 1860 році, отже напередодні скасування невілльництва - воно подвоїлося: муринів числилося тоді 4.441.000 душ.

Чорні та білі дослідники не однаково також оцінюють вартість значіння муринського елемента в Північній Америці. Для білих це здебільшого "двонога худоба": некультурна, безпросвітна, Американські білі богослови заперечують навіть, що Бог створив муринів; на їхню думку, це твор сатани. Іншого погляду цю роль муринські негрологи. Вони констатують, що африканські негри в своїй чорній батьківщині принесли чималу спадщину.

Багато з них було чудовими ремісниками - в галузі будівництва й транспорту, технології. В цій ролі вони активно брали участь у визвольній війні 1861-65 років між Північчю та південними Штатами. Шо муринський елемент, всупереч страшний неволі, не був безпросвітньо-темним і зовсім пасивним, що навпаки, він гонив за свободу і кращою долею, відко боюв з того, що, ще перед скасуванням чорної неволі, цімало негрів, за в л а с н і гроші визволялися з ярма; напр., у 1835 р. в Пенсільванії було вже 475 вільних негрів, які викупилися з неволі за сумарну квоту 215.000 дол.б, а в 1860 р. - муринів, звільнених власним коштом, було майже півмільйона. Коли візьмемо на увагу, як такно було викупитися з кріпацтва селянем в царській Росії -, згадаймо хоча б історію викупу Шевченка з його заходи щодо визволення його свояків, - тоді шойно нажежно зрозуміти, чому саме шійні бійт самовикupu цих американських негрів, яким здебільшого вилося тяжче в рабстві білих плантаторів, ніж царським селянам у поміщицькому кріпацтві. Ця обставина примушує до скореговання дуже поширеного погляду на американських муринів першої половини XIX ст., як на елемент культурно зовсім безвартісний і громадсько пасивний. До цього слід ще додати, що негри брали дуже активну участь як в протианглійській революції Північної Америки, так і у визвольній війні за скасування свого рабства. В цій останній - навіть масово; мурин був першим героєм, що загинув у бостонській демонстрації 5 березня 1770 року. Постать цього Кр і с н у с а А т а к с а увіковічена серед інших жертв цього заакру т а в к о л п і с п і с в о б о д и / Cradle of Liberty / в історичній " Faneiril Hall " бостонської ратуші. Навіть американські історики мусили констатувати героїзм муринських військових відділів, що боролися за визволення Північної Америки з під панування Англії. Менше була оцінена роль негрів у визвольній війні за скасування чорного рабства, де, як на е Г. В. Грейди / H.W. Grady / -не раз " припадало п'ятсот муринів на одного білого..." й підчас якої негри дали багато прикладів справжнього героїзму та самопосяти.

4. Скасування чорного рабства в Америці.

Рух за визволення американських муринів почався під впливом європейської ліберальної філософії кінця XVIII ст. Фактично він виявився шойно у 30-х роках минулого століття. Прихильниками його були північні штати. Південні, - економічно зацікавлені у утриманні чорного рабства, - вороже ставилися до цих аболіціоністично-гуманітарних змагань. Коли в 1860 р. обрано Л і н к о л ь н а президентом П.А.С.Ш. - аболіціонізм переміг і це стало приводом озброєного конфлікту між Півнем і Північчю цієї державної спілки. Південь відстав від Вашингтону, заклавши свою окрему конфедерацію, столицю її став Річмонд, а президентом Д е й в і с / Davis /. 22 вересня 1862 року Лінкольні заповів звільнення з рабства усіх негрів в тій зревольтованій частині П.А.С.Ш. на 1 січня 1863 року. Горожанська війна з Річмондом і Вашингтоном тривала ще зо три роки. Вона закінчилася перемогою аболіціоністичної Півночі. 18 грудня 1865 р. XIII додаток до конституції П.А.С.Ш. стверджував цілковите скасування чорного рабства. XIV додаток до неї з 28 липня 1868 р. надав їм виборчі права. Врешті XV додаток з 30 березня 1870 р. ще раз підкреслює громадську рівноправність населення П.А.С.Ш. без огляду на їх расове походження чи закріпачення в минулому. Цими актами 4,5 мільйона муринів ф о р м а л ь н о були розкріпачені й громадськи зрівноправнені. Наку й підкреслює ф о р м а л ь н о, бо фактично вони ще й досі - отже майже 70 років після скасування невільництва, є на

півдні П. А. С. Ш. громадськими паріями - касток, яку нападки білих панів поборюють всіма засобами. Таємна боева організація, " Ku-Klux Klan ", що повстала незабаром після закінчення сепаратної війни за завданням якої було " повернути муринів на місце " м і с ц е ", подбала про те, щоб не лише безоплатно ставити вчорашніх чорних рабів, але й щоб фактично анулювати громадянські права, забезпечені муринам попередніми додатками до американської конституції. В міжчасі 1890-1910р.р. майже всі південні штати ПАСШ обмежили виборчі права муринів, заводячи високий земельний чи податковий ценз. Одночасно скрізь на півдні повстала ціла низка протимуринських законів і звичаєвих норм, якими негри були деградовані навіть у своїй людській гідності. Серед цих обмежень на увагу заслуговують т. зв. " Jim Crow laws ", якими забороняється особам " африканського походження " сидіти поруч білих у потягах і трамваях. Для чорних таким чином заведені були на півдні П.А.С.Ш. окремі залізничні та трамвайні вагони, згідно відділи в них. Таксамо переведено було расове розмежування дітей у ш к о л а х; відтак в ресторанах, театрах, бібліотеках і навіть церквах, де мурини або мусять сидіти на спеціальних місцях, або куди їм зовсім заборонений вступ. 29 штатів / із загального числа 49/ - забороняє м і ш а н і ї м о д р у ж ж я між білими та чорними, а деякі - і з м у л а т а м и, в яких яких тече одна четвертина або навіть одна восьма чорної крові. Корстоко переслідується також к о н к у б і н а т, цебто, фактичне подружжя в таких випадках. Особливо ж нещадно карається виїзд заміж або конкубат білої жінки з муриним. За це звичайно негр має жертвою т. зв. суда " Л і н ч у ", цебто, дикунського самосуду за розпуску. В міжчасі 1865-1922р. в П.А.С.Ш. було назагал " лінчовано " 1.157 осіб, з чого 3.124 муринів і 1033 білих. Останніми роками після війни число протимуринських " лінчів " дуже зросло, а погроми негрів стали майже побутовим явищем у П.А.С.Ш. Для зрозуміння цього факту слід зазначити, що а н т и н е г р и з м американців нагадує фактично і з м деяких європейських народів і до того ще середньовічної доби. Отже, як бачимо, визволення муринів перед 70 роками було дуже зглядне. Чорні кріпаки здебільшого опинилися з голими руками, - без засобів до існування, без можливости знайдення людської праці, а до цього всього вони були фактично оточені довкола собою тимим муром герметично шільної ненависти з боку білого населення. Незабаром появилися нові замасковані форми закріпачення муринів в населення у формі т. зв. " п е о н а ж у ", цебто використання їхньої праці за оплату натурою з боку білих землевласників. Лінкольні, що сам впа в жертвою негробобії, інакше уявляв собі визволення муринів. Крім особистої свободи, вони мали одержати наділи землі й господарську допомогу на перші часи, доки стануть на власні ноги. З цією метою з 3.III.1865р. була заложена спеціальна установа Freedmen's Bureau - " Бюро для звільнених ". Воно проіснувало до 1 січня 1869р., багато зробивши для розповсюдження початкової освіти серед муринів /заклало понад 4.000 шкіл/. Але його компетенція у справах господарської та суспільної опіки була дуже обмежена. Зрештою, праця цієї установи гальмувалася ворогами скасування невільництва негрів. Таким чином вона не мала фактичної змоги в часу перевести як слід, діло " реконструкції " після сепаратної війни. Незабаром почалася хвиля нової негробобії, що зовсім унеможливила якусь примову акцію в цій напрямі. Мурини були повинені самі долати, оскільки не рахувати випадкової негробобільської фільтрації з боку деяких білих гуманітарних /особливо ж релігійних/ організацій. Фактичні перешкоди для їх громадського розвитку й культурного поступу мав я на увазі, кажучи про високе " с у с п і л ь н е т и с "

не н а", під яким відбувався процес новітньої чорної етногенези в Північній Америці. Назавгал ту громадську атмосферу, в якій живуть мурини у південних штатах П.А.С.Ш., можна схарактеризувати, як програмовий та систематичний бойкот і саботаж з боку місцевого білого населення. Ніколи біла людина не назве свого чорного сусіда або сусідку - паном чи панією, хоча б розходилося про найбільш заслужених і освічених негрів. В телефонних або інформаційних альманахах для прикладного вжитку прізвища негрів подаються звичайно без титулів, але попереджає зірка для зазначення, що ця людина належить до кольорового племені. В містах на півдні Сполучених Штатів мурини, звичайно, живуть на периферії, окремо, часто, закриті, в чорному "гетто". Особливо ж муринаська відношення в цілком негігієнічних умовах. Цікаво, як стверджує це у своїй праці "Сьогоднішня Америка" французький видатний америколог А. Зігфрід, що білі муніципалітети свідомо оминають це муринаське "гетто", перешкоджаючи тому, щоб модернізувалися ці частини міста, які є справжнім розсадником різних повстей. Мозляв, хай зариває ця чорна сарана. На шастя мурини, шляхом санітарної та медичної самопомогі поборюють ці негігієнічні умовини існування своїх земляків. Завдяки цьому їм вдалося в міжчасі 1910-22 понизити смертність чорного населення на 20%, а що до туберкульози, то навіть на 42%. Одночасно за цей час пересічний вік мурина був підвищений на 5 років. Дуже красномовно характеризує негробію білих на півдні П.А.С.Ш. т. зв. "среда - вірую", що складається з дев'яти точок. Зміст цієї расової філософії такий: Південні штати американської унії, де масово живуть мурини, є "країною білих" / a white man's country / "Панами її на завжди мусять бути білі. Знаючи, що на одну білу людину припадає тут десять негрів, треба вжити всіх заходів, щоб недопустити до об'єднання й організування чорних, бо інакше є небезпека "варфоломейської ночі" з боку цих останніх. Негри не нижча раса. Муринаська маса не піднеслася над рівень звірячої. Освічений негр не є крашим за вивчену малпу. Негр не задовольняється малим, він хоче все. Через це небезпечно шобудь йому давати. Негр є дуже змісловий й через це небезпечний для білої жінки. Єдиним захистом перед цією загрозою є "лічч". Але не досить мурина лише вбити, треба його мучити, бо "вслід цього буває краший, а зрештою, негр не страждає так, як би на його місці не відчував білий". Коли білий чоловік зведе мурина, то це зовсім інша річ, бо вона "наперед годиться на це; весь світ знає, що для мурина не має більшої гордості, ніж стати матір'ю від білого батька". Майже класичною є сема теза цього протимуринаського катехизму. "Ми розуміємо негрів - згучить вона - ми знаємо, чого їм треба. В істоті речі, вони нас люблять і ми розуміємо розуміємося. Північ не розуміє мурина: вона підлегується їм, а врешті вони погорджують нею. Європейці це ми розуміють їх. А ти, що розуміє, - тримається тої думки, що й ми. Що ж іншого погляду на це ніж ми, той не розуміє мурина". Негр - це брехун від природи. Ніколи не можна йому вярити. Мурина має виборче право, з чого виникають різні незручності. На щастя ми змігли перекрутити та анулювати федеральний закон про це. Всецїма слід бути на стороні, бо негри можуть зб'юкуватися з республіканцями, що все захищають їхні громадські права.

Ця антимуринаська програма, яка тут за браком місця наведена в скороченому переказі / текстуально не знамените "среда" подано в джерельній праці французького негролога - б. професора шикагського університету Ф. Л. Шелля: "Питання чорних у Сполучених Штатах" / - дуже вимовна й через це не потребує жадних пояснень.

Вона полегчує зрозуміння протимуринаської політики на півдні П.А.С.Ш., як це була тут засована попереду. До речі, дикунськими експедиціями звільнених негрів проти білих після скасування рабства й голови мо підчас сецесійної війни, звичайно пояснюють ці південні негробию свою протимуринаську лять. Закид в дійсності дуже перебільшений й назавгал безпідставний. Генерал Дж. Б. Гордон - один з провідників визвольної акції - на запитання, як мурини поводитися після південних штатів, заселених компактно муринами / нерідко доводилося чути, що жадна інше племя на світі, звільнене з рабства серед таїх обставин, не поводитися б краще". Як дивиться на цю справу американська наука? Ось авторитетна заява відомого етнолога Фр. Боаса, що спеціально досліджував це питання. До речі вона цікава ще через те, що трактує цю проблему з тієї расової та генетичної боку. "Мурини були раптово вирвані з африканського ґрунту й тому зовсім втратили свої старі закони та звичаї. Замість цього вони опинилися в рабстві й всього того, що з ним зв'язане. Далі, вони пройшли через етап повної дезорганізації та були втягнені в нещадну господарську боротьбу. Цього досить, щоб пояснити меншвартість досягнених ними надбань. Немає тому потреби побиватися з цього приводу за теорією дідичної їхньої меншвартості. .... словом, є всі підстави припускати, що коли мурина матиме відповідні полегші й нагоду він буде здатний так само виконати свої громадянські обов'язки, як його білий сусід. Можливо, що він не дає стільки великих людей, як біла раса, й що пересічно творчі його властивості не дорівнюють прикметам білого племені. Але є велика сила чорних, що здатні випередити своїх білих конкурентів." До речі отже буде тепер ознайомитися з тим, чого досягли американські нагри після скасування чорного невільництва.

5. Надбання американських мурина після визволення . . .

З одного боку американські негри самі подбали про те, щоб ознайомити культурний світ з тим, чого вони досягли за перших шість десятирок років своєї фактично дуже обмеженої волі. Під цим оглядом заслуговує на увагу зразково складена інформаційна публікація Р. Елізера: "Десята людина Америки" / American's Tenth Man /, що вже у своєму наголовку підкреслює популярне значіння чорного питання для П.А.С.Ш., констатуючи, що на 120.000.000 населення цієї державної спілки, припадає понад 12 мільйонів негрів, або інакше кажучи, що кожен десятий громадянин Сполучених Штатів - є мурина. З другого боку, попереду цитований французький негролог Фр. Л. Шелль / Fr. Schell / в другому доданку своєї джерельної праці робить підсумок американських негрів за періоду 54 років / 1866-1920 /. Більш деталізований баланс подає нарис Елізера. Краще систематизований є підсумок Фр. Л. Шелля. Через це доцільно користуватися обома цими джерелами, що доповнюють одне друге. Французький муринознавець визначає у своєму підсумку ці три головні ділянки: поступ на полі господарському, просвітньому та релігійному.

	1866 р.	1920 р.
1. Господарські надбання.		
Власні доми	12.000	3.200.000
Фарми під керуванням негрів	20.000	1.000.000
Торговельні підприємства	2.100	50.000
Придбане майно	20.000.000	1.000.000.000

Незвичайно зросла за цей час земельна власність американських негрів. В 1920 р. їм належало 22 міль. акрів, цебто 34.000 км² землі, вартістю 1,5 мільярда доларів та площек рівною першим англійським п'ятьом штатам в Америці, т. зв. "Н о в о ї П л і н і" New-Hampshire, Vermont, Massachusetts, Connecticut, Rhode Island /.

II. Освіта й шкільництво.	1866 р.	1920 р.
% грамотних	10	80
Високих і середніх шкіл	15	500
Число учнів у початкових школах	100.000	1.800.000
Учителів у всіх школах	500	42.000
Майно високих шкіл	60.000 дол.	22.000.000 дол.
Річні видатки на просвіту	700.000 "	18.000.000 "
Фонди зібрані серед муринів	80.000 "	1.700.000 "

Своєю просвітою та шкільну акцію американські мурини переводять головним шляхом грошовою самопомогою в дусі відомого чеського гасла - "Н а р і д С о б і". Під цим оглядом особливої уваги заслуговує муринський Технологічний Інститут, т. зв. "Tuskegee Institut" заснований в 1881р. в штаті Алабама заходами каменяра національного пробудження американських негрів - Бу кер Т. Вашингтона. Цей був кріпак, що після скасування чорного рабства, фактично опинився на положенні безпритульної дитини, все своє життя присвятив справі культурного піднесення муринського населення в П.А.С.Ш. Йому самому вдалося переробити в собі "комплекс меншвартності", прищепленого американським неграм в наслідок попереднього невілля, а пізнішого расового бойкоту. Він не мріяв ще про рівноцінність своїх земляків з білими сусідами, але хотів озброїти їх культурно й головним дати їм добру технічну освіту для забезпечення кращої долі. Так зародилася в ньому думка Технологічного Інституту для американських муринів, що був збудований за власні гроші негрів власними їх руками. Тепер це дуже імпозантна установа, яка займає площу в 2.000 акрів, має 720 будинків, - 200 чоловік лекторського персоналу та більше як 2.000 слухачів, річний кошторис її дійшов до пів мільйона доларів. Американські негри слушно пишуться ним надбанням своїх культурних змагань. Іншою не менш заслуженою їх просвітньою установою є - "Atlanty university" в штаті Джорджія. На полі шкільно-культурного досягнення муринів справді імпонує, не більше 20% анальабетів; понад 10.000 людей з високою освітою, з яких багато покінчали найкращі північно-американські університети (Yale, Harvard, Columbia /, де немає бойкоту чорних слухачів - і все це за якихось 50-60 років та в незвичайно тяжких умовах ворожої расової атмосфери. - Таким вислідом широким може позаздрити американським муринам не один європейський народ. А коли до цього додати, що американські мурини мають своїх видатних вчених, письменників, мистців - особливо ж малювників і співаків, серед них не одного світової слави і відомих в Європі; коли пригадати далі, що прізвиска 81 негра були зазначені у відомому альманасі видатних американців - "Who's Who in America" - і коли, врешті констатуємо, що вони мають численну та дуже поширену власну пресу, що нараховує зверх 450 часописів усіх типів (напр. "Chicago Defender" - який виходить у накладі 250.000 й має 20 сторінок - є, без сумніву, одним з найбільш і найкращих часописів цього типу /, то доводить

майже без заперечень визнати наявний національний поступ чорного населення в П.А.С.Ш. З цього боку небагато поневоленних народів світу можуть їм дорівняти.

Але вертаючи до перерваного огляду цих досягнень, як їх спеціалізував Л. Ш е л л ь, наведемо ще останню рубрику з його цитованої праці, що знайомить читача з поступом американських негрів у церковно-релігійній діяльності.

Що було в	1866 р.	1920 р.
Число церков	700	45.000
Число парохіян	600.000	4.800.000
Число недільних шкіл	1.000	46.000
Число учнів у цих школах	50.000	2.250.000
Вартість майна муринських церков і релігійних установ	1.500.000 в доларах	85.000.000

Навіть цей лише загальний підсумок культурних надбань американських муринів - промовляє проти некритичної негрофобії білого населення в Сполучених Штатах. Має рацію німецький етнолог Л у ш а н, що під час світової війни практично ознайомився з муринським питанням у Сполучених Штатах, коли у своєму огляді всесвітньої етногенезу - саме з цього приводу: "якщо неупереджений обсерватор хотів би побачити і визнати суспільні умовини, серед яких живе кольорове населення США, скрізь він мусить прийти до висновку, що проти цього руху висувані закиди є безмежно перебільшені; чим більше будемо вивчати там його подробиці, тим скорше придемо до признання без застережень справді величезного поступу кольорового населення / автор має на увазі тільки американських негрів. В / після визволення в 1863 році".

6. Світова війна й паннафриканізм.

Тут було вже зазначено, що світова війна викликала загальний здвиг серед усього кольорового людства. Особливо ж доводиться це констатувати відносно американських муринів. Після оголошення війни П.А.С.Ш. центральним європейським державам було покликано до війська 350.000 негрів. З них 100.000 опинилося у Франції та 42.000 воювало активно на західному фронті. Мурини показали себе добрими воювачами. Чотири муринські полки одержали французькі найвищі відзначення. Перебування у Франції та гарне ставлення до чорного війська місцевого білого населення залишив серед муринів незабутній і расово революціонізуючий вплив. Це констатують згідно, як англійський публіцист Ст. Г р а г е м /порів. його книгу - Д і т и р а б і в. 1920/, так і американський його колега - Г. З е л і г м а н /порів. його працю - Муринське обличчя Америки. 1920/. Світова війна остаточно подужала той "комплекс меншвартості", як кольорового племена, що тут вже згадувалося, й від якого не міг вже виволитися піонер національного пробудження американських негрів Бу кер Т. Вашингтон, докази чого можемо знайти в його пам'ятній "А в - о б і п і г р а ф і ї", яка безперечно є одним з найавтентичніших джерел до історії муринського руху та питання в Сполучених Штатах. Провідник молодомуриного руху в Америці В.С. Б у р г а р д т - д ю б у а -, пишучи після світової війни про кривди заповідні кольоровому людству білою расою й констатуючи, що кольорові народи числово переважають над білими, каже далі, що на будуче вони не т

підимуть змушення над собою ані одної хвилини більше. Вони відно-
відать на дальші спроби продовувати дотеперішню політику щодо
них з боку білих "вільно", а вірна кольорових племен переважно
нездійснюють жодних дій, як світ бачить. Бо кольорове д-
ство може багаторазо де чого прагнути, й воно нічого з цього не за-

7. Змагання до расової рівно-
правності й пан-африканізму.

Реакція проти цього расового уявлення меншвартості почалася вже перед світовок віною серед "дітей ра-
бів", з радів яких вишли каменарі й молоді муринові змагання. Ідеологом і провідником цього руху можна увважати саме зр-
даного незвичайно талановитого вченого й письменника д-ра Б. Е. Д-
буа, мулата з походження. Він видає знамениті редактовані муринові
ський журнал "Криза" / Crisis / він був фундатором Ліги для
захисту кольорового людства / National Association for the Advan-
cement of Colored People / та ініціатором й організатором пан-африка-
нських конгресів, а передовсім автором двох дуже цікавих творів:
"Душа чорного народу" та "Темрява", з яких
перша є кличем до пізнання й зрозуміння муринові національної
проблеми, друга ж є свого роду критично-поетичною візією при-
білої раси. Цей провідник американських муринові заклад основи чорно-
націософії, ідеологічним виявом чого є - пан-африканізм.
У відозві до світу II пан-африканського конгресу, / що в осіні 1921
відбувся в Лондоні-Брюсселі - й на якому були представлені 26 груп
цього населення з цілого світу / - є докладно сформульована
пан-африканська програма змагання чорної раси. Головні її точки наведемо у розділі
про націософію, куди вона відноситься своїм змістом. Тут слід за-
значити, що вона базується на засаді "абсолютної рівності рас з
боку фізичного, політичного й суспільного ..." та виходить з того
передбачення, що "в сфері культурного світу всіма засобами
допомогти зацікавленим і поневоленим расам, щоб їм була дана змога
повноти життя". Авангард цього расового пан-африканізму творить
чорна молодь, що студіює у Європі, а головню у Франції.
У Парижі в 1927 р. почав виходити місячник - "

"...", як орган захисту чорної раси. Покищо пан-африканізм
не тільки національний фермент, - політичне значіння якого лежить у
майбутньому. Вплив цього чиннику тим активнішає, що, повернувши до
Америки з європейського фронту, чорні воюючі - зустрілися з старим,
а іноді навіть ще більш загостреною негробією. Ім радиться - за-
бути те, з чим вони прийшли звідти. Це було приводом до бурхливих
расових заворушень / у Сполучених Штатах, починаючи головню з 1919 року. Чималу роль в цих кривавих
погітках відіграв господарський момент. Річ у тім, що
підчас війни у зв'язку з розняттям військової промисловості від-
бувся значний переїзд чорного населення з півдня на північ і голо-
вню з сел до міст. В Шикаго цей приріст у містечку 19
1920 років досяг максимуму - 242,2%, в абсолютних числах піднявся
з 45.000 до 109.000. Одночасно збільшення білого населення склало
се лише 20%. В Нью-Йорку - приріст муринові за цю добу хоча менший,
проте, також великий, бо аж - 67%. В містах південних штатів, де
негри живуть компактно, він зростає від 5%, до 58%. Сен-Луї, Мі-
сісіпі, доки тривала війна й повною мірою йшли військові постачан-
ня, ніхто не звертав уваги на цю масову урбанізацію - переселення
до міст, муринові, мовляв, "чим більше негрів, тим ще краше для б-

зовни". Але після війни почалася расова реакція пошкитована стра-
хом перед майоризацією з боку муринові білої раси. Це було приводом
до зростаючих "расових заворушень", як в Америці називають погроми
негрів. Цей перелік білих має остільки свою рацію, що як повчає дос-
від Європи, місто по -1/ перетворює пасивну селянську масу в націо-
нально свідоме й активне населення, а по -2/ що про його національний
характер свідать етнографічна селянська маса найближчого оточення.
Для південно-американських штатів Північної Унії з компактним масо-
вим муринові населенням - це дає певні сприятливі перспективи, за-
які промовляють також вища біологічна потенція та зріст чорного
населення у порівнянні з білим.

8. Загальні націологічні висновки з
муринові етногенези в Америці.

На цьому можна закінчити цей
попекуди довгий екскурс про муринові питання в
Сполучених Штатах. З погляду етно- й націогенези воно є ти-
повим і значіння. На ньому, мовляв, лабораторно можна ви-
яснити процес народотворення з погляду його структури та складових
чинників. Воно цікаве далі, як безсумнівний доказ національного про-
будження кольорового людства та його здатності до утворення народів
у модерному розумінні цього поняття. Етногенетично - це питання ці-
каве також, як зразок національної кристалізації з низу, цебто,
з етнографічної сировини широких мас безгорішніх верств, що відо-
гравали націотворчу роль в процесі народотворення т. зв. історичних
народів, особливо ж в Європі: Воно врешті є типовим прикладом того,
що народотворчий процес не є безнадійним навіть серед найнесприятли-
вих обставин. А це у свою чергу стверджує знову основну націологі-
чну тезу, що пробудження та віродження не лише т. зв. неісторичних
народів, але й відсталих рас, отже кольорового населення, є історич-
но творчим чинником сучасної доби. В цьому сенсі можна назвати її -
"націоцентричною". Навія є таким чином - героєм і
і центром історичного процесу, який переживає тепер увесь
світ та все людство. З цього можна зробити тільки один етнополітич-
ний висновок, а саме, що зайво й недоцільно механічно поборювати те,
як цього хоче державний централізм, - що виростає органічно й по-
природним виявом суспільного розвитку та культурних змагання нашої
доби.

9. Етногенетика Спо-
лучених Штатів.

Обидві Америки, як бачимо, є незвичайно цікавими
континентами з погляду сучасної етно- й націогенези. Північно Амери-
канські Сполучені Штати з цього боку особливо приваблюють увагу на-
ціолога. Впродовж триста років, зокрема ж після 1776р., коли П.А.С.
III проголосили свою незалежність, пориваючи державно-політичний зв'я-
зок з Англією, зформувалася модерна аме-риканська на-
ція. Ця американська націогенеза була дуже своєрідною, вона скра-
во одрізняється від історичної європейської етногенези. Передовсім
расово й етнографічно. Американський нарід є злепком з найрізно-
манітніших європейських національних складників. Чдром цієї націон-
альної маси був первісний англо-саксонський колонізаційний елемент.
Зрештою в процесі новітньої колонізації в Сполучених Штатах, особ-
ливо ж від середини минулого століття, його населення увважало свого

роду всеєвропейську етнографічну мозаїку. Крім муринів, про яких була вже мова, та індіанських автохтонів, що внаслідок фізичного винищення та ізоляції в резерваціях догравали майже жадної ролі в народженні цієї американської нації утворення та кристалізації впливали поряд англосаксонського елемента, також скандинавський, слов'янський, романський, кельтський /ірландці/, а індіанський. Річ ясна, що перетопити цей так різноманітний етнопленний матеріал в один національний сплав - соціологічно не було легким процесом. І зазвичай, асиміляція європейських емігрантів у П.А.С.Ш. довершувалася впродовж трьох поколінь. Мова під цим впливом уможливила контроль цього процесу. Звичайно, перше покоління не встигало ще вивчити англо-американської мови. Діти цих емігрантів були вже двомовні, забуваючи мову своїх батьків. Внуки ж - головним чином - знали вже лише американську мову. Практично не могли отже домовитися з своїми дідами. Здавалося отже, що справа кристалізації американського народу таким чином вирішується, майже зовсім механічним чином й є лише питанням часу. Географічні та економічні умови дуже сприяли масовому перебігу цієї національної американської європейської різнонаціональної еміграції в Сполучених Штатах. По думці деяких вчених, як, напр., німецького географа А. Кіхгофа, Америка була якимсь природним "казаном" національної етнологенези. Економічно й суспільно були тут незвичайно сприятливі передумовини для цього процесу. Витворювалася та "градська гушавина", як вислід демократичного ладу Сполучених Штатів, що дозволяла масове перемішування всього населення, незалежно від соціального або національного походження. Проте Сполучені Штати переживають свою "етнічну кризу", яку після світової війни змалквав відомий французький американолог - А. Зігфрід, автор джерельної праці - "Сьогоднішня Америка". Симптоми цієї кризи передбачав тридцять років тому тодішній президент П.А.С.Ш. - Т. Рузвельт, один з каменярів ідеологів модерного американського націоналізму. Він один з перших відчув, що процес американізації нащадків європейських емігрантів не є органічним, але здебільшого механічний. Він розумів, що асиміляція з боку мови не означає ще внутрішню націоналізацію, цебто, психологічну. Прихильник "пан-американізму", тобто, інтегрального націоналізму, П. Рузвельт - добре бачив, що багато американців європейського походження, особливо ж з кінця ХІХ ст., фактично є евро-американцями. Проти цього їхнього національного дуалізму - скеровані саме промови та писання цього президента, видані книжкою під заголовком "Пан-американізм" /1908/. Там на адресу цих емігрантів з Європи він сказав: "Ми мусимо з них зробити добрих американців під кожною оглядом: щодо мови, щодо їх політичних поглядів і понять, як та-кож і щодо їхнього розуміння відношення держави до церкви. Ми радо вітаємо німця або ірландця, що хоче бути американцем, але ми не потребуємо жадного чужинця, що не хоче розлучитися з своєю національністю. Ми не потребуємо жадних німецьких американців, або ірландських американців, які хочуть у нашому політичному та громадському житті творити особливу верству. Ми не можемо потребувати нікого іншого, крім американців, й коли вони такими цілковито будуть, роді не має значення чи вони німецького чи ірландського походження". Така асиміляція без застережень американізація нащадків європейських емігрантів є по думці згаданого автора, запорукою для Сполучених Штатів того, що будуть здійснені ідеали покладені в основу їх самостійності та історичного призначення.

Т. Рузвельт не помилявся у цих своїх побоюваннях. Заокеанська еміграція в Сполучених Штатах не поривала національних зв'язків з своєю європейською батьківщиною. Вона активно підтримувала їхню національно-визвольну боротьбу. Нераз ця навіть зосереджувалася на деякий час в Америці. Напр. ірландська проти Англії, литовська проти Прусії та Росії; кидівська, коли погроми за царського режиму загрожували фізично існуванню східно-європейського жидівства. Особливо ж це виявилось під час світової війни, коли в Америці зосереджена була визвольна акція середньо-європейських народів під проводом Т.І. Маса'рика. Інтимний контакт американської еміграції з європейською батьківщиною під час і після світової війни, викликав саме ту "етнічну кризу", якій А. Зігфрід присвятив окремі глави на сторінках німецького "Соціологічного Щорічника" /1927/. В цій кризі слід відзначити одну характерну рису: опозиція первісного англо-саксонського ядра проти романо-слов'янської еміграції, що уважається менш конструктивним елементом у процесі кристалізації американської нації. Це боротьба за провід у П.А.С.Ш. англо-саксонського елемента, як носія перших ідеалів та традицій народжувачогося американського народу, в Сполучених Штатах. Ця боротьба ускладнилася тепер ще через господарсько-суспільну боротьбу, в якій американська Лівнична Унія опинилася перед чужими ранами й яка, без сумніву, матиме вплив на американську суспільну етнологенезу, довершуючи процес творення молодої американської нації. Тенденція цього процесу йде в напрямі цілковитої ліквідації національних своєрідностей нащадків європейських еміграцій. Нагадо, що одночасно серед цих останніх відчувається зовсім протилежна тенденція до заховання, бодей пасивно, своєї національної минушини. Зовсім засимільовані правнуки починають культурно цікавитися долею й життям країн своїх прабатьків. З огляду на майже зовсім обмежену тепер еміграцію з Європи до Сполучених Штатів - невелика надія на успіх цих національно-ренеґераційних заходів серед евро-американців. Скорше чи пізніше вони засимільються остаточно в душі пан-американського націоналізму. Це третій чинник, що відіграє першу ролу в етнологенезі Сполучених Штатів - це монгольська еміграція, яка загрожує Америку з боку Тихого Океану. В першу чергу це японська селянська еміграція, що облюбувала з кліматичних причин Каліфорнію; вона - китайська, зосереджена масово головним чином у великих містах, до яких ставлення Сполучених Штатів є расово вороже. Не так, правда, це до муринів, але всетаки дуже негативне. Помимо всіх заходів японського уряду, Сполучені Штати рішучо переводять свою політику обмежень щодо японської еміграції. Напрям расової політики П.А.С.Ш. відносно жовтої раси програмово з'ясував В. Вільсон у своїй кандидатській промові на президента в травні 1912 року, кажучи: "В справі імміґрації китайських та японських "вулї" /coolies / я стою за національну політику виключення. В істоті це питання асиміляції різних рас. Але ми не можемо витворити однорідного населення з народом, що це змішується з кавказькою расою. Цейкий тип життя цих робітників виваняє білих хліборобів; з інших оглядів він є незвичайно поважною промисловою загрозою. Цей демократичних установ вимагає від нашого народу, щоб він був остережений інтелектуальним і патріотичним; держава мусить тоді виступити проти несправедливої та непосильної конкуренції. Для його заспокоєння жовче праба праці, що добре оплачується, демократія спочиває на рівності громадян. Східні "кулі" ставлять перед нами до вирішення іншу расову проблему; ми мали вже досвід з цим". Ця об-та небезпека є однією з причин хронічного американо-японського кон-

флікту. Політичне напруження з приводу Пасифіку в останній лінії має расові мотиви. Аджеж для Сполучених Штатів побережжя Тихого Океану - це є найзахідніший кордон та сторсжа білого людства. Таким чином монгольська еміграція вважається етнічно чинником руйнування, проти якого скеровані всі зусилля та расові обмеження. Але це тим більше, що жовта небезпека загрожує поважно Сполученим Штатам також з боку Середньої та Північної Америки, на яку Японія звернула особливу увагу, протегуючи та підтримуючи там індіанське пробудження, а одночасно колонізуючи майже без перешкод ці країни, кліматично сприятливі досить для японського населення.

10. КАНАДА. Не можемо тут оминати Канади, країни цікавої сучасної етногенези. Де вчім вона нагадує під цим оглядом відносини в Сполучених Штатах, але кількісно, мовляв "у мініятурі". Аджеж Канада має не цілих 10 мільйонів населення, займаючи територію здебільшки Сполучених Штатів. Це значить, що густина її населення дуже квола. Відповідно до цього й динаміка канадської етногенези слабша за попередню з'ясовану американську. Зрештою й щодо свого характеру вона де в чім відрізняється від цієї останньої. Правда, й тут діє дуже багато етнічних складників. Поза англіцями та французами аж 67%. Але кількісно опріч українського числово найбільшого /400.000/ - вони взагалі та занадто розпошені, щоби могли відогравати якусь самостійну націотворчу роль. Це лише етногенна сировина в процесі формування канадської нації. Нації чи держави? Таке питання вирінає перед дослідником, коли він візьме під увагу, що в національній структурі Канади два етнічні елементи переважають безсумнівно, а саме: англійський /55.40% / та французький /27.91%/. Разом вони мають лише абсолютну, але й кваліфіковану більшість /83.51%/. За них промовляє історична традиція. Вони розмежовані географічно. Пануючим чинником політично є англійський, хоча зрештою, канадський державний устрій є базований на певного роду англо-французькому порозумінню. Про те ми є свідками формування канадської політичної нації. Який вислід матиме цей процес? Коли б замість французів у Канаді другим національним компонентом був якийсь інший нарід, менш зформований та без власних, історичних традицій в цій країні, не є виключене, що впродовж часу він, розтопився в англо-канадській морі. Але беручи на увагу національну відпорінсть канадських французів - тяжко собі уявити такий кінець сучасної етногенези в цій країні. Отже скорше можна сподіватися, що згодом тут витвориться тип заокеанської Швайцарії. Через це я вжив виразу канадійська політична нація. Бо так само й швайцарія уявляє із себе лише політичну націю, що культурно складається з трьох різнородних елементів: німців, французів та італійців. Проте тяжко заперечувати, що канадійські англійці мають значні національні своєрідности, так само, зрештою, як і французи, а подекуди також українці. В кожному разі вони почуваться канадцями. Існує канадійський красвий та державний патріотизм, що на зразок швайцарського об'єднує народи Канади без огляду на їхнє національне походження. Через це замість канадійські англійці, або французи чи українці, доцільніше казати - англійські, французькі, українські канадійці. В цьому сенсі повстає й твориться політично-державна канадійська нація. Відкритим лишається питання, як цей процес виявиться згодом з боку мовного та культурного? Не лише точна

відповідь на нього, але навіть певне передбачення при сучаснім стані канадійської етногенези - це неможливе.

11. Канадійські українці.

Які перспективи мають канадійські українці? Осць друге питання, що природньо вирінає та цікавить особливо українського дослідника. Як сказано, український елемент після англійського та французького є третім, зглядно найчисельнішим чинником канадійської сучасної етногенези. Географічно він є головно зосереджений у трьох канадійських штатах /Альберті, Саскачевані та Манітобі/. Суспільно це переважно селянський елемент. Біологічно й популяційно ще незанепадаючий, а навіть прибуваючий. За останні часи серед канадійських українців можна констатувати наявний культурний поступ, а одночасно й поглиблення та поширення національної свідомости. Поруч з цим вони також політично активізуються. Під цим оглядом у канадійських українців не злі вигляди. На будуче вони не мусять конче бути лише пасивним елементом канадійської етнополітики. Коли попередю я висловив припущення, що Канада в майбутньому стане з аоканською Швайцарією, то по аналогії можна було передбачати, що українці згодом у Канаді будуть тим, чим італійці у Швайцарії. До речі й числово міжнародні відносини в Канаді та Швайцарії дуже подібні. Тут - німці, французи та італійці; там англійці, французи, українці - майже в однакових кількісних пропорціях. В кожному разі під цим оглядом майбутнє канадійської етногенези незвичайно цікаве з наукового боку. Автохтонний індіанський елемент у ній не відиграє вже, як це було попередю зазначено, жадної ролі та є лише історичним спогадом або музейним раритетом.

Лекція дев'ята.

18. АВСТРАЛІЯ ТА ОКЕАНІЯ.

Пята частина світа з оточуючими її островами та архіпелагами /Тасманія, Новий Зеланд, а відтак - Меланезія, Мікронезія, Полінезія/ - цікава більше з погляду первісної соціогенези, ніж сучасної етногенези. Проте тут націолог може знайти чимало вичного матеріалу для своїх студій. Повстання й формування окремого австралійського народу від середини минулого століття, далі європейської колоніальної матері в на Новому Зеланді та меланезійських філіпінців - це народотворчі процеси, що заслуговують особливої уваги з боку науки про націю, як дуже своєрідна націогенетична еміґрація. По черзі й загально зупинимося тут на головних прикладах австралійсько-океанської етногенези.

1. Австралійські тубільці та причини.

їхнього занепаду й вимирання.

Австралія, як і Новий Зеланд - це найстарі частини земної кулі. Географічно вони відокремилися од

решти земної поверхні дуже вчасно. Цим пояснюється, що тут заховалися досить архаїчні типи як тваринного, так і рослинного світу. Автохтонне населення, особливо ж в Австралії й вимерло вже в Тасманії належить до дуже примітивних типів людського роду. Тасманців Лушан порівнює з європейським первісним населенням доби раніньолітнього палеоліту (цебто старокам'яної культури). Завдяки своїй географічній ізоляції Австралія найпізніше з усіх континентів була втягнена у сферу європейських впливів. Фактично цю ізоляцію наприкінці XVIII ст. цей незвичайно оригінальний та цікавий світ був відкритим заходами англійських і французьких дослідних експедицій. Уже у той час він був сладо залюднений, нараховуючи не більше три чверті мільйона населення. Особливо рідко була заселена сама Австралія (не більше 150.000 душ), природно й географічно, крім східного свого побережжя - мало придатна для більшої популяції; особливо ж середина австралійського континенту внаслідок хронічної посухи. Туди європейська колонізація не змогла просунутися. Але там заховалися рештки тубільного населення, тікаючі з побережжя, звідки їх вигнав безоглядно жорстокий наступ білої людності, що масово й криваво винищувала скрізь австралійських автохтонів, уважаючи їх дикунами, нездатними до культурного поступу й трактуючи їх як двоногу тварину, засуджену на фізичне винищення.

Причини занепаду австралійсько-океанських тубільців є останніми предметом спеціальних наукових дослідів. Цитований тут попередче чеський антропогеограф Ю. Данеш, кінцевий розділ своєї згаданої праці присвятив саме проблемі "Вимирання тубільних племен". Цей автор, що особливо знайомився з положенням автохтонів п'ятого континенту й був одним з найавторитетніших знавців австралійсько-океанської етногенези, робить такий понурий підсумок її розкладу та занепаду внаслідок зустрічі з білою расою. "Вплив, який на тубільне населення Австралії та Океанії мали знання з європейськими або з представниками інших людських племен, що перебували під їх охороною, на загал був дуже несприятливий. Історія цих взаємин за незначними виключеннями переповнена огидливими сторінками, а остаточний їх вислід статистично з'ясований, є відражаючим. Цілковите винищення тасманців і безупинне вимирання австралійських тубільців та величезний загальний числовий занепад, як серед полінезців, так і меланезців, що на деяких островах абсолютно вже вгинули. Такий є жахливий підсумок за добу понад сто років..." Цього дослідника, звичайно, цікавлять причини такого сумного явища. Аналізуючи їх, він констатує, що під цим оглядом данайським дарунком для Австралії та Океанії були європейські хвороби, яких місцеве населення перед тим не знало, й що до яких виявило дуже малу відпорність. Венеційські недуги й туберкульоза справді десятикратно австралійсько-океанських тубільців. Також інші епідемічні хвороби нещадно косили їх, як, напр., "еспанка" під час світової війни. Другим данайським дарунком з Європи - алкоголь, що страшно виснажував і деморалізував океанських автохтонів. До цього слід додати опіум та інші подібні отрути, які серед них злочинно й масово поширюють головно китайці та азійські емігранти взагалі. Дуже несприятливий вплив мав також той факт, що Англія й Франція використовували свої колонії в 5-й частині світу для інтернування там своїх палачів і криміналів злочинців. Чимало з них тікало з карних таборів.

Перебування їх серед місцевих тубільців було морально дуже шкідливим чинником. Цікаво, що навіть європейська матеріальна культура була, як каже проф. Ю. Данеш - "одним з найбільших шкідників, що підкопував життєву рів-

новагу примітивних племен." Дикун, як цікаво дослідив і довів це французький вчений Л. Леви-Брюль / - масові способи думання; його відношення до праці ґрунтують на відсутності працездатності культурної людини. Дикун працює нерівномірно й нерегулярно, проте, увесь його час-чимсь зайнятий. Поява білої людини з її високою технічною культурою серед цих примітивів не нагадують наших попередників кам'яної доби, саме під цим оглядом мала дуже несприятливі наслідки, викликавши серед них справжню революцію. "Бо нараз - як каже проф. Ю. Данеш, - торгуючи продуктами землі та моря, можна було дістати металеві знаряддя, вогнестрільну зброю, силу матерій і декоративних річей. Ці металеві знаряддя й зброю витримували безмірно довше, ніж їхні власні, зроблені з дерева, які вимагало стільки праці. Через це відчувалося серед них безмежний голод на метали; не раз ізза кількох цихів тубільці були в стані навіть вбивати. Металеві сокири, лопати, ножі, вістря для списів та інші надбання, які на думку білої людини, мали бути для тубільців добродійством, властиво вбивали його винахідність; руйнували його м'язи та виснажували життєву силу, уможливаючи йому безмежне й нездорове ледарство"... "пропаганда серед них християнства місіонерами з одночасною заборонаю виконання місцевих релігійних ритуалів або громадських звичаїв, з яких багато було корисними та доцільними з фізичного чи гігієнічного боку - руйнували в душі тубільця велику енергію, яку він не мав чим використати. Також його комуністичний або тотемістичний устрій був на перешкоді не раз до засвоєння європейської культури. Все це разом спричиняло розклад і занепад піщаних форм його побуту, а поруч з чим йшло теж і фізичне масове вимирання тубільців п'ятого континенту та скружачої його Океанії. До XVIII ст. і до кінця світової війни число їх дуже зменшилося, напр. у Меланезії утриті, впадши з 3/4 мільйона на 1/4 мільйону. Ізко й давніше при незвичайній розпороченості та ізоляції місцевого тубільного населення суспільний розвиток не пішов далі початкової соціогенези, зупинившись на порозі етногенези, а конкретно виявившись здебільшого у племенних формах громадського скупчення, то тепер, коли автохтони Австралії та Океанії масово вмирають, звичайно, не може бути мови про якісь вигадки серед них для новочасної націогенези. Виїмком під цим оглядом є племена полінезської групи, фізичний занепад яких припинився вже від середини XIX ст. та які виявили чималу здатність до засвоєння європейської культури, про що далі. Що ж до т.зв. австралійських "негрів", які тепер залишилися здебільшого у резервах або живуть розкинено у неприступних закутках п'ятої частини світу, то про них загальна спільна була дуже несприятлива, їх уважали найпримітивнішими серед дикунів. Висловлювалися навіть сумніви чи можна їх зараховувати до типу людини. Доказ цього наводилися припущення, що подружжя між білими й австралійськими автохтонами є стерильні, цебто, бездітні; назагал цим австралійським уявлявся скорше напів звірем ніж людиною. Такий погляд на цю справу рішучо заперечує німецький етнолог Ф. Думан. Він констатує, що серед живих австралійських автохтонів, зокрема тих, які перебувають у резервах, - небагато таких, щоб не мали собі хоч трохи європейської крові. На підставі знайомства з їхньою матеріальною та духовною культурою, яка все ще мало досліджена Лушан гадає, що неслухно уважати їх зовсім нездатними до культурного поступу. Навіть більше того, є докази, що вони можуть засвоєвати також європейську культуру." У Мельбурні в 1914р. - каже

... автор - я познайомився з одним австралійським тубільцем, у жи-
лах якого ймовірно не було ані одної краплини білої крові, але я-
кий, проте, цілковито був на висоті нашої сучасної культури й за-
любки займався астрономією".

Будь як будь, - практично політичного значіння етногенетика п'я-
того континенту та Океанії майже вже не має. Але безсумнівним є
її інтерес з теоретично-наукового боку, беру-
чи на увагу, що саме в Австралії та навкруги її заховалися найстар-
ші форми людської соціо- та етногенези. Не дивно тому, що останні-
ми часами, - особливо ж після світової війни, - наука /антропологія,
етнологія, антропологія, археологія й географія та генетична
соціологія/ занялися систематичним вивченням тубільчого населення
цього закутку земного глобуса, одночасно виступивши на його захист.

2. Наукове значіння австра-
лійської етногенетики та
панафриканський рух.

Одним із найцікавіших дослідників у цьо-
му напрямі є австралійський вчений, професор географії сіднейсько-
го університету, - Т. Гріфіс-Тейлор /
Йому завдячує наука з'ясування причин і перебігу первісного розсе-
лення людського роду по земній поверхні під впливом революційних
змін у кліматі, викликаних чергуванням льодовикових і між-
льодовикових фаз в географічній історії нашої планети. Історична
схема первісної етногенези людства, складена цим австралійським
дослідником, у загальних рисах покривається з наведеним тут попе-
реду аналогічним нарисом американсько- чеського антрополога
Грідлічкі. Вона так само зосереджує початки поширення людст-
ва навколо Середземного моря, а відтак у Передній та Середній Азії,
звідки воно далі розповсюджувалося по цілому світу. Звичайно, що
Т. Гріфіс-Тейлора у першу чергу цікавило питання заселення
Австралії та Океанії, з наукового боку давніше мало досліджене.
Тому було з'ясувати, як тут зійшлися й звідки поширилися чотири
дуже різні типи людини - зглядно від світло-жовтих і коричневих
племен Полінезії та Мікронезії, через темно-коричневих меланезців
до муринасько-чорних австралійських "негрів", не кажучи вже про най-
більш примітивних і зовсім вигинувших тасманців. Існували різні
гіпотези щодо цього. Припускали під цим оглядом впливи Африки, Пів-
денної Америки та особливо полудневої Азії. Перші три групи океан-
ських автохтонів можна було зв'язати з малайцями. Гірше справа ма-
лася з австралійськими "неграми" й тасманцями. Загальною до недав-
на була думка, що це дегенеровані племена в наслідок довшої цілко-
витої ізоляції. Каменярськими дослідками проф. Т. Гріфіс-Тейлора
у геології був знайдений ключ до з'ясування первісних міграцій.
Визначений був погляд на темне й чорне населення Австралії та Тас-
манії, як на звироднілі рештки давніше культурніших племен. В них
случно добачуються у зв'язку з геологічною своєрідністю п'ятого
континенту - найстарші форми й типи людського роду взагалі. В Авс-
тралії та Океанії - як каже проф. Ю. Данеш - заховалися куль-
турні наслі людського розвитку, що в Європі вимерли вже перед ба-
гатомі тисячами років, а в інших частинах земної поверхні є від-
давна зіпсовані та пристосовані залежно від різних впливів, які
туди доносили та змінювали їх впродовж тисячоліть". Тільки в Авс-
тралії та Океанії, завдяки їх величезному віддаленню від інших кон-
тинентів, і поруч з тим і повної географічної ізоляваності" аж

... до наших часів заховалися непорушними, повільно зростаючи дав-
но минулого людства". На наших очах вмирає цей живий музей людсь-
кої старовини і щоб він не загинув бодай для науки так безслідно,
не сталося з тасманцями, у Гонолулу, - столиці Гавайських
островів - після війни повстав т. зв. пана-пацифічний
рух, завданням якого є " шляхом взаємного пізнання, обміну ду-
мою та з допомогою спільних установ й інститутів поширювати взає-
не мирне порозуміння між народами й державами, що панують у кра-
їнах навкруги Тихого Океану та його островах". Далішим завданням
цього руху є докладне та систематичне вивчення примітивних племен
островів у межах Тихого Океану". В 1920 р. у Гонолулу ві-
дбулася перша загальна пана-пацифічна Конферен-
ція, в якій взяли участь представники наукового світу в Австра-
лії, Новому Зеланду, Канаді, Сполучених Штатів та Японії. На ній
був переведений розподіл наукової праці між окремими державами,
в тому передбаченні, що вона знайде активну підтримку з боку
відповідних урядів, як центральних, так і колоніальних. Друга пан-
пацифічна конференція у 1924р. відбулася в Австралії /у Сідней та
Мельбурні/, розглянувши конкретні питання по зв'язку з положенням
океанських тубільців. Звичайно, що з погляду історичної наці-
оналістичної змагання й досягнення панапацифічного руху матимуть велике
значіння, як матеріал до вивчення історії всесвітньої етногенези
взагалі але й практично цей рух, без сумніву, спричиняється до по-
крадання життя і далі решток автохтонного населення Океанії. Не-
включено, що його висліді певно убудуть відтак використані в коло-
ніальній політиці європейських держав, як також в інших континен-
тах та застосовані до тамтешнього кольорового населення.

3. Європеїзація Маорів і пов-
стання новозеландського народу.

З націоналістичного боку найбільш
цікавим є новітня історія новозеландських автохтонів - Маорів.
Вони належать до полінезійської групи, що антрополо-
гічно й етнологічно дуже наближається до кавказької раси. Давніші
наукові погляди про малайське їхнє походження уважають
помилковими. Натомість, висунена була теорія, за якою пращури по-
лінезійців мусили прийти з півночі. За це промовляє не ли-
ше антропологічний їхній тип, тотемістичний культ звіря, нагадує-
ний своїм виглядом воєв ка та ведмідя, але й рештки мегалі-
тичних /великокам'яних/ будівель та культур, з якими можна
було зустрітися в Мікронезії та в Полінезії. Останнє розселення
полінезійців по Океанії, як про це свідчить жива традиція серед них
зокрема серед маорів, - відбулося десь перед 800 роками. Вихід-
ними точками були острови Самоа. Не є з'ясовано, скільки
разів взагалі на первісне населення Полінезії вплинула Південна
Африка. Згадані мегалітні будови й культура виправдували б до пев-
ної міри таке припущення. Підчас цієї останньої полінезійської мі-
грації Маори опинилися на Новому Зеланді, витиснувши звідти ку-
льтурно-примітивних тубільців, т. зв. моріорів. Тут маори
розвинули своє цитому багату й дуже своєрідну культуру й органі-
зувалися у племя. Їхній громадський устрій в основі тотемістичний,
але з промаєцького боку виявляв ознаки суспільного комунізму й колек-
тивізму. Не є виключено, що радикалізм новозеландського ладу обу-
мовлений був колективістично-комуністичними традиціями маорського
населення. Ад. Данеш, німецький знавець п'ятого континенту й

Автор мистецького опису своєї подорожі до антиподів у 1900 р., - і прямо названого "До країни суспільних чудес" - слушно каже, що "чим є Рим для мистця та історика, Мекка для правовірного магометана, тим є, або мав би бодай бути Велінгтон для соціального політика. Це головне місто Нового Зеланду з осередком суспільно-поступової держави сучасності. Ми бачимо там в практичному застосованні системи, які хочуть цю країну позбавити від страйків та хочуть її зробити раєм для робітників - ми зустрічаємо там людей, що працюють у ролі суспільних інженерів законодавства та юстиції".

Зо всіх племен Океанії та Австралії саме полінезці виявили найкращу здібність до засвоєння європейської культури. "Можна сказати - констатує проф. Даниєш, що вони так були підготовані до вищих державних і суспільних форм та нової абстрактнішої релігії, як наші арійські предки в Європі тисячу й більше років тому назад. Наваль, у більшості випадків політичний розвиток викликав тут безнастанні криваві сутички; бо одночасно з новими думками поширювалися теж вогнестрільна зброя". - Як бачимо, зустріч білих з тубільцями в Океанії, як, зрештою, й по цілому світі не була приятельською, але, навпаки, дуже ворожою. На Новому Зеланді середина XIX ст. була добою кривавих війн з маорами, що героїстично захищали свою землю проти зазіхання білих колоністів. В 1840 р. між представником англійського уряду Гобсоном і маорами була заключена умова, яка встановлювала політичну зверхність Англії над новозеландською територією, але полишало землю у власності маорського населення. Ця умова у другій своїй точці порушувалася європейцями, що було приводом до постійних озброєних конфліктів з тубільцями, яких ці війни численно десятиували. Підчас останньої війни з маорами, що закінчилася перемогою білих та конфіскацією маорських земель /у 1865р./, Англія змінила свою тактику й рішила остаточно замкритися з місцевими тубільцями. Цю угоду розпочав у 1867 р. гувернер Грей, - у першу чергу дарши їм право обмеженого представництва у новозеландському парламенті, куди в 1868 р. поїхали чотири маорські послы. Це були піонери європейського впливу на маорського населення. Який успіх мали ці заходи? Ал. Даниєш присвячує цій справі один /XVIII/ розподіл цитованої своєї праці. Він влучно назвав його: - "Від канібала до джентльмена", на вступі так резюмуючи висліди цієї співпраці між автохтонами та білими: "На Новому Зеланді ми бачимо уваги підне явище" - ще за короткий час двох людських поколінь були тубільні маори виховані від дядька до дядька до парламентаризму". Новий Зеланд зробив єдину цього роду спробу дати однакові права з європейськими емігрантами своїм автохтонам, що належать до полінезійського племені". Маори-назагал інтелігентні та знамениті промовці - дуже швидко засвоїли основи й техніку модерного парламентаризму. Незабаром вони почали домагатися повної громадської рівноправності; конкретно однакового з білими представництва у парламенті та перекладчика на маорську мову. Англіїцям породилися на те, щоб маори мали свого "національного міністра" /active minister - /. Від 70-тих років почалося замирення в англо-маорських відносинах. Маорські послы в парламенті відзначалися, по думці англійських їхніх колег, "інтелігентією, поміркованістю та доброю поведінкою". Незабаром два маорські представники були покликані англійським королем до новозеландської палати перів. Згодом вони виконували функції не лише "національного міністра" для маорських справ, але й бували заступниками голови новозеландського уряду взагалі. Так ступнево бу-

то переведено політичне та соціальне зрівноваження новозеландського народу, що виявили цінковиту здатність до культурної європейзації. Як і більшість океанійських тубільців - маори швидко вимирали; в 1876 році їх було нараховано всього - 47.000. Цей їхній занепад притинився. Останніми часами вони навіть мають природний приріст. Від 1916 р. і до 1928 число їх збільшилося з 47.776 до 65.004. Це вже у порівнянні до загального числа новозеландського населення 1.389.075 /1928/ - це замало. Маори чудово розуміють соціологічне значіння цього біоморфологічного факту. Через це новомаорська партія на початку цього століття виступила з програмом повного злиття маорів з європейцями і таким чином витворення новозеландського народу. Цьому пролесу сприяє природа, фізично маоризуючи новозеландське населення, серед якого мішані помручка білих з європейськими автохтонами не є чимсь надзвичайним. Також популярна політика Нового Зеланду, оскільки вона забороняє нову іміграцію в цю країну - не лише кольорової, але, останніми часами й європейської людности - співдіє в цьому напрямі: Ми є свідками отже народження й утворення новозеландської нації, як висліду своєрідної евро-маорської еволюційної синтези.

Звичайно, як це буває у таких випадках, частина маорів, неприхильних і вірних традиціям своєї минувшини, опинилася поза цим процесом національної симбіози. Ці протестанти заховаляся у непродуктивних горах Нового Зеланду, де мають власні резервації, куди заборонений вступ білим.

Вони загибають, а з ними вмирає стара маорська культура. Дослідив цю та змалював у знаменитій праці - "Вмирати у Світі" /1924/ австрійський природник Андрій Райшек /An. Reichschek - /, що перед світовою війною був покликаний на Новий Зеланд для законсервування типових зразків вимираючої місцевої фауни. Він пробув там 12 років. Чудово вивчив маорську мову; став приятелем тих маорів, що жили в резерваціях; придбав їхні симпатії та довіру. Останній маорський король Тавагіао обрав його своїм наступником, на доказ чого передав йому спеціальну грамоту такого змісту: "І вітаю тебе, як нашого приятеля. Король посилає тобі це /відзнаку з пір'я тотемістичного птаха Гуїо.Б./ - як вияв своєї любови. Він /грамота писана у третій особі, бо Райшекові передав її дядько короля Б./, бачив, що ти приятель, а не ворог маорів, як він спочатку гадав. Від сьогодні ти можеш ходити по його території, куди тільки хочеш; хто тебе образить, той образить також мене - короля. Твоє ім'я від нині буде: Ihaka Reihaka Te Kīwi, Vanatira te Aoturia", - цебто Ватажок Райшек, птах - Ківі, князь австрійський". Цей Ан. Райшек був найкращим знавцем маорського побуту. Його книга - "Die Stämme der Welt" - це безсмертний пам'ятник цьому вимираючому племені, що порятунок знайшло у культурній європейзації, поруч якого йде часткова біологічна маоризація новозеландського населення.

Зрештою, автохтонна людність Океанії занадто географічно розпоросена й живе у малочисленних скупченнях, щоб вона могла бути активним етнічним сирівцем для новочасної націоценези. Не забуваймо, що територіально включно з Новим Зеландом Океанія займає площу майже одного мільйону квадратних кілометрів, а заселяє її лише два мільйони людности, з чого на Новий Зеланд припадає по три мільйону. Фактично океанські тубільці розсіяні на безчисленних островах цієї частини світу справді в мікроскопічних дозах, Гніпають, визискуючи, колоніальні системи європейських великодержав; де-

моралізують розкладові чинники білої культури, про що тут згадується вже; десятикують епідемічні хвороби, таксамо завезені з Європи. Проте, там, де для цього є хоч трохи сприятливі умовини океанські автохтони швидко й успішно європеїзуються, напр., на Гаваях, де під проводом місцевого монарха Камегамега I було об'єднане все місцеве населення, цебто, - гавайський нарід. Цей талановитий володар завів на Гаваях режим освіченого абсолютизму. Але гавайці масово вимирають. Вимерла також й попередня згадана їхня національна династія. Американська інвазія перевагою своєї технічної культури добиває рештки європеїзованих гавайців. По думці проф. Ю. Дана, сучасне гавайсько-американське напруження нагадує відомий конфлікт між бурами та англійцями в Трансваальській республіці. Подібним шляхом йшов розвиток на Таїті /абоу Тонго. Ця остання група островів політично опинилася у сфері подвійних європейських впливів: спочатку /від 1876 року/ німецьких, а відтак англійських, які врешті, переважали, коли у 1899р Англія оголосила протекторат над Тонгом. Тонго політично дуже швидко європеїзувалося, перетворившись у тип конституційної монархії з краєвим власним парламентом. Тонгайці /всього їх не більше 25.000/ мають сильно розвинені почуття своєї національної відрубності та гідності. Вони рішучо виступили проти того, щоб їх король одружився з європейкою місцевого походження, або навіть з таїтянкою, примусивши його взяти собі за жінку тангайську принцесу. Тонгайці карять мішані подружжя своїх земляків з білими жінками: перший раз квоток-25 доларів, а другий навіть 125 доларів. Вони уважають себе якоюсь елітою "серед південноморських народів і не хочуть, щоб їх змішували з іншими кольоровими народами, але щоб їх трактовано однаково з білими". /Ал. Манес/.

Всі ці народи належать до полінезського племені, найздібнішого й найкультурнішого представника автохтонного населення Океанії. Під цим оглядом ні меланезці, ні мікронезці їм не дорівнюють, а отже й менш цікаві як етнічний елемент для культурно-національної європеїзації. Проте, як вимок серед меланезців, можна навести Фіджійців, які ще в середині минулого століття були "найстрашнішими людоджебрами, а тепер здебільшого /4/5/європеїзовані." /Ал. Манес/. Правда, на їх громадський розвиток мали нальний вплив дуже близькі взаємини з полінезцями, які підготували серед фіджійців ґрунт для нової культурної європеїзації. Нам лишається ще розглянути долю й вигляди новітньої націогенези в Австралії, щоб закінчити цей загальний нарис світової етнологенези.

4. Народження й творення австралійського народу.

Тубільне чорне населення Австралії не мало майже жадного впливу на новочасну націогенезу цього найменшого, як щодо простору /7 1/2 міль. км²/, так і скількості населення /коло 6 1/4 міль./ континенту. Культурно австралійські негри зо всіх океанських тубільців найменше були здатні для масової європеїзації. Біологічно це також мало придатний матеріал для національної симбіози та мішаних подруж на зразок євро-маорського "метісажу" на Новому Зеланді. Відтак кількісно й пропорційно вони творили дуже незначну етнічну меншість серед австралійського населення. Географічно й територіально ці чорні австралійці жили ізольовано й

роза межами білих та жовтих емігрантів, що компактно населили й опанували п'яту частину світу. Таким чином сучасний національний процес в Австралії, а саме - формування австралійського народу, - йшов осторонь від них і поза їх впливом. Правда, Австралія також знає приклади мішаних подруж білих з цими автохтонами, але це дуже рідке явище та вимок, який популяційно не відіграє жадної ролі. Треба зазначити, що всупереч своїй расовій політиці, яка програмово є там ворожа до "метісажу" білих з кольоровими, австралійські "метіси" користуються всіма громадянськими правами однаково з населенням європейського походження.

Як у Північно-Американських Сполучених Штатах з первісного англійського ядра, з домішкою емігрантів майже з всієї Європи, згодом утворилася сучасна американська нація, таксамо в Австралії повстав у продовж минулого століття новий австралійський нарід з перевагою у ньому /понад 90%/ англійського елементу. Інші європейські етнічні впливи /німецькі, скандинавські/ були кількісно незначні та відігравали в цьому процесі зовсім підрадну ролю. А ще до цього - кольорові елементи /головно жовто-монгольський/, оджеж 98% австралійського населення є біло-європейського походження.

З огляду націогенези Австралія має начеб то ідеальні передумови, як дуже ізольований та політично об'єднаний континент. Коли після довгої боротьби повсталася, нарешті, 1 січня 1901 року австралійська державна спілка /шляхом взаємного порозуміння між поодинокими складовими її частинами -, один з творців цього об'єднання - Ед. Бартоу привітав цей історичний момент словами: "Поперше у всесвітній історії ми бачимо один нарід для одного континенту та один континент для одного народу".

Австралія отже, немов досягла максимального політичного ідеалу, про який мріють всі народи: цебто, - своєї національно-територіальної соборності. Проте всеконтинентальне об'єднання Австралії спочатку було більш механічне, ніж органічне. Під його формальною покривкою й надалі жеврили, час від часу прокидаючись знову, старі краєві партикуларизми та політична ворожнеча. Продовжувалася зепекла боротьба між децентралістичною традицією та централістичними тенденціями нової політики. Не слід гадати - зауважає з цього приводу Ал. Манес -, що австралійський континент, який у порівнянні з іншими частинами світу відзначається багатьма об'єднувальними елементами, є одноманітним під кожним оглядом. Навпаки, цієї об'єднаності тут менше навіть, ніж, напр., у Німеччині. Тут, як і там, панує фанатичний партикуларизм; тут, як і там, можна це у багатьох випадках зрозуміти та виправдати. Бо всуперечності, напр., між тропічними Квінслендом з одного боку та від природи зовсім інше обдарованою Тасманією - з другого, мусить, звичайно, виявитися в кожній з цих країн в іншій формі. Далі, та обставина, що напр., у Вікторії були схоронні мита, а у Новому Уелсі -, натовість, вільна торгівля, заки повсталася всеавстралійська державна спілка у 1901 р. й цілу Австралію оточила високим житним муром, річ ясна, мусить природно мати наслідки ще й досі; зрештою, не може лишатися без впливу та обставина, що Новий Шведський Уелс і Новий Зеланд ніколи не були карними колоніями, тимчасом, коли решта австралійських держав повсталася з карних колоній. Етитований австралієць відчуває проблему австралійського населення в найширшому географічному об'ємі, маючи на увазі, крім самої Австралії, також найближчі сусідні великі острови: Новий Зеланд, Нову Гвінею та Тасманію, цебто, т. зв. Австралазію. Це правильно з історичного

й до певної міри політичного боку. Але не має підстав для такого широкого трактування цього питання з погляду австралійської націогенези. Тут слід брати на увагу тільки самий австралійський сучасний діл. Бо під цим оглядом між Австралією та недалеким Новим Зеландом є наявна суперечність, яку, зрештою, констатує також Ал. Манес, кажучи: "Ми дуже б помилялися, коли б припускали, що австралієць і новозеландець - це те саме. Не зважаючи на коротку dobu розвитку обох колоніальних країн, можна вже, проте, визначити між багатьма оглядами різноманітні риси вдачі у населення Австралії та Нового Зеланду. Раз - у-раз зустрічається особливо серед австралійських політиків - в питанням чи знайшов я підчас моєї дослідчої поїздки різниці між австралійцями та новозеландцями; річ у тім, що дуже мало хто з австралійців відвідує Новий Зеланд і всі вони незвичайно заздрісно дбають про те, щоб мали щось особливого і чим би різнилися від новозеландців".

Власне Австралії та на Новому Зеланді націолог має найкращу нагоду вивчити новочасну націогенезу та переконатися, що модерна нація у першу чергу є вислідом суспільних процесів та впливів, а в другу вже - природних /геологічних та біологічних/. Ми бачили, що з боку етнічної своєї структури австралійці є здебільшого 9/10 англійського походження. Вони говорять англійською мовою, що нерозійшлася ще тут з своїм європейським зразком так, як напр., американська, що фактично й в процесі історичного розвитку стала впрямую та самостійною мовою. Проте, австралієць не є вже англійцем і це під багатьма оглядами; головнo ж - з політичного, суспільного та навіть культурного боку. На формування австралійського народу найбільший вплив мали, безперечно, політичний та суспільно-господарський розвиток п'ятої частини світу. А саме переважно цьому колективістичних змагань над індивідуалістичними. З цього боку є істотна різниця між формуванням австралійського та американського народу. Громадський розвиток та історія Сполучених Штатів - аж до сьогорнішніх радикальних суспільних реформ президента Рузвельта, - йшов під знаком антиколективістичного індивідуалізму та політично-економічного лібералізму. В Америці панували Моргани, Рокфелери, Форди. В Австралії ж професійні союзи та політичні організації робітництва. Вони є - як каже Ал. Манес - режисерами всієї політики. Вони вирости із спільного ґрунту; об'єднує їх той самий англійський прапор; вони мають спільну мову; однаково йшов їх розвиток. Було б тому дивним, коли б цих п'ять мільйонів /тепер майже 6,5 мільйонів Б./, що заселяють Австралазію, не розвинулися б та не розвивалися б тепер у новий нарід, особливо ж, коли взяти на увагу, що, не зважаючи на всі зносини між Австралією та Англією значний відсоток сьогорнішнього австралійського населення народився в Австралазії й що дальша імміграція з метрополії є дуже незначна /а останніми часами рішучо обмежена спеціальними законами на захист місцевого населення. Б./.

Чим й як різниться австралієць від англійця? - Таке питання природне виникає у кожного, хто цікавиться націологічною структурою австралійської етнологенези. Відповідь на це дає цитований вже тут німецький австролог. "Від англійця - каже він - різниться австралієць під багатьма оглядами. Не мусить це нас дивувати, коли взяти на увагу, який великий вплив має на людину підсоння, Австралія ж бодець здебільшого - тепла й суха; а в боротьбі між підсонням та атавізмом, подуманим буває цей останній,

бо ж підсоння не можливо змінити. Австралієць і новозеландець стали новим типом людини, особливо ж від того часу, коли майже зовсім зупинився приплив людського матеріалу з Європи... "Між Австралією та Англією є велика різниця не лише щодо природного підсоння, але й щодо суспільного клімату. Тут традиційний консерватизм, там - радикальний демократизм. Тут, принаймні перед світовою війною - політичний лібералізм, дуже обмежувачий державний центр; там, навпаки, державний колективізм й фактично гегемонія пролетаріату. Через це структурно австралійці й новозеландці абсолютно різняться від англійців. Англійць під цим оглядом є представником типу старого історичного народу; натомість, австралієць - молодого, майже без історії та з перевагою демосу. Англія пишасться своєю чудовою аристократією. Політичний її церемоніал наскрізь архаїзований ще й досі. Цей старовинний ритуал визнає навіть соціалістична Labour Party в руки якої перейде незабаром влада за Ламаншем. Основоположниками австралійського народу є в першу чергу етнічний елемент, за злочини депортований з європейської батьківщини, відтак - авантюристи, що до Австралії їх привабляла надія найти там золото. Від цих двох структурних складників-елементів сучасний австралієць має в спадщині любов до газарових ігор, спекуляцій та всяких перегонів і рекордів. Шойно в третій лінії - доводиться згадати про колоністів, які добровільно виїмігрували до Австралії: здебільшого це були фермери й снотарі, елемент етично бездоганий та дуже людський, що в австралійській національній амальгамі неутралізував вплив попередніх згаданих від'ємних чинників. В синтезі ці моральні та громадські контрасти дали своєрідний національний тип. "Австралієць - каже Ал. Манес - об'єднує в собі особливі суперечності. Хоча він є великим прихильником вільного, необмеженого життя, та не буває таким формальним і стриманим, як англієць; проте, не має на світі іншої країни, де б вільна ініціатива була так обмежена й так багато справ регламентовано законом, як у цій п'ятій частині світу..." Австралія є одночасно країною найширшої толеранції - єдиною, напр., що зовсім не знає антисемітизму - але й самопевного патріотизму та націоналізму, конкретно ворожого до всього чужого та навіть сусіднього Нового Зеланду. Австралія абсолютно не цікавиться чужиною й під кожним оглядом хоче бути автаркічною. Вона досягла великого поступу в ділянці суспільно-господарській, але виявила не багато питомої творчості на полі духової культури, отже, мистецтва, науки, літератури. Правда, така поки що доля майже всіх молодих новоутворених націй. Видко шлях розвитку їх йде від матеріального закруплення до духового розвитку.

5. Корево "білої Австралії"

В добі сучасного "панконтиненталізму" /Пан-Америка, Пан-Азія, Пан-Європа, Пан-Африка/ - неначебто найскорше й без великих труднощів можна було б здійснити ідеал - Пан-Австралії згідно - Пан-Австралазії. В дійсності це зовсім, як завжди, не так і малоприступно. Навіть соборницький ідеал австралійців, кріючи про те, щоб їхня батьківщина уявляла із себе "одноплем'я, один нарід, з одною мовою, під одним прапором" і на одному континенті. - Ал. Манес - чудовий знавець цієї п'ятої частини світу - бере під великий сумнів. Річ у тім, що Австралія хронічно слабує на ту саму недугу, що й Франція: вона вилюднюєть ся, бо не плодиться

й обмежує імміграцію з Європи, щоб утримати свій високий рівень життя. А до того Австралія взагалі дуже слабо заселена. Територіально подекуди менша за Американські Сполучені Штати, Австралія має 6,25 мільйонів людності, коли Сполучені Штати Америки - 120 мільйонів.

Контиентом без людей" назвав її відомий андранік Колін Росс "рамою без образу" - називає Австралію Ал. Манес. Країною без дітей - також можна її окрестити. Видко, що скрізь господарський та матеріальний добробут йдуть в парі з масовою та поступовою демографією. Нормально й без труду Австралія могла б вмістити 20-30 мільйонів людності, замість 6 1/4 які вона має. Фактично, вся Австралія має менше населення ніж великий Лондон. До речі, в Австралії місто переважає над селом, - тим резервуаром та залізним фондом популярності та життєздатності нації. Ця незаселеність п'ятої частини світу з одного боку, а з другого її хронічна демографія є великою перевагою для Австралії. Над нею повисло марево "жовтості небезпек", - проти якої вона бореться ідеалом "білої Австралії" / White Australia /. Жовті ж - голсно ж китаїці вже віддавна облюбували Океанію. Вони заливають надбутком своєї людності паціфічні острови. Їхня роль посередників і головне промазців опіума та інших отруйних "ліків" - є справді руйнівною, особливо ж серед місцевих тубільців, масове вимирання яких вони також чинно здолано прискорюють. Це здебільшого суспільно паразитальний елемент, і зовсім зрозуміло, що Австралазія самими рішучими засобами поборює та обмежує цю "жовту небезпечу". Зокрема ж Австралія, яку особливо облюбували монголи, а передовсім - японці. Ці останні, як відомо, шукать притулку для надбутку свого населення. Шлях японської еміграції йде вздовж Тихого Океану. В одному напрямі вона зайшла до Каліфорнії та Середньої й Південної Америки; в другому подалася до Океанії, маючи на увазі особливо Австралію. Скрізь, крім Південної Америки, японська колонізація зустріла рішучий опір та відсіч. Особливо ж в політично-державно об'єднаній Австралії, де цілою низкою законів і кар суворо обмежена імміграція з Азії жовтого племені. Це робиться не лише з расових мотивів, але також і для захисту місцевого робітництва перед дешевою конкуренцією з боку жовтих "кулі". Японці добре знають про подвійну гру австралійського уряду. Німецький економіст Шульце у своїй книзі про британський імперіалізм наводить цікавий лист одного японця до австралійського парламента Вотсона: "Ми, у Вас в Австралії - писав цей японець - дуже дбаємо про підтримку торгівлі: ваші парламенти потребують безліч грошей на будівництво доків, кораблярень, маяків тощо. Ви скрізь маєте своїх торговельних агентів; також у нас. А відтак ви оголошуєте закони, якими усуняєте та висмікуєте тих, кого самі закликали до себе. Своєю дітям ви даєте гроші на місії, що навертають поганців, до яких, на вашу думку, належить уся кольорова людність. Але й коли вони приймають християнство, ви дивитесь на них, як на загрозу та небезпечу. Ці християни моляться богу: Хай прийде царство твоє! Ніхто не заперечує, що цей заклик звернений до всіх людей. Коли ж провісники таким чином є відкритий шлях до неба, але не до землі, то чому ж ми, країна, нас уважають гідними того, щоб ми перебували з вами, всіма янголами та архангелами у почесній присутності пророків і апостолів, але в очях п. Вотсона та його партії ми не гідні того, щоб сміти жити на австралійській території."

Це лист - документ і матеріал до дуже актуальної проблеми взамири між білою расою й кольоровим людством, що хвилке не лише Австралії, але всі колоніальні європейські держави взагалі. Австралазії,

ім жовтої інвазії, загрожує ще також чорна та коричнева із сусідних ближчих та дальших островів; відтак індуси та малайці. Проти них суспільно бореться австралійська робітничка партія, висуваючи програмове гасло "білої Австралії". Іноді ця расово-суспільна політика переводиться з наявною шкодою для австралійської індустрії. Так, напр., квінслендська цукрова промисловість обслуговувалася виключно чорним і коричневим робітництвом. Після того, як від 1900 р. суспільне законодавство в Австралії заборонило праць кольорових робітників на австралійських заводах, вони мусли покинути Квінсленд, чим підрізаний був розвиток і поступ цієї промислової галузі, що відогравала велику роль в місцевому господарському житті. Є дуже спірною справою чи Австралії ухвалиться захистити свій прапор "білої раси"; головню ж забезпечитися перед зовсім реальною небезпечою з боку Японії, що після війни одержала мандат над бувшими німецькими колоніями у Мікронезії й таким чином здобула власну базу по сусідству з цим сухоцолом. Єдиним порятунком для Австралазії перед жовтою небезпечою було б відкриття навістіж зачинених дверей для європейської, або принаймні для британської білої еміграції, збільшення якої рішучо поборює австралійське робітництво з мотивів суспільно-господарського характеру.

6. Підсумки світової етно- й націогенези.

Так уявляється в загальному нарисі світова етногенеза та сучасна націогенеза. Найсильніше й найкраще перебіг її пройшов в Європі, як в історичних, так і новочасних формах. В Європі в середині другого тисячоліття нашої ери зформувалися т. зв. історичні народи. Від кінця XVIII ст. і впродовж XIX ст. відбувся процес національного пробудження та відродження т. зв. неісторичних народів. В XX ст. він перекинувся за межі Європи, захоплюючи по черзі інші континенти: Азію, Америку, Африку та Океанію. Темп сучасної націогенези є скорше за ритм історичної етногенези. Молоді нації утворюються протягом кількох десятків років, коли старі історичні народи потребували на це пару сот років. Появляється це суспільно-господарськими причинами: більшою інтенсивністю та динамічністю сучасного громадського життя, його демократизацією, поруч з тим і масовим поширенням культури серед усіх шарів населення; одним словом, згаданого "densité morale" Дюргейма. Так отже нація стає кристалізаційним осередком і головним героєм сучасної та найближчої історії. Людство національно чим далі більше різничується. Повстають нові народи. Відмолоджуються старі історичні. А серед них один з найстаріших - жидівський. Після півстоліття двох тисяч років розпорошення та блукання по білому світі, цей ягаспер під впливом життєтворчого сіонізму прокинувся із своєї національної летаргії та вертає знову до своєї втраченої прабатьківщини - Палестини, стверджуючи так красномовно тезу про універсалізм сучасного національного здвигу по цілому світу.

7. Гегемонія білої раси та національне пробудження кольорового людства.

У зв'язку з цим національним ренесансом нашої доби - одне питання починає бути

особливо актуальним. Це - проблема дотеперішньої гегемонії білої раси поза межами Європи над кольоровим людством. Багато дослідників спеціально цікавиться цією справою. Один з видатніших зарубіжних цитований вже тут американський дослідник - Доктор Стоддорд присвятив з'ясування її проблематики праці: - "Новий Світ Ісламу" /1977/ та "Дві кольорового людства" /1923/. В них він змальовує документально та остерігає перед небезпекою для білої раси з боку національного пробудження кольорового людства. Він ілюструє її відтак кількома статистичними даними. Ось вони. Заселена територія кулі земної - "Ойкумена" /без полярних країн/ - займає площу в 137.000.000 км². Між білою расою та кольоровими племенами вона поділяється так, що на першу припадає - 57 міль. км² /отже, коло 4/10/, а на кольорові - 80 міль. км² /цебто 6/10/. Зовсім інший є політичний розподіл залюдненої території, бо 9/10 її під зверхністю білої раси й шойно 1/10 /коло 15,5 міль. км² /- є доменом політичного впливу кольорового людства, з того 2/5 припадає на китайську державу /6,5 міль. км² /.

Цікаво буде наведені дані доповнити цифрами про розподіл людства за расами. Назагал число людей на землі обчислюється кругло у 1.700.000.000 душ. З цього на білу расу припадає 550 міль., а отже на кольорове людство - 1.150 міль. Біла раса головню зосереджена в Європі /коло 440 міль після світової війни/. Це значить, що на всі інші континенти - залишається небагато більше за 110 міль., з них 9/10 припадає на Американські Сполучені Штати. Як бачимо, отже, біла раса є справді розпорошена та потонає у морі кольорового людства. Конкретно в Індії - напр., на 350 міль. індусів менше ніж 350.000 англійців.

Кольорове людство числово за расами поділяється так: жовта - числить кругло - 500 міль.; коричнева - 450 міль., чорна - 150 міль., червона /індіанці/ - коло 40 міль. З погляду зросту популяції перспективи білої раси є досить сумні: майже вся вона захоплена масово та поступово депопуляцією. З кольорового людства, оскільки не рахувати австралійських та океанських тубільців, з погляду світової націогенези не граючих, як ми бачили, вже ролі, всі вони відзначаються великим природним приростом населення. Конкретно коли біла раса подвоїться числово за 80 років, то жовта та й коричнева впродовж 60 років, а чорна навіть за 40 років.

Річ ясна, що ці неоднакові популяційні відносини серед білого й кольорового людства матимуть незабаром вплив і на їх політичні взаємини. А те тим більше, що національно пробуджене кольорове людство, після свого культурного самоозначення буде домагатися й боротися за своє політичне визволення. Так назриває поступово міжрасовий конфлікт серед людства у світовому мірлі. Як буде він розв'язаний? Шляхом розуміння чи війни? - Тяжко передбачити та вгадати. Англія - найбільша з колоніальних великодержав - не виключає першого шляху, але доводять це її спроби домовитися й замиритися з національною Індією чи Єгиптом. Міжрасова ж війна - по думці ідеолога неомуринського руху Б. джубуа, фактично означає кінець людства. Отже приєрж білої раси? Нащо й чому? Коли зовсім можливим є чесне та справедливе порозуміння з молодими кольоровими народами, яким тяжко заперечити право на національне та політичне самоозначення там, де вони культурно до цього дозріли. Словом вихід з цього

неминучого конфлікту між білим та кольоровим людством був би можливим на підставі визнання расової та національної рівноправності по цілому світі та для всіх культурних народів, незалежно від того, якого вони походження та кольору.

Лекція десята.

III. СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА НАЦІЇ.

19. Підстави для розрізнення етно- й - націогенези.

В попередньому розділі читач ознайомився із сучасним станом світової націогенези в загальному нарисі. Менше було присвячено уваги в цьому огляді - етногенезі, як етапу первісного народотворення, що здебільшого вже відійшов до історії, хоча й в Європі. Але поза Європою ці етногенетичні процеси запізнились й інтензивно виявились щойно в останній добі, триваючи скрізь значно коротче, бо вони швидко й майже непомітно переходять у націогенезу. Під тим оглядом можна булоб говорити про певну аналогію між етногенезом з одного боку та біогенезом - з другого. Я маю зокрема на увазі біогенетичний закон Геккеля, за яким вищі організаційні форми життя повторюють попередні етапи довгої його еволюції в дуже прискореному темпі, мовляв, у стенограмному скороченні. Конкретно, людський зарідок впродовж десяти місяців повторює довгезну історію хребетних, що тривала не один мільйон років. Подібно й соціогенеза вищих організаційних форм триває кілька десятків років, у цьому коротенькому речинці проходить шістько головні етапи первісної етногенези, історичні протитипи соціогенези складалися впродовж не одної сотні років. Для ілюстрації цього твердження можна навести такий приклад: коли "історичні" народи формувалися майже впродовж цілого останнього тисячоліття, то т. зв. "неісторичні" народи /напр. фіни, естонці, латвіші й т. д./ проийшли свою об'єднану етно- й націогенезу за якихось 40-70 років.

1. З приводу класифікації народів на історичні та безісторичні.

До речі й щоб не вертати згодом до цієї справи, слід тут зазначити, що класифікаційний поділ між історичними й т. зв. "неісторичними", або точніше висловлюючись "безісторичними народами" /Гелл, /, заведеним у першій половині XIX ст. /Гелл, Бінгелльсом/ - є суттєво неправильний. А ще більше помилковим слід уважати кваліфікацію народів на підставі цієї класифікації на "вищі" та "нижчі". Властиво ця класифікація розрізняє народи державні та недержавні. Таким чином її критерій у

першу чергу політичний. В другій лінії - вона кул-
на маль, некритично беручи держава у за критерій культу-
та кул ь т у р о з д а т н о с т и народів. Державна самості-
ність, звичайно, сприяє культурному поступу. Але це не значить зов-
сім, що народи недержавні kulturunfähig - нездатні до культури

/. Як політично поневолені, вони не мають лише змо-
ги нормально плекати своє національну культуру,
а через це - культурно запізнали ся. Але скрізь там, де
політичний та суспільний утиск хоча трохи ослаб та де виникають най-
менші передумови до культурного розвитку, всі поневолені народи
виявляють безпечний хист до культурного поступу. Безсумнівним дока-
зом цього можна уважати так характерне для минулого й цього століт-
тя національне відродження усіх т. зв. "без-
історичних" народів по цілій Європі.

Як бачимо, історія в данім разі не причім. "Без-", або "не-
історичних" народів - не було й не буде; бо все, що
було, це своє, хоча би неписану або не записану історію.
Вже батько антропогеографії Фр. Рацель / / справ-
диво відкинув згадану попередню класифікацію народів, слугуючи конста-
туючи, що не в історії слід шукати підстави для різниці між
ними. Іх хочуть розрізнати - писав він своїх "Засадах Наро-
дознавства" -, шляхом протиставлення історичних
до безісторичних народів. Але чи ж історичні факти для
історії через те втрачені, що історіографія не заховала про них спо-
гаду? Істога історії полягає в тому, що дійсно сталося, а не в "спо-
гаді чи зафіксуванні ставшогося".

Але вертаючись до перерваного цим екскурсом попереднього викладу,
мусимо констатувати, що для більшости т. зв. "безісторичних" народів
новочасна "націогенеза" була разом і довершенням їхньої недорозви-
неної з причин суспільно-політичного характеру етногенези.
По аналогії з біогенезою та наведеним біогенетичним законом, ці
народи-повідьки, немов той людський ембріон, у стенограмному скоро-
ченні проходили свій стаж народотворення впродовж кількох десятків
років тоді, коли старші їхні колеги, т. зв. "історичні" народи пот-
ребували для цього майже ціле тисячеліття. В цьому сенсі можна по-
ворити про свого роду соціогенетичний закон, що ви-
являється, зрештою, не тільки у народотворчих, але у всіх суспільних
процесах взагалі.

Чому розрізняємо етно й націогенезу?

Чи є підстави для такого розрізнення між етно - та націогене-
зом, яке тут було прийняте й переведене? Чи не є воно штучне, а от-
же й зайве? Чи не є лише теоретичне та без відповідного практичного
зиправдання? Гадаю, що ні. Гадаю, що в данім разі розходиться про-
два не тільки хронологічно, але й організаци-
но різнні процеси. На мою думку, доказом цього може бути той те-
мінологічний дуалізм, зафіксований всіма мовами
та виразно розрізняючий поняття народа / d'etnoos / та нації
/ d'etnos /, про який була вже тут мова попередю /стор 66-67/. Зреш-
тою, також інші дослідники приймають дуалізм народотворчого роз-
витку, виразно розрізняючи етно-та націогенезу. Напр., дуністат німець-
кої новочасної соціології - Фр. Тенніс, що в дебаті з приводу
національної проблеми на II конгресі німецьких соціологів /у Берлі-
ні в 1912 році/ - між іншим зазначив: "Нарід /Volk/ - це первісний
елемент суспільного життя; нація ж - специфічно модерне поняття.
Нарід - це сирова, природна, біологічна речовина: нація ж це скорше

ідеал. Поняття народу зв'язане з уявою про широ-
кості; нація ж, натомість, є ідеєю горішніх керуючих шарів, які за-
плюють її згодом серед народу згори. Сучасний патріотизм стосується
не до народу, але до нації. Такою обидва видатні австрійські на-
ціологи О. Бауер і К. Реннеч - виразно розрізняють етно -
націогенезу. Цей останній, напр., у своїй монографії - "Пра-
ва на самоозначення народів" /1918/ - каже :
соціологія нам змальовує, не є ще, нація; Те але державно
існує у зв'язуванні нарід /populus / . Антика, середньовіччя та ро-
манське доба знають державні народи; але нації в специфічному розумінні
то слова, є значно молодші формації європейської історії, що
до цього часу не мають рівночасного відповідника, хіба лише деякі нату-
рні. Російський історик і соціолог проф. П. Мілюков так само
ясно розрізняє етно та націогенезу. В його праці "Національ-
не питання" /1925/ визначено дві головні фази народотвор-
чого процесу, а саме: доба - утворення народнос-
ти "та доба" у свідомлення народності", тоб-
то, остаточної кристалізації модерної нації. Передовсім - каже він
згаданім творі - ми мусимо в процесі розвитку народності розрізня-
ти дві доби так само, як ми розрізняли періоди походження раси й на-
ціональності. Але коли походження рас датується від стародавніх ча-
сів, від десятків і сотень тисяч років й коли, навпаки, сучасні нам
народності склалися впродовж тисячі років, то тепер і в середині цьо-
го останнього відтинку часу треба встановити дві нерівні частини.
Одна з них є без порівняння коротша за другу, згідно з загальним за-
коном прискорення еволюційного процесу. Ці дві доби можна так визна-
чити: довготривалий період, коли народність утворюється,
відносно короткий, останній період, коли народність у свідом-
ленні є. Утворення народності це вислід довшого процесу,
частини захованого перед нашою обсервацією в передісторичній темря-
ві. Усвідомлення ж національності - вислід зовсім недавньої доби..."
Де погляд, який майже не відрізняється від того, що слонував мене до
розмежування етно - й націогенези. Етногенеза - за-
творення народності /создание национальности/; наці-
огенеза ж - це друга, новітня доба - "у свідомлен-
ня народності" /сознание национальности/. Щоб не усклад-
нювати зайво термінологію, я замість народності, - кажу
нарід, протиставляючи цьому поняттю - нація для означення
сучасного довершення народотворчого процесу. Свідомість є
стотною й головною ознакою нації. Завдяки їй етніча сирова
маса викристалізовується в модерний національний колектив. Чим
глибше поширена ця свідомість, тим краще є скристалізованим
національний колектив, тим більше той або інший нарід наближується
до поняття сучасної нації. Але від чого це залежить? Що впливає й
умовляє темп та ритм народотворчого розвитку? Словом, яка ме-
таніка та динаміка цього процесу? Такі питання при-
родно виникають перед нами. Треба отже на них дати, бодай, загаль-
ну відповідь, щоб мати засадничі підстави для їхньої аналізи.

Зорентуватися в цій справі допоможе нам суспільна стру-
ктурна народ, бо від неї головню залежить як темп, так і
ритм народотворчого розвитку; отже - перебіг етногенези та інтен-
сивність націогенези, а врешті й ступінь самоозна-
чення кожного народу: його більше чи менше визволення або понево-
лення. Але попередю мусимо це з'ясувати одне термінологі-
чне питання.

Народність або

національність. До речі буде додати тут пояснення з приводу цих двох слів, що по суті є синонімами. Історично вони недавнього походження. У словниках європейських мов зафіксовані були щойно на початку минулого століття; напр., в німецькому словнику/французькому академічному словнику в 1835 році. Походження виразу "національність" приписують Наполеонові, що мав одного разу сказати: "Французи не мають народності." / les Français n'ont point de nationalité / Пані Де Стаель /Stael / дама роз'яснення цього морного новотвору, кажучи, що поняття народності означає "національний характер". Зрештою, цей новотвір швидко поширився по цілому світі і був засвоєний всіма культурними народами і мовами /напр. в німецькій - Nationalität, в італійській - nazionalità, в еспанській - nacionalidad і т.д./.

Присвятили йому, звичайно, увагу дослідники національного питання; напр., Фр. Нойман у цитованій тут праці: - "Нарід і Нація". Висловлюючи, що криється за цією назвою, він слушно констатує, що основі цього поняття, яке повстало від прикметника націо-налість до того, чим є нація; отже, національна ознака, або прикмета "народність" вживаючи українського перекладу цього виразу, означає також суб'єктивне відчуття приналежності до певної нації. В Західній Європі, де часто, як напр., у Франції політично утотожнюють з державою, назву національність вестосують до недержавних та культурних народів. Перед світовою війною в цьому сенсі говорилося про польську, чеську або українську народність, nationalité. Таким чином цьому терміну для одрізнення слова нація надавалося культурне значіння. Цікаво, що в новітній французька націоналістична література вживає назви, говорячи про сучасну націогенезу.

Ал. Кіргоф, у своїй розвідці - "До зрозуміння поняття нація та національність" - пригадує змисл цього виразу з приводу історичного прикладу в його відомих "Викладах про політику". Отже, цього каменяра німецького новітнього націоналізму - нація була поняттям суто політичним; натомість - національність - расовим, для означення кровного походження й спільності /gemeinschaft des Blutes/. Зовсім протилежної думки в цій справі тримався швейцарський дослідник Гільєрмітц, для якого нація - зв'язана з походженням народу, а національність - в поняттям виключно політичним. Тому, він гадає, що існує швейцарська національність, але не може бути мовляючи про швейцарську націю. Сам Ал. Кіргоф - свій погляд з цього приводу формує так: "нація не щось абсолютне: національність /в сенсі народної групи/ - є відносне поняття". Як бачимо, в науці немає не одностайної думки в цій справі. Методологічно вважаю доцільним не вводити попри двох старших назв і понять - народ та нація ніякої третьої назви - народність / національність / як групо-вого означення певної фази чи стану народотворчих процесів. Крайне, на мою думку, залишити його для окреслення національної приналежності, згідно, прикмет, словом, як поняття, що відносного та якісного порядку. Під ним оглядом між нацією та народом різниця під перевагу наведеної термінології про П. Мілюкова, хоч істотно наші погляди на народотворчий процес майже однакові.

20. Вплив суспільної складні на формування та розвиток народу.

1. Етно- й - націогенеза

як поступове усуспільнення населення.

Внутрішня структура народу, взаємні відносини поміж його окремими частинами /станами, класами, партіями/ має великий вплив як народотворчий процес взагалі, так і на його вислід, тобто, на тип нації, що зформується остаточно з цієї етнографічної сировини. Ми бачили, що історичний розвиток ішов у напрямі ступневого перетворення народу /люду/ в націю, або, інакше кажучи, в напрямі поступової мовної та культурної націоналізації всіх його складників. Соціологічно, це можна назвати процесом всенародного усуспільнення цілого народу. Таким чином усуспільнено всі верстви народу, об'єднані одною літературною мовою та спільною культурою становлять врешті модерну націю, що бореться за свою політичну самостійність, як за останню та найвищу мету сучасної націогенези. Через усуспільнення всіх складників народу, етнографічна сировина, що творить його основну масу, викристалізовується у новочасну націю. Цей процес уможливляється шляхом демократизації громадянського життя у новітній історичній добі. Так вирівнюється ступнево соціальний дуалізм між народом і нацією. Звичайно, ритм цієї метаморфози у різних народів був неоднаковий. Одні з них пройшли шлях цього розвитку скорше; але багато народів сформувалося національно щойно після Великої Французької Революції. Їх здебільшого й помилково називали "безісторичними" народами, як про це тут була вже мова.

2. Два типи народів

етно- та націогенези.

І хоча цей погляд, - як ми бачили, не є виправданий, проте, доводиться констатувати, що справді існують два різні типи етно- й - націогенези. Інакше формувалися державні народи, отже, політично самостійні, які, можна було б назвати також панськими - ми а інакше народи поневолені, тобто, недержавні, або кріпацькі, які М. Драгоманов - називав плебейськими, бо ж до недавнього часу суспільно вони були представлені т. зв. мід-сегарієв, тобто, низами; О. Бауер - влучно назвав їх "підкидьками нації" /Untertassen der Nation/. Різницю між цими двома типами народів можна продемонструвати на такому прикладі: уявним собі наряд, як соціальну піраміду, основу якої творять широкі верстви селянської та робітничої людности; інші суспільні верстви /духовенство, аристократія, шляхта, міщанство, а у новітній добі це буржуазія та інтелігенція/ - все вузшими та ширшими шарами виповнюють зміст цієї піраміди аж до її вівтра. Отже, у державних народів процес національного самозначення ішов з гори до долу. У них вершок цієї народної піраміди в першу чергу усвідомив своєю національну відрубність та істоту.

Цей процес, що історично тривав відносно довго в Європі, майже тисячу років, а саме, від початків феудалізму аж до французької революції 1789 р./ у своїй суті був переважно демократичним, з огляду на атомістичну структуру передкапіталістичного суспільства та начево анаціонального характеру феудальної держави. Треба було кілька століть часу, щоб станове суспільство, розмежоване у середині різними соціальними бар'єрами, перетворилося ступнево у новітню класову суспільність, в якій внутрішні суперечності є суто господарськими.

в якій внутрішні суперечності є суттєво господарського характеру без огляду на генеалогічні привілеї, що відображали велику соціальну роль в попередній фазі суспільного розвитку. Одночасно ця суспільна метаморфоза означала поступову й все ширшу та глибшу націо-олізацію народнього колективу. Як ми бачили, під час французької революції 1789 р. національно самоозначився "третій стан" /tiers état/. Цебто пізніша буржуазія. Р. 1848, під час лютневої революції, прозваної "весною народів" - прийшла черга на "четверту класу" - або пролетаріат. Але це не була остання суспільна класа, як тоді гадалися. Поза нею лишалися численні селянські маси, досі скрізь закріпачені, для яких час суспільного визволення щойно вставав. Промадські, а отже й національно вони самоозначилися вже в другій половині XIX ст., довершуючи таким чином процес націоналізації народньої піраміди.

Річ ясна, що поступове суспільне визволення люду, а одночасно й масова його націоналізація була в першу чергу обумовлена новочасним господарським розвитком, особливо ж новітнім капіталізмом, що громадські активував ширші та ширші круги всього населення. К. Реннер слушно звернув увагу в своїй праці - "Право на самоозначення народів ..." на цей бік національної проблеми, на жаль, досі мало ще дослідженої. Істотними факторами розвитку народів - каже він - є господарські та популяційні можливості, на які одиниці можуть мати вплив незначний, натомість держава чималий ... На прикладі чехословенських земель в заємині був. Австрії цей дослідник яскраво демонструє роль економічного фактору в процесі остаточного сформулювання модерної нації. Він показує, між іншим, як понура піонерська функція села під впливом господарського поступу наявно занепадає /щодо міста - це загально відома річ/, й як подекуди перебирає її робітництво, відповідно соціально забезпечене. Він радить випозвити казку "про німецького селянина, як вогнище нації ... Німецькою матіррю - каже він - є здебільшого німецька робітниця". /Підкр. мое. Б./ Розуміється, що у народів аграрних, якими є переважно слов'янські, а не індустріального, як німці, - село все лишається головним живим резервуаром нації.

Політична демократизація суспільства, що творить природний супровід до згаданої попередню господарської його перебудови - також впливає на активізацію найширших верств населення. Головно ж під її діланням громадські прокинулись т. зв. "безісторичні народи", отже народи політично поневолені, суспільно недорозвинені, культурно відсталі. У них процес національного та національного визволення йшов у протилежному напрямі, ніж у народів державного типу, а саме: від низів соціальної піраміди - вгору. В цьому випадку запізнена та недорозвинена етногенеза нараз і немов скоком перестрибнула в модерну націогенезу. Аналогії між соціогенезою та біогенезою могли б у цьому добачати приклади т. зв. "мутації" /де Фріза/, цебто торрентного стикційного розвитку.

Поруч з цим і структурна еволюція народів цього "плебейського" типу проходила таксамо у відворотному напрямі. Тут суспільно вищі шари повставали пізніше, залежно від ступневої внутрішньої диференційної етнографічної сировини цих народів. Їхня розвиткова схема загально була така: селяне - ремісники - інтелігенція /духовенство, учительство, й

особливо письменники /, з якої виходили перші національні "будителі" - за влучним і гарним чеським виразом. Не забуваймо, що "школа, письменства" преса - як це добре зазначив фундатор паневропейського руху Р. Н. Кудангове Калергі є органами модерної нації." Продовжуючи цю схему далі, маємо потім - дрібне міщанство та урядництво щойно в кінці її - робітництво та буржуазію.

Річ ясна, що цей розвиток був більш органічний й тому молоді ці народи структурно одноставніші. Звичайно й серед них згодом виринають суспільні протиріччя; але наразі вони не так гострі, бо не тяжить на них історична спадщина споконвічного суспільного розвитку "панських" народів. Але ці останні, проходячи свій новочасний стаж націогенези, також демократизуються, цебто, національно усупільнюються й громадські таким чином відмолоджуються. Так само вони щойно тепер остаточно перетворюються у модерні нації. Навіть такий старий народ, як французький, по думці оригінального французького філософа Ж. Бандера уперше виступив в сенсі національно, цебто, при активній участі всіх своїх суспільних складників згори до низу, - щойно 2 серпня 1914 р., отже, у день вибуху першої світової війни.

У світлі історичної ретроспективи національна активність поодиноких суспільних складників народу уявляється таким робом: на початках етногенези - національно першими активуються - аристократія, військове /лишарство/, духовенство; далі шляхта та міщанство. Не слід забувати, що в цій добі "національне усвідомлення" має характер суспільного партикуляризму: пануюча суспільна група утотожнює себе з нацією в дусі правила "pars pro toto" /частина замість цілого/. Уже після Великої Французької Революції - відомий консервативний письменник Ж. де Метр /J. De Maistre/ на запитання: "Що таке нація? - відповів: "Це суверені аристократія". Славна енциклопедія Дідрота д. А. Лямберта, що появилася напередодні цієї революції, розрізняла поняття нарідрорле - й нація, до перших зараховуючи "селяні робітників", до останньої "панів та шляхту". На думку видавців цієї публікації, - також торговців, фінансистів, отже, майбутню буржуазію, й головню письменників та митців слід виключити з "народу" та перенести до категорії "нації", бо, мовляв, не є почесним називати народом тих, хто плекає мистецтво, "або с абсурдом змішувати / торговців і фінансистів, з народом ...". Як відомо перша французька революція 1789 р. поставила цю справу руба та вирішила її, усуваючи номінально і формально суперечність між поняттями нарідрорле та нація. Революційні збори назвали себе

висловлюючись проти пропозиції Мірабо, що уважав крашим назвати їх зборами "представників французького народу". Цим актом формально всі суспільні складники французького народу були піднесені до стану нації; досі це був привілей лише "освічених і багатих" /А. Оляр/: але фактично ж - це було тоді надбання лише "третього стану", тобто, саме народженої молоді французької буржуазії. У пізніших революціях, особливо ж 1848 р. і 1871 року - французький пролетаріат і селянство здобули своє право на національне самоозначення. Осі чому, щойно під час першої світової війни французький народ уперше масово й без різниць суспільного розподілу виступив як

сопорно усвідомлена нація. Нікаво, що й для багатьох "плебейських" народів, як напр., чехів, фінів, латишів, естонців і т.д., світова війна була також їх всенародною трагедією. Як бачимо, отже, запізнена революційна їхня націогенеза зійшла у кінцевій точці з еволюційною, етно-націогенезою "панських" народів.

Але, повертаючи до перерваної схеми національної активізації по-окремим суспільним складникам народнього колективу, - яку ми залишили саме на межі, де починилася старша етногенеза й почалася націоналізація "третього стану", з чона якого вийшла пізніша буржуазія, але з яким генетично зв'язаний є також т. зв. "середній стан" / власне - дрібна буржуазія /, та інтелігенція, отже, світ літератури, науки, мистецтва й вільних професій, бо назавжди віддавна був носієм і каменярем національного усвідомлення. Нойно в середині XIX ст., - як ми чули, - національно самоозначилися соціальні низи - робітництво і селянство, тобто, "плебс" або люд / /, довернувши процес соціальної націогенези.

2. Місто й село.

Мусимо тут ще звернути увагу на один націотворчий чинник - значного впливу. Це - місто. Воно відіграло велику роль у національному відродженні поневоленних народів у зв'язку з новою часною індустріалізацією, яка спричинила зросту міст і міського населення шляхом пролетаризації селянської людности околиць, національно і культурно пасивних. Карлсбурзький помилявся, припускаючи у своїй цікавій розвідці - "Ризволення народів" /1917/, що розвиток часної промисловости та обумовлена ним урбанізація, поширення й поступ міського життя, спричинять винародовлення інтернаціонального аграрного населення. Його пролетаризація на послугах міської великої промисловости, по думці цього видатного націолога, - має означати заравом мовну й культурну асиміляцію в індустріально та політично пануючою нацією. "Так, - каже він - народи, що залишилися аграрними, будуть все більше й більше всмоктані у державні різнонаціонального складу аж врешті знезнуть. Вони безнадійно засуджені на поталу". Ця прогноза була фактично спростована новочасним національним відродженням та самоозначенням аграрних і відсталих народів у всій Європі. Ми є свідками не винародовлення аграрного села, але зовсім навпаки, - бачимо

розвиток націоналізацію винародовлених міст, що лежать посередині чужонаціональної стихії. Можна навести силу доказів цього. Перед сто роками Прага була майже зовсім онімецьчена, таксамо, Ріга або Реваль, а Гельсінфорс був сутошведський. А сьогодні? Не лише Прага, але майже всі чеські міста, в процесі історії згерманізовані, стали знову чеськими; Ріга - є латишською; Талін, колишній Ревель - естонським; Каунас - бувше Ковно - політовується; Барселона - каталонізується; Антверпен - є сутофламандський; навіть баскійські міста - як Більбао чи Севастіан, що були перед війною еспанськими або інтернаціональними, після революції 1931 р. наявно навісналізуються. Українізуються також міста на Великій Україні.

Немає в цьому нічого дивного. Це передовсім природній соціологічний та історичний процес. Він діє скрізь, де модерний капіталізм і політична демократія розбудили приспані історією аграрні народи. Таксамо в минулому можна не лише констатувати, коли міста також були каменярями й носіями національної культури, як напр., у північній Італії,

або у Бельгійській Фляндрії - в її боротьбі проти чужого наїзду / французького, еспанського, австрійського; в Чехіях за доби гуситської революції, та проти релігійного й суспільного загрози характеру мала незаперечний національний напрям, як масовий вибух чеської стихії проти загрози винародовлюючої германізації.

Немає отже нічого парадоксального в тому, що пролетаризований селянин стає в місці національно усвідомленим елементом і що мова інтелігенції селянського походження націолізує винародовлене місто, вертаючи його власному народу. Робітники - батьки яких прийшли із села, заливаючи масово місто, накладають йому свою пасивну національність, що під впливом міської культури активізується. Взагалі є зовсім неправильна думка, що робітництво - не істота а національна чи антинаціональна, або принаймні - національно - пасивна, зглядно байдужа. Вже А. Жорес / J. Jorés / переконуючо спростував цей популярний блуд у своїй студії - "Батьківщина та робітництво". Там він казав: "Пролетаріат не стоїть поза батьківщиною". Полемижуючи з відомим реченням з "Комуністичного маніфесту", де говориться, що пролетаріат не має батьківщини, великий провідник та ідеолог французького соціалізму пише: "Було б найбільшою недоречністю голосити, що батьківщина є байдужою справою для пролетаріату... Пролетаріат який би національній самостійности, а тим самим оборони свого власного вільного розвитку, не зможе ніколи подужати капіталізму. І коли він, двигачи вже ярмо капіталізму, візьме на себе ярмо завойовника, то не матиме в собі навіть охоти піднести свою горю". Роль й вплив соціалістів, поневоленних народів у національно-завойовній боротьбі підчас світової війни - цілковито виправдали цей погляд і становище А. Жореса.

В промислових містах робітництво є отже чинником націоналізуючим, а не денационалізуючим. Індустріалізація та урбанізація аграрних народів не означає ще їхнього винародовлення. Навпаки, - таким шляхом ународовлюється винародовлені міста. Взагалі ж - "доки нація сидить на своїй рідній землі - він не денационалізується, й не асимілюється масово. Зокрема ж у наш час необмеженого поширення культурного та громадського життя.

3. Радянська націологія й соціальна структура нації.

Особливу увагу значинню суспільного складу нації для реального розв'язання національного питання присвятили радянські націологи: Ленін, Сталін, Скрипник. У своїх писаннях і записках вони все підкреслюють, що не можна ставити національної проблеми абстрактно, але в кожному окремому випадку слід придивлятися до реального аспекту того або іншого національного питання. "Безумовною вимогою марксістської теорії - казав Ленін - при розгляді будь якого соціального питання є поставлення його в певні історичні рамки, а потім, коли мова йде про одну країну, напр., про національну програму даної країни, /ураховання конкретних особливостей, що відрізняють цю країну від інших у межах одної історичної епохи."

Так само Сталін на X з'їзді РКП - розрізнув три головні історичні фази в розвитку національного питання, а саме: I. Дікваліфікація феодалізму на Заході та поява там національностей на світанку капіталізму. II. Поява капіталістичного імперіалізму що виходить за межі національної держави та "поширює свою територію коштам сусідів близьких і дальших." Цей капі-

талізм імперіалістичного типу розбуджує скрізь, куди він поширюється, відсталі та історією приспані народи. Нарешті - III період - за Сталіним - радянський, - "це доба знищення капіталізму і ліквідація національного гніту ..."

Із наводжу ці погляди без критики на доказ того, як більшовицька націологія трактує національні питання історично-кокретною методою. Це є метода, яку обстоював усе М а с а р и к, перестерігаючи перед узагальненнями в справах, які торкаються національних рухів, та підкреслюючи з натиском особли-во конкретний характер кожного національного питання зокрема. М. С к р и п н и к, що виправдував потребу націології, як окремої наукової дисципліни, сам перевів аналізу національних рухів на теренах С.С.С.Р., розрізнили головні типи радянських народів, в залежності від розвитку їх суспільної структури, зазначивши відсталість під цим оглядом народів азійського походження / башкірів, киргизів, татар, калмиків/, де передчасно самоозначення їх стави-ти в площину "боротьби пролетаріату за його класову диктатуру проти буржуазії", як це слід робити по відношенню до суспільно-об'єднаних диференційованих народів західного типу. Бо в цьому випадку, на думку М. С к р и п н и к а, слід "відзначити принципові відмінні їхнього / цеб то згаданих азійських народів. Б./ стану", який характеризує відсутність розвитку капіталізму і навіть торго-вельних відносин, патріархальність", себ то, рабську методу експлу-атації і рабську залежність бідоти від багатіїв-ханів, беків і т.п. крайній ступінь темноти, в якій тримав ці народи царат, дуже силь-ний вплив магометанського клерикалізму, територіальну віддаленість пролетарських центрів ...". Національна політика більшовиків відно-сно таких народів - по думці М. С к р и п н и к а, повинна "зоре-нізувати їх пролетаріат, змістити довкола нього решту трудяшої бід-ноти і на ділі показати, що саме пролетаріат є послідовний оборонець і прагне звільнити трудівників від усього, отже й національного при-гнічення; показати, що тільки пролетаріат є носій культурного розви-тку всіх народів."

Отже, як бачимо, радянська націологія тримається сутюкласового розуміння нації, яке так драматично формулював Б у х а р і н, про що тут була вже мова. / ст. 58/. Правда, Ленін на VIII з'їзді Р.К.П. / у 1919 р. / полемізував з цього приводу з Бухаріном, заки-даючи йому, що він "бере бажане за дійсне". Але розходження між Леніном і Бухаріном у цій точці не закладниче, лише фактичного характеру, передчасно ставити національ-ну справу у виключно класову площину руба, бо треба "вважа-ти на те, на якому ступені стоїть дана нація на шляху від середньо-віччя до буржуазної демократії та від буржуазної демократії до демо-кратії пролетарської..."

Отже, цей підхід Леніна має на увазі саме соціальну структуру народу, той або інший шабель його етно- зглядно націогенези. Буває іноді так, що передчасно ще говорити про самоозначення нації виключ-но з класовому аспекті; тоді, по думці Леніна, - "треба за-чекати" й не слід "говорити про самоозначення трудящих мас.", а дочасно заспокоятися покищо буржуазним самоозначенням. Він, як приклад, наводить П о л ь с ь к у після війни. Треба зачекати, аж поль-ський пролетаріат відповідно класово самоозначиться. Ленін вірив, що польський робітничий рух також прямує до диктатури пролетаріату, а не так, як в Росії". В азійських країнах - суспільно, господарськи та культурно ще більше відсталіх, треба мати цю обставину ще більше на увазі. Зокрема ж з ним слід дуже рахуватися - дисперстерігав С к р и п н и к - "На сході в надрах Азії", куди перекинулася

опелена в Росії пожежа революції. Заключним гучним девізом для при-мічених колоніально імперіалістичною політикою азійських народів було декрет радянської влади про утворення автономних, вільних радянських республік т ю р с ь к и х народів, що саме визначають, знеможені від голоду й кастового пригнічення індуси, закабале-ні в різних сферах впливу персії, афганії, цивілізовані англійсь-кими гарматами, тільки в радянській федерації бачать джерело, від-криття для цієї нації на звільнення. Класове розшарування цих народів не-має майбутнього. Там пролетаріат тільки починає, а то лише в окре-мих місцях, прокидатися. Але решта цього народу, всі ті, хто зазнав національного пригнічення від імперіалістичних держав, що пограбу-вали земну кулю, всі тепер бачать, що вперше в цій історії здій-снюється на цілі права нації на самоозначення серед східних народів. Це самовизначення провадиться тільки в Радянській Росії. Тим-самим в катині перса і в саклі кавказького горця й в халупі індуса біля з статуями Будди і Кораном Магомета так часто вже можна побачити портрети нашого проводиря Леніна..." На цих прикладах - каже тований радянський націолог - як я гадаю, вдалося мені довести свої думки про те, якими різнобічними шляхами повинна йти робота ко-муніста з тим, щоб збудити цю трудяшу людину, щоб зрушити її до домої участі в боротьбі і будівництві нового життя."

Підкреслення мої Б./

Отже, як бачимо з наведених цитат, радянська націологія дбайли-во врахувала та уявляє та уявляє вплив суспільної диференціації на можливіс-ть досягнення практичної політики. Ось чому вже їхня е т н о п о-літика витворила таку гнучку систему державних форм, щоб у кожній країні було вкласти всі ступені національного розвитку від почат-кової етногенези до майже довершеної націогенези. Але про це мова далі у розділі про етнополітику. Тут пригадаю, див стор. 54 і 66 / знову про роль б о л ь ш е в и з м у, як національного фермен-ту серед кольорового людства. А в кінці, хочу тут ще раз підкресли-ти, що всупереч полемікам радянських націологів з приводу нації та всупереч цьому визначенню нації Сталіним, Марксизм й наці-ональний вопрс, - "нація - це історично складена тривка спільність мови, території, економічного життя, психічного складу, що виявля-ється в спільності культури", з яким можуть погратися європейські теоретики нації, - більшовики в засаді визнають виключно класове розуміння нації. Вони фактично утотожують націю з пролетаріатом працюзим людом тавсамо, як давніше вона утотож-нювалася з аристократією, а згодом з буржуазі-єю. Різниця лише в тім, що тоді більшість виводилася за дужки на-ції, тепер у СРСР - ф о р м а л ь н о є на цьому положенню меншість пролетарського походження або думання. Але на практиці - ця "мен-шість може бути необмеженої величини бо жу Радянським Союзі навіть приналежність до компартії не є ще гарантією політичної благонадій-ности, селяни, робітники, інтелігенція легко опиняться на індексі контрреволюційної небезпеки та фізично виводиться за дужки живої на-ції".

21. Що таке нація ?

Існує безліч найрізноманітніших дефініцій націй, - але не має жодної, яка була б визнана науково загально обов'язуючою. Не можна на цьому дивуватися. Нація є занадто складним суспільним явищем.

її творення надзвичайно швидко та змінний. Майже ніде в ній не зустріли остаточно закінчених та викристалізованих форм. Опинилися в сфері психологічних переживань її членів. Не слід також забувати, що саме соціологічно нація все ще замало досліджена. А як слушно зазначив Зомарт / на II конгресі німецьких соціологів / "дефініція, звичайно, походять у кінці довгих наукових дослідів, а тут /цебо що до нації / - з них почали. Отже, хай читач не чекає від мене якоїсь універсальної дефініції нації. Це ще передчасно, а головне й не є суттєво важке. Передовсім треба змозі повладно з'ясувати істоту нації, як соціологічного явища. Цим оглядом зроблено вже чимало. Ознайомимось отже з готовими думками й поглядами на цю річ.

Є наукові посліdnики, як напр., цитований вже тут німецький вчений Ед. Едлінек, що взагалі заперечують можливість об'єктивного визначення нації, бо, мовляв, вона "не уявляє із себе нічого об'єктивного в розумінні назовні існуючого", а по суті є чимсь до того суб'єктивним; отже "ознакою певного стану свідомості". Чимало дослідників у нації добачають щось просто містичного. Напр., російський економіст Б. Струве вважає її "істоток містичною... надприродною та ірраціональною". Таксамо російський філософ Бердєєв називає націю "містичним організмом". П. Сорокін, як ми бачили, виключає її із сфери соціології. Звичайно, багато вчених трактують це питання цілком інакше, приймаючи відому класифікацію Фр. Тенніса, що розрізняє два основні типи соціологічних угруповань: первісну спільноту / Sprachgemeinschaft / та пізнішу й організаційно вину "спільку" / Gesellschaft / . Як наріd, так і націю вони зараховують, річ ясна, до першого типу. Зрештою, кожен з них підкреслює ту або іншу ознаку нації як головну та найхарактернішу. К. Кавтський - розуміє наріd, як "мовну спільноту" / Sprachgemeinschaft / , де територіальну самостійну мову вважаючи головною та істотною ознакою кожного народу. По думці О. Бауера, - наріd є "культура спільноти" з одного боку, а з другого боку "спільнота вдачі, розвинена із спільноти долі" / aus Schicksalsgemeinschaft erwachende Charaktergemeinschaft / - під впливом історичного співжиття. Багато визначень нації підкреслює особливо роль впливу минулого та традиції на розвиток нації. Але з другого боку й зокрема в останніх часах у розумінні істоти нації звертається здебільша увага на сучасність та майбутність. Напр., для чеського філософа І.Б. Козака - наріd не є щось даного, - але наріd означає - завданість. Цікаво дивиться на цю справу, як про це вже згадувалося у вступних увагах до цієї праці, інший чеський видатний біолог та філософ проф. Ем Радль. Він вважає, що "національність.. не є ознакою людини, але її обов'язком". Зрештою, для нього "вільна нація є обумовлена майбутністю, а не минулими часами".

1. Рудницький Манціні та Ронан.

Все спірним з наукового боку лишається питання про те, чи можливо націю визначити за об'єктивними прикметами? Можливість цього припускає т. зв. атомістичне розуміння

суспільства, за яким соціологічні угруповання різного типу, стан, каста, класа, партія, але також і нація, є просто сумою людей, що їх складають. В українській науці визнавачем і оборонцем цієї теорії є відомий географ - проф. С. Рудницький, що виклав її у своїй розвідці - "до основ нашого націоналізму", де навів також свою дефініцію нації. Вона звучить так: "Самостійним народом або нацією вважаємо більшу чи меншу групу людства /відміну людської породи /, що має певну суверенність, собі тільки питомих прикмет, які в'яжуть усі індивідууми цієї групи в одну цілість. Ці прикмети є: 1/ Антропологічна расовість /своєбідна будова й вигляд тіла /; 2/ самотійна серед інших мова / з літературною наукою й т. д. /; 3/ цимотомі історичні традиції й змагання /на політичному, суспільному, й т. п. полях /; 4/ питома культура /так матеріальна, як і духовна /; 5/ питома суспільно національна територія, на котрій або була, або є, або може бути питома національна держава.

Усі ці основи самостійного народу разом дають із усіма своїми підосновами це "спільне загальне почуття, цей постійний племінит, продовжувальний з дня у день, що творить націю, цю велику спільку, яка спирається на свідомості жертв, що були спільно принесені та які постійно готові принести в майбутності; цю спільку, що опирається на згоди та виразно висловленому бажанні далі продовжувати спільне життя. /Ренан /."

У своїй "Теорії нації" - проф. в. Старосольський - слушно та річево скритикував цю дефініцію, яка, хоч довга, проте є дуже заплутана та неясна. Її помилки читач побачить на дальших сторінках, де буде поданий критичний огляд цих основних прикмет нації.

Мусимо тут нагадати, що першу спробу систематизації цих об'єктивних ознак нації зробив італійський видатний націолог С. Манціні - і, з яким ми ознайомилися вже у вступному розділі цієї праці /стор. 15/. В своїйому славетному цитованому викладі /стор. 14 / Манціні навів такі основні зовнішні ознаки нації: 1/ Спільна територія / elemento geografico /; 2/ Спільне походження / razza /; 3/ спільна мова / lingua /; 4/ спільні звичаї та побут; 5/ спільні переживання; спільна історична минувшина / storia / та врешті 6/ спільне законодавство / leggi /, та спільна релігія / religione / . Проте Манціні мусив признати, що згаданих об'єктивних ознак не вистачає для утворення нації, бо не тільки поокремо, але й разом узяті, вони є "немов, мертва матерія, хоч і життєздатна, але в яку не був вдушений подих життя... Цим подихом, що оживлює націю є саме "національна свідомість" / la Consapevolezza della Nazione /, отже, почування, яке вона витворке із самої себе та яке дає їй змогу утримуватися назовні й виявлятися на внутрі.

Як бачимо, в основу попередню наведеної дефініції проф. С. Рудницького, було покладено це визначення Манціні. На жаль, в інтерпретації українського вченого вона багато втратила з виразності її італійського оригіналу. Зайво ж також проф. С. Рудницький об'єднав першу частину дефініції Манціні, що трактує про "елементи нації" з відомою формолою нації Е. Ренана. Адже цей французький націолог рішучо порвав з атомістичним розумінням нації, протиставляючи своє психоволнне таристичне її трактування. У своїйому неменш славетному викладі - "Чо таке нація?", виголошеному тридцять років після туринського виступу Манціні, Ренан категорично відкинув значіння цих об'єктивних "прикмет" нації, шукаючи істоту її у зовсім іншій позаматеріальній сфері. "Людина - казав він - не є рабом

ані раси, ані мови, ані своєї релігії, ані току рік, ані напряму гірських ретазів. Велике скупчення людей, здорового духу й гарячого серця, витворює моральну свідомість, яку зведемо нацією". А далі він розгортає це стисле визначення, пояснюючи його так: "нація це душа, засади духова. Дві речі, які, правду кажучи, по суті є те саме, творять цю душу, цей духовний принцип. Одна - це спільне посідання багатой спадщини спогадів. Друга - це теперішня згода й бажання жити разом, воля продовжувати цю спадщину спадщину минулого... А коли ви знають спадщину свого кордонів, тоді запитайте населення, якого це чоркається. Воно має, звичайно, право виявити свою думку з цього приводу... Так для Ренна плебісцит стає технічним засобом для виявлення національної волі кожного населення, що є під сумнівом; з цього боку й через це нація для нього рівнозначна з повсякденним плебісцитом.

Дуже синтетичну досі все актуальну дефініцію нації дав згаданий на вступу цього курсу /ст. 15 / італійський націолог Маміані, визнаючи націю, як "певну кількість людей, зв'язаних кровним походженням спільністю психічної вдачі та спільною мовою, як відповідних передумов сприяючих вузшому суспільному об'єднанню". Крім згаданих тут критеріїв нації, останніми часами за найоб'єктивнішу ознаку її вважається змагання кожного народу за політичну та державну самостійність. Під цим оглядом цікавою є цитована вже тут /ст. 37 / дефініція нації. Ем. Дюркгейм а, складена під час світової війни, кінцевий уступ якої звучить так: "серед культурних народів вважається тепер засадою, що ця спільна воля, коли вона настирливо виявляється, має право бути узгляднена й навіть, що сама вона є єдино тривалою підвалиною держави." Так само видатний німецький вчений Макс Вебер - в дебати про націю на II конгресі німецьких соціологів - визнаючи поняття нації, характеризував її як "свого роду почутеву спільноту, яког рівнозначним висловом була б власна держава та, як це, певно нація / Нормально прямує до витворення її із себе". / Підр. мов Б. /

Не підпадає сумніву, що "національна свідомість" та "національна воля" є тою творчою силою, яка формує модерну націю. Але було непевним віднайти роль деяких із т.зв. об'єктивних ознак нації. В етногенезі, коли повставав і творився народ, вони по черзі, або й разом неоднаково у різних часах, - мали, без сумніву, певне своє народотворче значіння. Слід тому, бодай загально, ознайомитися з цими "складниками народа" та їх функціональними ролями в етногенезі, а подекуди й в сучасній націогенезі.

Лекція одинадцята.

ІV. ЕЛЕМЕНТИ НАЦІЇ.

22. Раса й нація.

Переживаємо добу хоробливої расоманії. В Німеччині за сучасного режиму "расизм" став свого роду національною релігією. Культ т.зв. "арійства" стоїть під протекторатом і захистом "третьої імперії". Національна політика цієї держави

наукове природниче або антропологічне, делі з о-отехнічне й врешті культурно-соціологічне, він рішучо відкидає це останнє, як наукове зовсім хибне. Пригадуючи тезу І. Перлянда про те, що ані етнологія й тименше етнографія не мають нічого спільного з расами, але тільки з народами", й констатуючи далі, що нації є витвором лише історії, раса ж натомість виключно - природи", Топінар - з приводу культурно-соціологічного розуміння раси - зауважає, що хоч, "воно й дуже поширене, проте - глибоко помилкове; виникло воно під впливом лінгвістів і істориків. Говориться про расу латинську або тевтонську, расу французьку, болгарську чи китайську з більшою самопевністю, ніж антропологи про расу кельтську, бушменську чи андаманську. Передовсім цей вплив виявився з боку лінгвістів, що класифікували народи за мовами; це привело до славетної теорії нації, яка виявляється у словах аріянізм /цебто аріяństwo Б/, панславизм, пангерманизм." З другого боку цей вплив ішов від істориків. Почався він романами Вальтер Скотта, але особливо виявився у працях двох французьких істориків Т'єррі /Thierry / та В. Едвардса, що, хоч сам природник, пішов за ними. Бурхливі політичні зміни в Європі у середині XIX ст., конфлікт держави з нацією на тлі "весни народів" /1848/, викликало у них потребу визначення "природних націй" /le nationalités naturelles /." Отже - каже Топінар - раса була дана за їхню підставу й народи стали синонімоми рас. А до цього ще й, з огляду на деякі народи, був висловлений здогад про конституційні елементи нації. Але як розрізняти ці народи та елементи нації? На підставі мов - відповіли лінгвісти. Звідси теза: така мова, така нація, така раса. Питання про фізичні ознаки було відсунене на другий план. А Т'єррі - казав, що фізіологічні прикмети рас /пристрасті, поведінка, вдача / - є постійними: що сьогоднішні французи з цього боку побісні до колишніх галлів. В. Едвардс додав, що це саме можна сказати також про їхні фізичні ознаки. Але ані один, ані другий, не розуміючи, що раси природознавства є щось зовсім інше та що французи як і галли, не тільки історичні народи, скупчення племені та складні... / Підкр. мої Б. / Так почалася в науці плутанина понять раса й нація. А чим далі, тим більше ця справа ускладнювалася. Особливо ж від часу, коли повсталася своєрідна расо-ва філософія історії, що була спробою зв'язування ролі та значіння раси в історичному розвитку людства.

А.А.Гобіно й

Ляпуж.

Було б цікаво, але за браком місця не можливо тут докладніше зупинитися на цьому питанні. Обмежусь тому коротким і загальним його зв'язуванням. Практично німці найбільш використали расову філософію історії для оправдання свого пангерманізму. Але ідеологічно каменярми расової філософії були французи. Передовсім талановитий французький письменник, що змандрував чималий шмат світу - князь Ж.А. Гобіно /J.A. Gobineau - /, який в р.р. 1853-55 видав славетний свій чотирьохтомовий твір - "Про нерівність людських рас" /Essai de l'Inégalité des races humaines /." Слід зазначити, що Гобіно не був фахівцем ані в антропології, ані в етнології. Не можна його уважати також істориком. У всіх цих галузях науки він був звичайним дилетантом. Але гарно написана його згадана праця стала вихідною точкою

своєю викідною точкою уважає расу. Але й поза Німеччиною - національний расизм, особливо ж оскільки він виправдує громадський антисемітизм, знаходить чимало прихильників. Б зовсім природне тому запитання, що спільного мають раса й нація? Як впливає перша на другу? Як історично склалися взаємини між ними? Що уявляє із себе з расового боку сучасна нація? Чи є раси сьогодні соціологічно діючим чинником? А коли так, то як це й в чім виявляється?

Треба згори зазначити, що чиста несполітизована наука ставиться більш ніж з великим застереженням до усіх проявів сучасної расоманії й не більше скептично дивиться на сьогоднішній "расизм", який приймається фірмою т. зв. "політичної антропології". Критично розглянув расові теорії по відношенню до нації - відомий соціолог - проф. Оппенгайммер / Oppenheimer / - у своїй великій доповіді на II конгресі німецьких соціологів: філософія історії зі становища расових теорій". Висновок цього вченого мало сприятливий для визнавачів раси, як головного чинника історії: "Расово теоретична філософія історії - казав він - це ніяка наука, але псевдо-наука; вона є типовою легітимістичною груповою ідеологією пануючої горішньої класи; вона не має певних підстав; зокрема ж "почування раси у власних грудях" - виявляється як діяння того соціально-психологічного закону головного, за яким поокрема людина, як член групи, завжди так оцінює, думає й поводить, як цього вимагають притаманні інтереси групи". Оппенгайммер незалперече ані расових різниць ані історичної ролі раси взагалі. Гадає, що вона діяла, діє та діятиме. Він протестує лише проти того, щоб з раси зробити якусь магічну формулу, яка розрішує всі таємниці історії замість того, щоб ґрунтовно та порядно вивчати значіння й вплив цього чинника в історії та в громадському житті. Цікаво, що фахові антропологи та етнологи, отже спеціалісти в питанню про расу, рішучо висловлюються проти того, щоб її змішувати з нацією. Бо немає, на їхню думку, двох суперечніших понять ніж саме ці два? Авторитетний німецький спеціаліст у цих питаннях Ев. Фішер - каже у своїй праці "Раса та расове повстання людей" / Rasse und Rassenentstehung beim Menschen, 1927 - / - що поняття - "раса" й "нарід" основно та істотно різняються між собою". Раса - є сутю біологічною, натомість нація - сутю соціологічною. Перша належить до сфери природи й торкається фізичних властивостей та ознак людини; друга є витвором історично-суспільних процесів. Хронологічно між ними ліжить справжня прірва часу. Фізичні раси виникли задовго до світанку людської преісторії. Чистих рас не знає вже навіть археологія. Нація ж - це останній витвір новітньої сучасної історії людства. Раса - це його давноминуле. Нація - це сучасність на порозі майбутности. Історичні народи з поглядом расового уявляють із себе справжню мозаїку. Расово чистих народів ніколи не було й немає. В процесі історії всі раси нерухомо перехрещувалися, перетоплювалися. Досить порівняти антропологічну мапу Європи з її етнографічною, щоб у цьому переконатися наочно.

П. Топінар.

Славетний французький антрополог П. Топінар / P. Teilhard / у своїому класичному творі: "Людина в природі" / L'Homme dans la nature / вже перед сорока роками докладно вясував помилковість і ненауковість расового трактування національної проблеми. Визначаючи три головні способи розуміння раси, а саме:

для пізнання расової філософії історії.

Тобіно розрізняє три головні людські раси: білу, чорну й жовту. Культурно найважливішу уважав білу. Білий арієць був творцем усього найкращого, що витворив людський дух. У свою чергу германієць є найчистішими представниками цього арієського типу людини. Чому? Бо лише вони заховали найкраще свою расову чистоту. Річ у тім, що в процесі історії всі раси ступнево, але все більше перехрещуються та перемішуються по цілому світі. Чим далі - більше. А поруч з тим розкладається чистота раси. Скрізь запановує тип расового "мішання" / бастарда /. Бастардизація означає культурний занепад. Як приклад і доказ цього Тобіно наводить деґенерацію Франції. Натомість, германієць, що були носіями й світочами культури по цілому світі - найбільше заховали у собі чистоту арієської крові. Через це їм належить провідна воля. Така в найзагальніших рисах філософія історії Тобіно, в основу якої покладена була раса та рішучо відкидалися всі інші суспільнотворчі чинники.

Земляк цього письменника Важ де Ляпує / Vacher de Lapouge / з більшим науковим апаратом розвинув теорію раси, як історіотворчого фактора, особливо ж визначивши тим арієць - та його значіння в культурній історії людства. Цьому присвяченв праця: "Арієць та його суспільна роля" / L'Arrien et son rôle social. 1899 - / . Арієць - за теорією Ляпує - належить до типу європейської людини / homo europaeus / . Найкращим представником арієця слід уявляти германця, що фізично є високого росту, блондин та довгоголовий . Морально й психічно його характеризує: відвага, енергія, чеснотлюбство, поступовість, ідеалізм. Протилежним йому типу в Європі є т. зв. "алпійська людина" / homo alpinus / , фізично - малого росту, брнкет і короткоголовий. З морального боку його характеризує - консерватизм, обережність і слабкість інтелеґенції. Третім представником - європейського населення є "homo mediterraneus" / людина середньоземськоморська / і це довгоголовий брнкет, але ще з меншою інтелеґенцією ніж людина альпійська. Європейські народи та нації повстали влихом скрещення оних трьох головних антропологічних типів. Найчистішими арилилися народи германського походження батьківщиною яких була Скандінавія! Через це іноді і називають цю расу не германською, але "нордичною", себто, північною. Далі ж, як на це звернув увагу проф. Ем. Гадль, - прихильники расової філософії під словом "герман" розуміють зовсім інші речі. Або це є племена, з яких повстав сучасний німецький народ, але що відогравали рішаччу ролю також в етногенезі - франції північної Іспанії та Італії, Англії, отже: французи, ванвали, візиготи, остроготи, нормами, англосакси; в цьому випадку не розрізняються сучасні німці від історичних германів або германів утотожнюють з арієцями - до них зараховують також слов'ян та кельтів у розумінню індоевропейців. Словом, під цим оглядом панує в расології чималий термінологічний хаос, що, звичайно, ще більш заплутує та ускладнює розуміння расової філософії історії.

Г. Ст. Чемберлен.

Як я вже казав, німці практично використали й сполуризovali расову ідеологію та теорію французьких каменярів цієї історіософії, що у Франції не знайшла живішого відгуку. Найбільше до цього спричинився з Г. Ст. Чемберлен / H. St. Chamberlain / ,

хоч англієць з походження, але фанатичний німецький націоналіст та музикант, зять славетного музиканта Р. Вагнера, талановитий письменник, але науковий дилетант, автор "біблії" німецького расизму - великого та з фанатичним захопленням для раси написаного твору: - "Основи XIX століття" /Die Grundlagen des XIX Jahrhunderts, 1899/. І свідомо звернув увагу на те, що він був зятем композитора "Тангайзефа" та "Логенгріна". Річ у тім, що Р. Вагнер, що в Римі особисто познайомився з Гобіно, захопився його філософією історії з її культурою германства та засудом Франції. Автор - "Перстень Нібелюнга" був піонером робінізму в Німеччині, де відтак поширився культ французького расолога, як про це свідчить повстання "Vegelein" /Союзів/ ім'я Гобіно. Можна сказати, що згадана книга Г. Ст. Чемберлена поширила расову історіософію пангерманського напрямку серед німецького загалу і підготувала ґрунт для гітлеризму та сучасного расизму у "Dritten Reich".

Схема історії Г. Ст. Чемберлена така: Скандинавія була батьківщиною найдавнішого людського племені. Це аріїці - високі, синьокі, русьві. Вони були каменярями та носіями культури по цілому світі. На думку Г. Ст. Чемберлена, вони були фундаторами перших культур у стародавньому Орієнті/Вавілонії, Асирії, Єгипті, як також в Ірані та Індії. Навіть у Китаї та в Японії все шляхотніше має вигляд арійський або індогерманський, за попередню наведеними фізичними ознаками /високий зрост, сині очі, русьве волосся й довгоголовість/. Але цього не досить: прагермани були також будівничими питомих культур в Америці, індійської, та на островах Тихого океану. Розуміється, що всі велетні світової історії герменсько-го походження. Г. Ст. Чемберлен вважає імовірним, що й Арісто був германського роду; мовляв, вищий жидівський елемент належав до германської раси. Все, що культурного витворила християнська ера, звичайно, було ділом германських велетнів. Так, германського роду були, по думці автора, Леонардо да Вінчі, Галілей, Вольтер, не згадуючи вже видатних представників німецької чи голандської культури.

Вольтман. Згодом німецький вчений Л. Вольтман спеціально займався дослідом цієї справи, присвятивши їй з'ясування дві свої праці, а саме: "Германи та ренесанс в Італії" /Die Germanen und die Renaissance in Italien, 1907/ та "Германи у Франції" /Die Germanen in Frankreich, 1907/. З іменем цього дослідника зв'язане повстання нової наукової дисципліни - "політичної антропології", яку він обґрунтував у своїй творі - "Politische Anthropologie" 1903. Підзаголовок до нього: "Розвідка про вплив теорії про походження /Descendentztheorie/ на науку про політичний розвиток народів", ясно говорить про те, що автор політичну історію людства трактує під кутом раси. Органом цієї нової науки був журнал "Politisch-Anthropologische Revue", що мала своїм завданням "послідовне з'ясування природних еволюційних законів у ширшому розумінні слова до органічного суспільного й культурного розвитку народів". Покликаючись на славетного німецького біолога Ер. Гекеля /Er. Haeckel/ по думці якого "світова історія є частиною органічної еволюційної історії", Л. Вольтман на вступі згаданої "Політичної антропології" висловив у такому реченні: "Біологічна історія людських рас є справжньою та фундаментальною історією держав". З огляду на завдання цієї праці, наведу тут ще головніші тези Л. Вольтмана: "Здатність до політичного та культурного пану-

вання обумовлені антропологічно". У згоді з Фр. Рацелем /Закон історії/ та Л. Гумпльовичем /"природний закон творення держав"/ - Л. Вольтман констатує, що міцні державні організми повстали скрізь там, де хліборобський та ремісничий нарід був підбитий талановитою ловецькою та пастушою расою, як це було в боротьбі у середині та назовні є отже причиною повстання держави". Почуття раси є політично діюча сила". Зі становлення націоналізму особливо цікава ця теза цитованого автора: "... підставою національної свідомості є завжди расове почуття". Підкр. моє - Б.7. Зовсім природно, що расова ідеологія Л. Вольтмана - є суспільно-аристократична "кермуючі касті". Вона припускає схрещування близьких рас, але рішучо відкидає "метісаж" білої раси з кольоровими, як недоцільний та навіть небезпечний, бо в цьому випадку змішування рас веде до "нездорової суспільної ворожнечі, злочинств і перманентної революції, причиною чого може бути" Південна Америка та Туреччина. Також національні постійні сварки в передвоєнній Австро-Угорщині, - по думці згаданого автора, промовляють за це його твердження. А причиною цього факта було те, що пануюча раса, /очевидно німці В./ - не спромоглися, щоб накинати усім поневоленим народам ту саму мову. Бо ж спільна мова є найвластивіший засіб до фізіологічного злиття та вирівнювання...

Підкр. моє, Б.7. Як виглядає історія культури з погляду цієї політичної антропології? Наш автор відповідає на це запитання в кінці своєї цитованої праці: "Можна антропологічно довести, - каже він, - що вся європейська цивілізація - також у слов'янських та романських країнах - була ділом германської раси. Франки, нормани та бургунди у Франції, вестготи в Іспанії, лянгобарди та бацовари в Італії, поклали антропологічним зарізок до середньовічної та нової культури цих держав. Папство, ренесанс, французька революція й всесвітнє панування Наполеона - це були великі чини германського духа..."

Вся ця політична "антропологія" дуже цікава й оригінальна, але не має нічого спільного з чистою науковою антропологією. Бо, напр., такий Наполеон, не був фізично жадним германським Зігфрідом, але типовим homo alpinus - цебто, належав за расовою історіософією - якраз до антиарійського типу. Або, напр., у бувшій Австро-Угорщині не панувала германська раса, тільки німецька нація, расово дуже перемішана, серед якої багато згерманізованих мовно й культурно представників слов'янських та романських народів. Приблизно так само з наукового боку виглядає вся ця "політична антропологія", що не є наукою, але певним світоглядом та ідеологією.

Соціально-антропологія /О. Аммон/. З "політичною антропологією" має певний зв'язок соціально-антропологія, т.зв. "соціально-антропологія", так і здебільшого плекана в Німеччині /Schallmeyer, Ammon, Ratzel/ але одним із піонерів якої був згаданий попередню французький дослідник - Ляпуж. Ця наука вивчає взаємини між антропологічними ознаками та суспільними згуртуваннями. Вона у свою чергу розгалужується на кілька спеціальних дисциплін, а саме історичну антропологію, в-геніку, кримінальну антропологію, расову гігієну. З погляду

расової філософії націоналога у першу чергу цікавить, звичайно, - історична антропология. Але на жаль, і про звідного доводиться сказати те саме, що й про політичну антропологию - вона також плекає культ германської раси й відзначається культурною германоманією. У збірному німецькому підручнику "Anthropologie" /1924/, діянку соціальної антропологии опрацював один з найвидатніших каменярів і представників цієї дисципліни - згаданий тут А. Ілєц. Говорячи про вплив раси на поступ людства, він каже: "не можна заперечити, що швидкий дальший розвиток культури будь якої нації тяжко собі уявити без високої домішки нордичної крові" /підкр. мое В./ . Нордична кров, це лише інша назва для означення германської або арійської раси на мові прихильників громадської антропологии. Для її характеристики слід ще навести тут провідні думки іншого німецького представника О. А-ммонна, зрештою також дилетанта в науці та прихильника соціологічного дарвінізму, що засаду "боротьби за існування" із біології переніс до громадознавства. По його думці, вся культурна історія була безнастанною боротьбою між довгоголовцями /доліхоцефалами/ та короткоголовцями /брахіцефалами/; інакше кажучи, між тлхотними германцями або арійцями та меншвартними негерманськими племенами. "Доліхоцефал" панує в місті - осередку та джерелі культури; брахіцефал - сидить на селі. Між ними культурна прірва що одночасно має і суспільну підставу. Лише брахіцефал міг, напр., прийняти догмат про непогрішність римського папи, доліхоцефал його відкинув і залишився старокатоликом. Також горішні панські суспільні верстви - довгоголові: шляхта, суспільні низи - короткоголові, й через те культурно нижчі.

Німецький расизм

/ Г. Гюнтер /.

Не має потреби довше зупинятися на расовій історіографії. Вистачить того, що було тут наведено для її змалювання: ми лише зазначити, що від неї веде простий шлях до "Моеї боротьби" /Mein Kampf - / Ад. Гітлера, цього ідеологічного евангелія т. зв. "націзму", тобто сучасної німецької національної філософії, так і до теперішнього німецького т. зв. "расизму", що є спробою антропологічного й наукового взагалі її виправдання. Найвидатнішим його представником і пропалатором можна уважати Г. Гюнтера /H. Günther /, в писаннях якого "Wahrheit und Dichtung" /правда й фантазія/, переширилися дивовижним узором. Правда, Г. Гюнтер вихваляє чесноти Нордичної раси, як на крайній. Але констатує, що у північній Німеччині в 60% цих "нордичів". Це його твердження можна легко спростувати напр., авторитетом іншого німецького - А. Вірта /A. Wirth /, що спеціально цікавиться національним питанням в аспекті раси, як про це свідчить його твір - "Rasse und Volk" /Rasse und Volk, 1914 / . Цей автор припускає на початку світової війни, що в Німеччині відношення між арійцями та неарійцями числово можна встановити як 3 до 67 /при 70 міль. населення/, цебто кругло як 1/22. Згаданий дослідник, аналізуючи структуру німецького народу з етнічного боку, гадає, що в сучасних німцях тече не більше 1/10 германської крові. Крім неї, в їхніх жилах

крутляє ще й головно кров кельтська, слов'янська та литовська; далі - римська, жидівська, гугенотська /французька/, італійська, еспанська, ірландська, шотландська та навіть турецька.

Чеський біолог і філософ проф. Ем. Радль, критикуючи цю філософію історії у своїй викладі "Расові теорії та наслід" /1918/, каже: "Расові теорії є чистою фантастикою. Самі расологи признають, що сьогодні немає чистої германської раси в їхньому розумінні. Найбільше довгоголових блондинів знаходимо на Помор'ю, але й там чистих доліхоцефалів є лише 18%, не кажучи вже про те, що ці поморці в історії людства мали найменше значіння. Культурно найбільше визначилися південно-західні німці, що назагал і здебільшого короткоголові /71% доліхоцефалів і 83% брахіцефалів/. Коли отже ця теорія не виправдується навіть у Німеччині, для якої вона була створена, то як може вона виправдатися серед інших народів?"

Вже після того, як була висловлена ця критика расових теорій наприкінці світової війни, в Німеччині расова філософія була масово поширена й загально признана. Національний соціалізм поклав її в основу своєї політичної ідеології. З перемогою Ад. Гітлера апаратом цієї науки є згаданий Г. Гюнтер, автор популярного твору "Rassenkunde des deutschen Volkes, 1922" /Ця книга поширена у великих накладах і мала вже кілька видань. Вона є апотеозом нордичної раси, в якій добачає захист германського світу, а отже і німців. Світова війна була страшним погромом "нордичів" серед німецького народу. По думці Г. Гюнтера, війна була великою контрастною лекцією, бо винищує найкращі та активніші сили нації. Через це конче треба вирівняти втрати під оглядом, заподіяні німцям катастрофою 1914-18 років. Як? По-перше, очищенням нордичної крові серед німецького народу. "Нордичи" мають стати на чолі керуючих установ та урядів. Їм мусить бути переданий провід у громадському житті взагалі. Треба знищити забобом про суспільну рівність. Як бачимо, цей "нордизм" як і расизм взагалі є антидемократичний. Він домагається переведення земельної реформи на користь "нордичів". Навіть більше: "Г. Гюнтер пропонує об'єднання усіх нордичів" у самостійну організацію. Але не досить цього: він підносить думку про закладення "Нордичного Інтернаціоналу". Провідною засадою імператива Канта: "дій так, аби ти міг думати, що твоє поведіння завжди могла б бути зразком нордичного законодавства."

Дійсно, громадська політика сучасної Німеччини є цілковито пристосована до ідеологічних засад цього расизму. Під контролем держави в "третій імперії" проводиться національне селекція, що програмово обмежує, коли не усуває зовсім все неарійське; не цурається при цьому соціальної стерилізації біологічно, але також і національно "шкідливих" елементів; завела славетний "арійський параграф", сповнений в першу чергу проти жидів. Не слід забувати, що расовий аристократизм назовні виявляється в легалізованому антисемітізмі філософії історії. Мусимо через це опинитися трохи на цьому тут, що тим більше що антисемітизм є супроводим звищим сучасного паннаціоналізму взагалі.

Антисемітизм.

Антисемітизм у своїй історії є незвичайно складним феноменом. Зрештою, в процесі історії він дуже еволюціонував, змінюючи зовнішній вигляд. Не підлягає сумніву, що найстаршою й первісною формою антисемітизму була релігійна: протидія юдаїзму християнства. Вона характерна для середньовіччя. Зокрема ж католіцизм з цим релігійним антисемітизмом був пов'язаний забобом про ритуальне вбивство жидів християн. Він дожив до наших днів: антисемітична демагогія використовує його для виявлення протидії єврейським погромів. Наука давно вже довела безсудовість цього антисемітичного "аргументу". Зокрема, проф. Т. І. Масарік у 1899р. з приводу голосного процесу Гільснера, безвинно оскарженого й засудженого під закидом "ритуального морду", розвинув рішучу акцію з метою виявлення безглуздості оскарження жидів у цьому протихристиянському "злочині". Сучасний антисемітизм - перестав бути вже релігійним; натомість, став явищем у першу чергу - господарсько-суспільного характеру. Він побороється, як безземний коноктурент на полі господарського життя: отже, як посередник, а нещадно це лихвар, взагалі як - соціальний паразит, нездатний до продуктивної громадської праці. Ця форма економічного антисемітизму особливо яскраво виявляється у народів поневоленних, що прокинулися до самостійного національного буття й на шляху свого господарського самоозначення зустрічаються з рішучим спротивом фінансової еліти, жидів. Здебільшого на полі кооперації відбувається ця боротьба, яку жиди неслухно кваліфікують, як вияв антисемітизму, хоча в дійсності це є неминуча форма господарського визволення поневоленних народів. Вона б'є жидів остільки, оскільки їм історично припала в Середній та Східній Європі соціальна функція торговельного та грошового посередника. Зрештою, ця боротьба поширюється також на пануючу націю, коли вона господарськи використовує підлеглі їй поневолені народи. Отже у чехів - економічна емансипація привела до господарського бойкоту німців; у поляків - до боротьби проти галіцизму; у галицьких українців - до боротьби проти польської господарської акції в напрямі до своєї національної "автаркії" /самовистарчалности/; у норвежців - до господарської війни з Швецією; у Фінляндії - до визволення з під економічного протекторату шведів і т. д. Цей самий закон діє й поза Європою скрізь, де визволяються кольорові народи: напр., - Індія під впливом М. Ганді - оголосила й перевела масовий бойкот англійського краму; Китай революційно піднявся проти спроби японців накинати йому господарський монопол; так само з метою свого бойкоту своїх білих негрофобів. Таким чином у господарському бойкоті жидів слід мати на увазі цю обставину, загальношляхову для всіх національно-визвольних рухів сучасної доби та яка не має безпосереднього зв'язку з антисемітизмом. Але, звичайно, скрізь, де антисемітизм є масовим явищем, цебо конкретно, де жиди живуть великими скупченнями, юдофобія є психологічним чинником, що впливає також і на протидієвську господарську акцію. Конкурентний характер є ще також інша форма сучасного антисемітизму,

подібна до саме зазначеної. Це боротьба нежидівської інтелігенції з жидами у ділянці т. зв. вільних професій. Річ у тім, що після громадської емансипації жидів у новітній добі під впливом великої французької революції, а в зв'язку з ними і асиміляцією їх у Західній Європі, звичайно, з пануючим народом, жидівська інтелігенція масово захопила різні ділянки т. зв. вільних професій, цебо - в науці, літературі, мистецтві, особливо ж у пресі. Для цього жиди з одного боку мали дуже добрі кваліфікації, а з другого - головні вільні професії були для них приступні тепер як торгівля у середньовіччя, безважаючи на формальне громадське зрівноправнення жидів у XIX ст. Фактично їх не допускали на державну службу й не охочі вчили на чільних посадах у громадських установах, навіть коли вони приймали християнство.

Річ ясна, що скорше чи пізніше на цьому ґрунті мусив виринути конфлікт між асимільованими жидами та молодю інтелігенцією тих народів, головню поневоленних, серед яких вони, і те тим більше, що, напр., в Середній і Східній Європі - жидам, оскільки вони, асимілюючись, приставали здебільшого до державних, цебо, пануючих націй, - припадала часто функція денационалізаторів: так, напр., в Угорщині жиди були головним знаряддям мадьяризації, в Австрії - організаторами, у конгресівці, русофіках - каторгами /т. зв. "літваки"/; в Галичині штучно утворювали перевагу польського елемента і т. д. На цьому ґрунті асимільованих жидів повстали іноді також конфлікти з пануючою нацією; напр., з німцями. Не підлягає бо сумніву, що одним з мотивів німецького антисемітизму, який останніми часами докотився аж до псевдо-наукової "расоманії", а назовні замаскувався - юдофобським "арієтвом" - є стихійний спротив проти геґемонії жидівського елемента в німецькому культурному житті. Слід бо мати на увазі, що у XIX ст. жиди опинилися на найчільніших місцях німецької науки, літератури та мистецтва. Правда, всі вони були абсолютно засимільовані, звичайно й здебільшого вихрешені та на 100% німецькими патрістами. Багато з них перед гітлеризмом забуло вже зовсім про своє жидівське походження. Підчас світової війни вони дали криваві докази свого німецького патріотизму. Проте німецький націоналізм, особливо ж у своїй сучасній паннаціоналістичній формі - не хоче погодитися з тим фактом, що серед еліти німецької культури - переважають жиди: Айнштайн, Васерман, Лесінг, Шейн, а в минулому Гейне, Берне, Мендельсон, Малер, Маркс Ласаль і т. д. Цей німецький антисемітизм не є однак новітнім явищем. Навпаки, в історії національно-визвольних змагань німецького народу в XIX ст. - він раз-у-раз вибухав неперможною силою саме серед представників інтелектуального світу, на що звернув увагу М. Веер /М. Veer/ в останньому /У/ томі своєї "Загальної історії соціалізму та суспільної боротьби" /1922-23/. Вже Р. Вагнер - один із попередників сучасного німецького расизму - в своїй відомій розвідці - "Жидівство в музиці" - дуже різко висловився про роль жидів у музиці, закидаючи їм /в наслідок їхнього расового походження/ нездатність до коректного засвоєння чужих мов, а через це й до доброго співа, а навагал вважаючи жидів чужим елементом серед народів, з якими вони лише формально засимілювалися.

Сомбарт, що органічно зв'язує повстання модерної нації з юдоїзмом, у своїй праці - "Майбутнє історії"

Zukunft der Juden - 1912 / спеціально зупиняється на справі переваги жидів серед професури й доцентури в німецьких високих школах. Він констатує, що наукового боку - не можна мати проти цього заперечення, бо жидівські кандидати звичайно мають найкращі під виглядом кваліфікації". Жиди - каже він - пересічно значно здібніші та енергічніші за нас". Проте, Зомбарт висловлюється за обмеження жидів, як професорів чи доцентів в університетах, хоч признає, що це не буде на шкоду науці. "Але колись - додає він - так справді буде краще"... Ось висновок цих міркувань славетного німецького економіста з приводу німецько-жидівських взаємин: "держави дають своїм жидівським співгромадянам повну рівноправність, але жиди мусять мати такт і бути мудрим, щоб цю рівноправність не використовували окрім та у повному обсязі."

Ік бачимо, протижидівський арійський параграф що урядово завла сучасна Німеччина, має досить давню традицію. Фактично це - протижидівський громадський "numerus clausus", цебто бажання обмежити жидівський елемент у вільних професіях пропорційно до їх процентової норми серед населення Німеччини. Одночасно, це рішуче заперечення асиміляції, як способу вирішення жидівського питання. В цьому саме полягає сутність першої примусової дисиміляції жидів у Німеччині. Цим дошкульним способом жидам доводиться, що вони є окремим народом і шляхом національного самоозначення можуть досягти полагождення своєї справи.

Сучасний німецький антисемітизм є вислідом довгого історичного процесу. В ньому немов Гордієвим вузлом переплуталися всі типові форми масового антисемітизму, докладу соціологічну аналізу якого знаходимо в цікавій студії сіоністичного дослідника: Ф. Вельча / F. Weltch - "Антисемітизм як гістерія народів" / Antisemitismus als Völkerysterie, 1931/.

Цей автор у докладній класифікації розрізняє аж сім головних форм антисемітизму. Перші три є стихійно-інстинктивного порядку й виявляються у насилених актах погромів, фізичного переслідування жидів та обвинувачування їх у протихристиянських ритуальних злочинах. Ці три типи жидофобії здебільшого можна зарахувати до категорії згаданого вище релігійного антисемітизму. Далі йде - політичний антисемітизм, яким й послуговуються реакційні та абсолютистичні держави для одвернення уваги своїх громадян від внутрішньо-політичного напруження, спрямовуючи невдоволення мас проти жидів. Таку політику погромів жидів дуже вміло використовувала напр. царська Росія, послуговуючись для цього фальсифікованими, т.зв. "Протоколами сіонських мудреців" якого найголовнішого протижидівського "документу", на який посилалися антисеміти цілого світу й сфальшовання якого торік /1934/ було доведено на судовому процесі у Швейцарії. Прикладом політичного антисемітизму може бути також голосна й відома свого часу справа "Дрейфуса" у Франції, жертви програмового аранжованого процесу, в якому рішучу ролю відіграла роз'ятрена масова жидофобія. Про економічний антисемітизм тут була вже мова. В ньому слід розрізнити господарську самооборону нежидівського елемента в процесі його економічної емансипації від психологічної жидофобії, що не раз зайво й без потреби ускладнює та затемнює цю визвольну боротьбу, що природно виростає на полі національного самоозначення жидів-покидьків, до яких, зрештою, належать також і жиди, оскільки вони стоять на шляху свого національного відродження. З сучасним і яльним антисемітизмом. Він виявляється у громадському та особливо товариському бойкоті жидів, іноді явному, як напр., в націонал-соціалістичній Німеччині, іноді замаскованому, як у багатьох

інших країнах, де жиди тихо, але систематично усуваються за дужки життя народів, серед яких вони живуть, навіть, коли вліни національно-зовсім засимільовані. Сюди можна також зарахувати й дуже поширений бойкот мішаних подруж з жидами чи жидівками. Далі доводиться згадати про культурний антисемітизм, що виявляється головно в діяльності науки, мистецтва й літератури. Прикладом його може бути попереду з'ясоване становище з шокаризмом Зомбарта; але також і Р. Вагнера, у якого антисемітизм індивідуальний був ще між іншим і естетичними міркуваннями. В російській Польщі перед війною один час сильно сталахнув т. зв. "поступовий антисемітизм", з типу цього культурного антисемітизму. Його ідеологами були: відомий провідник польсько-лівоцентризму - А. Немоєвський, та батько варшавського лівоцентризму - Ол. Свентоховський, - обоє з оглядно поборювали юдаїзацію польської культури та її вислід, а їхню термінологією, "Жидо-Польщу". В щоденному житті всі ці форми антисемітизму, звичайно, виступають не тільки поруч, але й разом, здебільшого у дуже складній мережі перехрещені. Коли масовий антисемітизм є переважно стихійний, в кращому випадку - свідомо чи підсвідомо релігійний, то інтелектуальний антисемітизм керуючих жидофобських кох шукає філософського або наукового виправдання свого жидожерства й намагається знайти його в расі. У семітичній теорії походження жидів - мовляв - усе зло. Жид є поганець, бо погана раса, що його сплodiла. Жид був, є й на віки вічні лишася суспільним лихом, бо це лежить в його крові. Вульгарно, але разом яскраво підкреслює це один німецький "шлягр". Ось він влучним виразом К. Кавтського - справжнє мотто модерного антисемітизму: "Was der Jude meint, ist einerlei, In der Rasse liegt die Schweinerei" -

що жид думає - це байдуже. Бо все свинство - в расі. /

8. Жиди й раса. В науці немає досі одноманітного погляду на те, чи жиди з расового боку уявляють з себе антропологічно чистий тип, чи мішаний. Інакше кажучи, чи є чисток расою - чи ні? доводиться констатувати, що становище науки в цій справі мінялося з бігом часу. давніше й на початку антропологічних дослідів переважав погляд, що жиди це окрема й чисто захована раса. Такої думки тримався, напр., Блуменбах /Blumenbach/ - один з фундаторів антропології. Так само інший видатний антрополог - Р. Андрє /R. Andree/ гадав, що жиди впродовж тисячі років заховали чистим свій антропологічний тип, всупереч змінам оточення, серед якого їм доводилося жити на вигнанні. Цікаво, що сучасний расизм, який свою теорію арійства збудував на запереченню семітизму, не уважає жидів чисток расою: навіть більше - бо не визнає жидів расою взагалі.

Жиди расово - по думці прихильників цього світогляду - це складна мішанина найрізноманітніших етнічних типів, а саме: східно-середземноморської, північно-європейської, південно-європейської, середземноморської, східно-азійської, нордично-хамітично-негроїдна. Внаслідок примусової ізоляції жидів на виганні та замкнення їх у "гетто" повстав певний жидівський тип - расисти називають його жидів-стивом і уважають расово меншевартим. По їх думці, жидів не можна вважати на родом, бо бракує їм двох головних ознак модерної нації - власної території і мови. Зрештою, є велика різниця між західно і східно європейськими жидами. Скорше можна уважати жидів дегенерованою расою. Їхне расове звиряднення, що виявляється поширенням психічних хороб, різними фізичними вадами / бага-

до сліпців і глухонімих/, нездібністю до чистої вимови, гомосексуалізмом і так далі - расисти пояснюють ендогамією, ~~цебто~~, подружжям у замкненому колі близько споріднених людей, а отже, без припливу та домішки нової та свіжої крові ззовні, /екзогамія/, проте, інтелектуально жиди за наукою расистів - дорівнюють нордикам, отже, расі, що є ідеалом арійства. Вони мають сильну волю, знамениті раціоналісти, прихильники панької етики, чудово пристосовуються і використовують всякі обставини, дуже самопевні, люблять науку й мистецтво, неабиякі промовці й організатори. Натомісьць не люблять фізичної праці. Не можна їм відмовити творчого духа. Вони залюбки плекають філософію. Особливо ж відзначаються на полі фінансів і грошових підприємств. Цитований тут попереду німецький економіст Зомбарт гадає, що "жидівство й капіталізм це те саме". При всьому своєму антисемітизмі расисти примушені визнати, що будівничими європейської культури попри германського елементу був також і жидівський. Але вони закидають жидам вроджений аморалізм і через те уважають їх дуже руїницьким чинником серед усіх народів. Звідси програмовий антисемітизм расистів, що оголосив жидам безоглядну війну на життя й смерть. Арійство є оскільки планованою семітизацією /віджидівлення/ сучасної культури та громадського життя. Слід додати, що масовий антисемітизм виправдує здебільшого свою ненависть до жидів попередню наведеними аргументами расистів, не задумуючись над тим, оскільки така характеристика жидів об'єктивно є виправдана, а головне не цікавлячись тим, через що та як витворився сучасний тип жидівства та вдача жидів на вигнанні в процесі понад двоохотолітнього мандрування по всіх закутках землі.

Звичайно, що на обов'язку науки лежить безстороннє й річеве з'ясування жидівського питання з цього боку. На жаль, у справах національного й расового характеру наука не все утримується на об'єктивній височині. Особливо ж, оскільки йде про так бажану й все актуальну жидівську проблему. Проте, існує з цього приводу чимала та варта уваги спеціальна література. Згадаю тут бодай про дві важливі праці з цієї ділянки народознавчих дослідів, а саме - про ґрунтовну розвідку американсько-жидівського вченого М. Фішберга /M. Fischberg/ - "Расові прикмети жидів" /1913/, що є знаменитим вступом до вивчення жидів з антропологічного боку, а далі не менш вартісну працю К. Кавтського "Раса та жидівство", що зокрема звертає увагу на роль соціологічного чинника в процесі повстання сучасного жидівства, слушно доводячи, що немає жадних підстав для трактування жидів як расового типу в антропологічному розумінні. Зрештою, при з'ясуванні цього питання не слід оминати дуже авторитетних міркувань з цього приводу цитованого вже тут німецького етнолога-Ф. Лушана та американського антрополога - Ф. Боаса. Доброю й джерельною працею з такою ж темою є також праця Фр. Кона "Жиди як нарід та раса" /1920/. Натомісьць, писання расистів про жидів з наукового боку дуже сумнівні, бо наперед обтяжені вже антисемітичним упередженням.

Переходячи тепер до з'ясування жидівської проблеми з расового боку по суті, насамперед слід зазначити, що не існує семітської раси так само, як й арійської. Обидва ці поняття культурного, а не антропологічного характеру; вони характеризують народи з мовного, а не расового боку. Оскільки розходиться про жидів, то історія не знає їх як нарід расово однорідний - навпаки -: вони від

від старіших часів антропологічно були й лишилися виразно мішаним народом. До певної міри це пояснюється географічним положенням їх батьківщини - Палестини - країни типово коридорного типу /Durchzugsland/ за влучним німецьким означенням. В даний спорі, щоб то в розсіянні, жиди помімо щільної ізоляції, що тривала аж до ХІІІ ст. - все ж таки антропологічно й кровно перемішувалися з своїми сусідами, а головне підлягали як до природному, так й особливо суспільному оточенню, серед якого їм доводилося жити. В Європі від середньовіччя можна розрізнити два дуже відрубні типи жидівського населення: південний, або еспаньольський, т. зв. "себардім", та північний, згладно німецький, що відтак поширився по цілому сході Європи, відомий під назвою ~~сашке~~. Перші говорять староеврейською мовою й після вигнання з Ізраїлю, подалися на Балкани та Близького Сходу; другі послуговуються діалектом німецької мови, так званим "жаргоном", з якого повсталася сучасна новожидівська літературна мова східно-європейських жидів, т. зв. "jidisch". Фактично отже жадна з цих двох великих частин жидівського народу не є семітичною навіть з мовного боку. Навпаки під цим оглядом слід було б зарахувати їх до арійської групи так само, як болгар /туранського походження/ на підставі мови уважають слов'янами. Лише в релігійній сфері це європейське жидівство заховало староеврейську мову; а щойно під впливом сіонізму - у першу чергу східно-європейські жиди почали навертатися на цю античну мову своїх прабатьків, що у Палестині після першої світової війни стала знову живою та національною мовою відродженої жидівської нації.

А як стоїть справа з популярним жидівським типом, на який покликаються, звичайно, всі антисеміти, та який передусім вбачають у славнозвісному та анекдотичному "жидівському носі"?

Отже, антропология не знає жидівського носу. Бо те, що популярно вважається семітичним носом /горбатим/ - це антропологічно ніс - орієнтального, згладно переднього азійського типу, який краще було б назвати вірменським носом. Цікаво, що серед жидів він не є так дуже поширеним, як це думається. Цитований попереду антрополог Шер - перевіз антропологічні досліді над 2836 жидами в Нью-Йорці й констатував, що цей тип, т. зв. "жидівського" носу - був представлений серед жидівської еміграції в Нью-Йорці - /до речі територіально репрезентуючої жидівство цілого світу/ - дуже слабо, бо усього 14,3% на вульгарний кирпатий ніс /22,0%/, 6,4% припадає на широкий ніс муринаського, згладно фіно-угорського типу, натомісьць, найбільш поширеним серед них є клясичний грецький ніс - 57,3%.

Так само стоїть справа з іншими фізичними прикметами жидів, на підставі яких їх рахували скремою і майже чистою расою. Їм не обтяжувати читача зайвими статистичними даними обмежуся тільки кількома головнішими фактами з цієї ділянки. Звичайно, й до останнього часу найтиповішою антропологічною ознакою уважався т. зв. черепний покажчик, на підставі якого переведена була класифікація рас народів - на довго середнє й короткочоловік /доліхо-мезо та брахіцефалів/, одночасно також кваліфікуючи народи залежно від цього індексу по зв'язку ще з деякими іншими фізичними властивостями

ростом, коліром волосся, шкіри, счеї тощо. "Черепний показчик" вираховується на підставі "відношення найвищої ширини черепної частини голови до найбільшої її довжини, яку приймають за 100". Проф. лв. Зовк: "Студія з української етнології та антропології". Відповідно до цього до ліхоцефалами вважаються індивіди з черепним показником до 77,7; мезоцефалами від 77,7 до 80, а брахіцефалами з головним показником понад 80. Французький вчений М. Фіно /J. Fiset/ у дуже ретельній монографії - "Забабони раси" - довів, що набагато раніше культурно кваліфікувати народи або індивіди на підставі черепного показника /зглядно інших антропологічних ознак/ - як це роблять прихильники расового примілу в історії від Гобіна до Гкнтера. Американський етнолог Ф. Боас - експериментально ствердив, що "черепний показник" не є жодною незмінною антропологічною ознакою. Він змінювався не лише в процесі історії, на що звернув увагу антрополог проф. Матейка, порівнюючи головні індекси цього населення за друге тисячоріччя нашої ери та констатувавши повільний пересун від довгого до короткоголовості. Це констатував також славетний німецький вчений Вірхов, кажучи, що майбутність належить брахіцефалам, але, як доводять спостереження Фр. Боаса "головний індекс" міняється навіть продовж двох генерацій залежно від зміни природнього, зглядно суспільного оточення, наближаючись до індексу даного середовища. Отже, в Сполучених Штатівно-Американських Штатах до черепного показника цієї країни. Діти європейських емігрантів, народжені в Америці, мають, звичайно, менший черепний індекс, ніж їх батьки. "У європейських жидів, каже згаданий дослідник у своїй цікавій розвідці - "Культура та раса" - він рівняється приблизно 83. У американських жидів, що народилися після приїзду батьків до Америки, він спадає до 82, а у їхніх дітей, цебто внуків емігрантів, - аж до 79 ...". Це поперше. А подруге - не менш цікавим є факт, що констатує Лушан: жиди не мають свого специфічного "черепного показника". Навпаки, під цим оглядом характеризує їх дуже велика різноманітність, бо від 65 аж до 98. На думку Фішера серед жидів можна зустріти черепні показники головних трьох людських рас. Навіть більше: бо їхній цей показник, звичайно, наближається до пересічного черепного індексу даної країни, як це видно з наведеної Фішером цієї порівняльної статистичної таблиці:

Країна	Жиди	Нежиди	Країна	Жиди	Нежиди
Литва	81,1	81,9	Угорщина	82,5	81,4
Румунія	81,8	82,9	Україна	82,5	82,3
Польща	81,9	82,1	Галичина	83,3	84,4

Такі самі висновки можна зробити на підставі порівняння інших фізичних ознак жидів: кольору очей, волосся, шкіри. Скрізь видно антропологічне їхнє пристосування до найближчого оточення, серед якого вони живуть. Скрізь підтверджується, що расово вони є народом мішаного типу.

Специфічні своєрідності сучасного жидівства є продуктом історично суспільного процесу, а не раси. Його позитивні та від'ємні риси простіше зв'язуватися у зв'язку з їхнім суспільним положенням та типовими процесійними заняттями, ніж з їхніми антропологічними ознаками. Розуміється, жиди не уявляють із себе ані чистої, ані дегенерованої раси, але є народом в процесі історії та на примусовому вигнанні суспільно-розкладеним і деградованим. Під час середньовіччя - в добі тяжких переслідувань і обмежень - вони фактично були зведені до ролі найнижчої касті, свого роду європейських парії.

Таким чином жидівське питання в історичному аспекті можна і треба досліджувати соціологічною, а не расово-біологічною методикою, як це напр., зробив К. Кавтатський у своїй згаданій праці, де сучасне жидівство, розсіяне у діаспорі /на вигнанні/, він слушно вважає вислідом суспільних і господарських відносин, а в першу чергу - продуктом міста. Виступає - каже він - лише попит, як міське середовище сьогодні впливає на людей, к воно впливає селян, а заразом пригадати, що жиди є єдиним народом у світі, який вже кругло дві тисячі років творить виключно міське населення, щоб мати простісеньке з'ясування жидівських своєрідностей. Бони є до крайності виявлені прикметами міської людини. Підкр. ориг. Б./... Ікщо хтось хоче це розуміти як расовий тип, тоді мусів би наслідком відомості *homo urbanus* /до цієї раси зараховують жидів Б./ назвати "homo urbanus" /цебто міськоволудиною Б./.

9. Жидівський тип-

Витвір середовища.

На підставі фізичних ознак, отже, не можливо уважати жидів якоюсь антропологічною расою. Але робилися і робляться заходи з метою доведення, що жиди є, мовляв, психічною расою. Підставою для цього мають бути їхні моральні прикмети. Звичайно, під цим оглядом жиди рознімаються дуже низько, а їхній вплив на оточуюче автохтонно населення вважається шкідливим, щоб не сказати просто руйнівним. Клясичний зразок типового жиди дає Шекспір у знаній постаті Шайлока з його відомому творі - "Венеціянський купець". Це тип жиди - лихваря, що згодом авансував, ставши каменярем модерного капіталізму, як це особливо підкреслює Зомбарт. Його роля, як представника фінансового капіталу, ілюструє грошова династія Ротшильдів, що панує в Європі від часів Наполеона. Такий погляд на жиди та його соціальну функцію, - звичайно, узагальнюється та пересувається назад в історію аж до найдавніших часів. Мовляв, така вже природня вдача жиди; таким він усе був і назавжди лишається. Ніхто інший як К. Маркс, - сам жид з походження, - теоретично обґрунтував цей погляд на жидів у своїй розвідці - "До жидівського питання" /1844/, де полемізуючи з тодішніми дослідниками цієї справи - Бавером та Мендельсоном, що трактували жидів як протестантську релігійну та національну, доводив, що у своїй сутності жидівське питання є проблемою виключно та суто господарського характеру з властивою йому різкістю у ставленні справ та нахилом до парадоксальності вислову й стилю, батько модерного соціалізму писав у згаданій статті: "Яка є світська причина жидівства? Практична потреба, - егоїзм, який є світський культ жидів? Шахрайство. Який є його бог? Гроші". Через це, на думку К. Маркса "емансипація" жидів /що перед сто роками було актуальною справою й, річ зрозуміла, дуже хвилювала жидів, головню в Середній Європі. Б./, зрештою означає емансипацію жидівства від жидів". Автор "Капіталу" констатує зв'язок між новочасним жидівством та капіталізмом. Він каже: "Із своїх надбуржуазне суспільство постійно сплюскує жиди". Так повстає своєрідна спеціальна симбіоза /співжиття/ між жидами й християнами. "Жиди - каже К. Маркс - емансипувалися остільки, оскільки християни стали жидами". Зв'язок між ними

двома суспільними витворами має - по думці К. Маркса, своє історичне виправдання. Бо, ~~жидівство - це~~ із жидівства та розлилося знову в жидівство. Християнин був ~~справді~~ теоретизуючим жидом; жид є отже практичним християнином, а практичний християнин став знову жидом". Ці міркування автора "Капіталу" є класичним прикладом вживання ним діалектичної методикою з її законом тріади. Не дивує тому його висновок з цього приводу - "Християнство є найчистішою ідеєю жидівства; жидівство ж вульгарно вжитим християнством". К. Маркс не уважав жидів нацією, іронічно трактуючи їхню національність як купецьку або грошову. Як бачимо, головна теза К. Маркса щодо жидівської справи - є гостро протижидівська. Ось вона: "Суспільна емансипація жидів означає емансипацію суспільства від жидів". Титлеризм, коли б не був так антижидів, що є також своєрідною емансипацією від жидів", ~~це~~ а, д, безоглядною у політичній практиці. Батько наукового соціалізму, що взагалі дуже помилявся і не розумів сути національного питання, - тоді, перед сто роками шойно у початкових невразно ще визначених ~~фазах~~ свого розвитку - таксамо й жидівську проблему з'ясував знадто схематично й однобоко, зводячи її суть тільки до шахрайства та грошей. Історично й соціологічно - це більш складна справа. Не можна її уважати та трактувати, як виключно економічне питання. Жид це не лише Шайлок або Ротшільд, але також Спіноза, Ганне, Дізраелі, Г. Малер. Жид - це не тільки фініанси, але й наука. По думці К. Каутського, висловленій в його творі: "Початки християнства" - "торгівля й філософія" - неначебо, органічно доповнюються. Ато таврує жидів як споконвічних шахраїв, не мав би забувати про Біблію, про етичний патос старожидівських пророків, про етичний ідеалізм Баруха Спінози й про якусь майже метафізичну красу музичних архітектур Г. Малера, а головно - про Ариста.

Антисемітизм, як вияв протижидівських почувань та явище інстинктивного порядку, не підлягає, річ ясна, науковій дискусії, бо, як відомо, про смаки й настрої, симпатії та антипатії, річ неможливо дискутувати. Інша річ, коли тепер цей антисемітизм претендує на науковість і в антропології, конкретно, в расі хоче знати співника, причім тенденційно препарує історичні та соціологічні факти. Він не зясовує, як повстав та розвинувся тип Шайлока, але безпідставно твердить, що жид все був і не може не бути Шайлоком, що він від природи й в силу вроджених в собі ~~примок~~ є соціальним паразитом та громадським шкідником. Проте, найстарша історія жидів, коли вони ще не були розпоршені по цілому світі, це заперечує. Бо тоді жиди не були ще настю, якою стали згодом примусовому вигнанні, але здоровим матеріалом для нормальної емансипації. Колись вони були хліборобами, а не паразитами, ~~як~~ це сурджує, напр., законодавство Моїсея, яке має суто аграрний характер. Не слід забувати, що Ізраїль, лесть іна, завдяки своїм природним умовам, не був країною дуже сприятливою саме для цього заняття. Власне ця обставина була одною з причин, чому жиди вже перед Христом почали сандрувати за кордон. На еміграції жидам довелось зайнятися ремеслами й торгівлею. Під цим останнім оглядом на них дуже вплинули фінікійці - суто купецький нарід стародавнього Сходу, а ще більше вавилонський полон, де жиди

пройшли свій торговельний вишкіл. Адже Вавилон був свого роду античним Нью-Йорком: найбільшим торговельним осередком. Він дуже дивував жидівських пророків саме, як "купецьке місто". Згодом на вигнання по цілому світі а головно в Європі - жиди суспільно все більше й глибше деградується, окільки обмежуються тільки двома родами занять: торгівлею та ремеслами. Ремеслами, в країнах більш культурних / Єгипті, Греції та Італії /; торгівлею - країнах культурно і господарськи примітивних / головно у Німеччині /. Так почався розклад первісної їх етногенези. Тільки релігія залишилася національним елементом, що випродовжує двох тисяч років об'єднував жидів, як нарід. Національна їх трагедія починається з ХІІІ ст., коли Німеччина вступила на шлях самостійного культурно-господарського розвитку. Одночасно з цим повстали свої стани ремісничий та купецький, що незабаром професійно зорганізувалися у Гільдії та цехи, які, звичайно, ворожо виступили проти чужої, а в першу чергу проти жидівської конкуренції. Ці ремісничо-торговельні організації не були тільки господарського, але й релігійно-суспільного характеру. Хрестові походи, що викликали у католицькому світі масовий релігійний фанатизм, в Європі започаткували добу стихійного антисемітизму. Первісно-релігійного характеру, цей антисемітизм стає згодом економічно-соціальним по зв'язку з вищезгаданим суспільно-господарським пробудженням і розвитком Західної Європи. Так почалося масове переслідування жидів, які примушені були тікати далі на Схід, або жити зовсім ізольовано у міських "гето". В цих часах для них відкривається єдина можливість існування - лихва, коли католицька церква заборонила християнам позичати гроші на відсотки. Так народився тип Шайлока. Антисеміти намагаються довести, що жиди традиційно були лихварями, неправильно перекладаючи / за Лютером / старожидівський вираз "не сдох" - у розумінні лихви, хоча дослівно він означає "брати відсотки", що закон Мойсея дозволяв у відношенні тільки до чужинців і то купців, рішучо забороняючи будь яку лихву. Так само - Талмуд осуджує лихву, уважаючи її безчесною. В католицькій Європі кінця середовіччя жиди обставинами були примушені стати лихварями, оскільки їм дозволено було займатися грошовими справами. Як не християни, вони не підлягали згаданій забороні католицької церкви щодо лихви: як чужинці - були приватним майном королів, а зрештою на ласці міст, що терпіли їх у своїх мурах, хоч і зовсім ізолювали у "гето". Королі й міста все потребували грошей - дістати їх можна було лише у жидів. Він мусив їх мати, щоб викупуватися від переслідувань, погромів, насильної смерті на ватрі. Це все кидало його в обійми лихви, яку, зрештою не тільки дозволяли, але наказували йому королі, як доводить це, напр., Едикт чеського короля Вацлава /з 1497 р./ а саме: - "Де християнин бере десять копійок - жид сміє взяти двадцять, бо коли б він мав брати так мало, як християнин, то не міг би бути живим, бо по 1/ він мусить виконати свої зобов'язання щодо нас; по друге 2/ має платити своїй панові, під окороною якої перебуває; по 3/ сам мусить платити відсотки; по 4/ якщо король захоче звільнити його уряд, що потребує від нього грошей; по 5/ якщо він мусить це щось полишити для себе, щоб проголосити своє дитя."

Фактично - у цей час жид був власне європейським паразитом: не мав жадних прав; все було йому заборонено, аж до відвідування домів розпустити. Навіть вішали його інакше, ніж усіх злочинців, бо головою додолу та посеред двох собак. Не вільно було йому одягатися

дам а на своєму убранні він мусив носити спеціальну та...
у л у з і , напр., голова жидівського кагалу мусив щодня в...
відати свого князя, щоб той бив його по обличчю. Зрозуміло, що в...
цій атмосфері мусить вирости отруйний квіт протихристиянської л...
ті серед жидів. Ця був ґрунт, на якому виплекався тип Ш а й л о...
к а.

Крім того, постійне перебування в місті, а до того ще в спе...
цифічно поганих умовах, /" Гето "/, в атмосфері систематичног...
мадського бойкоту... так і психічного...
дуже насприятливим для розвитку жидів аж до новітніх часів їхньої...
громадської емансипації. Це, отже, історичне та сусп...
п і л ь н е середовище створило сучасний жидівський тип з усіма...
його зовнішніми та внутрішніми ознаками.

Таким чином і ці моральні та психічні від'ємні риси їхньої вдачі...
чі не є чимсь специфічно жидівським, як це твердять антисеміти, а...
вислідом впливу на них суспільного середовища; конкретно вплив мі...
та, перебування на еміграції, особливо їхньої соціальної...
деґрадації, внаслідок чого вони із стадії на род а...
занепадає до стану погорджуваної касті. До жидів можна застосувати...
з цього боку тезу Фр. Рацеля, який у своїй " Антропо...
географії " писав: " В деяких випадках, де говориться про...
"расу", було б краще казати про " к л я с у ". У всіх бо народів мо...
на констатувати фізичні різниці у зв'язку з розмежуванням станів, м...
перебувають тим глибшими, чим більше ті народи позбавлені волі та...
освіти"... Без перебільшення можна отже твердити, що кожен нарід...
якого б він не був походження, опинившись в умовинах жидів на ви...
нанні, стає би "жидівським", коли не фізично, то психічно. Це на...
обставину слід тут звернути увагу: ми бачили, як деякі фізичні оз...
ки жидів, напр., н і с , що уважалися антропологічно найтипівіш...
ми, в дійсності є о р і е н т а л ь н и м и ; це саме доводиться...
сказати також про найтипівіші прикмети їхньої вдачі, напр., про...
хн і н а х и л до т о р г і в л і , що також є рисою не тільки ж и...
і с ь к о ю , але загально-орієнтальною...
л у ш а н , критично ставлячись до антисемітичних узагальнень від...
носно жидів, слушно нагадує дуже поширений на Сході дотеп, за яким...
" на сім жидів припадає один грек, а на сім греків один вірменин...
цебто, що один вірменин є в 49 раз хитришим та торговельно-активні...
шим за одного жида..."

В и с н о в к и . Так виглядає жидівське питання у світлі наукової...
критики. Як бачимо, з р а с о ю воно має дуже...
мало спільного багато з того, що було сказано під адресою раса...
жиди, можна також сказати про р а с у й н а ц і ю , а саме в...
тому розумінню, що нація не є вислідом раси, але історично-суспіль...
ного середовища, яке створює певний національно відрубний тип, який
відзначається навіть своєрідними ознаками, які неправильно уявля...
ються або плутаються з расою. Історія взагалі, а зокрема істо...
нова, коли утворилися сучасні нації, не знає чистих рас. Всі народи...
й нації з расового боку є дуже перемішаними. Загальна і с т а м і к...
с і я , /цеб то перемішання рас, Е./ - каже Фіно - вважається бути...
провідним законом їхнього історичного розвитку. Перші чи останні...
на драбині цивілізації, великі чи малі народи, підлягають цьому...
законові так характерному для людства. Так само, як розвиток - за...
і . С п е н с е р о м - полягає в переході від простого до складног...
го / від однорідності до різnorodності/, так само не можна зоб...
увити розвитку якогось народу поза безнастанним перемішуванням...
його етнічних складників. В процесі історії та під впливом природ...
нього й суспільного середовища вони перехрещуються / етногенеза /

й згодом перетоплюються / н а ц і о г е н е з а / у модерні нації,
з яких кожна має свій відрубний не лише психічний, але й
фізичний тип. Нашим далшим завданням є тепер ознайомитися з цим
впливом природнього / т е р и т о р і я / та суспільного / м а в а...
й к у л ь т у р а / середовища.

Лекція дванадцята.

23. НАЦІЯ Й ТЕРИТОРІЯ .

1. Земля й люди. Т е р и т о р і я звичайно вважається одною...
з найголовніших ознак нації. Очевидно, є без...
сумнівний зв'язок між існуванням і розвитком людських скупчень та...
землею, яку вони заселяють. Завданням спеціальної, згладно нової...
науки, - а н т р о п о г е о г р а ф і ї - є вивчення та з'ясування...
ця цього зв'язку. Це молода наука, батьком якої був німецький ви...
датний вчений - Фр. Рацель /Fr. Ratzel / - автор джерель...
ної праці " Антропологеографія " /1882/ -брала під...
увагу, крім території, також роль інших природних чин...
ників у житті людства, а саме: підсоння, фавни, фльори, й т.п.,...
словом, усього природнього оточення / середовища/, в якому відбува...
ється розвиток людських скупчень від найпримітивніших початкових...
їх форм до найвищих сучасних шаблів суспільної організованості...
Сам цей зв'язок між людиною й середовищем / м і л і е о / в процесі...
розвитку антропогеографії різно трактувався: або як абсолютний та...
непереможний вплив природи на людину, цебто, в розумінню...
г е о - д е т е р м і н і з м у - , так було на початку -, або, як...
свого роду в е а е м і н і з м у між природним оточенням та виявами д і...
я л ь н о с т і зорганізованої людської праці. Таке становище ,...
що переважає у сучасній науці, а головню у французько...
му розумінню т.зв. " людської географії " / g é o -...
graphie humaine / - я б назвав - г е о - р е л я т и в і з м о м .

Звичайно, тут не місце для докладного розгляду проблематики...
антропогеографії. Про сучасний її стан читач добре може поінформу...
ватися з ґрунтовної праці французького спеціаліста в цій ділянці...
Л. Ф е ф р а /L. Fèvre / - " Земля й розвиток люд...
ства " /1927/, що є синтетичним і критичним оглядом дотеперішніх...
надбань у царині антропогеографії. Нає цікавить тут антропогео...
графія остільки, оскільки вона спеціально з'ясовує значіння т е...
р и т о р і ї , як н а п і о л с г і ч н о г о , згладно полі...
тичн о г о фактору. Треба сказати, що в цьому випадку перева...
жує все ще в науці становище г е о - д е т е р м і н і с т и ч н е ,...
зокрема ж, оскільки йде мова про державу. Яскраво зазначив його...
Фр. Рацель, кажучи, що " з е м л я " все та сама й все вміще...
на у тій самій точці і просторіні та є свого роду непохитно під...
валиною для змінливих людських змагань". Земля, по думці цього вче...
ного, " править долею народів з сліпою брутальністю". І чимдальше люди...
забувають іноді про це, то "земля нагадує їм про свою владу; поваж...
ними вказівками пригадує їм те, що все життя держави має свої корін...
ня у землі". Подібно на цю справу дивиться також шведський державо...
знавець Р. Ч е л л е н /R. Kjellén/ один з фундаторів найновішої...
науки г е о п о л і т и к и , що спеціально має вивчати взаємини...
між землею та людським політично-організованим життям. У своїй пра...
ці " Держава, як вияв життя " / 1917 / - він при...
рівнює державу до л і с у , непереможно й непохитно з'язаного з

землю, на якій він росте та яку захоплює необмежено під свою владу. Фр. Р а ц е л ь поширює панування землі також на н а р о д и. З цього приводу він висловлює аксіому: "нарід мусить жити на землі, яку він дістає від долі, і він мусить на ній померти. Підлягає їй закону". Не менш детерміністично трактував цю справу німецький правознавець - Р. Г е р і н г ^{що у своїй недокінченій праці "Передісторія Індоевропейців"} прийшов до цього, з погляду етногенезу, цікавого висновку: "з е м л я - ц е н а р і д". Розуміється, що це питання вимагає з'ясування з н а ц і о л о г і ч н о г о становища.

Територія етногенезу.

На попередніх сторінках / 10, 62/ було вже тут підкреслене значіння територіі, як народотворчого елемента. Вона є п е р е д у м о в и н о ю етногенезу. Шойно на даній території, природньо чи політично / тобто державно/ визначеній певними кордонами, можливе інтензивне народотворення. Заселення та опанування якоїсь території, що згодом стає с в о є ю, народом, обмежує, а відтак припиняє м і г р а ц і й н і процеси, які, звичайно, гальмують нормальний перебіг етногенезу. Певними кордонами визначена територія сприяє поширенню та поглибленню суспільних взаємин між населенням. Нарід взагалі, а зокрема модерна нація - є саме вислідом таких взаємин. Чим вони інтенсивніші, тим органічніше проходить процес етно- й націогенезу. В цьому розумінні територія є одним з найголовніших чинників етногенезу. Нарід у процесі історії зливається з своєю територією, що стає згодом для нього б а т ь к і в щ и н о ю. Так народжується спочатку місцевий п а т р і о т и з м, який в процесі історії в новітній добі перетворюється в н а ц і о н а л і з м, що є ідеологічним спадкоємцем першого.

Як бачимо, межи територією і народом справді існує дуже інтимний зв'язок, особливо ж на початках етногенезу. Немов мітичний Антей, нарід з них черпає живі творчі сили для свого життя. Традиція цього зв'язку з рідним краєм ніколи не загине у свідомості народу. Навпаки, він переходить її у всіляких національних символах, головню ж у своїй словесній та поетичній творчості, іноді звичуючи її навіть у національних гімнах, як напр., Чехи у своїй - "Д е м о я д о м і в к а!". Посідаючи своєї території - є для народу залорукою майбутнього його існування. Чудово цю думку висловив фінський поет К х а н і А х о у своїй збірці поетичних малюнків: "Р а л у з к а я л і в ц я"

написаних підчас трагічної зими 1899 р., коли м а н с ь к і й паризм розпочав був безоглядну кампанію на знищення а н т е й Фінляндії. Перша з алгорій цієї збірки символічно каже: "т і й н а р і д, немов я л і в е ц ь", якого не може знищити жадний буревій, жадна природна сила. Через це пробадьники фінського народу оселилися в цій малопродатній та суворій країні, яку марно спокшувалися захопити інші племена". Цитований фінський автор порівнює далі свій нарід не з іншою рослиною, саме - з в е - р е с к о ю. Вона також дуже типова для Фінляндії: " немов вереск - каже він - ми тримаємось обома руками та навіть зубами нашої землі. Той, хто хотів би нас від неї одірвати, вхопив руками лише стебло, але коріння залишилося в ній і знову виростало".

К х а н і А х о гарно висловив таку глибину патріотичних почувань та любови до рідного к р а ю. Він не ідеалізує своєї батьківщини, навпаки, дивиться на

неї зовсім тверезими очима й бачить її зо всіма не лише гарними, але й від'ємними прикметами, " Там вдома, - пише він - сонце світить косо й зумно. Земля є поріпана й неродюча, рослинність там на літній лише трохи вища за малу березку; люди там мрійні та задумливі; їхня інтелігенція пересічна а круговид обмежений... Все тут звичайно, мале, але все це наше, а у всьому цьому є чимало доброт нашої праці..." Висновок фінського поета з цих патріотичних міркувань такий: " Коли людина все не знає, й коли над собою бачить знову лагідну блакить обрід, все це знає, й коли над собою бачить знову лагідну блакить обрід, / К х а н і А х о - писав це, вернувши саме з Франції. Б./-, тоді Фінляндія не здається йому слабшою за інші країни світа, а її положення безнадійніше за решту країв..." Навіть навпаки, поет у національно-творчому захваті в трагічну хвилину історії свого народу підбадьорує його визвольну боротьбу месіанстичною візією, порівнюючи Фінляндію з античною Г р е ц і є ю та уважає свог батьківщину новочасною північною Геладюю.

Славний фінський письменник мовою поета висловив у наведених цитатах певні антропологічні факти, стверджуючи символічно органічний зв'язок між народом і землею, яку він заселює. Наука ще не відслонила к а в з а д ь н о г о / причинного/, зглядно кондиційного / умовного/ характеру цього зв'язку або взаємин. Певно, що вони в процесі історії еволюціонували. Занепадали згодом перевага природи над людиною. Яскравіше виявляється о б о п і л ь - н і с ь т ь цих взаємин. Людина починає у свою чергу бути "коректором" землі, а подекуди й природи. В цьому допомагає їй культура, а головню техніка. Трагічно згинувший німецький філософ Т. Л е с с і н г - нещодавно висловив цю думку в цікавій статті: " Природа пристосовується до території, потреб та вимог. Це передусім стосується саме до території, яку людина справді моделює, як хоче й може. Але у свою чергу вона також підлягає і впливам. Бо природа й земля незапаречно моделюють певні національні типи, що помилково нераз утотожуються з р а с а м и. Так різні етнічні елементи, перебуваючи довгий час спеціально на певній території, державно об'єднані й політично зорганізованої, перетоплюється згодом в один нарід. Цей процес відбувається нормально й без перешкод в першій стадії е т н о г е н е з и, коли суспільно народи ще пошматовані, коли культурно вони необ'єднані на внутрішній, коли національно вони масово не усвідомлені. Тоді процес етнічної а с и м і л я ц і ї в напрямі пануючого племені, що найскорше розвинулося до шаблю народу, - є можливий. Натомісць, у фазі новочасної н а ц і о г е н е з и, отже, в добі масового поширення культури, дуже помножених громадських взаємин та всенародньої національної свідомості, - є безоглядна, навіть примусова асиміляція молодих відроджених народів, які шойно тепер вишли на кон історії. Цим пояснюється та національна мозаїка, зглядно розмежування народів у країнах різнонаціонального складу, по обох боках етнічного мовного кордону: напр., у Швейцарії, в північній Чехії, у Бельгії. Здебільшого міжнаціональні кордони остаточно встановлюються на межі етно- й націогенезу. Відтак вони пересуваються в той чи інший бік, зглядно не багато й залежно головню від г о с п о д а р - с ь к и х причин. Під впливом націогенезу майже скрізь доводиться констатувати відновлення первісних міжетнічних кордонів шляхом націоналізації винародовлених міст на користь національного захованого села, про що вже тут була мова / стор. 112/. Процес усупільнення національних кордонів йшов у напрямі від з а х о д у з р о п и н а с х і д. Це тому, що історично Західна Європа з національного боку давніше й скоріше визначилася за середні

ра скідає частину, де розвиток історичного процесу гальмувався історичними причинами, а передовсім турецькою інвазією через Балкани та авійським вторгненням на сході / головню на Украні / . Завдяки цьому скрізь тут звільнився й залютався перебіг первісної етногенези, швидко під впливом новочасної націогенези виразніше з'ясувався національний характер цих частин Європи. Є безсумнівно, що географічний чинник відіграв тут неостанню роль. Бодай загально зупинимося отже на цьому й то тим більше, що його вплив головню по зв'язку з характером території, про яку саме мова.

3. Від гео-детермінізму

о релятивізму. На початку цього уступу мушу зробити окреме застереження проти попереднього згаданого гео-детермінізму, що в середині минулого століття знайшов оцей науковий вислів в праці французького вченого В. Кузеня - "Вступ до історії філософії": - дайте мені - казав він - мапу певної країни, її конфігурацію, її підсоння, її водну систему, її вітри та всю її фізичну географію; дайте мені її природні поклади, її флору й фауну і я зобов'язуюсь наперед вам сказати, яка буде людина цієї країни, та яку роль гратиме цей край в історії не випадково, але неминуче: не тільки в ту чи іншу добу, але завжди, ввесь час ідею, яку ця країна покликана представляти". Ця універсальна формула може бути хиба прикладом географічної метафізики. Такого бо фаталістичного зв'язку між людиною й територією людства. Там, де появилися вже людські скупчення та повстали зв'язки суспільної організації, почалися завзята боротьба людей проти необмеженого абсолютизму природи й ступневе визволення з під її залізної диктатури. Все на початках етногенези, яка настала тут цікавить, людина не була таким безпомічним рабом природи. Територія у цій добі грає роль бази, на якій краще відбувається процес етнографічної консолідації. А в новітніх часах націогенези, цебто у фазі перетворення цієї етнографічної сировини у масово усвідомлену модерну націю, рішальним чинником є вже не природне оточення, але, мовляв, "суспільна хемія" міжгромадських відносин, сприяючих своєю інтенсивністю цій національній кристалізації.

Відома французький історик - Ж. Мішле / J. Michelet / у своєму знаменитому "Малюнок Франції" / Tableau de la France / - / 1869 / робить спробу антропогеографічного зв'язування людини як "географічна база", / без якої / - "нарід - цей фактор немає землі. Слід зауважити - казав він - що територія, в якій відбувається зародження та через підсоння, вона сотнями способами впливає на людину. Це гніздо - такий птах. І ка батько вивинає людину". Цим поетичним образом Ж. Мішле гарно змалював роль території у процесі етногенези. Бо ж земля, де, справді, гніздо народів.

Дальшим кроком у цьому напрямі було з'ясування впливу не як чогось одностороннього, але, як взаємини між землею та людиною у зв'язку з культурним її розвитком, громадською організацією, а головню технічною винахідливістю та працездатністю, завдяки чому людина почала перемагати природу, щоб стати нарешті її паном.

Людська організована співпраця ґрунтовно міняє обличчя землі. Людська праця, базована на технічному поступі - є силою, з допомогою

якої людина визволяється з рабства природи. Наслідком є навіть вплив на її. Сам Мішле, говорючи про Бельгійську людину мусив констатувати, що вона була "вигворена, так би мовити, проти природи: й є дьлом людської праці".

Отже, модерна наука, досліджуючи взаємини між природою / головню третию землею / та людиною, залишила в процесі розвитку станом галістичного гео-детермінізму, щоб на вірний шлях творчого гео-релятивізму, якого головню дотримується новочасна французька "людська географія".

4. Географічна типізація

та антропогеографічна специфікація.

Гео-детермінізм надто узагальнював для виправдання своїх універсальних формул. Гео-релятивізм - аналізує людські взаємини з природою, а отже й з територією, мовляв, мікроскопічною методою. Його шлях отже відворотний од спеціальної аналізи окремих географічних фактів до загальної антропогеографічної синтези. Гео-детермінізм радо оперував широкими категоріями, як "географічними індивідуальностями". Напр., безсумнівною географічною індивідуальністю, є, скажимо, півострів Піренейський. З цього послідовний гео-детерміністичний висновок - також історичної відповідності за Піренейми та виправдання Іспанії, як етнографічно, а згодом і національно суцільного тіла. Проте політична історія цієї держави в минулому та сучасному вимовно заперечує такі передбачання та висновки. Піренейський півострів виявився крайною традиційно-хронічного пасивного автономізму, в наслідок саме внутрішньої географічної його різноманітності, що стала природною опорою для давнішої його етнічної та новочасної національної диференціації, яка від середини XIX ст., програмово скерована була проти мадридського централізму. Докладніша аналіза піренейського півострову з географічного боку вповні виправдує цей національний автономізм поодиноких його частин, що конкретно виявився у новочасних політичних руках - каталонському, баскському, галісійському, щоб назвати найкращі та найбільш розвинені з них. В основі протиспанських виступів лежить, мовляв, географічна рація стану. Не згадуючи про Іберійський півострів, що, як слушно це ствердив Ал. Кірхгоф - перша й найкороче / бо вже в XIII ст. / національно відокремилась. Це була країна "яке згаданий автор - яскраво визначених інтересів по-переміжя; через це повстав тут окремий нарід, хоча на півночі на сході він мав близьких етнічних родичів...". Сьогодні ж за старим науковими поглядами уважалась також "географічною індивідуальністю". - Все начебто тут промовляло за етнічну її відповідність. А проте, національно відокремилась не лише Іспанія, але й на наших вє очах політично відпала од неї Італія, що в середині минулого століття національно розійшлася з Данією. Врешті Ж. Брюне / J. Bruhnes / правильно пояснював шведо-норвезький політичний розвід антропогеографічними мотивами, рішучими економічними інтересами цих країн по зв'язку з природою, а німецький географ А. Пенк / A. Penck / - етно-національну трипартіцію Скандинавії з'ясовує саме географічними причинами, добачаючи тут між іншим певну аналогію з національним розподілом на три час-

Східній Європі Слов'янщини, про що мова, далі. При
 була тут згадка про різні шляхи націо-генези в
 Південній Америці. Там може
 тут полігенеза. Першу А. Кірхгоф у
 відносно географічної одноманітності П. А. Сполучених Штатів.
 Так само націогенетичний поліморфізм Південної Америки
 з внутрішнім дуже різноманітним її рельєфом. Ця ж можна зв'язу-
 виразна ствердження - причинили запізнені умовини
 на цьому континенті гайдові відносини - і етногенези
 населення. Така Сагара, як нег, можна перешкода для людини
 примітивної культури, або така "муха" тце-тце" /glossina mordicans/
 поширена на 1/3 Африки вирішила про долі соціогенези рівникової
 частини цього континенту. Французький дослідник Превіль /Prév-
 ville / зауважає з цього приводу: "Вона /цебо ця муха/ зроби-
 ла те, чого не змогли здійснити міцні законодавці: вона спрямувала
 племена на певні шляхи" а це мало на них такий вплив, що вони
 підсоння степів, витворили родинну й суспільну організацію,
 зовсім протилежну тій, яка є властивою для арабських пастухів. Ев-
 ропейська модерна медицина небезуспішно почала поборювати це найст-
 рашіше лихо Африки. Примітивна Африка була вдячним континентом для
 вивчення головних типів первісної етногенези на тлі природи, а голо-
 вно території, цебо під впливом мезологічних чинників
 середовища. Польський антрополог і соціолог Л. Крживіцкі
 /L. Krzywicki / - один том свого "Систематичного
 курсу Антропології" - а саме про "раси псе-
 дичні", присвятив між іншим вивченню та з'ясуванню цієї справи
 /SS 37-41/, ілюстративно змальовуючи основні етнічні типи по зв'язку з
 природою, а саме: - гірський, степовий, приморський та острівний.
 Кошовників пустелі та надріччя, за І. Мечніковим, конста-
 тував еволюцію людських цивілізацій від типу надріччя, до
 через морський до новочасно океанічного.
 Звичайно, що в процесі етногенези кожен такий географічний тип
 має також колективно-психічно, обумовлюючи витворення того
 варіанту національної вдачі. Не слід, од-
 вплив розуміти фаталістично. Не треба забувати, що у фазі націо-
 генези важніше значіння за природне середовище має су-
 стільне та культурне. Море і острів моделювали, напр.
 англійську та японську етногенезу. Проте, хоча і-
 понів іноді називають азійською Англією, є велика різниця між цими
 двома модерними націями, різниця обумовлена неоднаковим історично-
 культурним та суспільним їхнім розвитком. Або, як своєрідним є міні-
 атурний ісландський нарід, також острівний та витворений під впли-
 вом морської стихії: Суто хліборобського типу з
 український та китаїський нарід. Але ніхто не
 буде заперечувати наявних різниць між ними, спричинених приналежні-
 стю їх до двох уходів, зовсім протилежних культур та істо-
 ричних світів.
 З цього можна отже зробити певний висновок: загальної географічної
 типізації не досить для з'ясування ролі природнього середовища та
 географічного чинника з націологічного боку. Вона потрібна тільки
 як свого роду вступ до дальшої антропологічної
 спеціфікації, цебо, докладнішого вивчення цілого
 комплексу мезологічних відносин у кожному своєму ви-
 падку. Під цим оглядом, напр., цінною є праця німецького філолога З.
 "a s a r t e / S. Passyng / Краєвидні зони землі. / Die Landschaft-
 gästel der Erde. 1923 / - саме як загальний вступ до антропологічної

етноного глобусу. Але відтак кожен з цих типових краєвидів має бути
 спеціально дешифрований антропологічною методикою для з'ясування
 популяційних та етно-національних відносин у ньому.

Схід Європи з антропологічного
та етно-націографічного боку.

Саме на прикладі Сходу Євро-
 ми легко переконатися, як географічні узагальнення можуть заводи-
 ти на манівці. Між східною та західною частиною нашого континенту
 чималі різниці з географічного боку. Загально беручи, географічна
 диференція Європи слабшає в напрямі від заходу на схід.
 Для західно-європейського дослідника кожна црська Росія уяв-
 лялася дуже одноманітною як землянистий краєвид. Від Леруа - Бол-
 льє почавши, багато європейських видатних географів, як напр.,
 Кірхгоф або Ал. Гетнер - констатували антропологі-
 чну одноманітність Сходу Європи й Робили з цього передчасні етно-
 політичні висновки. Мовляв, кажучи словами Леруа - Бол-
 льє "російська земля сотворена для єдності..." "різноманітність її
 і племен - це тільки історична спадщина..." Автор свого часу кля-
 сичної французької публікації про црську імперію наявно помилявся,
 бо за довшого перебування в Росії мав нагоду добре вивчити цю дер-
 аву та її населення. Помілявся він не тільки тому, що, як француз,
 трактував етнополітичні справи під кутом державного цен-
 тралізму, але й через те, що на Сході Європи етно-національні
 відносини значно складніші ніж у західній частині цього континенту,
 бо вони виразніші й скорше тогу устійнилися. М. Драгоманів
 з перших звернув на це увагу, промощуючи таким чином шлях до
 сдерного антропологічного зрозуміння Сходу Європи. У своїй мо-
 нографії - "Историческая Польша и великорусская демократія" - він
 казав з цього приводу: 4 Історія кожного народу обумовлюється геогра-
 фією країни, яку він заселює, або інакше кажучи землю /грунтом/, на
 якій він живе. Щасливі ті народи, яким довелося зайняти країни, ви-
 ідні й так, би мовити, легкозрозумілі цебо такі, прикмети й відно-
 сини в яких легкозрозумілі навіть і тоді, коли нарід стоїть ще на
 високім даблі розвитку - /отже за мою термінологією в добі етно-
 генези. Б/. - Але лихо тому народові, що мусить жити в країні, гео-
 графічні прикмети якої затагають його в складні відносини, бо можна
 вати тільки на високому культурному рівні під умовно дуже я-
 сного розуміння, витривалості й послідовності... /цебо, у фазі вже
 і о генези Б./ . Отже такі і дуже "тяжкі" країни дісталися
 вже всім слов'янам, що заселяють велику східну рівнину Європи з її
 продовженням на Заході до долини Лоби /Ельби/, цебо: - полякам,
 росум, українцям і москалям. Рівнинний характер цієї країни спри-
 яє поширенню її мешканців. Зв'язуючими нитками слугать лише ріки,
 бо тому, що вони перехрещуються завдяки своїм протокам, то їх басей-
 ни легко переходять один у другий, а їхнє населення переплутується
 між собою" ... Мущу це зачитувати тут загальну тезу М. Драгоманова
 про Сходу Європи: "Таким чином - каже він - географічно-історич-
 ні умовини країн поміж Балтійським і Чорним морем спричинили те,
 що там народи, відкинені від морського побережжя, мусіли нашкодува-
 тися один на другого, з наявно шкодою для себе." У зв'язку з цим
 став етнічний рух на цих територіях, а саме в напрямі на пі-
 денний схід, один з варіантів відомого німецького "D. a n o
 s c h e s t e n", що мав саме з географічних причин свої, мов-
 ля далші підваріанти: литовський, польський, український та москов-

ський. Другим, з етно-національного і політичного боку куди небезпечнішим - особливо ж для України - був інший "натиск", а саме азійський "Drang nach Westen", також географічного походження, по кілька сот років викликавав безнастанну міграцію степових кочовників поперед усієї України, унеможливаючи нормальний перебіг її етногенезу та державно-політичній кристалізації.

Новою модерною географією почала з'ясувати, мовляв, мікроскопічною метою - антропогеографічні відносини на Сході Європи. Ал. Пенк - видатний німецький географ - був одним з каменярів дослідів у цьому напрямі. Його цікава розвідка - "Природні кордони Росії. Причини до політичної географії європейського Сходу"

розмежувала народи Сходу Європи взагалі, а зокрема східні польські, на підставі антропогеографічних критеріїв. Його правильною тезою, що "існують на рівні природні кордони, які межують між собою великі одиниці комплекси європейської землі."

Ал. Пенк - за допомогою геологічними, кліматичними та гео-морфологічними встановлює такі головні природно-географічні райони в європейських межах б. царської Росії: Фінляндію, Балтику, Литву, Конігесову Польщу, Білорусь, Україну, відокремлених антропогеографічно від Московщини, а врешті - Басарабію. Варяжська зона - каже він - відділяє москалів від білорусів, так і українців, а між ними останніми справжнім кордоном є поліські болота". Для цієї природної трипартиції Східного Слов'янства Ал. Пенк, про що вже тут згадувалося, добачає аналогію - в розмежуванні трьох сусідніх скандинавських народів. Учень А. Пенка - проф. С. Рудницький - застосував цю методу свого майстра для визначення України, як географічної та антропогеографічної індивідуальності на Сході Європи. З численних його праць на цю тему, згадує тут дві, що синтезують і аналітично трактували це питання. Маю на увазі німецьку його монографію: "Україне, Land und Volk" - /1913/ та українську публікацію "Українська справа з становища політичної географії" - /1923/. До української справи я ще вернуся на дальших сторінках, а попереду хочу тут трохи зупинитися над питанням, мовляв, "механіка" взаємин між землею й населенням, а отже й між нацією та територією.

6. "Механіка" мезологічних взаємин.

Беру свідомо в лапки "механіка", маючи на увазі технічний бік мезологічних впливів і взаємин на ґрунті природного середовища. Ч вже зазначив тут на вступі, що кавазавнім зглядно кондиціональний їх характер, оскільки розглядається про людину взагалі, а зокрема на вищих щаблях її культурно-історичного розвитку, - науково ще не є остаточно з'ясованим. Під бо згадувати, що мезологія /відділ соціології/, ще спеціально вивчає роль природного оточення в суспільному розвитку, та антропогеографія - це ще молоді наукові дисципліни, які нещодавно тільки уконститувалися. Вони, звичайно, не розпоряджують ще догматичними тезами з приводу, навіть основних питань свого фаху. Вони стверджують лише безсумнівний зв'язок і навіть залежність всього, що живе, від оточення, в якому відбуваються життєві процеси. Батько антропогеографії - Фр. Ратель - у передмові до свого капитального твору констатував: "Ми не знаємо, до яких вищих сфер належить душа людей. Що ми знаємо про людей, це належить до землі."

річево, фізично та з історично-еволюційного боку. Трохи нижче він конкретизує цю свою думку, кажучи: "Народи і держави, як живі організми, зв'язані, без сумніву, з цим самим ґрунтом, що рослини і тварини. Оскільки можна їх з цими порівнювати: вони не є, проте, властивими організмами, а тільки агрегатними організаціями, які воно завдяки діяльним духовим і моральним силам стають не лише подібними до найвищих організмів, але навіть дуже перевищують їх щодо повноти життя та здатності". А кінцевий висновок міркувань автора славетної "Антропогеографії" - такий: "Людський дух - це зовсім нове явище на нашій планеті, найсвідоміше й найвпливовіше із всього, що розвиток життя приніс до того. Рослини впливають на рослини, тварини одна на інших, але жодна інша істота не впливає в такій мірі й так тривко на так багато інших істот, як людина, яка своїм життям перетворює малі ділячки землі".

Якби людина стала "парем природи" вона споконвічно була її крипаком. Шлях між цими двома точками історії людства дуже далекий. Він міряється сотками тисяч років. Він означає поступовий розвиток від анімального примітивізму до вершин сучасного культурного поступу. Одночасно - це був шлях спрокволої еменційної людини від природи. З цього висновок: коли мова про вплив природи на людину, передовсім треба брати під увагу момент часу. Під кутом археології та преісторії, або навіть різних етапів людства ця справа буде все різно виглядати. Друге методологічне правило, про яке слід завжди пам'ятати, та яке особливо й справедливо підкреслює Ратель, таке: є майже неможливим досліджувати, мовляв, "простолінійні відносини між народом і землею". Звичайно, вони більш складні і з культурним поступом безнастанно ускладнюються. Можна тому зовсім погодитися з тезою автора "Антропогеографії", яка каже: "Більшість впливів природи на вище духове життя виявляється за посередництва господарських і суспільних відносин, що у свою чергу бувають між собою найближче зв'язані". Коли ми хочемо, отже, вивчати взаємини між теоритикою і населенням по зв'язку з природою взагалі, то ми мусимо брати під увагу весь комплекс усіх мезологічних і антропологічних моментів певного часу, певної історії даної країни та її народу. Це означає, що мусимо узгляднити - географічне її положення та характер, просторовий і вигляд, геологічну будову, склад ґрунтів, зовнішній рельєф, річну й рірську систему, рослинний та тваринний її світ, етнічне походження й склад її людности, популяційні відносини, форми політичного, суспільного та господарського ладу, шабелі культурного розвитку, історичні взаємини із сусідами, - й щойно тоді, шляхом докладної наукової аналізи можливо буде з'ясувати взаємини між мезологічними чинниками та організованим людським життям, певною мезологічною "механікою", що нас тут цікавить.

Англійський націолог - С. Герберт / S. Herbert / у своїй публікації - "Національність та її проблема" /1920/ таким чином узагальнює роль й значіння мезологічного чинника в історії розвитку людства. "Спеціальні ознаки кожного людського суспільства є передовсім вислідом діяння природного оточення, до якого мусимо врахувати не тільки рельєф країни, але й її положення на кулі земній, її підсоння, опади, тощо. Ці впливи мають рішальне значіння, бо від них залежатиме підвалина активності людських істот, що заселяють країну: їхнє харчування, їхнє вбрання, тип їх машкання та способи існування. А від цих річей у свою чергу залежать та здійснюються в поступово зростаючій мірі: форми їхньої влади, форми їхнього родинного життя, їхнього інтелектуальної культури та навіть їхньої релігії й моральності."

звичайно, попередньо мусить бути пророблено тисячі мезологічно-антропологічних аналіз шляхом вивчення поокремлених конкретних питань, аки буде можлива справді наукова титологія взаємин між людством, землею і природою, а відтак і філософія цих відносин та впливів. Наука такою-добиною на початку цього довгого і досить мало ще обслідуваного шляху. Отже, поки що можна ствердити тільки факт цих обопільних взаємин але передчасно ще остаточно їх характеризувати. Можна відкинути фаталізм їх, бо вони змінні та відносні в часі й просторі. Не підлягає сумніву, що саме земля з мезологічним чинником рішального значіння, як це стверджує, зрештою, мітологія всіх народів. Земля, це, немов, мати людства, очевидно, що вона моделювала комунітарні людські раси, на які природа наклала своє незапам'ятне татуювання, що констатують деякі нові спостереження дослідників: фактично все це виявляє своє етногенну творчість, особливі автохтонного типу свого населення. Напр., індіянізація колоністів не тільки в Південній Америці, де цьому сприяв загальний метісаж, але й в С.Д.П.А., де расофобія білих проти кольорових, як ми бачили, є непримиримо фанатична. Проте, там, що вже констатував великий французький географ, - Е. Реклю "впродовж сто п'ятидесяти років - мури на четвертину наблизився до білих". А. Фіно, що захищає рішучо теорію впливу природного середовища на зміну фізичних рас, зауважує з цього приводу: "Річ ще більш характерна: мури і "я-кі" /цебо - американець.Е./, обидва наближаються під впливом підсоння до автохтонного типу червоношкірих..." Так само Прунер-Бей констатував, "англо-американець у другім поколінні має вже ознаки індійського типу..." Була стверджена також "монголізація" білих колоністів в Азії. В цьому можна було б додати голос "мати-землі" Точну механіку цього процесу ми не знаємо; покищо спостерігаємо його динаміку. Але знову повторюю: недоцільно було б з цього робити передчасних узагальнень. Адже в Європі - болгари й мадари - впродовж століть заховали тавро свого євразійського походження. Навда, мадари оселились знову на землі, що нео-морфологічно частинно нагадує їх батьківщину. Степовики, вони розташувались передовсім на "пустях" /puszta/.

7. Мовно-національні

та природні кордони. Зрозуміла річ, що дослідника приваблює бажання знайти якусь формулу, яка б зафіксувала ці взаємини між народами і територією. Вона хотіла б вирвати у природи ключ до цієї таємниці. Але дотеперішні спроби в цьому напрямі все неспішні.

Під цим оглядом цікавою слід уважати спробу австрійського географа Е. Гансліка /E. Hanslik/ визначення національних кордонів мезологічно-антропологічною методикою. Учасованню ствердження цієї справи він присвятив дуже оригінальну свою працю: "Культурна географія німецько-слов'янського мовного кордону" /Kulturgeographie der deutsch-slavischen Sprachgrenze, - In "Vierteljahrsschrift f. Soz. u. wirtsch. Geschichte" 1910, VIII/, в якій обґрунтовує на підставі спостережень Ветштайна /Wettstein/ тезу, що мовний кордон між німцями і слов'янами не є якоюсь новою лінією, обумовленою тільки історичним процесом, але що в цьому випадку розходиться про лінію наперед визначеною природою. Так отже, всі великі бої, що коли-будь були ведені з приводу цього мовного кордону, без огляду на те, чи це були війни політичного характеру чи господарські змагання, а передовсім велика колонізація

в АІІІ ст. - виявляється як природний процес, як витворення природних кордонів Європи впродовж історії, як піднесення природних кордонів до шабля культурних." По ж сподівався Ветштайн підчас свого мандрування по Чехії? Він констатував, що слов'янське населення цієї країни непохитно перебуває на території понтиїської /цебо чорноморської, Е. Фльори; натомість німецьке - так само є зв'язане з районами Балтського Фльори. Іншаке каючи, що мапа Фльори чех до подробиць покривається з національною мапою" /L. Hartmann /.. Л. Гартман, покиний видатний австрійський націолог, аналізуючи ці твердження, / на ІІ конгресі німецьких соціологів /1912/ у своїй доповіді - "Нація, як політичний фактор" /-, приймає цю гіпотезу "Гансліка - Ветштайна" й між іншим цією тенденцією зближення національних кордонів до природних поясів згладжує стабілізацію в розмежуванні народів у процесі етногенези. Напр., від АІІІ ст. також стабілізувався мовний німецько-італійський кордон у південному Тіролі. дуже мало, бо на якихсь кілька кілометрів у той чи інший бік змінився добре досліджений німецько-французький кордон у Швейцарії, залишаючися таким яким він був за часів Бургундської держави /XIV ст./ . Історичний рекорд під цим оглядом належить, без сумніву, в алон-флямандському мовному кордону, що майже не змінився від V ст. нашої ери.

Наведені ці факти, звичайно, цікаві з націографічного боку. Але вони потребують ще докладного й всебічного наукового з'ясування. Без сумніву, що підчас початкової етногенези природні географічні виразно визначені райони ставали, мовляв, гніздами для поступової етно-національної кристалізації. Але питанням, проте, лишається, чи мовно-національні кордони можуть бути зведені до природних? Чи стабілізація їх не мала, напр., політичні та господарські причини, отже не була спричинена суспільними факторами? В дебеті з приводу чесько-німецького кордону, проф. М. Вебер зауважив, що цей факт можна просто пояснити перевагою німецької колонізаційної техніки над слов'янською, яка не дозріла ще до найтяжчих завдань викорчовування узгір. Одночасно цей вчений констатував відсутність природно-географічного кордону і у зв'язку з цим заплутаність польсько-німецьких мовних взаємин на Сході Німеччини. Не треба забувати, що існує чимало фактів, які заперечують, зглядно коректує гіпотезу проф. Е. Гансліка. Наявність в процесі свого наступу - це немов повінь, яка намагалається заллати все навкоу себе. Звичайно, вона йде по лінії найменшого опору. Звідси, напр., Остен - бо географічно найменший опір для поширення колонізації Європа другого тисячадіття виявляла в напрямі на Схід. У західній своїй частині вона етно-національно почала стабілізуватися від АІІІ - АІІІІ ст.ст. Констатує це також Л. Гартман, каючи: "Інакше /ніж на Сході/ в Європі, де просторів /територіяльна, Е./ вже заповнена, природних кордонів було досягнуто та один нарід нашоухується на другий. Тут, отже, де немає вже порожніх простороней безуспішними мусять залишитися всі мовно-заборні прямування." Це все так. Але, національна експансія не зустріється ані перед природними перепонами, як гори, море й т.д. Доказом цього може бути факт розселення, напр., у країниці в по обох боках Карпатів; каталонців і басків по ней і той бік Піренеїв; або колонізація французької Бретані кельтським населенням з тамтого боку Ламанського каналу. А. Кіргоф не без певної рації констатує, що "народи вільно мандрують через усі природні кордони; натомість держави будуються по змозі в замкнених межах і через це

тако ж досягти гірських хребтів та морських побереж, щоб
 бути таким чином кордонів всебічно перетопити в
 провідною нацією чужонаціональні частини. Піднос е т-
 о г е н е з и так звичайно бувало. Через це пізніші національні кор-
 дони нерозривно покриваються з давнішими історично-політичними, як з на-
 ведених тут попереду - німецько-італійський в Тіролі, німецько-фран-
 цузський у Швейцарії, а подекуди й франко-флямадський, визначений в
 головних рисах ще за часів римського панування в сучасній Феланії." Це
є випадковою річчю - каже цитований німецький вчений, - що на-
ціональні держави Європи більше відповідають природньому розподі-
лу нашої частини світу, ніж розмежування її народів та її мов." Та-
 кої думки тримався також і шведський соціолог - Р. Ч е л л е н, ос-
 кільки д е р ж а в у в її відношенні до землі порівнював з лі-
 с о м. Але до цих міркувань слід зробити одне застереження: держа-
 в своїми природними кордонами сприяє перебігові е т н о г е н е з и.
 Тоді діє її асиміляційний вплив і сила, про яку каже Ал. Кіргоф.
 Але ці асиміляційні заходи втрачають широкую свою дієву маць у
 фазі н а ц і о г е н е з и, обумовленої майже виключно соціо-
 л о г і ч н и м и чинниками, в міру її поглиблення та поширення,
 п е б т о, в добі переможного відродження недержавних народів, перед
 наступом яких стара держава скорше чи пізніше, звичайно, капітулює
 або пристосовується до їх політичних вимог. Підчас націогенези не-
 раз відбувається коректура етнічних давніших кордонів шляхом націо-
 нальної активізації етнографічно захованого с е д а т а національно
 засимільованого м і с т а. Через це ми є свідками мовно-національ-
 н о к о р д о н і в не тільки на Сході Європи, але й деяких їх виправлеень,
 р о ч н і ш е висловлюючись, політичної активізації також на Заході.
 Напр., ірландського, флямадського, каталонського, баскійського,
 бретонського, тощо/. Точна н а ц і о г р а ф і ч н а мапа Європи
 не завдання до виконання. Існуючі мовно-національні мапи - це тіль-
 ки сурогати справжніх національних мап, які опрацювати на підставі
 етнографічних дослідів народознавча картографія.

Українська справа з мезоло-
гічно-антропологічного боку.

Докладне й вичерпуче опрацюван-
 ня цієї теми вимагало б окремої пра-
 ці. Як я вже згадував, з'ясуванню цього питання присвятив проф.
 С. Р у д н и ц ь к и й - дві свої публікації. Зрештою, можу назвати
 тут ще дві популярні розвідки, що також всебічно трактують дану тему.
 Маю на увазі популярні книжечки проф. О. Терлецького: "Вплив природи
 на історію України" /1930/ та "Україна заборолом культури й цивілі-
 зації перед степовиками" /1930/. Відсилаю читача до них для доклад-
 ного ознайомлення з цим дуже важним питанням не лише з погляду науки,
 але й національної проблематики. Мене воно тут цікавить більш загаль-
 но по зв'язку з завданням цього розділу". І хочу лише продемонструва-
 ти на ньому кілька мезологічних тез для ілюстрації взаємин
 між територією та нацією, отже, й передовсім - г е о п о л і т и ч -
 н е значіння території, яке іноді міняється в процесі історії. З
 цього боку географічне положення України відіграло дуже велику роль
 та мало безсумнівний вплив на історію Українського народу. Україна
 була тою м е ж е в о ю країною інтерконтинентальної часту, образо-
 во кажучи, вона була заміном Європи на порозі Азії. Це мало й має
 для неї першорядне історичне значіння. З цим с е є зв'язана
 її культурна дилема: С х і д ч и З а х і д ? Е в р а з і я ч и
 Е в р о п а ? Питання остаточно не вирішене ще й досі, хоча в тради-
 ції перевагу мала Європа. Перед цією культурною дилемою
 Орієнт чи Окцидент, що зрештою може бути трактована як синтеза цих

двох світів, підряднішого значіння, підряднішого значіння е
 г е о г р а ф і ч н е протиставлення України як півдня
 супроти московської півночі. В історії України
 ця синтеза виявилася виключно з п о л і т и ч н о г о боку, а
 саме, як великодержавний Drang nach Süden - до теплого моря -
 М о с к в и .

Україна не лише межева країна, але це країна без межей, - отже
 країна к о р и д о р н о г о, мовляв, типу, яку німці називають
 Durchzugsland. - ш о вільно на українську мову можна було б
 перекласти символічно назвою " п е р е к о т и п о л е ". На сво-
 їй північно-східній периферії Україна географічно відкрита. А ос-
 кільки сусідами її на Сході були а з і й с ь к і к о ч о в н и -
 к и, то зовсім зрозуміло, що природньо-географічно беззахистна са-
 ме з цього боку Україна - стала улюбленим майданом для їх безнас-
 танних нападів, які впродовж майже тисячі років раз-у-раз залива-
 ли її монгольсько-тюрською стихією, гальмуючи нормальний перебіг
 е т н о г е н е з и та руйнуючи спроби українсько-
 го будівництва. В зв'язку з цим стоїть м і г р а ц і я, як
 характерне явище української історії, виснажуюча її від XI до XVIII
 ст., та спричиняюча перевагу в неї д и н а м и к и над с т а д и -
 к о ю, що у свою чергу дуже несприятливо відбилася на процесі кри-
 сталізації українського народу, затримавши на довгий час українську
 н а ц і о г е н е з у. Спільником азійських кочовників був україн-
 ський степ - це страшне " д и к е п о л е ", в боротьбі з яким
 Україна в другому тисячоріччю нашої ери була головним заборолом
 Європи та який опановувало нарешті українське к о з а ц т в о -
 цей авангард національно-визвольної боротьби українського народу,
 втілення його м і л і т а р н о ї сили та о р г а н і з а ц і й -
 н о г о х и с т у. Але з цим степом зв'язане також українське х л і -
 б о р о с т в о, обумовлене природньо-географічними моментами/чор-
 н о з е м/. Під цим подем аж до новітньої доби тайлися безмежні природні
 багатства України - підвалини модерної її і н д у с т р і я л і з а -
 ц і ї, завдяки яким Україна стає краєм необмежених можливостей, кра-
 см майбутності. Це з одного боку. А з другого - ці самі дарунки при-
 роди - "чорнозем" та мінеральні багатства - скеровують у бік України
 увагу с т о р о н н і х і м п е р і я л і з м і в, а передовсім,
 найближчих г е о г р а ф і ч н и х сусідів, що завдяки цьому
 стали історичними ворогами національно-визвольних та самостійниць-
 ких змагань українського народу.

Не є моїм завданням докладна характеристика України з антропо-
 логічного боку. Через це я не аналізую тут поокремих мезологічних
 чинників, що відіграли неоднакову роль в процесі української історії.
 Вони цікавлять мене тут як ц і л и й комплекс природньо-
 географічних сил. Отже, треба зазначити, що під цим оглядом, хоча
 Україна не має природних-кордонів на Сході, вона уявляє із себе
 " Виразну географічну суцільність" / С. Рудницький/. Її географіч-
 на відрубність обумовлена своєрідністю геологічної та гео-морфо-
 логічної структури, підсонням, зокрема ж гідрографією / водною системою,
 а також зв'язку з цим і властивим собі рослинним та тваринним
 світом, що разом узяті обумовлює " самостійне становище України
по відношенню до Сходу Європи". Коли в і д р а з к е н н я
 са і піддінгсом одною з передумов соціогенези й коли
 географічний чинник діє як н а ц і о т в о р -
 н о - д и ф е р е н ц і ю ю ч и й, то з цього боку Україна мала
 передумовини для своєї відрубної е т н о г е н е з и. Не конста-
 туючи також Ал. П е н к, гадаючи, що з антропогеографічного боку
 Україна від Московщини є вистарчачо розмежована.

Лишається отже зробити висновки, цебто відповіді на питання: чи була природа та територія в історії повстання й розвитку українського народу? Доводиться ствердити, що вони сприяли виникненню краших об'єктивних, ніж суб'єктивних передумовин для українського самостійництва - Україна має всі природні та господарські дані для свого великодержавного розвитку. Ці географічне значіння, зокрема після першої світової війни, нагально зростає у зв'язку з національно-політичною активізацією Азії, в чому дуже заінтересовані усі європейські великодержави. Але головний шлях до Молодої Азії веде саме віа Україна. Через це українська справа починає бути кон'юнктурною закордоном. Звичайно, це має своє значіння. Але цього ще не досить. Бо в кожному національно-політичному питанні головною дієвою особою має бути нація. З цього боку, на жаль, мезополітичний вплив української справи на історію українського народу гірше, ніж вплив на історію інших народів. Його державна політика була несприятливою. Його етногенеза руйнувалася азійськими наїздами. Його державна політична традиція зривалася, закінчується усуспільнення. Вона політично український нарід будує європейськими політичними кордонами. Українська нація залишилася. Ці перебіг гальмувався політичними репресіями, які заганували на українських землях. Великий національний героїзм 1917-1919 років був героїчним зусиллям скинути чуже ярмо та добути власну самостійність. Мало зорганізована українська національна стихія, без попереднього політичного досвіду, не змогла подужати несприятливих ворожих сил. Самостійність України впала, але залишила живу й творчу традицію незабутої та незабутньої визвольної боротьби. Для старої України небезпечною була пророда. Для нової - люди. Природа опанована та є на послугах Молодої нації. Нація прокинулася, але потребує відповідної організації й консолідації для подужання внутрішньої розпороченості й не-скоординованості власних сил. Історична кон'юнктура починає бути для України сприятливою. Буде залежати від хисту та політичної зрілості української нації, чи вона зможе використати нову кон'юнктуру для свого державного визволення. Було б не виправданим песимізмом брати сумнів щодо цього. Це вже питання часу тим коротшого, чим скорше буде переведена національна консолідація живих і творчих сил українського народу. Це значить, чим скорше українських нарід стане моделлю нації, для чого мають всі дані всупереч дошкульним обставинам, що гальмують природний розвиток українських національно-генетичних сил.

9. Територія у світли націології.

Питання території в процесі повстання й творення нації не є ще остаточно з'ясоване націологією та лишається дискусійним. Спір іде про те, чи можна уважати територію об'єктивною ознакою або прикметою нації? Багато старинних і сучасних дослідників нації це заперечує. Напр., Н. Нойман у своїй праці - "Нарід та нація" каже з цього приводу: - "Але, що торкається ... спільноти осідку чи тої спільноти "географічної підвалини", яку має на увазі більшість дослідників, а серед них Манчїні та Мамїні при трактуванні цієї справи, то не тільки різні нації в багатьох випадках живуть на тій самій землі поруч себе, але можливо, що окремі національна відрубність мезувала ці народи спільного осідку замає, що є властиво народам, жене їх у багатьох випадках різного розселення, до опанування далеко від себе далеко гірських або побережних округів. Як германи, завдяки своєму активному маринїзму, віддавна окружали північне море, так греки південні моря Європи. Германи відштовхували вельтські, північно-

слов'янські та латвійські елементи у внутр країни; греки ж - південно слов'янські та турецькі. І як у даному випадку викликало це національна здатність й нахил до мореплавства, так в інших знову могло спричинити таке своєрідна безтурботність або особливий національний хист, напр., до гірництва. Рівнина була полишена в слов'яно-германських прикордонних смугах здебільшого слов'янам; гори ж стали німецькими, бо німці виявили більше хисту до опанування важкої гірської господарки та до вживання плуга як у горах, та і в долині".

Нойман, як націолог - у своїх дослідях виходить усе від нації. Через це - територія, для нього не є самостійною національною ознакою, але об'єктом народотворчих впливів з боку національно сформованого населення.

І як само кидівський націолог - Х. Житловський заперечує територію, як головну національну ознаку. Покликається він на очові племена, добачаючи в них доказ можливості існування національності без території. Але головно він має на увазі циганів і жидів, як типово атериторіальних народів. Аргументація цього дослідника не є однак переконуючою. Щодо очових племен Житловський помиляється антропологічно. Чеський географ, проф. В. Ворський, захищаючи у своєму викладі - "Нарід і нація" /1919/ протилежну тезу, /а саме, що "нарід повстає і розвивається під впливом життєвих умовин, які дає йому земля; певні здатності й властивості лише довгим перебуванням стають надзвичайними, цебто, що не має такого космополітизму, аби скупчення людей, змінюючи свій осідок, стало отак просто хатнім живлом на своїй землі, /слушно констатує, що кочовий нарід не менше зв'язаний з територією, ніж осілий. Також і він може розвиватися тільки на певному типі землі й тільки на певному типі може жити, як кочовий. Навіть найпримітивніша блукаюча людина зростається зі своїм пралісом чи своїм лісо-степом." Цитований автор цим стверджує загально відомий факт біологічного пристосування людини до природнього оточення, серед якого вона живе, цебто, т.зв. - "органічний патріотизм".

А тепер про циганів і жидів. Це стереотипний аргумент націологів проти території, як ознаки нації. Але поперше - тяжко говорити про циганів, як про нарід. Це розпорочене плем'я, яке не пройшло стадії етногенезу, одною з причин чого був саме брак якоїсь певної території. Щойно після світової війни під впливом всесвітнього національного здвигу можна констатувати деякі симптоми народотворчого процесу серед центрально-європейських циган. Але цікаво, що ці цигани йдуть у парі з їхньою культурізацією та переходом до осілого життя. У чехословацькій закладена була перша національна школа з добрим успіхом, у Румунії має бути скликаний перший циганський конгрес з меток порозуміння й зближення європейських циган.

Гідь-ни будь, приклад циган це нічого не доводить і не може бути аргументом проти значіння території як народотворчого чинника. В французькому разі це вирішувалося з правилами, зрештєю, так само, як і жидів або вірменів. Щодо жидів, то ми бачили, яким національним прокляттям, безпросвітньою трагедією стала для них їхня безтериторіальність. Вона спричинила на національну деформацию та суспільний розклад жидівського народу. Сіонїзм, як новочасний прояв жидівського націоналізму, своїм програмовим завданням поставив територіалізацію жидівської нації, що має бути передумовиною їхнього націо-соціального

відродження. Не слід забувати далі, що перед своїм розпорощенням по світу жиди пройшли вже свою етногенезу й до уредлігії вони мали національний цемент, який аж до еманципації у XIX ст. рятував їх перед денационалізацією, що, зрештою, практично виключалась бойкотом та ізоляцією жидів / "гето", "черта оседлости"/. Відтак жидівський месіанізм все був тим народотворчим чинником, що давав жидам віру й силу для поборювання емігранційного лихоліття.

До речі, національна еміграція також може бути доказом проти території. Наводить його проф. В. Старосольський у своїй "Теорії нації". І знову це вимок, а не правило. В крайньому випадку доказ, що новосчасна нація, сформована націогенезом, залишає свою національну приналежність, незалежно від території. Це тому, що у ній територіальний патріотизм еволюціонував до ідеологічного націоналізму, несомнено-незалежними географічними кордонами, й для якого батьківщина є чимось духовним. Всежтаки еміграція - живе в постійному духовному контакті з своєю старою батьківщиною, звідки черпає живі сили для свого національного існування. Коли цей контакт занепадає або уривається, тоді еміграція починає винародовлюватися та національно вмирати.

Історія доводить і переконує, що територія, без сумніву, є народотворчим чинником, а отже й посередньо одним із конструкційних елементів нації. Це погляд між іншим сучасної англійської націоналістичної науки, яка вводить територію в саму дефініцію нації. Напр., проф. А.Е. Дімммер гадає, що нація уявляє із себе певну форму колективної свідомості особливо до напруження, інтимності та гідності зв'язаної з даною країною - батьківщиною". / див. його працю: "Нація й влада"/. Виходячи з цього визначення нації, інший видатний англійський націоналіст - С. Герберт таким чином його уточнює: "Національність, каже він - це форма родової свідомості / consciousness of kind/ зв'язана з даною рідною країною / home-country/ що об'єднує людей незалежно від їх політичних взаємин і думок, релігійних вірувань та господарських інтересів. Ця дефініція нації слушно підкреслює соціологічну своєрідність національних відносин та їх перевагу над усіма іншими суспільними взаєминами між людьми. Шушу додати, що серед французьких дослідників є прихильники попереднього наведеного погляду. Напр., Р. Моніє /Maunier/ - зараховує націю до суспільних груп територіального типу. "Батьківщина - каже він - це передовсім територія. Нарід, що не має "національної території" не є народом або державою...". Проте й назагал доводиться констатувати, що націоналістична дискусія з приводу території є подекуди занадто абстрактна й науково формалістична, а відтак методологічно плутана: не розрізняє належно практичного від теоретичного; випадкового від типового; бажаного від реального; відносного від постійного. Звідси й велика різноманітність становищ та поглядів з приводу питання, яке нас тут цікавить. Б. В. Дворський, оборонець теорії автохтонності, що різко розрізняє тубільців від колоністів і в певній території, каже, напр., "зв'язок чоловіка з землею, в якій народився не тільки він, але й його попередники, земля, що його годує й захищає викликає уяви в супроводі зовсім інших почувань, ніж звичайне посідання якої-будь території. Нарід і батьківщина це різні імена для означення різних аспектів одного і того самого поняття. Як слову нарід відповідає уява суцільної групи людей, так слову батьківщина відповідає уява суцільної географічної одиниці.

Оформлені смуги землі не можуть бути для нікого батьківщиною". Це становище антрополога у цій справі, що, природно, з наголосом на "кресле значіння території в житті нації. Протилежне часто боролися націоналісти негеографи, як напо., Житловський або Роднун, що у свою чергу акцентують соціологічний характер та істоту народотворчого процесу, відкидаючи т.зв. ознаки національності. Як звичайно, правда лежить по середині між ними протилежними становищами. Добре її формулює проф. Мільков у "Національному питанні", кажучи: "... Ознаки національності всі у мовні та жадна з них, окремо взята, не є необхідною для скарактеризування певної національності." Конкретно ж щодо території, то думка така: Територія, як і мова, потрібні, звичайно, для утворення національності. Територія потрібна, як середовище для зносин / среда, общество/ - мусить мати таку просторинь, щоб ці зносини / общение/ могли обжити досить численну групу. З другого боку, вплив території, не той вплив географічного середовища, що буває важним чинником життєвих пристосовань. Підсоння, пожива, навіть географічний краєвид, без сумніву, впливають на фізику й психіку людини, хоч як тяжко прослідити наслідки цих впливів у окремих випадках. Конфігурація гір і долин, ток рік встановлюють географічний зв'язок місцевостей, за яким лежить зв'язок народів, заселяючих даний географічний комплекс... Проте, для того, як вплив території виявився й народність утворилась під її впливом / етногенези - Б./, вона, без сумніву, може не змінючись, визволитися від зв'язку з первісним місцем осідку..."

В цих словах добре сформульований був гео-релятивізм у націоналістичному його розумінні. Цей націоналістичний гео-релятивізм рахується з територією, як з одною з головних передумовин народотворення, нешто, уважаючи її етногенетичним чинником, але не ознакою предмету нації. Зрештою, лишається націоналістичною аксіомою, що народи органічно зв'язані з землею, як це яскраво стверджує всевітня мітологія, підкреслюючи якнайінтимніший зв'язок між людиною й землею. Фактом, що кожен нарід цупко тримається своєї землі. З цим зв'язаним його політичний та національний патріотизм, обидва сутотериторіальною походження. Боротьба за територію є одним із провідних мотивів людської історії. Давніше вона мала династичний та державний характер, а у новітніх часах в ній домінує, безперечно, яскраво означений національний мотив. Маю на увазі боротьбу поневолених народів проти національного мотиву у державних на етнографічній території перших та ренационалізацію цієї останньої. Можна тому погодитися з думкою Фр. Рацеля, що "нарід занепадає, коли втрачає землю", бо засуджені на безплідну смерть, немов мітичний Антей народи відновляють і черпають свої творчі сили із рідної землі своєї батьківщини.

Чудство змалював любов до рідного краю та хати, як прояву взаємин між людиною і землею Г. Мопасан у своєму трагічному щоденнику "Орля" /Hortle/, де на вступі він каже: "Я люблю цю країну та люблю тут жити, бо я маю тут свої коріння; ці глибокі й ніжні коріння, що прив'язують людину до землі, дні народилися та переморили її традиції; що прив'язують її до того, що там думають та їдять; до звичаїв і до харчів; до місцевих висказів; до вимови селян; до запаху землі, сел і навіть повітря. Я люблю хату, де я виріс. З моїх вікон я бачу Сену, яка тече попри мого саду поза шляхом між бачи мене: велику та широку Сену, що прямує від Руану до Гавру, вкрита пароплавами, які плывуть..."

24. НАЦІ ТА МОВА.

Багато дослідників уважає мову безсумнівною зовнішньою ознакою нації. Деякі навіть йде далі, бо утотожують націю з мовою. К. Кав-
с'як и й, напр., гадає, що нація це " м о в н а с п і л ь н о -
т а ", модерна ж нація, не спільнота літературної мови.
/ Пидір.Б./ Шведський соціолог Р. Ч е л л е н - є тог думки, що наро-
дотворчий процес досягає свого вершку тоді, коли нарід витворив свою
окрему самостійну мову. З українських дослідників В. Тимосев
к и ч - автор розвідки - " М о в а і н а ц і о н а л ь -
с т ь " / 1912/, уважав рідну мову критерієм культурної своєрід-
ности та вартости нації. Чесько-жидівський націолог К. Кліне-
бергер - у своїй розвідці - " Н а р і д і н а р о д н і с т ь " / 1919/ рішучо підкреслює, що мова творить відрубність народу: нарід
мусить мати свою рідну мову; інакше він не є народом. Це є правда та
непохитна, що не припускає виїмку; адже та обставина, що нарід не має
своїї окремої мови, є доказом, але також і вислідом того, що він не є
народом." Мушу зазначити, що автор наведеної питати ж и д , який не
уважає жидів народом, бо, мовляв, вони не мають своєї мови й мовно
засиміювалися. Ця обставина, як і негативне ставлення Клінебергера
до сіонізму, психологічно пояснює його розуміння взаємин між мовою
й нацією. Зрештою, воно є характерне для націософії XIX століття, та
має давню традицію. Захищали його не лише видатні мовознавці, психоло-
ги, історики та соціологи, але приймали його з великим захопленням
також молоді народи, що прокинулися до нового національного життя на
початку минулого століття. Коли йде про традицію, то можна згадати
відомий вислів німецького поета - " м і н н е з е н г е р а " з кін-
ця XII ст. Вальтера фон дер Фогельвайзе про-
те, що німецький нарід є поширний скрізь там, де й " як далеко зву-
чить німецька мова". Ідеолог слов'янських взаємин Я. Колляр -
також уважав р і д н у м о в у істотною ознакою нації; а фальсифі-
катор славетних чеських рукописів В. Ганка - гадав, що " народи
не вмирають, доки живе їх мова." Зовсім природно й зрозуміло тому,
що каменисті національного відродження свою увагу звертали в бік мови,
намагаючись відновити та зробити її придатною до літературного вжитку
навіть тоді, коли самі майже не вірили в успіх цього почину, як П а-
ловський, що писав свою граматику української народної мови,
що на його погляд була " ни живою ни мертвою язиком", мовляв, " м с ч
з а ю щ е е н а р е ч и е ". Максимович, Костомаров та навіть П. Ку-
не вірили в майбутність української мови, як літературно-культурно.
Скептиком щодо відновлення чеської мови був патріарх славістики: Д
б р о в с ь к и й; сумніви щодо неї мав ще перший її новочасний лек-
сикограф - Ю н г м а н. Це саме зневіря щодо рідної мови могомо почати
в початках відродження у каталонців, фламандців, провансальців
і т.д. Але це зневіря дивно якось зв'язувалося з неможливістю
в те, що шлях воскресення народів віде через відродження та від-
родження рідної його мови. Цю непереможну віру гарно й символічно
висловили ф л а м а н д ц і, коли називали свої " Прозвіти" програ-
мовим гаслом: " м о в а ц е в е с ь н а р і д "

Також д а л м а т и н с ь к і х о р в а т и
практично двомовні, бо говорили по хорватськи вдома, й по італійськи
на праці, розрізняли своє відношення до них, називаючи першу з них
" м о в о ю с е р ц я " а другу " м о в о ю
п р а ц і "

1. Рідна і чужа мова.

Звичайно, ніхто не буде заперечувати
основної різниці у відношенні до р і д н о ї
та ч у ж о ї мови. Кожен її природно відчуває. По с в о й о м у

якось легше, ясніше й безпосередніше висловлюється та вимовля-
ється. По своєму без труду думається. Засвоїти чужу мову не легко.
Вивчати її досконало майже неможливо. Лише діти швидко її навчають-
ся, але так само швидко її забувають. В старшому віці з великим трудом
можна опанувати вимову й наголос чужої мови. Бо в кожній мові інакше
вимовляється ці самі голосівки й шелестівки. Майже кожна мова має
свої специфічні звуки, які чужинець не може добре висловити, бо його
слухові органи до цього не пристосовані. Всім відоме, як тяжко правиль-
но висловити англійське чеське шведське французькі або
польські жесові звуки, тощо. Чех фонетично не розрізняє вже и та і,
але в письмі ця різниця ще захована. Через це йому тяжко вимовити
фінська и, але також і східньо-слов'янське "л". Він не в стані ви-
словити відтак зміячених українських або польських п,с. Не гірше
вважається під цим орглядом, коли перейдемо від т.зв. індо-гер-
манських до мов іншого типу: урало-алтайських, фіно-угорських, сем-
іт. та орієнтальних. Досить згадати, як тяжко дається засвоєння
турецької або мадярської мови; турецької чи арабської, гру-
зінської чи вірменської, не згадуючи вже про зовсім своєрідну та від-
мінну, напр., баскійську мову, де переважають шелестівки в надзвичай-
но складних комбінаціях, висловити які добре є в стані вільки баск.
Чому, як слушно це підкреслив Б р о с - "кожен на-
рід має свою абетку, ро різниться від інших та в якій кілька літер
можуть бути висловлені чужинцем. Підсоння, повітря, обрій, ріки;
само життя й поживи є причиною цієї різниці."

Але це не один лише бік справи, зв'язаний з фізіологією мови. Є
інший не менш важний, на що звернув увагу видатний український лін-
гвіст та націософ - Ф. П о т е б н я, а саме, - п с и х о л о г і ч-
н и й. " Різні мови - це різні інструменти" - навчав він, і не тіль-
ше щодо вимови, але й щодо думання та відчущання. Віртуозно можна опа-
нувати лише одним інструментом, в данім разі рідною мовою. Бо "знав-
ство двох мов у ранньому віці, - по думці О. Потебні - це не є опанування
двох систем, виявлювання й передавання одного й того самого кола думок;
це роздвоєння цього курсу, через що утруднюється досягнення одноцло-
вого світогляду та перешкоджається науковій абстракції." З національно-
культурного боку є тому недоцільний та шкідливий у т р а к в і з м
двомовності навчання у школах. Педагогічний досвід новітньої доби
одноцвито виправдав цей погляд. Скрахував білінгвізм / двомовність/
у б е л ь г і й с ь к и х школах. Так само як малозадовольняючи
до висліди в Ш в а й ц а р і ї. Е й с т е й н у своїй спеціальній
розвідці - " д у м к а і м н о г о м о в н і с т ь "

констатує, що кожен швайцарець знає другу краєву мову,
але дуже недосконало". Має рацію, отже, Ал. В і р т, коли у своїй
розвідці - " Р а с а й н а р і д " зауважує з цього приводу: " Можна
вважати мову, це неначеб то вбрання, до якого людина не звикла та якого
вона не вміє носити через те з позадою неприємністю". Міжнародний
літературний конгрес у Л ю к с е м б у р з і / 1928/, де ця справа фахово розгля-
далася, рішучо відкинув двомовність, висловившись за рідну мову на-
вчання у школах. Національна мова має примат як засіб л і т е р а-
турної творчости. Історія літератури знає правда виїмки щодо
цього. Багато письменників фламандського походження писали по французь-
ки. Так само недавно померлий румунський письменник П а н а т
с т р а т і. М. Г о г о л ь своїми по-російськи писаними творами
створив новий напрям у московській літературі. Але саме з боку мови
творчих національно "дводушних" авторів викликали справедливу кри-
тику. Проф. М а н д е л ь ш т а м, напр., констатував на підставі до-
слідних студій творів М. Гоголя, що автор " Т а р а с а Б у л ь б и ",
думав по-московськи, думав по-українському, фактично, отже, перекла-
дав свої писання з рідної на чужу мову.

Нічого дивного, що його російська мова була далека від класицизму й що редактори його творів мали багато праці з усуненням з них "малоросійщини". Так само в писаннях Шевченка російською мовою ясно відчувається, як чужа вона була психиці автора "Кобзаря". Не дарма поет так не любив "капалське слово" й своїх кореспондентів усе прохав, щоб писали до нього по "нашому". Т. Шевченко чудово розумів і відчував значіння рідної мови, як головного знаряддя та підвалини національної культури. Через це він з таким захопленням вітає батька новоукраїнської літератури в своїй поезії - "Навічну пам'ять Котляревському", кажучи:

- Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

Національним генієм Т. Шевченко міг стати, пишучи тільки українською мовою. Московською мовою "Кобзарь" не міг бути писаним. Це розуміють добре й вороги новочасного мовного сепаратизму; напр., чеський дослідник О. Вочадло, якого дуже турбує міжслов'янська сварка та який програмово захищає культурне об'єднання людства, а через це уважає зайвим повстання нових літературних мов, у тім числі також української, проте у своїй студії - "Слов'янський розбрат" /Slovenská nezvornost. 1923/ мусив констатувати: "Шевченко не був би Шевченком, коли б писав російською літературною мовою. Лише завдяки мелодичному рідному наріччю поета південноросійського села, його творчість придбала той колорит, що зробив з неї мистецьки-досконалу річ". Ось чому поети є великими будівничими нації, а поезія одним із найістотніших виявів національної самобутності. З іменем Шевченка на все буде зв'язаним національне воскресіння українського народу, як з іменем Б. Бернсона самостійність Норвегії, а з іменем Фр. Містралля - мовно-літературне відродження Провансу.

Так рідна мова є невисихаючим джерелом національно-культурної творчості кожного народу, а чужа лише сурогатом. Ось чому навіть найкращий переклад не передає точно краси й змісту оригіналу, як це влучно підкреслює італійський вислів: "traduttore - traditore" /перекласти - зрадити/. К. Кавтський, в своїй розвідці - "Сполучені Штати Осередньої Європи" /1916/ гарно підкреслює важливість рідної мови, говорячи: "Тільки мова, в якій людина від наймолодшого віку ділиться всіма своїми враженнями з оточенням, дає нам ту силу, ту чистоту відтінків, ту різноманітність вислову, які потрібні для розвинення абсолютно-абстрактних понять, але для відтворення повноти конкретного життя. Політикою та наукою можна займатися також у мові, в школі вивченій, але мистецький талант звичайно може повстати тільки в рідній мові." /Підкр. мое.Б./ В тім же розумінні О. Потебня уважав, що мова "це не лише один із елементів народності, але й найбільш досконале її відбиття". /Підкр. мое. Б./

2. Нація не є тотож-на з мовою.

Соціологін, а за нею й націологін, не мають ще своїх аксіом, правил без виїмків. Скорше навпаки. А тому, що проблема нації належить уже ще до найспірніших, що в дискусії з приводу неї доводиться раз-у-раз натикатися на різні виїмки. Так і в даному випадку. Коли для одних дослідників мова це найпевніша об'єктивна ознака нації, то для других - вона є дуже змінливою зовнішньою її прикметою. Так, напр., по думці Фр. Раделя "цілі народи відкидають одну мову й приймають іншу, немов людина

відкидає одне вбрання та одягає друге." Таке становище етнологів щодо цієї справи. Поділяє його славетний французький лінгвіст - А. Мейєр /Meillet/, який у своїй огляді - "Мови в Новій Європі" /1918/, каже, що майже всі люди Європи змінили свою мову раз або й більше разів; всі виявили хист до вивчення мов однієї нації. На доказ цих тверджень можна навести не один приклад з історії Європи, не кажучи вже про інші частини світа, де процеси етно-й націогенези дуже запізнилися. Отже болгарів, життів й особливо - ірландців. Але не слід забувати, що "жиди, це національна громада". Болгари - це мовляв, ненаціональна археологія. Ко-чим сказати, що їхня слов'янська етногенеза пізнішої дати ніж їхня евро-азійське автохтонство. Мова ж - починає бути народотворчим фактором у зв'язку з етногенезою й остаточно, /а саме літературно/ фіксується шойно у фазі націогенези. Також ірландці масово почали втрачати свою рідну мову шойно на порозі своєї націогенези. Але вони не втратили свого почуття національної відрубності, обумовлено їхньої географічною ізоляцією на островах, політичною боротьбою протианглійською з одного боку, а з другого ре-лігійною та соціальною в новій добі протиірландського панування Англії. Так територія, релігія, політика й економіка компенсували в Ірландії втрачання рідної мови, захищаючи національну її відрубність, аж доки в боротьбі за самостійність вона стала на шлях своєї націогенези, одночасно розпочинаючи заходи в напрямі реставрації занепадаючої своєї кельтської /гаельської/ мови. В кожному разі приклад ірландців підкреслює у мовність та відносність поокремих т. зв. зовнішніх ознак нації. Одна з них немає абсолютного значіння для нації. Ані мова. Нація - це мовсь ширшого й більшого за мову, як це підкреслює багато її дослідників - /Нойман, Реман, Бавер, В. Старосольський, Равель, М. Мілков, С. Рад, М. Вебер та інші/. Нація може утворюватися, не маючи ще своєї національної мови. Напр. індуська націогенеза з кінця минулого століття - послуговується англійською мовою, як свого роду "коїнне" /об'єднуючою/, бо лінгвістично дуже пошматована Індія немає ще й досі власної спільної мови. Всенациональні індуські кон-греси, які щорічно сходяться /від 1885/ та є найвищим національно-політичним органом індуського руху - послуговується ще дотепер англійською мовою. Не являє в історії національного відродження прищипаних народів не є чимсь надзвичайним. Бо на початках навіть його керівці та ідеологи не завжди знали добре рідну мову за яку боролися. Напр. піонер Фінської літературного відродження М. Л. Рунеберг писав по шведськи. Шведською мовою складав він навіть фінський національний гімн - "Наша країна", який шойно відтак був перекладений по-фінському. Каменярі фінської мови краще знали французьку, ніж рідну мову. Багато прохильників провансальського "фелібрізму" /літературного відродження/ не може читати творів Фр. Містралля в оригіналі. Мені це в Подєбрадах довелося бути свідком, як один знаменитий земляк - патріот з "алтики, вибачившись, що не знає доброго української мови, говорив відтак по-московськи.

Не один бік справи, яка нас тут цікавить. Але вона має ще інший не менш гідний уваги. А саме: якщо є випадки, що нарід, втративши свою мову, не перестає існувати, то є чимало прикладів, коли два або й більше народів мають одну й ту саму мову. Напр. серби й хорвати; фламандці, голандці та бури /африкандери/ або на початку американської й англійської, португальці та бразилійці; південно-американські народи /понад десять/ та еспанці; американські негри й американці; австралійці та англійці й т. д. Правда, бігом часу в цій спільній

мові двох чи кількох народів повстають різниці щодо вимови, словника, складні й вони починають розходитися, як напр. американська та англійська, або американсько-іспанські, та європейсько-іспанська; іноді розрізняє їх абетка, напр. хорватську й сербську; іноді правопис - голландську та голландську; часом - історична стадія розвитку мови, як французька в Канаді, бурська в Африці, що є старшими фазами розвитку всіх європейських типів. Проте в жадному з цих випадків не є рідкісним взаємне розуміння. Але з різних причин: історичних, географічних, культурних, релігійних, політичних та господарських і т. д. на підставі одної спільної мови згодом повстали та утворилися два або й більше окремих народів чи націй.

Не тільки в житті народів, але й окремих людей мова не конче буває критерієм національності. Бо напр. як бути з німцями, що не мають дару мови взагалі, але належать до того чи іншого народу? Що робити з людьми, які народилися в родині національній, але й батька? Враховувати їх до двох народів? Чи їх двомовність означає їхню двонаціональність? Чи двонаціональність є назагал можлива? Або може дво- й більше мовність веде до анаціональності? Повстає питання чи можуть бути люди без національності? Відомий польський лінгвіст і поліглот, покійний проф. І. Бодуен де Куртене, - заявив напр., що він людина "без віри та нації". Серед прихильників космополітизму бувають люди, що уважаються без національними. Часто це зв'язане з їхнім поліглотизмом. Цим не вичерпується ще реєстр питань, що можуть виринути на цьому ґрунті, як напр., коли людина втрачає рідну мову й приймає іншу, чи не конче означає також зміну її національної приналежності? Переважно так, але не завжди. Ірландці, або шотландці, що мовно англізувалися, але національно ні - цього доказом. Їх з а с п і анектовані Німеччиною в 1871р., - без сумніву, германського походження, рідна їхня мова є німецьким діалектом, - проте національно вони лишилися французькими патріотами й прихильниками протинімецького "реваншу". Так само багато литовських патріотів, що забули вже свою рідну мову, проте не денационалізувалися політично з громадського боку.

Це останнє питання має два аспекти: теоретичний і практичний. Як теоретичне, воно належить до національної статистики; практично до етнографії. В одному й другому випадку йде про право національного самоозначення людини. Не місце тут з'ясовувати його. Відповідь на нього читач знайде на дальших сторінках цієї праці. Тут слід лише пригадати, що конкретно проблему взаємин між нацією та мовою намагалася розв'язати, як теоретично так і практично статистика. Дебатувалася вона дуже живо на міжнародних статистичних конгресах від середини минулого століття. За браком місця не можу тут зупинитися на цій справі. Констатую лише що й статистиці не пощастило вирішити цього питання, хоча вона покликала розуміння істоти та значіння мови, розрізняє рідні мовні її типи, а саме - мову матері / Muttersprache /; мову родинну / Familiensprache /; мову розмовну / "langue parlée" /; згідно "langue spoken" /; нарешті мову ширшого життя / Umgangssprache /.

Частим джерелом, проф. А. Бора - докладно й критично розглянув дослідження теоретичної статистики в цій ділянці у своїй збірці розвідок - "Народність та мова" /1920/, стверджує констатуючи, що висліді статистики у сфері націоналістики - як і в інших галузях, бо не розрізняють, як слід, нації в розумінні етнологічному, характерному головно для німецької науки, про що згадувалося вже тут на початку цієї праці, від психоло-

логів та історичного її тлумачення, яке знову переважає серед французьких націоналістів.

Мова й раса.

В розділі про націю та расу була мова про тепер дуже модне т. зв. арійство, що під впливом расизму стало свого роду офіційною національною філософією сучасної Німеччини. Ця наука про арійство й арійців видається за найчистішу расову філософію історії. В дійсності ж арійство не є поняттям расовим, але мовним. Збудоване воно на мовному спорідненості головних груп європейського населення. На початку XIX ст. /1816/ німецький лінгвіст Фр. Бопп /Fr. Bopp / констатував, що більшість європейських мов від античних до сучасних, а саме, грецька, латинська, кельтська, словянські, балтійські, германські, романські та італійська й литовська, албанська творять генетичну спільноту з деякими азійськими, як санскритом, іранською та вірменською; що ці мови походять від одної спільної прамови. Ця мовна спільнота була названа згодом "арійською". Німці її називали здебільшого - індо-германською. Від ідеї арійської прамови був один крок до ідеї арійського народу. Таким чином факти порядку мовно-культурного були переведені у сферу етно-антропологічну, а між мовою й расою встановлено певний органічний зв'язок. Одним із фундаторів мовного арійства був славетний оксфордський філолог - Макс Міллер. Спробу етнографічної класифікації народів на підставі мов зробив віденський видатний вчений - Ернст Мюллер, у своїй "Етнографії", що появилася в 1876-88 роках і знайшла живий відгук у науковому світі. Істоту арійства з наукового становища добре й популярно з'ясував О. Шрідер /O. Schröder / у своїй синтетичній праці "Die Indogermanen" /1917/. Науково незабаром виявилася помилка арійської теорії, як расової. Було ясно, що раса й мова зовсім різні речі, які не можуть плутати та не слід змішувати. Каменярі арійства мусіли рішучо протестувати фатальне непорозуміння на цьому ґрунті. М. Міллер, напр., заявив: "для мене етнолог, що говорить про "арійську расу", "арійську кров", арійські очі та волосся" є таким самим великим помилником, як мовознавець, що каже про довгоголовий, словник, або короткоголову граматику". Його віденський колега Фр. Мюллер менш рішучо проголосив, що "раса - це порочна фраза, звичайне крайство". К. Гартман каже, що "т. зв. арійці ніколи не існували як примітивний нарід, але що це винахід кабінетних вчених". Як само, на думку Вірхова, ніколи не було віднайдене місце фактичного осідку арійців. Навіть великий прихильник арійської теорії чеський мовознавець проф. В. Фляшганс, мусів констатувати, що "про цей великий нарід /тобто арійців. В./ найважливіший для історії людства, історія не каже нам абсолютно нічого: ані про людей, з яких він складався, ані про його культуру, ані про місце його первісного осідку, ані про його долю та долю його нащадків". Все, що ми знаємо про нього, відоме нам тільки на підставі мови". Може зарізно, але зовсім справедливо - А. Мейєр - інвалідікує арійство, як "арійську хоробу" і каже, що просто навіть "арійську брехню", додаючи, що в історії людських помилок ця доктрина займе колись, без сумніву, своє певне місце та буде рішальним доказом того, як однаково легко можна обдурити фахових учених та профанів". Фахово аналізує це питання французький лінгвіст - А. Мейєр у попередній цитованій тут своїй книзі. І він також стверджує, що раса немає нічого спільного

з мовою; що це явище двох зовсім різних категорій: природної та культурної. Характерні типи Європи - каже він - доліхонсфальний руський, тип альпійський та тип середньоморський, не є зовсім визначені кордонами, що розмежовують мовні типи". Мейє застерігається проти того, щоби поширювати прикметник арійський на європейські народи: "вживати його - каже він - по відношенню до людини, що говорить слов'янською, германською або романською мовою - це безпідставно поширювати сенс цього слова". Бо, на думку цього видатного сучасного мовознавця, арієм можна називати тільки північно-західних індусів або іранців /персів/.

Крім того, мову не слід плутати з расою, як дві зовсім різні речі. Поперше. А подруге: т. зв. сучасне арійство в Європі, головню ж у Німеччині - не має жадних підстав як расових, так і мовних. Є отже ідеологією суто політичною, що лише назверх замаскована псевдонауковою оздобою.

4. Висновки.

Нам лишається ще зробити висновки з приводу взаємин між нацією та мовою. Можемо констатувати, що хоча мова й не є абсолютною ознакою нації, проте й в кожному разі це дуже типова її прикмета, яка в історії та життю народу відіграє велику роль, сприяючи та поглиблюючи народотворчий процес. Має рацію проф. В. Фляйшганс, коли каже, що "вся історія народу, його погляди моральні та правні і т. д. - все це є заховано в мові, цілком і без прогалин..." та що, "іншим робом ніж через мову не передається в спадщину мінувшина й спільний поклад нації; в мові заховано все без решток, що народ прожив і перетерпів."

Така функція націогенетична мови в історичній ретроспективі. Не менш важне суспільне значіння її в сучасній добі. Через мову нація об'єднується та кристалізується в суцільну громадську спільноту. Під цим оглядом дуже сприяє цьому процесу новочасна демократизація політичного життя. Як слушно підкреслюють це М. Вобер та А. Мейє. Цей останній справедливо стверджує, що "немає нації, котра б не прямувала до посідання своєї власної мови; мова ж тяжко й погано животіє там де вона не знаходить підтримки національного почування". По зв'язку з демократизацією громадського життя "боротьба за мову є символом боротьби за владу" / А. Мейє/. Так отже мова в процесі самоозначення народу стає дуже рішальним чинником етнополітичного характеру. Рідна мова - це міцна зброя поневоленого народу в його визвольній боротьбі.-

Лекція чотирнадцята.

25. НАЦІЯ Й КУЛЬТУРА .

Культура як критерій

національної самобутности.

До головних ознак або критеріїв нації зараховують звичайно також культуру в найзагальнішому й найширшому розумінню цього поняття. Німецький соціолог Фіркандт ділить народи на примітивні та культурні. Ця його класифікація властиво етно-антропологічна. Проф. В. Старосольський у своїй "Теорії нації" слушно звернув увагу на те, що саме поняття культури не є досі науково точно визначене й залишається ще дискусійним питанням. Він має рацію, коли каже, що не може бути мови про якусь "національну культуру" в загальнонаціональному її значінню. А це тому, що суспільно народи навівнутрі створюють покищо моносамодноманітне. Навпаки, їхнє громадське поєднання є великою перешкодою для всенационального культурного зв'язання. Давніше становіта класові перегородки в локальному народі були так високі, що доводилося говорити про культурний "ель-етаж" і "сутерен" того чи іншого народу, коли йшлося про початок з одного боку й селініном з другого існувала справжня культурна прірва, хронологічно різниця кількох століть, як напр., у московській народі майже до кінця XIX ст. Новочасна демократизація ступнево вирівнює ці громадські суперечності розкріпаючи демократичні більше суспільні "сутерени" народів. Зокрема, коли розмовляється про молоді народи, що оце саме воскресають, - з історичного життя або нидіння до нового самостійного життя, то у них культурний процес має вже наявний національний напрям і вони з культури з одного боку, без сумніву, суцільніші за своїх історичних колег, як поляки, фіни, лотиші, чехи, каталонці, і т. д. у порівнянні з москвитанами, поляками, німцями, французами та еспанцями. В цьому сенсі, коли йдемо перед двадцятьма роками свою схему національного відродження, див. мою працю "Національна справа", розд. II/, я писав, що перша фаза національного пробудження має суто-культурний характер.

Отже, коли культура, головню масова й пересічна - уважається критерієм нації, її самобутности та відрубности, то це має свою певну рацію. Нація остільки й через це є нацією, оскільки вона виявляє культурно-творчу здатність та хист. Для нації культура є тим, що для людини її особовість. Звичайно, культурна своєрідність народу може різно виявлятися, залежно від історичних та мезологічних обставин. Початки цього національного індивідуалізму можна вже досадити й етнографічному побуті народів у часі їхньої етногенези. Але щойно в добі націогенези вона осадила вищих шаблів та розвитку во всіх головних ділянках культурної творчости, де бто, в літературі, мистецтві та науці. Зрозуміло, що за своєю культурною питомістю побили всі народи. Іноді ці змагання набувають ознак національного месіанізму, як це ми бачили на прикладі фінської культури в порівнянні з німецькою. В. Ганка склав "старовинні" чеські рукописи, яким припала така голосна роля в історії чеського національного відродження. А саме тепер турки, захоплені великим національним рухом, стараються "науково" довести, що вся світова культура є турецького походження, як про це свідчить новітня праця

турецького патріота - Басрі - Гюнтекіна: " Турки та їх історична місія" /1935/. Ми бачили на попередніх сторінках /120-121/, як німецькі прихильники "індо-германського арийства" заанектували всю людську культуру від споконвічних часів. Адепти панкельтизму мріють про поскельтшення Європи наприкінці ХХ століття. Фр. Містраль - шляхом "фелібризму" хотів під проводом Провансу об'єднати всі латино-романські народи. Японія - прямує до культурного провону в Молодій Азії й.т.д. У всіх цих панасо-вих та паннаціональних змаганнях жевріє непохитна віра не тільки в питомість власної культури, але й в її історичну місію; ми чули ще, як Фіхте уважав німців єдиною справжнім європейським народом, а німецьку мову - чистоту "прамовою". Цікаво, що Т. Шевченко - підкреслював значіння культури, як критерія національної самобутності. В "Близнятах" він каже: "Що з нами буде, як ми через якийсь там срібляник почнемо глумитися над святими звичаями старовини? Вийде з нас якийсь небудь француз, або, крий боже, куций німець, а вже про тип, або так мовити, фізіономію національну - тоді й спомину не буде. А на мою думку, коли внаслідок риси власної, що самій їй тільки належить та її характеризує, що вона створюється тоді на кисіль, та ще й кисіль найнесмачніший". /Підкр. моє.Б./

2. Зв'язок між культурою й нацією.

Річ ясна, що теоретична націологія мусила висловитися з приводу питання нація та культура. Не диво також, що багато дослідників нації, добачають її історію саме в культурі. Для ілюстрації цього твердження наведу тут два типові приклади. Серед старших націологів - проблему нації в культурному аспекті трактував Фр.И. Нойман. У своїй джерельній праці - "Нарід та нація" - він дає таку дефініцію нації: "нація - це більше скупчення людей / населення/, що в наслідок вищих культурних надбань, особливо ж у літературі, мистецтві та науці, або в ділянці політики, витворила своєрідну загальну спільноту, котра переказується з покоління в покоління на ширшій просторі та звичайно й головню виявляється у спільній мові, спільних рисах вдачі, спільних поглядах, спільних звичаях, як також і в дуже розвиненому відчутті національної спільноти". Ця дефініція слушно підкреслює всі складники культури як націогенетичних чинників. Кожний з них - мова, письменство, особливо ж книга, мистецтво, а передовсім музика, наука, пристосований формою й змістом до життєвих потреб народу, а також і весь світогляд та етика, вдача й побут народу, є тими елементами, що поглиблюють та поширюють процес національної індивідуалізації народу, перетворюючи його з етнографічної сировини в національно викристалізований суспільний колектив, що трактує націю, як "культурну спільноту" /Kulturgesellschaft/. У О. Бавера, значіння народознавчих дослідів якого було вже підкреслено у вступних увагах цієї праці. У своїй монографії "Національне питання та соціаль-демократія" О. Бавер доводить і тезу, що кожна нація представляє окрему власну культуру та що новочасний розвиток прямує до розквіту "національної культурної спільноти". Цей процес національно-культурної поступової диференціації розпочався по зв'язку з капіталістичною системою, особливо ж у вищих стадіях розвитку цієї суспільно-економічної системи, але шойно в соціалізмі - шляхом "економічно-національної політики", яка конче має бути соціалістичною - досягне свого вершкю. Факт, каже О. Бавер, що соціалізм сприяє автономії нації, роблячи її долго витвором свідомої її волі, впливає на все зростаюче різничковання нації в соціалістичному суспільстві,

сприяє гострішому визначенню їх своєрідності, гострішому розмежуванню їх вдачі." Мушу нагадати, що за дефініцією цього націолога нація це не тільки "культурна спільнота", але й головню із спільноти долі /Schicksalgemeinschaft/ зростаюча спільнота вдачі /Charaktergemeinschaft/. В концепції нації О. Бавера правильно звернена увага на суспільний бік цього питання, а саме на внутрішню консолідацію нації, на усунення тих суспільних перегородок в долі дотеперішнього народу, про що згадувалося тут попереду. "Нідне сення - каже цей автор - цілого народу до національної культурної спільноти, здобуття для нації повного самозначення, це означає соціалізм". /Підкр. моє.Б./

По думці цього дослідника - соціалізм найраше забезпечує масову націоналізацію народу, а таким чином і його національне об'єднання. Він є передумовиною національної культури, на брак якої в сучасному суспільстві тут зверталось вже увагу. О. Бавер в ясовує відтак механіку цього процесу шляхом т.зв. "національної апперцепції". Автор так з'ясовує цю свою теорію: "Як жадна людина не засвоює своєю духовною істотою нічого нового тільки механічним робом, але втілює його, включаючи до своєї духовної особовості, духове це перетравлюючи, отже, апперцепуючи, так і ціла нація не переймає просто нічого нового, але, перейнявши щось, перероблює це, пристосовуючи до своєї істоти та перетворюючи в процесі засвоєння мільйонами. Завдяки цьому великому факту національної апперцепції, кожна думка, яку один народ переймає від другого, спочатку буває пристосована до цілої істоти нації, відтак мусить "бути нею перетворена, заки вона її засвоїть".

Завдяки масовій апперцепції нація стає джерелом культурної своєрідності та творчості. Завдяки цьому вона є вічним джерелом культурної різноманітності, все збагачуючи новими дарунками загальну світову культуру, вносячи веселкову різнобарвність в її соняшне сяйво. Самому найбільше й найглибше національне буває також і вселюдським та світовим. Можна було б навести безліч доказів на ствердження цієї тези. Обмежуся для браку місця лише кількома.

Музика - до речі один з найхарактерніших виявів національної культури - чим більш національна, тим оригінальніша й всесвітньо цікава. Не кажу вже по народню пісню, в якій найкраще виявляється мистецька вдача народу. Але беру музику мистецьку. Р. Вагнер - без сумніву, був одним з найбільш національних німецьких композиторів. Вже поетична тематика його музичних творів сутонаціональна та навіть прагерманська. Девкі з них, напр., співаки майстрі норимбергані, "Лотенгріні" є апотеозом німецького народу, не згадує ж ніщо про його націо-мітичний "Перстенъ Нібелюні". В "Лотенгріні", автор "Тристана та Ізольди" й "Парсифала" є одним з найбільших корифеїв європейської музики ХІХ ст. Це саме можна сказати про Йоппена або Іріга, великих музик польського та норвезького, твори яких увійшли до Пантеону всесвітньої музики. Або візьмемо інший приклад: чеського композитора Б. Сметану. Фактом є, що його музика була одним із головних чинників чеського національного відродження в ХІХ ст. Його національна опера "Продана Наречена" воскресила чеську музику, але відтак здобула цілий світ. Його програмовий цикл симфонічних поезій - "Моя батьківщина" /Má vlast/ - був звичайно сурми до визвольної боротьби. Підчас світової війни, коли австрійська цензура задушила всі інші прояви чеської самостійницької душі, - "Má vlast" - на концертах була єдиним стихійним виявом національного протесту й віри в непереможність чеського народу. Україна ще чекає на свого Т. Шевченка музики. Але приклад геніального й безсмертного "Кобзаря" є доказом з іншої ділянки культури, а

а саме - письменства, що велике національне є заразом і великим вселюдським та що гріхом проти душі нації є протиставлення національного вселюдському, коли в дійсності ці два елементи культури обопільно допомагають й довершують. Але справа взаємин між нацією та людськістю належить до націософії. Отже буде ще нагода вернутися до дослідження цієї праці. Там також буде з'ясована проблематика культури в соціологічному аспекті. Тут хочу згадати ще одну цікаву думку П. Барта, без сумніву, одного з найвидатніших французьких націологів, а саме, що "нація - це скарбниця людського генія та поступу". Іншими словами кажучи, нація - це вічне джерело культурно-творчого розвитку людства.

Культуру отже зовсім виправдано можна зарахувати до критеріїв нації. Культура це само роду мірило своєрідності та вартості нації. Культура характеризує відрубність та особливість нації. Ступінь поширення й головне поширення культури в масах є одною з передумовин перетворення народу в націю. Нація, як така, немислима без питомої культури. Культура є першим і рідним етапом на шляху національного самоозначення кожного народу. Осв чому - мова й релігія, письменство та мистецтво були та є все народотворчими чинниками. Бо, як каже П. Барта у своїй розвідці "Нація в її соціологічному значінні" /1912/, "мистецтво окриє здухавлену національну свідомість, а приналежність до нації в свою чергу стимулює мистецтво". Навіть для античних греків, де етніогенеза найяскравіше виявилася саме в діяльності мистецтва - гомерової різьбярства - але й мистецтво, як виховавчого засобу, ця остання була критерієм, що відрізняла земників Гомера від варварів. Це один з найстаріх прикладів самоозначення народу за культурною ознакою. Ще більше цей критерій обов'язує, коли йде про самоозначення модерної нації, для якої культура є легітимною на право вступу до пантеону людськості.

26. РЕЛІГІЯ ТА НАЦІЯ

Релігія, як один із найстаріших проявів людської культури, деякими націологами вважається також ознакою нації. У світлі історичної ретроспективи народотворення доводиться констатувати, що релігія без сумніву, та особливо підчас етніогенезу сприяла формуванню народів.

1. Релігійний універсализм та націоналізм.

У своїх початках всі релігії мають виразно націоцентричний характер. Щойно згодом церковно організуючись, деякі з них виявляють універсальні тенденції. Але, стаючись світовими, вони не втрачають ще зовсім свого національного типу. Навпаки, їх універсальний месіанізм виразно зраджує їхній питомий націоналізм. Вже в стародавніх часах, на думку П. Барта "релігії античних основних суспільств були виразно національними". Грецький Аполон та само, як римський Юлітер були національними богами. Проф. Ф. Мілха - у своїй "Історії всесвітніх релігій" /1924/ - каже: "Якщо ми хочемо розуміти повстання та історію світових релігій, то мусимо ввести їх у рамки тих старших, з яких і проти яких вони повстали. Будізм міг вирости лише в Індії з браманізму. Християнство також тяжко собі уявити деінде поза землею ізраїльського народу. Національні релігії мають своє продовження й довершення в універсальних релігіях; універсальні релігії затримують в собі деякі тривкі ознаки племінних релігій".

Історія всіх релігій доводить наочно органічний їх зв'язок з народом та краєм, де вони повстали. Наведу кілька доказів з цитованого підручника історії світових релігій, де автор раз-у-раз підкреслює народотворчу роль віри. "В Індії - каже він - релігія зростає з народним життям". Ламанізм є тибетською відмінною буддизму. Таоїзм і конфуціонізм - це національні релігії Китаю, настільки органічні, що в них "неможливо відокремити народність від віри". Ще більше виправдане таке твердження щодо японського шинтоїзму, бо "шинто невідлучно зв'язане з життям народу та держави: національна й державна історія /Японії/ є власне безнастанним розвитком божеського походження та благодати. Шинтоїзм є релігією національної свідомості, національної гордості, але також національної здатності та експансії". Цікаво, що серед азійських народів саме японці перетворилися в модерну націю та що молодий японський націоналізм зраджує ознаки расового месіанізму та панконтинентального імперіалізму. Загально відомий національний характер старожидівської релігії, як і її месіанізм. Релігія врятувала жидів на виганні впродовж понад двох тисяч років перебування в діаспорі. "Брусалимський храм", каже П. Барта був магнітом бігуном, що фізично або бодай духово досить сильно притягував й утримував їх національну свідомість. Мабуть у жадному випадку не кидається у вічі так яскраво органічний зв'язок між релігією й нацією, як у жидівському, де віра була, немов національний цемент. Особливо в ті часи, коли культурна асиміляція з чужим оточенням здавалася остаточно вже усувала раштки національної відрубності й коли жидівство ставало тільки конфесійною ознакою. Проте, під захистом своєї месіаністичної віри жиди подужали цю добу національної анабіози. Сорок років тому Герцль кинув свою сіоністичну утопію, що на наших очах стала фактом в Палестині, активуючи жидівську націогенезу по цілому світу. Крім християнства є ще одна універсальна релігія, яку світ завдячує семітам. Це - іслам. Великий дебют доти невідомого народу арабів, що відтак швидко поширився навкруги Середземного моря, головню ж в Азії та Африці. У своїх початках магометанство було також суто-національною вірою, повстання якої можна зрозуміти лише на тлі народу та краю, де вона породилася.

2. Реформація й початки європейської націогенези.

Християнство, як світова релігія виявила яскраво універсальні та понад національні тенденції. Католицька церква наявно прямувала до політичного провладу в Європі. Рим мріяв про гегемонію над цілим християнським світом. Римські папи вели безоглядну боротьбу з цісарями, як представниками світової держави. Це була боротьба середньовічної теократії з молодією поліократією, себ то, відцерковленою державою. Ця боротьба належить до найдраматичніших епізодів європейської історії. На переломі середньовіччя та нової доби. Папа Григорій VII, однієї з найбільш видатних представників цієї теократії казав, що церква - це сонце, а королівство - місяць, що живе світлом сонця. Цісарі й королі, звичайно, не годилися з такою ідеологією. Але вони були ослабі, щоб скинути протекторат церкви над державою. Не раз примушені були капітулювати перед католицьким Римом, як Генрих VI, покінчивши подорож якого /у зимі 1077 р./ до Каноси стала символічною на вічні часи. Католицький цей універсализм виявлявся також у мовній культурі та мові. Латинська мова в цей час стала мовою

європейської культури й науки; тут маємо історичний цікавий приклад релігійного універсалізму - суто-протинаціонального. Бо ж католицька церква у цей час свого політичного апогею була "суто-протинаціональною, інтернаціональною та ненаціональною" / Ф. Жижка/.

В цьому, як гадає цитований чеський вірознавець, - була сила, але й слабкість середньовічного католицизму. Він своїм універсалізмом, прагнучи да, промовляв до кожної людини й до всіх народів, але сам "не був здатний розуміти душу різних народів й використовувати приспані в них різні власності."

Під ним оглядом проти католіцька реформація була зворотною точкою в релігійній історії Європи. Означала поворот від універсалізму релігії до її націоналізації. А разом церковно-релігійна реформація XIV-XV ст. - розпочинає нову добу в історії Європи, цікаву між іншим через те, що вона сигналізувала початки європейської націоналізації. Тут нас ця релігійна реформація цікавить виключно з цього боку.

До речі, реформація була довершенням тих протикатолицьких змагань, що вже кілька століть перед тим почали виявлятися у сектанстві в усій майже Європі. Це сектанство скрізь підкреслює потребу перекладу святих книг, а передовсім Біблії на рідні мови. В Англії, де християнство почало розповсюджуватися від VI-VII ст. у VII ст. робляться перші спроби перекладу святого писання на англійську мову. Англійський реформатор Віккліф, попередник Гуса й Лютера та його шкільники в 1384-88 рр. переклали цілу Біблію на англійську мову. Звичайно, церковні уряди рішучо поборювали цю "націоналізацію" Біблії, бо, їхню думку, дати цю святу книгу в руки простого люду, це, немов, "роздати перли перед свинями". В 1404 р. англійський єпископат заборонив європейське видання Біблії. Також у Франції від XI ст., під впливом єресь секти "катарів" / чистих / і болгарської "богумілів" повстав реформаційний рух "бідних братів", що домагався перекладу Біблії на рідну мову, але тулузький собор єпископів / у 1229 р. / рішучо заборонив це, добачаючи в цьому наявне протикатолицьке "єретицтво".

Йоганн Гус - великий чеський реформатор і патріот, - який спершу виступав перед папським Римом, але життям заплатив /1415/ свою незгоду. Він поставив руба питання рідної мови у церковно-релігійних справах, конкретніше й практично висунувши чеську мову проти канонічної латинської. Свої критичні трактати на релігійні теми він писав по чеськи, також промовляючи до народу тільки чеською мовою. Цікаво, що він був водночас не тільки релігійним, але й соціальним та національним реформатором, між іншим також реформатором чеського правопису. В гуситизмі ці три напрями: релігійний, соціальний та національний органічно переплітаються та зливаються. Для Т.Г. Масарика - гуситська реформація була наймогутнішим проявом чеської національної самобутності. В гуситизмі він дробає найбільш творчу добу чеської історії. Національне відродження чеського народу було, на його думку, продовженням і довершенням цієї чеської реформації з XV ст. В багатьох своїх творах, присвячених з'ясуванню чеського питання, Т.Г. Масарик розвинув і довів ці тези своєї історіософії. Цікаво, що його перший активний виступ закордоном, під час світової війни за чеську самостійність, припав саме на п'ятисоті роковини спалення Яна Гуса. Маю на увазі цей прилюдний виступ його у Женеві в липні 1915 року, що був проголошенням війни Австрії й Габсбургам з чеського боку. З його тодішньої святочної промови навожу тут цей програмовий уступ, що ясно во змальовує ставлення Т.Г. Масарика до гуситської реформації.

"Кожен чех - каже він - що знає історію свого народу, мусить висловитися за реформацію або проти реформації, за чеську ідею або за ідею Австрії, зняряддя контрреформації та реакції. Гус, Жижка, Хельчицький та Коменський - це наша жива програма."

Т.Г. Масарик, звичайно, позитивно оцінював значіння релігійної реформації як одного з головних чинників національної європейської націоналізації. У своїй книжці "Європа" він зауважує з цього приводу: "Завдяки реформації та ренесансу починається національне усвідомлення. Народні мови стають мовами церковними; переклад Біблії одночасно зсвятковує мову народу супроти аристократичної церковно-латинської, грецької й т.д. мов. Повстає національна нелатинська література - філософська, наукова, красна; література тут стає культурною силою. Політично думає демократія, а поруч з цим, мова народу починає вживатися в соймах та в адміністрації, мова латинська й французька втрачають своє політичне упривілейовання."

Не забуваймо, що для багатьох народів, особливо ж т.зв. "неісторичних", з релігійною реформацією органічно зв'язане їхнє мовно-літературне самоозначення. Початки фінської, естонської, литовської й т.д. письменств датуються здебільшого від XVI та XVII ст. Першими "літературними" творами в них були переклади Псалтиря, Євангелія й особливо Біблії. В чеській мові та видатними літературними пам'ятниками чеського письменства післягуситської доби. Зокрема у Валіті / Англія / "націоналізація" Біблії багато сприяла національному відродженню Кімінів, що є народом кельтського походження. Звідци головною вийшла думка перекладів Біблії на живі мови різних народів загальноєвропейського континенту. Констатує й підкреслює це М. Драгоманов, що, зрештою, не вважає релігію національною ознакою. В 1804 р. було засновано в Лондоні відоме "Британське й закордонне біблійне товариство" / British and foreign Bible Society /, що почало видавати переклади Біблії / або бодай євангелія / на всіх мовах світу, згодом навіть в мовах примітивних кольорових племен. Завдяки цьому сотки мов європейських почали бути літературним знаряддям нових письменств, а Святе Письмо стало каменярем етно-й націоналізації по цілому світу. Коли церковно-католицька ортодоксія ставилася проти перекладу Біблії на вульгарні мови, то це мало не тільки релігійні причини. Папський Рим добре передбачав неминучі революціонізуючі наслідки цього факту на широкі маси. Ж. Жорес слушно звернув увагу у своїй розвідці "Батьківщина й робітництво" на революційне значіння Святого Письма. "Перекладена скрізь на рідні мови - каже він - Біблія мала навчити народ думати. Це Біблія повна боротьби і неспокійності; ремствувань, крику та бунту невченого народу, гордість якого мабуть подобається Богові, хоч він її карає та лемить. Ця Біблія, де обрані проповідники безнастанно ворохоблять народ, а своє право наказувати мусять здобувати заслугами; ця дивно-революційна Біблія, в якій розмова між Йовом і Богом ведеться таким робом, що Йов виступає в ролі оскарженого, й проти крику різниці справедливо не боронитися тільки глухим гучом грому; ця Біблія, де виступають пророки зі своїми прокльонами на несправедливих богачів з меслинськими мріями про загальне братерство, зо всім жаром свого гніву та ненависті, з палаючим вогнем на устах..." - ця свята книга, річю сказати, стихійно революціонізує духа народних мас; стати змаганням ферменом серед них; будити приспану їхню свідомість, як суєнідів, і так і національну. Зрозуміло тому, що релігійна реформація скрізь викликала великі соціальні та національні змагання; що з нею зв'язані органічно початки європейської націоналізації, а народом - всесвітнього національного пробудження."

3. Націогенетичні впливи релігії.

Чи є / зглядно була / релігія національною ознакою? Яка її роль і вплив під цим оглядом? Що переважає в ній: універсалізм чи націоналізм?

Ці питання цікавлять, звичайно, соціологів, та особливо націологів. Треба сказати, що назагал з цього боку релігія ще за мало досліджена. Але є досить фактів, на підставі яких можна робити перші висновки з цього приводу. Возуміється, що передовсім треба конкретизувати це питання. Є недоцільно ставити його абстрактно та в загальній, мовляв, площині. Адже ж значіння й роля релігії, як усе на світі мінється в просторі й часі. Релігія не уявляє з себе чогось абсолютного та незмінного. Вона також еволюціонує. Її значіння, як громадського чинника кульмінувало в Європі в XVI та XVII ст.ст. Відтак почався занепад релігійного впливу, а поруч з цим йшла латинізація / посвітнення / громадського й особливо - політичного життя. Зокрема, минуле століття філософськи приходило під знаком антирелігійного позитивізму та натуралістичного матеріалізму. Людство, неначебто, прямувало до загального атеїзму, до "безвір'я майбутності", за висловом французького філософа-поета - Гійо. Але в дійсності цього не сталося. Бо з одного боку релігія модернізувалася, а з другого - як реакція проти крайнього еволюціоністичного матеріалізму, почався новий зворот до релігії, що після першої світової війни й революції є майже типовим явищем.

Цікаво, що у зв'язку з національним ренесансом виявляється тенденція до мовляв, "націоналізації" універсальних релігій. Нові держави майже скрізь у тій чи іншій формі перевели націоналізацію церкви. Одним із перших кроків самостворення України було здійснення церковної автокефалії. У відновленій Чехословацькій державі повстала національна чехословацька церква. Одночасно тут майже 15 років велася гостра боротьба з Ватиканом з приводу Яна Гуса, заки замість конкордату дійшло до т.зв. "моду вітандо" / порозуміння /. Шойно в 1934 р. остаточно закінчилося це традиційне ворогування Праги з Римом, що символізовано було і стверджене скликанням у чехословацькій метрополії - всесереднявнього католицького з'їзду. Справа національної релігії стала гостро в націоналістичній Німеччині. Під впливом расизму, тут проголошена була війна християнству / як католицизму так і протестанству / під закидом, що в цій вірі забагато семітично-юдаїстичної спадщини, яка є в непримиримій суперечності з пануючою в Німеччині ідеологією нордичного арієвства. Звідци з одного боку поборювання християнства, як антигерманської релігії, а з другого боку - бажання "відсемітизувати" цю віру. Перший напрям веде до прагерманського поганізму, про що далі, а другий до "германізації" Христової віри, що є завданням "німецької національної церкви" Її основоположник - Др. Дінтер - передовсім хоче довести, що Христос - не був жидом, але арієм, як про це свідчать не лише його фізичний тип /!/, але головню моральна й справді героїчна поведінка. Др. Дінтер іде навіть далі, бо старається переконати своїх вірних, що Христос був антисемітом, а отже ідеологічним каменярем сучасного німецького національного соціалізму, який в традиціях реформації Лютера /!/ хо...

"нарешті віджидівшити християнство". Фактичним основоположником Християнства був апостол Павло, який, як жид, не міг, звичайно зрозуміти арієвського духа цієї віри". А до того ще був він "істериком та епілептиком" Стоїмо, отже, кінчає свої зауваження з приводу християнства др. Дінтер, -перед страшним фактом, що німецький нарід, зрештою так само, як і весь арієвський християнський світ, вже понад 1000 років /! / перебуває під владою хорого "ненормального жида".

Звичайно, ця "арієвська критика" християнства не витримує жадної наукової критики. Але вона цікава з психологічного боку, як доказ змагань в націонал-соціалістичній Німеччині в напрямі до націоналізації найбільш універсальної світової релігії.

З другого боку в країні "гакенкройца" масово поширюється культ старогерманських поганських богів з Вотаном на чолі. Цей "вотанізм" ідеологічно цілком полинув у нетрі прагерманської мітології. Його Біблією є староскандинавська "Едда" з якої вже Вагнер ^{черпає} літературний матеріал для свого монументального твору про ніобелюнгів. Але ідеологічним підручником цього німецького "неопоганізму" є безсумнісно голосна книга А. Розенберга - "Міт XX століття", різко аштихристиянська й прогерманська. Вона є спробою нової німецької історіософії в дусі теперішнього арієвського расизму. А. Розенберг рішучо відкидає християнство та гльорифікує передхристиянський старогерманський поганізм. Християнство для нього є релігією нереальною та деморалізуючою народи проповіддю всесвітнього братерства. Натомість, прагерманський поганізм Вотана й Зігфріда - це релігія "раси й крові, а передовсім меча, а не миру. Тому розповсюдження християнства означало початок духово-морального розкладу й занепаду Європи. Щоб вона відродилася, мусить повернутись до славних традицій героїчних вікінгів; напитися "живої води" з безсмертного джерела староскандинавської мітології. А. Розенбарга прозвали німецьким Анти-Христом. Він заслуговує цієї назви. Успіх вгаданої його книги - величезний. Вона конкурує з відомою публікацією "Мейн Кампф" / Моя боротьба /. Вотанізм масово поширювався в Німеччині й був майже напівурядовою релігією "третьої імперії".

Тако поза Європою серед кольорових народів можна констатувати тенденцію до націоналізації релігії. Так, напр., Християнська Абіссинія підпорядкована Контській церкві й Олександрійському патріярхві, рішучо бореться за визнання автономії власної церкви. Нова Туреччина, що з одного боку веде гостру боротьбу проти релігійну кампанію, а з другого націоналізує іслам. З наказу М. Кемаля - на турецьку мову був перекладений "Коран", яка стала церковною, замість дотеперішньої арабської. Так уперше в історії цього народу турки не тільки сміє, але мусить з Алахом розмовляти в рідній мові. Серед американських муринів повстала своє чорна / етіопійська / церква, місіонери якої від початку цього століття ведуть дуже активну працю в Африці, сприяючи національно-расовому зміцненню місцевого тубільного населення. Взагалі християнські релігії серед кольорового позаєвропейського населення без сумніву, націоналізуються, де далі все більше обмежуючи місіонерські впливи білої раси духовенства. Це було констатовано на релігійному конгресі, влаштованому в 1928 р. Міжнародною Радою протестанських місій в Єрусалимі, де виявилось, "що четвертина членів цього з'їзду є представниками азійсько-африканських національних церков, вкладених молодими кольоровими народами. А. Зігфрід - видатний французький дослідник, автор новітньої праці - "Кріза в Європі" / 1935 /, наводючи цей факт на доказ проти євро-

ейською еманципації кольорового людства, зауважує з цього приводу: "Наш расовий націоналізм випроковував рикошетом цей новий націоналізм, що опозицією супроти нашої релігії / навіть християнської / добачає свою базу, зрешто так само, як і у всьому іншому."

Коли старий ортодоксальний іслам у своєму універсалізмі нехтував національні відрубності магаметанського населення, араби з уявляючи їх культурно так само, як католицизм латинізував середньовічну Європу, то неоліслам, завдяки радикальним реформам XVIII і XIX ст.ст. / вагабізм і сенюїзм / став активним націогенетичним чинником, як в Азії, так і в Африці стрияючи расово-національному пробудженню та відродженню місцевих автохтонних народів. Докладно вплив його на расовий ренесанс кольорового людства дослідив і засував американський вчений Лотроп Стоддарт у своїй джерельній праці: "Новий світ ісламу" /1921/. Цей національно-релігійний здвиг кольорового людства став таким масовим явищем, що з ним мусить числитися вже Ватикан, що оце саме канонізував першого чорного святого. Доси це був виключний привілей білої раси. Такий є фактичний матеріал до справи, що нас тут цікавить.

Які можна зробити з нього висновки?

В кожному разі один: а саме, що існує певний зв'язок між релігією й нацією. Соціологічно покищо нез'ясований ще характер цього зв'язку. Можна припустити, що між релігійними й національними почуваннями людини є певна аналогія. Обидва вони налягають до найінтимніших а zarazом і до найфанатичніших проявів людської душі. Хронологічно національна свідомість пізніша за релігійну. Але в релігійних почуваннях вже підсвідомо криються початки майбутньої національної відрубності. Цим до певної міри пояснюється, що релігія давніше а подекуди / на Сході головно / нещодавно ще була "національним" критерієм. Католицизм був синонімом поляка в царській Росії, а православний - мовляв. В Галичині - уніят - грекокатолик / це національно-українець, а римо-католик - конче поляк, хоча рідною його мовою була українська. В Азії та Африці магаметани перебільшені те вважали з арабами; звичайно, такі узагальнення перебільшені та помилкові, так само, як і расово-релігійні. Твердження, що католицизм покривається з т.зв. романською, протестантизм - германською, а православ'я - з слов'янською расами не відговідає вловні дійсності. Констатує лиш перевагу певної релігії серед білих народів якоїсь великої мовної групи. Але кожна з них має свої релігійні меншості. Бо ж серед слов'ян є також католики, протестанти й навіть магаметани; серед германських народів - переважно протестантських - чимало католиків / особливо ж поміж німцями, а серед неолатинських народів існують протестантські меншості. На підставі між іншим М. Драгоманов виключав релігію з числа національних ознак. "Очевидно, - писав він у "Чудацьких думках" про германські релігії, як продукт культурно-історичного процесу інтернаціонально нік не можуть входить в ряд ознак національних". Інший погляд цитований автор уважав національним романтизмом і помилковим. Проте, в цій справі Драгоманов помилявся, занадто абстрактуючи релігійний універсалізм європейського християнства. Адже ж не можна заперечити, що й в католицькій і в протестантській релігії є значні різниці. Інакше кажучи, що й тут найуніверсальніший з християнських релігій - католицизм - є, мовляв, національно хроматизований, цебто, закрашений. Навіть серед самих романських народів, він повстав і головно розповсюдився. Бо інший є католицизм іспанський та італійський чи французький. Найвно націоналізований - голо-

з політичних причин - католицизм польський або ірландський, своєрідний католицизм швейцарський або чеський, цей останній в хронічній опозиції до Риму. Та ж саме можна констатувати й щодо православної чи протестантської релігії. Звичайно, релігія не є об'єктивною ознакою нації, але не підлягає сумніву, що в процесі не тільки є т - але й націогенези вона є активним чинником.

Яка ж саме роль поодиноких релігій з цього боку? Це питання з погляду націоналістичної незвичайно цікаве, але, на жаль, замало ще досі досліджене, щоб можна було дати на нього вичерпуючу й остаточну відповідь. В деяких випадках, зокрема, на Сході, релігія органічно зв'язана з життям народу. Напр., жидівська або що тут згадувалося, арабська національність, а не універсальний характер мають релігії тайська та японська. Конфуціанізм національною релігією Китаю так само, як шинтоїзм Японії. Можна сказати - пише проф. Ф. Жичка, - що конфуціанізм опонував /китайський Б./ практичний нарід силою увагосвідомості, своїми людськими, аж надто людськими ідеалами, але також і через те, що зумів всю державну систему та певну державну форму разом з урядництвом цупко вклучити в релігійну організацію: саме тому конфуціанізм опонував нарід як спільноту". Ще з більшим правом доводиться не сказати про японський шинтоїзм, що нерозлучно зливає із життям народу та держави: національна та державна історія /Японії Б./ є власне постійним розвитком божественного походження й дарунку... Шинтоїзм є релігією національної свідомості, національної гордості, але також і національної здатності до активізму" /Фр. Жичка/.

Також в'ясувати націогенетичну роль універсальних релігій. Чісно, що вона різна, залежно від характеру світогляду цих релігій. Фактом є, що протестантизм під цим оглядом є активніший за католицизм або православ'я. Тут звернена була увага на значіння протикатолицької реформи під цим оглядом. Цікаво, що протестантські народи назагал і скрізь виявляють більшу національну активність та до-свідання. Доказом цього можуть бути культурно-національні надбан-ня, напр. Фінів, лотиськів, естонців або кимрів /в Уельсі/. Серед кельтів найкраще національно самоозначилися саме протестантські кимри; слабше католицькі ірландці, а зовсім кволо також католицькі бретонці. Таку саме різницю можна констатувати між протестантськими лотиськами й католицькими летголами, ці останні національно животіють. Національно до війни слабшим був рух серед католицьких литовців, ніж серед лотиських їх побратимів.

Між католицизмом й православ'ям під цим оглядом немає такої різниці, хоча можна припустити, що католицьким културно-релігійним унітаризмом Ватикана. Бо напр. поневолені Хорватські Словинці національно-культурно краще самоозначилися за са-мостійних Сербів. Але з другого боку між білорусами, та-кож релігійно роздвоєних такої різниці не має, що можна пояснити політично-суспільним їх утиском, який однаково душив обі частини цього безталанного народу.

Коли йде мова про іслам, то старий - ортодоксальний, як ми чули, найкраще сприяв мовної й культурної арабізації мусулманського населення. Натомість, реформований неоліслам - починає бути активним чинником, що сприяє національному пробудженню та самоозначенню кольорового людства Азії та Африки.

Це лише загальні скорше спостереження ніж висновки про взаємини між релігією та нацією. Замало це досліджена ця справа з фактичного боку, щоб можна було вже соціологічна типізація значіння релігії, як націогенетичного фактора. Проте, ідеолог Пан-Європи справецливо звернув увагу на один цікавий й характерний зв'язок між нацією та релігією саме під соціологічним оглядом. Куденгове-Калергі у своїй програмовій публікації - "Пан-Європа" пише з цього приводу: "Треба поширювати погляд, що нація перебрала спадщину релігії, як добру, так і погану: її гуманізм, але також її фанатизм. Як колись для своєї релігії, так тепер ізза своєї нації люди живуть та вмирають, мордують і брешуть. Для подужання отже національної боротьби треба піти тими самими шляхами, які привели до знищення релігійних війн".

27. НАЦІЯ - ЯК ПСИХО-ВОЛОНТАРИСТИЧНА СПІЛЬНОТА.

Як бачимо отже, всі спроби визначення нації за т. зв. - об'єктивними ознаками - властиво завели. Окрема кожна чи всі разом вони не вичерпують істоти нації. Бо не можна нації утотожнювати з расою, або з кровю; вона не є рабськи зв'язана з територією чи землею; вона не покривається з мовою і тим-менше ще з релігією. Навіть культура не вичерпує абсолютно її істоти, хоча нація, без сумніву, є передджерелом вселюдських культурних вартостей та інспірує найкращі архітевори світової культури, як про це була вже тут мова.

Через це покищо неможлива точна й вичерпуюча наукова дефініція нації. Тому деякі дослідники скептично задивляються на можливість точного визначення поняття нації. Так, напр., А. Мепе гадає, що "в дійсності нація уявляє із себе досить неясну річ, зміст і характер якої є змінливий залежно від обставин". Але цей самий видатний лінгвіст трохи далі слушно зауважає, що "приналежність до нації є справою почування та волі". Це нагадує теорію П. анчіні, ко серед ознак нації найголовнішою уважав "національну свідомість". Звичайно, що ясна національна свідомість повстає з пошреднього національного почування та волі, шляхом, мовляв, розумової їх дестилляції. Бо національне почування та воля первісно діють, річ ясна, півсвідомо та стихійно. Через це й молодий націоналізм у своїй політичній практиці часто буває ірраціональним та фанатичним. Іноді цей фанатизм скидається просто в прокультурне варварство, як напр., в Європі після світової війни.

Американський етнолог - Фр. Боас / у своїй праці "Раса й культура" / дає таку історичну схему головних етапів народничого розвитку. "Почуття приналежності до орди - каже він - веде до почування єдності племені, до визнання єдності населення більшої території, а врешті до національної свідомості. Ця остання здається бути межею до якої дійшов розвиток поняття людської співналежності". Також М. Вебер відомий німецький соціолог - підкреслює чуттєвий характер істоти нації, визнаючи її як "емоціонального типу спільноту, рівнозначним відповідником якої є своя держава: . . ." Через це нація "нормально змагає до витворення держави із себе". В свою чергу таке розуміння нації наближається до її визначення О. Бавелром, як спільноти долі та вдачі. Націогенетичне значіння волі в процесі утворення нації зазначив батько німецької соціології Ф. Геніс на II Конгресі німецьких соціологів, де він в дебаті

з цього приводу казав: "Істоту модерної нації слід розуміти в той спосіб, що її бодрі почати характеризують волеві змагання, ядро яких полягає в можливо більшому та загальному її поширенню".

Отже почування й воля відіграють чималу роль як чинники етно- й - націогенези. Натомість, зовсім підрядна й обмежена покищо функція припадає під ним оглядом - розуму, врештоту це мало активного чинника сціогенези. В політиці та громадському житті панують стихійні пристрасти, а не свідомо-критична розумова аналіза. Проте, раціоналізація суспільних процесів є неминуючою передумовиною дальшого людського поступу. Також і модерна нація мусить раціоналізуватися, де стислюючи свою свідомість від намулу стихійного антисоціального атавізму. Це передумовина міжнароднього замиріння та міжлюдського порозуміння. Так розуміють націю вішуні й каменярі історичного завтра, яких не можна криваво безглуздя післявоєнної сучасности. Один з них - ідеолог Пан-Європи - Куденгове-Калергі/- гадає, що нації "не є спільнотою крові, але духа; вони об'єднані не фізичним спільним походженням, але духово спільними учителями. Нації повстають, - на думку цього автора, - із взаємних між талановитими народами та їх велетнями. Геній без народу не витворить жадної культури; але й нарід без велетнів не є нацією. Народи сплджують своїх геніяльних провідників, поетів і мислителів, котрі зі свого боку через медіум мови, релігії, мистецтва та політики перетворюють нарід, до якого вони духом належать". Куденгове-Калергі ілюструє це своє твердження історичними прикладами. Магомет був батьком арабського народу; Данте - італійського; Лютер - німецького; Гус - чеського; Корнель, Расін, Вольтер й Русо, Наполеон та Золя перетворили французький нарід у націю. Кант, Гете й Шілер - Вагнер, Ніше та Бісмарк були будівничими німецької нації; Р. Такур і М. Ганді - є духовними батьками індуської нації, як Т. Г. Масарик - чеської; а Д'Аннунціо та Муссоліні - мають незаперечний вплив на новітню італійську націогенезу.

Висновок з цих міркувань автора - "Пан-Європи" такий: Нації є симбіозами спільнот між велетнями та їх народами, що в одночас є їх батьками та синами, творцями й творами. Властивою релігією націоналізму є культ героїв. Нарід об'єднують спільні герої, яких він наслідує, їх злучають спільні ідеали та ієдальні постаті; спільні провідники, поети та боги."

Хоча ця теорія та ідеологія звужує істоту націогенези, нехтуючи, наприклад, значіння матеріального, мовляв, оточення, в народотворчих процесах, проте, вона слушно підкреслює та підносить роль духово-індивідуального чинника, як свого роду активних атомів, навкруги яких швидче й виразніше відбувається кристалізація модерних націй, що врешті решт, коли ще не є, то де далі все більше ставатимуть духовими спільнотами.

Лекція п'ятнадцята.

III. ЕТНОПОЛІТИКА.

28. ПРОБЛЕМАТИКА Й ЗАВДАННЯ ЕТНОПОЛІТИКИ.

Етногенетика й націо-аналітика, з'ясуванню яких була присвячена попередня частина цієї праці, творять основний й головний відділ науки про націю. Це, мовляв, загальна націологія. Натомість, етнополітика й націософія, що приходять тепер на чергу, це вже спеціальні частини народознавства. Кожна з них згодом стане окремою націологічною дисципліною: етнополітика, як конкретна націологія; націософія - ж, як наука про проблематику нації. Мажучи це на увазі та з огляду на розміри цієї праці, я обмежусь тут лише коротким викладом цих двох відділів народознавства, бо докладне вичерпання матеріалу як етнополітичного, так і націософічного характеру далеко виходив би за межі цієї публікації. Згодом перелібаю окреме з'ясування кожної із цих націологічних дисциплін. Тут же подам з них лише найістотніше, мовляв, головні засади та основи кожної з цих націологічних дисциплін.

1. Що таке етнополітика.

Почнемо з етнополітики. Отже насамперед мушу зробити зауваження з приводу назви цього відділу націології. Вона не тільки суперечить моїй термінології, згідно з якою національна політика мала б називатися націо-політикою, а не етно-політикою. Проте я залишаю назву етнополітика, спопуляризовану вже / головню німецькою / націологічною літературою.

Що ж таке уявляє із себе ця етно-націо-політика? Це та частина народознавства, яка спеціально вивчає взаємини між нацією й державою, а назгал - досліджує питання нації в політичному аспекті. Це значить, що етнополітика цікавиться всіма справами, які так або інакше мають зв'язок з державним аспектом національних взаємин. Отже, передовсім вона вивчає питання політичного самоозначення нації, як з боку його проблематики, так і практичного вирішення. Досі увага етнополітики присвячена відтак проблемі національної меншості та взагалі й зокрема в практичному її вигляді. Завданням її є класифікація народів і держав з погляду національного складу існуючих та бажаних політичних формацій. Етнополітика, на підставі вивчення політичної емпірії минулого й сучасного має збагнути тенденції та перспективи нашої державних взаємин у найближчій майбутності та предбачати й теоретично обґрунтувати імовірні конкретні форми цього розвитку.

Також питання соборності як її національного й державного аспекту має бути досліджене етнополітикою, хоча, з другого боку, воно належить і до націософії.

Подвійний характер під цим оглядом має далі справа асиміляції. Асимілюються чи не асимілюються народи? Коли? Де? Як? Аджеж ще й досі є багато прихильників навіть примусової асиміляції, хоч історичний досвід довів, що поневолені народи, доки вони

сидять на рідній землі, не асимілюються, й що навіть світові культури теж, як англійська, французька німецька не змогли засимілювати доменту своїх іногородців / кімрів, ірландців, бретонців, лівонців, чехів, поляків, лужичан, естонців, лотиськів і т.д. / Асиміляція соціо- й націологічно дуже складне явище й вимагає тому докладного всебічного вивчення. Передовсім в історичній ретроспективі. В добу етногенези вона діє інакше, ніж під час націогенези, коли вплив її природньо та поступово обмежується дедалі більше. Не можна говорити про асиміляцію народів, але тільки деяких їх верств, груп чи одиниць. Заки нація не зформувалася і не самоозначилася, легше й скорше асимілюються декотрі її шари. Напр., винародовилися майже скрізь шляхта й горішні верстви поневоленних народів. Подекуди міста, але пасивно заховало свою народність і мову село. Слід далі розрізнити між асиміляцією природною під впливом суспільного іншонаціонального оточення, - та примусовою, яку політичними й адміністративними засобами переводить держава. Асиміляція найчастіше є вислідом господарського та суспільного натиску з боку пануючого народу. Іноді ця плянова культурна політика, спрямована до винародовлення дітей іншонаціонального населення через школу чи просвітні установи. Спеціальною відміною асиміляції є напр., ренегатство, коли зраджується власна народність за-для користолюбства чи особистого кар'єризму. Як бачимо, існує багато різних родів і відтінків асиміляції. Вивчити та дослідити істоту цього явища з націологічного боку є спеціальним завданням етнополітики. Тут я обмежився лише зазначенням його, як одного з етнополітичних чинників, що в нед вньому минулому діяв більше, ніж тепер, коли поширення та поглиблення національної свідомості серед загалу гальмує й обмежує вплив асиміляції, хоча після війни в супереч міжнародній охороні національних меншостей - деякі держави, головню з авторитарним режимом / Італія, Німеччина / - стали на шлях безоглядного примусового винародовлення своїх "окраїн" та "іногородців". Виследи цих заходів сумнівні. Свідома нація не асимілюється, її можна хіба лише фізично винишити, коли частково вона невелика, як напр., лужицькі серби в сучасній Німеччині, або словінці в Італії. Перед і під час світової війни лише стара Туреччина дозволяла собі таку "етнополітику" по відношенню до своїх вірменів. Проте вірмени не вигинули: живі сили нації протидіють навіть супроти фізичного переслідування. А назгал - примусова асиміляція є вже політичним анахронізмом. Вона руйнує підвалини держави, котра її вживає та гартує сили переслідуваного народу до рішучого спротиву за його національне визволення.

2. Нація й партія. Є ще одна справа, яку висунула післявоєнна доба й яка вимагає вивчення з боку етнополітики. Це ділема: нація й партія. Соціологічно вона в істоті речі не є складна: нація навнутр складається з різних політичних партій, з залежності від господарських, суспільних та ідеологічних інтересів чи прямиць в її лоні. В своєму розвитку кожен суспільний процес характеризується нахилом до все більшого внутрішнього різничко-вання попри рівночасної інтеграції на ґрунті загальних і спільних змагань, організованих громадських скупчень. У сфері політики виявом цих диференційних прямиць - є партії. Партія отже - це частина нації й в жадному разі не ціла нація. Через це сучасні тенденції / в деяких країнах диктаторського чи напівдиктаторського ладу / зведення істоти нації до якоїсь однієї політичної партії є соціологічним та історичним анахронізмом. Недавньому минулому на початках національного відродження, коли молодий національний рух переходив із фази культурної в політичну,

дійсно він зосереджувався на деякий час довкола одної політичної партії. Тоді ця партія дочасно представляла з політичного боку цілу націю. Так було у чехів, фінів, лотшів, естонців, і т.д. Незабаром, однак, в силу громадського поступу ці національні партії почали розщеплюватися: з їх лона виринали нові політичні напрями та угруповання. Напр., із консервативної старочеської партії відокремилася більш радикально-демократична молодочеська партія. Відтак ліве крило цієї самостійної соціалістична партія. Не згодом католицька й аграрна. Приблизно за такою схемою процес партійного різничення проходив у всіх недержавних народів, звичайно, в залежності від політичного устрою, в якому він перебував та суспільно-господарського оточення, в якому він діяв. Бували, правда, й деякі відхилення від цієї схеми. Напр., флямандці в Бельгії перед першою світовою війною намагалися створити свої національні партії чи бодай політично об'єднатися. Вони входили, звичайно, до трьох головних бельгійських політичних партій / ліберальної, католицької та соціалістичної/. Шойно після великої війни у зв'язку з активізацією флямандського руху повстала самостійна партія, заснована буншими фронтовиками. Ірландці перед війною мали в лондонському парламенті одну спільну національну партію. Лужицькі серби шойно на початку цього століття вступили на шлях національно-політичної консолідації. Нормальний громадський розвиток і поступ вимагає внутрішнього політичного різничення. Це є доказом його сили та зросту. Б. Б'єрнсон, напр., у своїй боротьбі за самостійність Норвегії раз-у-раз доводив своїм землякам потребу політичних партій національної орієнтації. Він був проти політичної безпартійності в національній боротьбі.

Після першої світової війни доводиться ствердити під ним оглядом рішучу зміну скрізь там, де запанував авторитарний режим, що оголосив непримириму боротьбу політичним партіям, намагаючись з монополізувати політичне життя в руках державного проводу, захопленого й опанованого одною якоюсь партією.

Насамперед зробили це більшовики після жовтневого перевороту в 1917 р., завівши в СРСР диктатуру комуністичної партії. Їхня політична ідеологія, як ми бачили, класова, а не національна. Національне питання вона трактує й розв'язує в класовому аспекті. Правда, останніми часами московський більшовизм, по віддану вже став на шлях державного централізму, супроти своїх європейських "окраїн", головню ж України, поборюючи самоозначення під закидом національної контрреволюції, наявно націоналізується: відновив давніше проскрибоване слово "батьківщина", плекає культ московського патріотизму, підкреслює національний момент у своїй державній історії й навіть відповідно до цього корегує совітські шкільні підручники історії, усуваючи з них усе, що принижувало б авторитет московського народу. Цікаво, що відомий совітський націолог Бухарін нещодавно був прилюдно покараний большевицькою пресою за те, що сомнівся закинути москалям, як нації, - "обломовщину". Московська "Правда" з цього приводу зауважила: "Історичною брехнею та шкідливим неутввом є твердження, що перед революцією російський народ був народом Обломових...". "Офіціоз Комінтерна констатує в патріотичному захопленню, що московський народ витворив велику культуру!" А саме ця російська культура грала велику роль в розвитку численних народів СРСР. Ненависть до московського народу є властиво ненавистю до всього Радянського Союзу, хоча єстрілянина ворогів у першу чергу спрямована проти російського народу.

У, саме тому, що ворог дуже добре знає, яку велетню волю, енергію, впертість виявив московський народ...". У своєму цьому патріотичному більшовизм покликається на авторитет самого Леніна, по писанню національну гордість москалів і красу московської мови. "Народна загаданому панеґірику московського народу, називає його "історично і ж рівними" в Радянському Союзі. В дійсності, як констатують знавці Совітів, це "рівність" радянських окраїн та "інородців" ще далі все більше стає ілюзорною, бо програмовий централізм державної політики СРСР фактично зводить унівець навіть культурно-національну їх автономію, висуваючи скрізь контроль і перевагу Москви.

Також і в сучасній Німеччині є виразна тенденція опанування цією нацією керуючою гітлерівською партією. Це органічно випливає з ідеології гітлеризму, а саме з його науки про "тотальність" нації, цебто, про абсолютне об'єднання та підпорядкування всього народу партійному проводу, що фактично є сувереном нації і рідкає про прояви національного життя до "нормалізації" / Gleichschaltung / навіть культурно-мистецького її розвитку. Німецький народ за сучасного ладу є поділений на дві політичні касты: партійних членів і членів народу / "Partei Genossen" та "Volks Genossen". Упривіткованою є перша каста, що належить до національно-соціалістичної партії. Що поза нею це звичайні "Volks Genossen" - цебто громадяни другої касты. Большевизм переслідує радянських громадян за непролетарське походження чи контрреволюційне наставлення, гітлеризм - дискваліфікує громадян "неарійського" походження та ідеологічно антигітлерівської орієнтації / комуністів, соціалістів, демократів, лібералів, католиків, християн узагалі / . Релігія, література, мистецтво, преса, шкільництво, наука, словом уся культура сучасній Німеччині "нормалізована" в дусі нануючої національної доктрини. Ціла нація має бути змодельована за її ідеологічною програмом і схемою.

Це саме бачимо в Італії, де від відомого "походу на Рим" / 28.X.1922 / Б. Муссоліні, урядово запанувала фашистівська доктрина і політичне життя цієї держави було зведено до одного партійного знамення, цебто, фашистівської партії. Всі інші були ліквідовані під закидом, що уявляли з себе "політичну класу болгузів та ігнорантів, котрі впродовж чотирьох років не змогли стати народові влади". Фашистівська партія монополює опанувала суспільну Італію від виховання дітей до повного контролю поведінки громадян усіх ступенів віку - все підлягає її доктрині та політичному проводу цієї партії. Цим шляхом має бути досягнений її ідеал: нація, як політичний моноліт. Це, зрештою, сьогодні ідеал післявоєнного націоналізму взагалі, що визнає тезу - нація понад все" - хоче здійснити цю свою мрію з допомогою диктатури, не урачує морально-жандних заходів, до безоглядного терору, включно.

Скрізь, де панують диктаторські чи напівавторитарні режими можна констатувати тенденцію до ліквідації політичної різноманітності й монополії пануючої урядової партії. Так, Кемаль Ататюрк свою національну розбудову Нової Туреччини на нині заснованій партії, що втілювала ідеологію т. зв. "кемалізму". В Польщі новий лад / перевороту 1926р. / покликав до життя т. зв. "беспартійний блок" / В.В. /, що фактично є урядовою партією, спрямованою до перебудови цієї держави в дусі політичних засад та світогляду маршала Ю. Пілсудського.

Австрійський дольфусизм був спрямований проти соціалістичних і демократичних угруповань і мав на увазі партійну монополізацію політичного життя. Також в Югославії, Латвії, Естонії, Болгарії перехід до авторитарних режимів привів коли не до цілковитої ліквідації політичних партій, то в кожному разі рішучо обмежив їх значіння й вплив.

Щойно майбутність покаже, оскільки ці етнополітичні спроби виправдають себе практично. Наперед можна передбачати, що головної своєї мети - перетворення нації в політично-безпартійний мовіт вони не досягнуть, бо соціологічно це є такий самий абсурд, як біологічно, напр., було б утопією зведення різних фізіологічних функцій людського організму до якоїсь одної, хоча б і найголовнішої. Диференціація є ознакою вищої й складної організованості. Нація є одною із найскладніших громадських спільнот. В політиці куди мінує організоване її життя. Тому є сизифовою працею спроба повернення її до стану політичної аморфності давно-минулої соціоге-зи з пра-етногенетичної доби.

Психологічно однак зрозуміла сучасна реакція проти партійного переполітизованання в деяких країнах /напр., у Франції чи в "сгарії"/. Багато дехто гадає, що винна в цьому демократія. Звідки заперечення її та шукання порядтунку в диктатурі та політичній безпартійності. Демократія вимагає, звичайно, крики, але більше деякі "демократи", що заявили кризу "демократії" й та не переполітизування. Партія має оскільки рацію існування, оскільки вона є виявом суспільних, господарських або ідеологічних вгандь серед населення. Але вона є політичним паразитом і дезорганізатором громадського життя, коли стає на послуги особистих амбіцій чи приймає самозваних "провідників". Звичайно, громадську отаманів слід поборювати, як політичну хворобу, але заперечувати партійність у політичному житті, як це роблять авторитарні ідеології та диктаторські режими, це значить виливати із ванни разом з водою також дитину.

Нормально громадськи розвинена й дозріла нація не може вкласти-ся в рамки якоїсь одної партії. Во це було б політичною її кастрацією, звуженням, а не поширенням творчих її можливостей. Жива нація, яка не вичерпала своїх сил, не може бути вкладена в рамки якогось одного світогляду, одної доктрини, одної партії. Здорова нація суміє завжди скоординувати та погодити свою політичну ріжнопартійність, особливо тоді, коли цього вимагатимуть загальні національні інтереси. Це саме й є критерієм її політичної та громадської спільноти.

29. НАЦІЯ Й ДЕРЖАВА.

Стара доба, і навіть середньвіччя, не знали ще національного життя. Антична й феодальна держава були а національні. Також абсолютистична держава не мала властиво свого національного обличчя. Об'єднувала її головню династія тоді інтернаціональна. Австрійські Габсбурги, напр., були панамі не тільки в Відні, Празі й Будапешті, але один час у Мадриді та в Брюсселі. Чеські й німецькі королі були цісарями спадкоємцями римської імперії. Іспанські королі панували в Голандії. Польські в Чехах, малярські в Польщі й т. д. Щойно молодий капіталізм, господарськи об'єднуючи держави, націоналізував їх та сприяв народотворчим процесам.

Зобрама яскраво ці націогенетичні тенденції виявилися в середині XIX ст. Ще віденський конгрес /1815р/ цілковито знехтував національну засаду. Для Меттерніха Італія була "географічним поняттям". Але в 1831 р. Дж. Маддзіні закладає "Молоду Італію", що відіграла провідну роль у визвольній боротьбі цієї країни, і ідеологічно поклала своє тавро на тогочасні національні рухи взагалі. Адже вона була зразком для національно-революційного товариства - "Мо-

лода Європа", що повстало в 1834 році. Революції XIX ст. мали наявно національно-революційний характер. Грецька й польська 1830 року інспіровані були літньою паризькою революцією. "Весною народів" влучно названа була європейська революція 1848 року, що також почалася у Франції й мала відгомін по всій Середній Європі, а головню - в Угорщині. Доба 1848 - 1871р. р. - це час реконструкції політичної мапи Європи в дусі національної засади. Скрізь серед поневоленних народів лунало тоді революційне гасло - волі та об'єднання. Борючися під їх прапором, Італія та Німеччина перемогли свій споконвічний партикуляризм і здобули державну самостійність. На цей час припадає також поступове осамостійнення та об'єднування балканських народів /Греції, Сербії, Румунії, Болгарії/. Це далі доба загального національного здвигу в Австро-Угорщині, що в 1867 р. компромісовим дуалізмом між Віднем і Будапештом, за рахунок головню слав'янських народів, хотіла забезпечитися перед цим їх революційним наступом та подумати його німецько-малярською гегемонією в габсбурській монархії.

Здавалося, що національна ідея переможе у державному будівництві. Розпадалися а національні велико-держави /Австро-Угорщина, Туреччина/; на їх руїнах повставав новітній тип національної держави. Відомий швайцарський державознавець Брюнчлі сказав формулу цього процесу: "Кожна нація є покликана й має право утворити свою державу. Як людство складається з певного числа народів, так і світ має бути поділений на стільки держав, що нація, то-державна. Що держава - то нація."

Історична та політична практика незабаром довела, що цей етнополітичний ідеал не до здійснення. Чистий тип національної держави ніде не був зреалізований. Проти нього залишився й надалі тип національно-мішеної держави народів". Передовсім старий швейцарський у Швайцарії. Далі в Австро-Угорщині, що ставши, на шлях конституціонізму, шукала виходу зі свого лабіринту національних суперечок. 1830р. на руїнах Нідерландського королівства, де переважав голандсько-фляндський елемент над валлоно-французьким, повсталала сучасна Бельгія, як спроба державної синтези двох рідних етнічних складників, яких мала об'єднувати спільна - "бельгійська душа".

Націологи сперечалися про те, куди прямує політичний розвиток Європи? Одні відстоювали тип національної держави /Nationalstaat /, що мовляв, найкраще відповідає ідеалам демократії. Інші, рахуючись з політичною дійсністю боронили тип "держави народів" /Nationalitätsstaat /. Особливо К. Реннер, що в демократизованій Австро-Угорщині добачав майбутню наддунайську Швайцарію, природний етап, до прийдешнього типу "інтернаціональної" або "світової держави". Державна практика нехтувала ці абстрактні схеми та висувала свою конкретну тезу: "Якщо, мовляв, нація не встані витворити одної держави, то держава може й має виплекати зі свого населення одну націю." На цей шлях стали передвоєнна Угорщина й Пруссія, примусовою асиміляцією, гадаючи перша маляризувати, а друга - згерманізувати національно ці держави. Виявилось однак, що це завдання в добі загального національного ренесансу - перевищує сили держав. Новочасні нації масово не може засимілювати навіть найбрутальніший утиск.

Світова війна активізувала політичний націоналізм. Ніби колесо історії знову в бік національної засади, як держа- котворчої. Але виследи її саме під цим оглядом дуже завели. Версальський мир означає поступ у порівнянні з віденським конгресом. Проте нова політична мапа Європи складає ним, власне з національного боку викликає поважні сумніви та виправдану критику.

Реннер колиш влучно сказав, що справа взаємин між націями і державою не свого роду політична "квадратура кола", цебто; питання, як метаматика марно намагеться розв'язати.

Соціологічно, держава і нація явища різного порядку. Звести першу до етногеографічної бази річ безнадійна, бодай при сучасних конкретних відносинах. В житті держави співдіє кілька чинників, головне, - не географічний, господарський, але також історичний. Етно-національні кордони в історичному розвитку здебільш сторсвійшлися з політичними. Сучасність корегує ці помилки історії. Але можливості цих виправок соціологічно обмежені. Соборна держава, - цей політичний ідеал нації - практично дотепер ще ніде не був здійснений. Державно-поматовані народи борються щойно за свою національну соборність, за право культурно й духовно бути єдністю, незалежно від дочасних політичних кордонів /т. зв. коннаціоналізму/.

Завданням етнополітики є саме теоретично сконструювати такий тип держави, який практично до мінімуму зводив би національні меншості цебто, забезпечував би максимальне об'єднання кожного народу.

1. Самоозначення народів.

Це гасло набуло популярності під час світової війни, коли виявилось, що національно-визвольні рухи є силою, з якою рахуватися держави. Дипломатія обох воюючих таборів офіційно визнала право поневолених народів на самоозначення. Англійський міністер закордонних справ - Ед. Грен, -весною 1915 р. проголосив, що "Сокращени воюють за велику ідею, щоб європейські народи могли існувати власним життям та плекати свої питомі політичні форми, а також і свій національний розвиток у новій свободі без огляду на те, чи вони великі, чи малі". Ер. Буїян гадав, що "тривкий мир у світі буде можливим лише тоді, коли Франція й союзники знову виборють волю народів". Асквіт -/восени 1915 р./ підкреслив, що "Англія воюватиме, доки не буде забезпечена незалежність малим європейським народам". Також дипломатія центрального блоку й головне німецька - виступила з подібними заявами. Мовляв, - "Німеччина бореться... за визволення всіх народів, зокрема тих малих і слабих держав". Т. Г. Масарик у своїому лондонському викладі "Проблема малих народів в європейській кризі" /1916/, а відтак у трактаті "Нова Європа" /1918/ філософічно й соціологічно обґрунтував національно-визвольну програму Антанти. Президент Північно-Американських Сполучених Держав - В. Вільсон зформулював її відтак у славетних XIV точках. Вже у своїй залві до Сенату /22. I. 1917/ він висунув тезу, "що кожен народ малий чи великий або могутній має сам рішати без приневолення й загрози про форму своєї влади й розвитку..." Іншими словами кажучи, це означало б: "владу за згодою /чи дозволу / підвладних."

Така була теорія засади самоозначення народів під час світової війни. Але її практика виглядала зовсім інакше. Кожен з воюючих

таборів використовував це гасло для розкладу ворожих держав і не поширив його на свої поневолені народи. Міррова конференція також більше дбала про забезпечення перемоги Антанти, ніж про здійснення права самоозначення народів. Вільсон, як прагматичний політик, не міг відстояти своїх XIV точок. Клемансо безоглядно й еґотистично проводив політику гегемонії Франції. Англія більше цікавилася позаєвропейськими справами, ніж долею малих і поневолених народів. Не має нічого дивного, що версальський мир знехтував не одну національну справу й залишив багато горючого матеріалу для післявоєнного ревізіонізму; лаяв, немов іржа, роз'їдає політичну конструкцію Нової Європи.

До сфери етнополітики попри проблеми самоозначення народу загалі належить також і справа національного самоозначення окремих людей. Держава не лише об'єктивно встановлює національність кожного свого громадянина, але й суб'єктивно зацікавлена в тому, щоб число інонаціонального населення в ній було якнайменше. Звичайно, статистика реєструє громадян держави також з національного боку. Ми бачили вже, що, поперше, - не має точних і вичерпуючих об'єктивних ознак для встановлення національності окремих громадян /звичайно й найчастіше мова уважається такою ознакою, через це, напр., Бельгія немовлят виключає з національного перепису./, а подруге урядова статистика скрізь була та є мало безсторонньою під цим оглядом щодо недержавних народів, програмово фалшуючи кількість національних меншостей під різними приводами: так, напр., царська Росія визнавала окремішності української мови; монархістична Іспанія - каталанської; Франція - провансальської, завдяки чому в цих державах штучно збільшувалося число пануючого народу. Довоєнна Угорщина нехтувала свої національні меншості, зокрема словаків, котрих не уважала навіть за людей. Відома мадлярська приказка каже, що "словак це не людина". Одним словом, кожна держава й пануюча нація по цілому світі досі намагалися в той чи інший спосіб василіювати своїх іногородців, не цураючись примусу. Передовсім, звичайно, мовно й культурно, використовуючи для цього свою суспільну та господарську перевагу. Це, річ ясна, гальмувало й обмежувало фактичні можливості національного самоозначення окремих членів недержавного загалу. Щойно поширення серед нього національної свідомості у зв'язку з його культурним, господарським і суспільним поступом - сприяло процесу їхнього індивідуального національного самоозначення, з яким скорше чи пізніше мусів числитися також урядовий апарат та статистика. Це один - зовнішній, мовляв, бік цієї справи, що безпосередньо торкається етнополітики. Другий - проблематичний та ідеологічний - належить до сфери напівіософії. Отже про нього мова в наступному розділі.

2. Питання національних меншостей.

Фактично це питання повстало у XIX ст. Але воно мало тоді внутрішньо-державний характер і виходило з компетенції міжнародного права. Інакше не могло бути, беручи на увагу, абсолютистичне розуміння засади державної зверхності. проф. Ф. Зейр, автор публікації "Сучасна боротьба за міжнародне право" /1918/, - слушно каже, що "самоозначення народів... є найбільшим і непримиримим ворогом старобулої державної зверхності. З визначенням однієї з цих постулатів, неминуче падає другий ...." Широка пропала гасла самоозначення народів під час світової війни дуже захищала засаду державної суверенності. Повстання "Ліги Націй"

лі все більше знаходить вірний шлях до позитивного вирішення, дуже складних расово- національних відносин британській імперії. Англійська сучасна етнополітика зовсім покинула державний централізм та базується на буцімто, парадоксальнім принципі, що шлях до добровільного об'єднання домінії та окраїн з Лондоном веде через визнання їх політичного й краєвого "сепаратизму". Отже "no more rule" для всіх і скрізь. Торік /1935/ лорд Р. Сесіл, мотивуючи потребу генералізації пакту про охорону меншостей, зазначив, що англійці підтримують цей постулат во ім'я засади - "Об'єднання у різноманітності". На його думку, цей принцип так само буде творчий у політиці, як і в мистецтві та в культурі. Від цієї етнополітичної естетики далек ще старі й нові держави, що непохитно вірять у механічний унітаризм, здійснений шляхом адміністративного централізму. В згоді з цим ідеалом вони визнають один лише спосіб вирішення національної справи а саме: добровільну чи примусову асиміляцію меншостей. Дослід Франції показує, що антинаціональний централізм, навіть на послугах світової культури й мови, банкрутує перед сучасною націогенезою приспаних народів. Практика Пруссії, Угорщини й Туреччини довела, що й brutальне насильство безсиле зломити живий і популярний спротив іногородців.

До речі, "Нова Туреччина Кемаля Ататюрка, що звела колишню Османську імперію до майже етнографічних її кордонів, зробила цікаву спробу полагождення іншонаціональної спадщини, а саме шляхом об'єднання своїх /грецької, болгарської, а тепер і румунської/ меншостей за поворотим у цих державах. Це була досить болісна операція для обох контрагентів. Сумнівно, чи можна порадити цю політичну хірургію для загального вжитку в Європі.

В справах меншостей рішальним контрагентом є держава. Від неї головно залежить етнополітична практика. Модерна й культурна держава краще дає собі раду з меншостями /Фінляндія, Чехословаччина, Естонія, Латвія/, ніж нефеодалні її колеги /Німеччина, Італія, Югославія, Польща/. Зрештою не слід забувати тези, яку Т.Г. Масарик висунув у "Новій Європі": "Поневолений нарід, на його думку, - і в найкультурнішій державі буває політично гнобленим, а економічно та суспільно використовуваним. Звідци батько чехословацької самостійності робить етнополітичний висновок, що "кожен свідомий нарід змагає до власної держави".

Завданням етнополітики є саме обґрунтування нової політичної системи /я її називаю - націократія/ та сконструювання нового типу держави, де чужі меншості були б зведені до практичного можливого мінімуму, а натомість, максимально було забезпечене здійснення політичної соборності для кожного народу. Не слід однак забувати, що це справа не тільки державних кордонів, але політичної самостійності. Воля та самостійність народів здобуваються не лише боротьбою й війною, але також порозумінням та миром. Не завжди політика національного максималізму є найдоцільніша, а головно найреальніша, як про це вимовно повчає історія визвольних змагань багатьох народів /напр., мад'яр, ірландців, бурів/.

Лекція шіснадцята.

30. СПРОБИ СИНТЕЗИ МІЖ ДЕРЖАВОК Й НАЦІЄЮ.

Не можна тут обминути одної справи, дуже цікавої та актуальної з етнополітичного боку. Маю на увазі змагання деяких держав післявоєнної доби до витворення національної синтези або соборності з вужчого об'єднання чи то досі кордонами пошматованих частин самої нації, чи то споріднених близьких племен. Слід пригадати, що перед 1914 р. деякі східні й середньо-європейські народи жили в сусідстві в двох або й трьох державах. Завдяки цьому вони підлягали впливу не лише різних політичних режимів, але й неоднакових культурних, суспільних та господарських відносин. Напр. поляки були поділені між Росією, Австрією й Німеччиною; українці між Росією й Австро-Угорщиною; румуни так само, але мали ще свою державу; аванський сербо-хорватський елемент був не тільки політично, але й національно та адміністративно дуже пошматований. Річ ясна, що політична візісекція, оскільки вона тривала десятки а то й сотки років не могла залишитися без впливу на ці народи, спричиняючи серед окремих їх частин психо-національне відчуження, яке щодо поляків констатував на початку цього століття літературний історик В. Гільман й яке яскраво виявилось в молодих національно-об'єднаних державах, гальмуючи процес їхньої політичної консолідації.

Варто тому зупинитися тут на двох прикладах післявоєнних спроб одної націо-державної синтези, а саме в Югославії та в Чехословаччині, де цей процес виявився особливо яскраво.

Югославія.

Під цим оглядом незвичайно складною є справа югославської держави. З історичних та політичних причин у розвитку південнослов'ян дійшло до наявної національної трипартиції, тобто внутрішнього поділу на три частини. Передовсім культурно роз'єдналися національно розійшлися серби та хорвати, що мають одну спільну мову. По зв'язку з історією югославська етногенеза давно вже розщепилася. Сербо-хорватський дуалізм був головно обумовлений культурними принципами між ними двома народами. Звичайно, в цьому напрямі діяли етнографічні моменти та зв'язані з ними господарські обставини. Зрештою впливала на це дуже політична історія, що державно пошматовувала сербо-хорватське населення. Не слід забувати, що сербів і хорватів об'єднувала насамперед релігія: православ'я й католицизм. А це значить одночасно, що й культурно вони належали до різних світів. Такою ж не залишився на них без впливу. Отже з релігійного боку вони були поділені на три частини. З мовного-на дві, бо словінці під цим оглядом літературно осамостійнилися. Сербо-хорвати послуговуються двома абетками - кирилицею та латинкою, що культурно також їх роз'єднує. Але найгірше югославська єдність була перед світовою війною пошкоджена з політично-адміністративного боку, бо аж на три частин, з яких кожна жила під іншим режимом. Сербія й Чорна гора була самостійними державами. Босна й Герцоговина анектованими провінціями Австро-Угорщини. Хорватія мала автономію під Угорщиною. Далмація творила периферію габсбурської монархії на яку зазіхали італійці з оглядом історичного права, Штірія та Карінтія /із словінським головно населенням/, підлягали Відню й на кількох відтинках мусіли відстоювати свою національну відрубність: головно проти німців та італійців,

але також проти спроби сербів і хорватів, творячи свого роду природний міст між цими двома осередками югослов'янської націогенези. Македонія ж - виявляла наявні прямуння до національного самоозначення супроти всіх балканських сусідів. Не можна отже дивуватися, що процес національної консолідації Югославії від початку зустрівся з дуже важкими й майже непереможними труднощами, хоча він міг спертися не лише на старших, але й на одній згідно недавній традиції. Македонія зі т. зв. "іліризмом", соборницьку ідеологію з перед сто років, що повстала в добу національного пробудження сербо-хорватів і мріяла про об'єднання всіх південно-слов'янських племен. Проте, новочасний історичний й головню політичний розвиток південної слов'янщини не сприяв цьому. Навіть навпаки, новочасна націогенеза привела до трипартиції цієї Югославії. Бо попри сербів і хорватів, як двох народів-близняків - з яких один культурно був орієнтований на схід і балканізувався, а другий - своїми традиціями зріднився із заходом, - повстала ще третя югослов'янська нація - словінці, що культурно також належали до західного типу. Молода Югославія на разі узримидняла цю національну свою трипартицію. Вона назкалася "Королівством Сербів, Хорватів і Словінців" / скорочено: С.Х.С./, визнавши так складність своєї національної структури. На жаль, молода ця держава незабаром занехтувала цю обставину, завдяки чому де-далі все більше залуталася у своїх змаганнях до національної консолідації.

У значній мірі завинила це її державна політика, що не рахувалася з національною структурою Югославії та силоміць хотіла об'єднати її централістичним шляхом. По думці Сетона Вотсона, великого приятеля Югославії та одного з найкращих знавців югослов'янської проблеми, цей "перебільшений централізм" є головню перешкодою до переведення національної консолідації цієї держави. Англійський згаданий націолог рішучо остерегає Београд перед диктаторськими заходами, цесю, перед примусовою сербізацією Югославії за рахунок несербського її населення, головню хорватського та македонського. Він відкидає цей пансербський централізм, що призвів, нарешті, до диктатури, характеризуючи режим цієї останньої, як бюрократичний абсолютизм та напівфашизм. Особливо ж він заперечує новий адміністративний розподіл Югославії. "Дев'ять банатів / цебто провінцій Б./ - каже він - з виїмком двох - остільки протиприродні, що є неймовірним, аби вони могли проіснувати довший час. Спроба викреслити історичні назви, як Сербія, Хорватія, Далмація, Босна й т.д., з яких кожна тісно зв'язана з минувшею та героїчною історією народу, зробила дуже непопулярною цю реформу, як і з наведених так і з практичних причин, вступивши в преч протилежним твердженням представників цього режиму". Сетон-Вотсон має рацію, коли закидає цьому режимові, що він під покрійкою національної соборности фактично хоче перевести пансербську гегемонію в Югославії. Автор джерельної праці - "Югославська проблема" зауважує з цього приводу: - "Ані Австрія, ані Угорщина разом чи нарізно не були в стані розв'язати югославського питання; певдаца цих їх спроб була одною з найбільших трагедій передвоєнної доби й одною з головних причин великої катастрофи, яка впала на Європу. Сербії припала ця роля й вона від самого початку мала покладати свої надії на матеріальні сили, які незрівняно менші, за можливості колишньої габсбурської великодержави, але лише на свої моральні та духовні сили, як це робив Ніємонт в Італії, граючи ролю каменяра свободи, рівности й самостійности. На жаль, впродовж 12 років / писано у 1930 р.Б./ сербські провідники засвоїли тілікі методи насильства й виявили себе нездатними до переведення взаємного порозуміння... Лише відновлення вільних відносин, які будуть визнані 8 історичними провінціями як природня основа для югослов'янського об'єднання та відкинення існуючого тепер перенапруженого централізму, можуть залобігти остаточному розвалу."

Сербія не має жадних виглядів на успіх, коли буде послуговуватися засобами, яких намагалися вживати Австро-Угорщина. Сербія мусить знову спертися на духовну зброю, що їй допоможе всі частини нації об'єднати під її прапором."

Наведене зауваження Сетона-Вотсона з приводу Югославії має ширше й загально етнополітичне значіння. Передовсім воно цікаве з погляду питання про соборність. Бачимо, що національну соборність важко, коли не неможливо здійснити шляхом механічного, державного централізму. Скорше навпаки: адміністративний централізм є найбільшою загрозою для національного-державного об'єднання. Децентралізація ж, як повчає приклад домініяльної політики Англії, є вирішним шляхом, що веде до державної консолідації. Відтак наведена цитата Сетона-Вотсона заслуговує на увагу, як осторога перед адміністративною "геометрією", яка нехтує історичні та етнографічні межі країн. Класичним зразком цього може бути революційний поділ Франції на "департаменти", що свідомо нехтував не лише - історичні провінції, з яких складалася ця держава, але й географічно-природні її райони, маючи на меті пим адміністративно-механічним робом здійснення послідовного ідеалу - "єдиної та неподільної" республіки.

Югославія не консолідується національно, доки не верне до Корфського пакту / з 1917 р./, що перед повстанням цієї держави забезпечував трьом національним частинам повну політичну рівноправність. Звичайно, шляхом існуючої диктатури це не до здійснення. Диктатура, як політична система є великим шкідником національного самоозначення. Югославія скорше чи пізніше примушена буде до відновлення конституційного ладу на демократичних засадах.

2. Чехословацщина. Цікавішою з націологічного боку є, без сумніву, спроба національно-державної синтези в Чехословацькій Республіці. Ця молода держава об'єднує два близько споріднені народи: чехів і словаків, ро'єднаних історією вже на початку їх етногенези. Об'єктивно слід ствердити, що ця чехословацька спроба виказує чималий успіх, що заслугою політичного демократизму цієї республіки, яка зуміла собі подужати диктаторські натяки як прихильників московського комунізму, так і італійського фашизму. Оскільки йде мова про змагання до національної соборности між чехами й словаками, то з націологічного боку є справою дискусійною, а практично питанням майбутности, хоча прихильники чехословакізму уважають його вже позитивно вирішеним.

У своїх спробах політично-державної консолідації Чехословацщина також робила помилки. І тут гадалося напочатку, що адміністративний централізм є найкращим й найскоршим шляхом до здійснення цієї мети. Цитований англійський націолог Сетон-Вотсон, - знавець і приятель словаків, / пор. його передвоєнну джерельну працю: "Національна справа в Угорщині" /, - присвятив визволеній Словаччині критичну студію: "The New Slovakia", в якій річево, на підставі особистих спостережень з'ясував головні помилки празької політики супроти Братіслави, особливо ж у ділянці релігії, шкільництва й господарського життя".

Істота чехословацького питання не полягає в тому, чи чеза, чи чехи і словаки це один нарід, згідно - одна нація з одною спільною мовою, має рацію з об'єктивно наукового боку та виправдана життєвою дійсністю. Адже і наука може помилятися, зокрема в громадських справах, коли вона перебуває на послугах політики. Поки що можна говорити тільки про існування об'єднаної Чехословацької держави. Чи ця держава витворить згодом чехословацьку націю, покаже дойно майбутність.

В чому ж криється істота цього з націологічного боку незвичайно цікавого питання? В наслідок історичних та політичних причин чехо-словацька етногенеза майже від самого початку пішла у двох напрямках; правда, рівнобіжно, а не протилежно. Історична традиція не знає чехо-словацького антагонізму в минулому. Навпаки, ціла низка фактів промовляє за сучасну ідеологію чехословацького єднання. Проф. А. Пражак у своїй розвідці - "Чехословацький нарід" наводить силу історичних аргументів на доказ ідеології чехословацької соборності. Під цим оглядом чехо-словацькі взаємини є дуже відмінні, напр., від московсько-українських, або іспанокаталонських відносин. Новочасна чеська і словацька націогенія та-кож ішли різними шляхами й впродовж цього процесу словацька мова осамостійнилася, як літературна та національна. Це є історичний факт, спричинений політичними обставинами, а саме потребою боротьби проти мадярських винародовлюючих змагань супроти словаків. У своїй монографії - "Чехословацький розкол" / знайдіть до історії словацької мови /, проф. М. Годжа докладно з'ясував цю справу. Коли сучасна чеська лінгвістика формально уважає словацьку мову діалектом чеської, то фактично словацька мова існує як жива й окрема, маючи змогу прилюдного розвитку з наукового й літературного боку. Отже, продовжується далі процес її самоозначування у зв'язку з молодословацьким післявоєнним активізмом.

Чехо-словацькі змагання до внутрішньої консолідації особливо цікаві тому, що тут розходиться про національну синтезу двох-народів словаків, які з мовного боку вже стали самостійними. Ця обставина є, проте, перешкодою, бо згідно з конституцією Чехословацької держави обі ці мови є рівноправними та урядовими скрізь по цілій її території. А взагалі, як зазначив це проф. К. Крофта, "в Чехословацькій республіці словаки так само як і чехи мають усі права державного народу; їхня мова є так само державна, як і чеська."

Істотна різниця між словаками й чехами полягає в чомусь іншому. Чехи є вповні модерною нацією, що вже перед світовою війною успішно завершила свою націогенезу. Натомість словаки, завдяки утискові з боку мадярів відстали під цим оглядом й щонедавно переступили поріг новочасної націогенії. Через це чехословацька ділема є скорше суспільного та господарського характеру, а відтак також культурного й зокрема релігійного, ніж мовного характеру. Це використовує сучасний словацький автономізм, що іноді навіть кокетує з політичним сепаратизмом, хоча при своєрідній європейській політичній ситуації з геологічних причин не має жадних виглядів на повну свою державну самостійність.

Якщо вона не буде органічним складником Чехословацької Республіки, люди, річ ясна, стане жертвою мадярського або польського зазіхання на неї. Лише у чехо-словацькій державі зможе Словацьчина національно дозріти й закінчити свою запізнену націогенію. Демократична чехо-словацька конституція дає їй більше можливостей за територіальне відокремлення чи осамостійнення.

Популяційно словаки мають кращі вигляди за чехів. Це зазначив др. Е. Бенеш / див. його "Промову до Словаків" у 1934 р. / й на підставі цього він критикував автономістичне насло - "Словацьчина для Словаків!". На його думку, словаки не мають обмежуватися тільки Словацьчиною, але хотіли панувати в усій Чехо-словацькій державі. Такий бо є наказ біологічно-популяційного стану річей, що матиме свої соціологічні та політичні наслідки в недалекій майбутності. Звичано, сьогодні годі ще передбачити, чим закінчатся чехо-словацькі змагання за національну синтезу. Чи можна сказати, чи приведуть вони до чехізації словаків, чи до словацької чехізації чехів? З культурного боку імовірніше перша можливість,

а популяційного - друга. Проте, найімовірнішим є припущення, що в результаті цих змагань повстане новий тип політичної симбіози при дальшому затриманні національно-культурного й мовного чехо-словацького дуалізму. Словацький історик, др. Рапант - гадає, що чехо-словацька національна соборність є ще спірна... Сьогодні не можна ще передбачати, чи чехи й словаки витворять цілковиту спільноту / для чого, зрештою, є всі об'єктивні передумовини /, чи розвиток піде в напрямі двох близько споріднених народів об'єднаних у спільній державі для забезпечення свого дальшого непорушеного розвитку / за що промовляли б дотеперішні спроби та досвід /... На цьому проф. Ал. Пражак, чехо-словацьке національне об'єднання є вже довершеним фактом. Др. Е. Бенеш вірить, що чехо-словацька нація незабаром повстане в наслідок існуючих біологічних та суспільних передумовин. Чеський історик та дипломат проф. Крофта закінчує цікаву свою монографію "Чехи та словаки перед їхнім державним об'єднанням" /1932/ обґрунтованим припущенням, що в цій державі спільній для обох народів, потрібний та дорогий для обох, чехи й словаки розвиватимуться в напрямі до справжньої духовної єдності, підпертої певним фундаментом спільної національної свідомості, спільних національних інтересів і потреб, змагань та ідеалів, але, заховуючи, зрештою, свої відрубні ознаки." З цим передбаченням, історично й соціологічно обґрунтованим, можна погодитися.

3. Про державну та національну соборність.

Я тут зупинився на прикладах Югославії та Чехословацької держави, де соборницькі змагання виявилися найяскравіше. Фактично, крива з відновлених і національно об'єднаних держав опинилася перед дуже тяжким завданням здійснення своєї національної соборності. Напр., нова Польща й Румунія мали багато клопотів на цьому ґрунті. Налагодження кращих відносин між Варшавою, Краковом та Познанню, або між Букарештом, Молдавією й особливо Трансильванією - не було легким з огляду на значні побутові та психологічні різниці в кожній з цих країн, що довгий час існували окремим історичним та політичним життям.

Виявилось, що державне об'єднання не означає ще механічне й автоматичне здійснення національної соборності, що ця остання вимагає попереднього плекання, незалежно від державних кордонів / коннаціоналізм / і що власне це є найкращим шляхом та запорукою для здійснення ідеалу політичної соборності, яка, зрештою, при сучасному міжнародньому положенню має певні свої межі. Але, також історія та географія можуть бути чинниками, що коли не уможливлюють, то дуже гальмують повне переведення державної соборності. Цікаво, що й великі європейські народи не здійснили цього національного ідеалу. У Швейцарії, напр., живуть німці, французи та італійці, котрі, річ ясна, не думають про політичну злуку зі своїми земляками в сусідніх національних державах. Тут згадувалося вже про те, що німецький нарід політично дуже пошматований. Політично він є організований в двох власних державах; позатим є державним у Швейцарії, а, зрештою, розкинений ще у восьми середньо- та східно-європейських державах, не рахуючи майже 7-ми мільйонної еміграції в Америці. Осме на німецькому прикладі можна добре ілюструвати питання соборності в обох її аспектах: національному та державному. Історичні та географічні причини не сприяли політичному об'єднанню німців у минулому. Краєвий та державний шпартікуляризм т.зв. "Kleinstaatererei" / малодержавність / є типовим явищем німецького політичного життя аж до середини минулого століття, коли Німеччина почала державно об'єднуватися. Але навіть Бісмарк, що має великі заслуги під цим оглядом, не був ще соборником. Після перемоги над Австрією /в 1866 р./

він зрезигнував з Великої Німеччини, що об'єднала б також австрійських німців, розуміючи, що гегемонія Прусії була б загрозою з боку сепаратистично настроєної католицької Баварії, коли число католиків зросло б ще більш з прилученням австрійських німців. Не слід забувати, що релігійне ворогування між католиками й протестантами стосило Німеччину підчас тридцятилітньої війни. Релігія була чинним, що істотно розвело німецький наріч. Одночасно можна встановити також їхню культурну партикуляризацію, яку добре символізує традиційне змагання між Мюнхеном і Берліном, не згадуючи вже про Відень або Цюрих, як зовсім відрубні осередки німецької культури, що мала, зрештою, свої форпости також поза німецькою територією, напр., у Празі, або в Ризі. Ніколи мовні чи етнографічні межі німецького народу не покривалися з його державно-політичними кордонами. Історія й географія не сприяли цьому. Майже 15 мільйонів німецького населення поза політичним впливом Берліну є наявним цього доказом. Географічно положення Німеччини в середині Європи спонувало німецьку етнічну стихію до поширення, головню у східно-південному напрямі. Колонізація сусідніх, переважно слов'янських теренів є характерним явищем германо-німецької етногенези з початком другого тисячоліття. Перед тим вона шукала виходу на захід, де незабаром з різних причин німецький "Дранг" був припинений. Політична експансія й змагання за панування в Європі є типовою ознакою німецької історії. Передовсім вона виявилася в боротьбі за панування Італії й за утворення германської великої держави "від Східного моря до Сицилії", що привело до безнастанних конфліктів з папським Римом і північно-італійськими міськими громадами; з другого - німецький "Drang nach Osten" - намагався захопити чеські країни та Балтику, залишаючи по дорозі скрізь сліди своїх політичних стремлень. Цікаво, що ці політичні змагання німців виявилися у спробах створення національних державних формацій. В дійсності та завдяки внутрішній боротьбі це сприяло краєвому партикуляризму та вищезгаданій політичній "kleinstaaterei", - а водночас галувало мовне об'єднання німців, не зважаючи на формальну перемогу "Neuhochdeutsch" після перекладу Біблії Лютером на цю мову. Фактично німці залишилися народом багатьох живих діалектів, які у щоденному житті мають перевагу над літературним "Hochdeutsch".

Відтак ця експансія у минулому обумовила культурний поліформізм /різноманітність/ німецького народу. Вона поширила німецьку стихію далеко за етнографічні межі, розбивши південно-східні їх національні кордони. Це в свою чергу є великою перешкодою для створення соборної німецької держави. Сучасна Німеччина поставила це головним своїм національним завданням, яке хоче здійснити за кожну ціну. Вона, звичайно, претендує також і на країни своєї історичної колонізації /напр., у Чехословаччині або в надбалтійських державах/, де, річ ясна, зустрічається з рішучим спротивом автономного населення. Але серед німецької людності, напр., у Баварії, відчувається старе партикуляристичне упередження та пасивний опір супроти берлінського централізму. Також в Австрії, де після світової війни спочатку був однодушний настрій за прилученням до Німеччини, але згодом і завдяки методам, якими Берлін хоче утворити соборну німецьку державу, виявився внутрішній спротив серед значної частини німецької людності проти "Anschlus" та змагання за державну самостійність Австрії.

Є взагалі дуже проблематичним, чи "Einheitsstellung" /зрівняння/ культури й всього громадського життя взагалі, яке Берлін примусово перевів тепер в цілій Німеччині й радо навмисно би також усім закордонним німцям є доцільною та чи чи сприятиме вона дальшому піднесенню досі високого рівня німецької культури? Або чи навпаки, вона означатиме її занепад та зuboжіння? Адже ж одню з

найхарактерніших ознак німецької історії була власне згадана попередню культурна різноманітність німців. Їх здібність до витворення нових варіантів власної культури на периферії їхньої етнографічної території, а поруч з тим їх вміння синтезувати оригінальну свою культуру зі сторонніми впливами сусідніх народів. Є отже питання, чи слід та доцільно зрезигнувати з цього й добровільно втопитися в пруському морі, на що, немов, годиться значна частина закордонних німців /напр., прихильники Генляйна у Чехословаччині/, гіпнозованих мрійною уявою Великої Німеччини, яка має бути найбільшою великодержавою й паном Європи, але здається, ціною культурної деградації німецької нації?

Як бачимо, питання соборності націоналістично дуже складне. Не має ще на нього точно теоретичної відповіді або якоїсь загальної формули, яка б об'єднувала різні практичні аспекти цієї справи. Є природним і стихійним змаганням кожної свідомої нації за об'єднання всіх її живих частин, пошматованих чужими державними кордонами. Але не має ще народу, якому пошастило б здійснити цей національний ідеал. Тут, казалось, що нація дуже динамічний елемент. Кожна стремить до поширення своєї етнографічної території. В процесі історії кордони народів посувалися в той чи інший бік, звичайно, в напрямі найменшого спротиву. Сьогоднішні межі нації не є вчорашніми, а завтрашні імовірно не будуть сьогоднішніми. Національні кордони не завжди покриваються з етнографічними. Виправляла їх історія та географія; міняли господарські й суспільні відносини. Виринає питання в яких же самих кордонах реально здійснима держава соборність? В сучасних національних чи в історично минулих? В цьому другому випадку забракло б просто землі для здійснення соборницьких домагань усіх народів? Бо на суміжні етнографічні території було б по кілька претендентів. Або цю справу має рішати сила та зброя? Досвід історії показує, що війна є дуже непевною методом для залагодження національно спірних питань. Зрештою, що робити з відламками народу, які опинилися далеко за межами своєї етнографічної території? Конкретно, з не раз дуже численною й масовою еміграцією, яка довгий час є органічною частиною нації й неаби яким чинником в її житті? Це саме з'їзд закордонних чехів констатував, що майже 2,5 мільйонів /20%/ чехословацької людності перебуває поза межями своєї держави. В такій ситуації є майже 10 мільйонів італійців та не менше українців, 8 мільйонів поляків. Жадна соборна держава їх не об'єднає з географічних причин. Мають вони загинути для нації? Не конче. Поперше, врятувати їх можна шляхом коннаціоналізму, себто націоналістичної самостійності, що дозволяє об'єднання всіх живих сил народу без огляду на будь-які кордони. Після світової війни скрізь звертається на це велика увага й багато робиться в цьому напрямі. Подруге, нація може мати не конче одну, але дві та більше самостійних держав /напр. німці, французи, англійці/. Врешті, можна творити кондомінія /співладу/ у територіях національно мішаних, забезпечуючи цим шляхом вільний розвиток кожної нації, що заселяють їх і де неможливе точне етнографічне розмежування.

З етнополітичного боку справа державної соборності має ще один важний аспект. Треба не забувати, що процес політичного об'єднання її здебільшого проходить у кількох етапах а не нараз. Повчає про це історія минулого й цього століття. Пригадаймо собі, як формувалася балканські національні держави /Греція, Сербія, Болгарія, Румунія/, де цей процес тривав майже сто років. Або візьмімо ще типовіший приклад - державне об'єднання Італії, яка завдяки лише світовій війні придбала свою соборність. "по цей бік Адріатики та від якої добровільно відпала Савона й Ніцца /рідне місто Гарібальді/, що висловилася за державну злуку з Францією. Коли б сьогодні був влаштований плебісцит

серед закордонних німців, та напр., у Чехословаччині й в Австрії чималий відсоток їх голосував би проти злуки з сучасною Німеччиною. Завдання державної соборности не є отже справою лише патрістичних почувань; її практичне вирішення залежить від багатьох обставин: історичних, географічних і не в останній мірі від міжнародньої ситуації, здебільшого політичної кон'юнктури. Реальна національна політика мусить брати під увагу всі ці зовнішні моменти. Не завжди соборницький максималізм почуттєвого характеру є найдоцільнішим і найкоротшим шляхом до здійснення національного ідеалу кожного народу. В реальній політиці остаточно рішає організована свідомою воля; а не хаотичні пристрасті чи навіть масовий захват.

4. Етнополітичні

перспективи. Політична суперечність між нацією, що змагає за своє повне самоозначення, та державою, яка гальмує ці прямування досягла тепер свого історичного вершку. Післявоєнна Європа переживає на цьому тлі гостру національну кризу, виявом якої є сьогоднішній війовничий непримиримий паннаціоналізм. Чим та як закінчиться цей історичний двобій між нацією і державою? Ми чули вже, що політична історія світу, а зокрема Європи, опинилася на порозі нової доби, яку я називаю націократією, розуміючи під цим владу нації, як державотворчого чинника. Цю народжуючуся фазу історії можна назвати націоцентричною. Конкретно це значить, що держава мусить пристосуватися до життєвих потреб нації й покласти в свою основу повне самоозначення всіх народів.

Якими політичними засобами може бути здійснений цей історичний процес? Диктатурою, що прийшла до слова головно після першої світової війни, або шляхом демократії, що характеризувала попередній стан політичної історії культурного світу?

Новітній досвід і зокрема югославський, а почасти також німецький свідчив би про те, що диктатура не веде до успішного полагодження цієї справи. Натомість, демократія історично є найдоцільнішою метою до розв'язання національних питань та вирішення ділеми: нація-держава.

Пригадаймо собі ще раз, що під знаком демократії народилася нова часна національна ідея. Під її захистом повстали та розвинулися національні рухи в Європі. Демократія сприяла національному пробудженню та відродженню історією присланих або забутих народів. Лише демократія й тільки вона зможе подужати сьогоднішню кризу держав; захищаючи у своїх основах національним ворогуванням. Позитивно це означає цілковите відкинення централізму й зв'язаного з ним примусового винародовлення іншонаціонального населення; відтак, фактичне запевнення культурного й громадського розвитку національних меншостей; заведення доцільної та планової децентралізації, а передовсім критичне зв'язання політичного забобону й містичної віри в можливість "чистих" національних держав. Швайцарія може бути під цим оглядом живим зразком та повчанням прикладом. Чим більше Європа буде політично "швайцаризуватися", тим успішніше замирення ворожого суперечності між нацією і державою, а заразом краще виявлятиметься позитивне значіння національного чинника як державотворчого.

Лекція сімнадцята.

У. НАЦІОСОФІЯ.

31. ПРОБЛЕМАТИКА НАЦІОСОФІЇ.

Голя нації, як історичного чинника новітньої доби вимагає, звичайно, її вивчення та дослідження також з філософсько-етнологічного боку. Дотепер це найбільш занедбана частина націології. Націософія, - як я називаю цю ділянку націології, - має бути вивчена заснована. Сфера її завдань чимала. В першу чергу вона має вивчати проблематику нації та обґрунтувати ідеологію національних рухів. Відтак вона мусить дослідити й виявити взаємини між нацією й людством, поруч з тим визначити культурну функцію й призначення нації: її історичні перспективи та імовірний розвиток. З другого боку аналіза відносин між білою расою й кольоровим людством це також її сфера. Окрім цього завданням націософії є вивчення національної вдачі поокремих народів, а на підставі цього їхня типологія й класифікація. Звичайно, що психологія й етика народів це так само домена націософії. Її завданням є далі критична аналіза расових ідеологій /нар. сучасного расизму/, а заразом і наукове зв'язування питання про т. зв. "вищість", або "нижчість" рас /зглядно народів/. Розуміється, що націософія не може оминати, так актуальної нашої ери справи як сучасний повоєнний паннаціоналізм, що виявляється в дуже агресивних формах, рішучо відкидаючи провідні засади демократичного націоналізму з передвоєнної доби, трактуючи його як вияв громадської недолужности та пасивности. /Пор. відому працю д-ра Д. Монаца "Націоналізм", що з одного боку є критичним запереченням демократичного націоналізму а з другого спробою ідеологічного обґрунтування сучасного не- або - паннаціоналізму/. Річ ясна, наукова аналіза цього паннаціоналізму є одним з найголовніших завдань націософії. Тут було попередньо зазначено, що Т. Масарик віддавна цікавиться питанням націософічного характеру та визначив програму цієї ділянки націології в останнє напр. у "Новій Європі". Відповідний уступ з цієї праці був тут цитований /стор. 71/; не має отже потреби знову його наводити. Також у своїй фундаментальній монографії - "Росія та Європа", що вийшла напередодні світової війни, Масарик, формулюючи завдання націософії, зазначив: "Мусимо звернути увагу на одну дуже важне питання національної філософії. Ми приймаємо у всіх ділянках громадського життя розвиток, а також поступ: еволюціонує влада народу? Чкі ж причини цієї еволюції? Чи великі ці зміни? Чи є напр. сучасний москаль у своїй істоті й щодо вдачі такий самий, як руська людина доби Івана Лютого, або Володимира Київського?"

Т. Г. Масарик у двох наведених тут квестіонарах доміжно зазначив усі головні питання, які охоплюють суцільність проблематики націософії. Дехто з європейських учених спеціально цікавився цією справою. Напр., В. Вундт, автор монументальної та багатотомової "Психології народів", де є сила етнологічного та націософічного матеріалу. Зокрема його синтетична праця - "Елементи психології народів" або спеціальна розвідка - "Нація та їхні філософії" /1915/ має виразно націософічний характер. Із старих авторів у відомій праці Е. Бейдхста / - "Походження р...

Б. Бейджота / Bahegot / - "Походження нації" - є деякий націософічний матеріал. Цікавішими з цього боку слід визнати французькі монографії - Г. Летурино "Етнічна психологія" і М. Е. Она - "Психологічні закони розвитку народів". Правда, в цій цитованій монографії Б. Бундта, праці цих авторів мають на увазі скорше добу етногенезу, ніж націоґенезу. Через це націософічне їхнє значіння умовне й до певної міри обмежене. Шойно нарис Т. Г. Масарика - "Національна філософія новітньої доби" /1905/ з'ясовує проблематику нації у філософському аспекті. Чеський соціолог - Ем. Халупний - у своїй книзі - "Національна філософія чехословацька" - зробив цікаву спробу націософічної аналізи чехословацької вдачі; в передмові до цієї праці - Вдача європейських народів, зокрема німців, він дав критичний огляд дотеперішньої націософічної літератури: Зрештою, існує низка окремих монографічних розвідок, які наведені далі в покажчику літератури та характеризують під націософічним кутом типи окремих європейських народів. Напр. книга Мадаріяґи - про Іспанію; його ж розвідка про англійців, французів та іспанців; праця проф. Казам'яна про англійців; книга Мюлера-Франенфельса про німців. Синтетичний огляд європейських народів з цього боку дає монографія Ал. Фуйе "Нарис психології європейських народів".

З українських авторів М. Драгоманів, а особливо Ф. Потебня цікавилися народами з націософічного аспекту, проблематикою нації з філософічного боку цікавиться Д. Чижевський, котрий є автором також цікавої німецької характерологічної студії про українців.. Проте й взагалі, націософія це ще започаткована ділянка народознавства. Дотеперішній дорібок у цій галузі можна уважати лише будівельним матеріалом, що чкає на свого архітектора. На дальших сторінках читач знайде дуже конспективний огляд найголовніших питань з обсягу націософії, систематичний виклад яких не входять у програму цієї праці.

1. Людина й нація.

Маю на увазі справу національної приналежності окремої людини, отже її національність. Про неї згадувалося тут вже кілька разів. Остаточне її з'ясування з теоретичного боку належить до націософії. Це питання не таке просте, як на перший погляд може здаватися. Воно не вирішується механічно тільки по походженню людини, хоч, звичайно, цей факт здебільшого має рішальне значіння. Також етноґрафічний критерій не є ще в даному разі абсолютно рішальним, хоча, річ ясна, має дуже велике значіння. Мусимо бо розрізняти пасивну національність і активну, від активної. Перша є стихійна та підсвідомою; друга - свідомо та організована. Перша характеризує скорше кінцеву фазу етноґенезу; остання - є неминучою передумовиною націоґенезу. Модерну націю визначає саме активна національність. Доверження цього процесу залежить від національної свідомості народніх мас. Нарід остільки є нацією, оскільки всі його шари еволюціонують від пасивної /етноґрафічної/ національності до активної /націоґенетичної/. Візьмімо для прикладу розвиток української національності. Як активний процес - це явище порівнюючи недавнього часу і шойно після світової війни він охопив всі частини української етноґрафічної території, до найзахіднішої його периферії /Підкарпаття/ включно. Геоґрафічно він поширювався зі сходу на захід, де найдовше заховалася старша його форма - усь. Звідци - конкретні означення - русин, руснак, угрорусин і т. д., які проіснували аж до світової війни, а за океаном та на

Підкарпаття ще й досі не перевелися зовсім. Еволюція від русина до українця проходила тут поступово через дуалістичну форму - Русь-Україна /прикметник - русько-український/, заки активна українська національність перемогла русинську - пасивну та етноґрафічну; на сході цей процес ішов від етноґрафічної малоросійщини до сучасного українства.

Ще більш примітивними етапами цього розвитку можна вважати напр. "національне" самоозначення української людности за реліґійними критеріями, напр.: православний або греко-католик; чи за льокально-етноґрафічними: напр. лемко, бойко, гуцул, козак; або навіть за вузько топоґрафічною ознакою: тутешній Ад-де-чехі з цих "національних" означень ще й досі фігурують у старіших звітах про перепис населення. Вони свідчать про те, що перед світовою війною активна національність було зовсім мало помічена серед широких українських мас і що доперва велика революція 1917-1919 років та відновлення державної самостійности сприяли масовій націоналізації української людности на всьому його етноґрафічному просторі. Аналогічний перебіг цього процесу можна простежити скрізь серед усіх поневолених народів. Під цим оглядом еволюція від пасивної до активної національності є, мовляв, націолоґічно типовим явищем.

Але це один аспект питання, яке нас тут цікавить, а саме колективний, він з'ясовує ступневе перетворення етноґрафічної маси в національний колектив. Кожен масовий процес має однак також свій індивідуальний бік. Нація - це спільнота чи колектив, що складається з поодиноких людей /індивідів/. Колективне перетворення народу в націю немислиме без активного національного усвідомлення його окремих індивідів. З націософічного боку саме це питання дуже цікаве. Воно було б зовсім просте, коли б етноґрафічні території були виразно розмежовані, коли б народи творили геоґрафічні відрубности, коли б не було національно мішаних країн. Тоді б справа національної приналежності просто вирішувалася - по походженню. Батьки рішали б про національність дітей; батьківщина /рідний край/ - все лишалися б територіяльною підвалиною для певного народу, а згодом - нації. Але в дійсності все це не так просто, бодай на периферіях етноґрафічних областей, де населення, звичайно, з національного боку буває перемішане. Крім цього, процес міґрації людности в наслідок господарських і суспільних причин також порушує національну однотайність етноґрафічних територій, ускладнюючи перебіг національного самоозначення окремих людей. Мішані подружжя, як вислід цього, гальмують; зглядно розбивають вплив рідних і як націотворчого чинника, особливо в тому випадку, коли жаден з батьків не асимілюється а залишає активною свою національність. Виникає питання, як з національного боку в цьому випадку самоозначається. Імовірно, що лінії національності даного краю й того з батьків, що родом з того, але не виключена можливість, що діти засвоюють рідну мову обох батьків і до певної міри також їхні національні ознаки. Будуть вони двонаціональні? Можлива двонаціональність взагалі?

Візьмім інший приклад: національна родина на чужині. Діти ростуть в чужому суспільному оточенні. Припустимо, що батьки не втрачають національного активізму. Вони виховують дітей в національному дусі. Діти знають рідну мову, але паралельно засвоюють мову нової батьківщини. Який вплив її з національного боку? Чи вислідом цього мусить бути конче національна асиміляція? Історія дає на це різні й навіть протилежні відповіді. З одного боку вона неначе б то промовляє за скоршу чи пізнішу асиміляцію

в таких випадках. Напр. у Відні на кожному кроці можна зустріти німців з прізвищами, що явно зраджують чеське їхнє походження. Але багато чеських і польських діячів з німецькими прізвищами. Є чимало видатних французів з польськими іменами, але є поляки з французькими. З другого боку ми є свідомі р е н а ц і о н а л і з а ц і ї емігрантів, напр., в Америці й особливо в Канаді: правда там є еміграція, напр., українська, живе скупчено й організовано. Організація винародовлених вищих верств серед усіх паноземців - це загальне явище; напр., у Фінляндії, Балтиці, Італії, Індії, Чехії, Югославії також і в Україні. В. А н т о н о в и ч у своїй відомій сповіді ідеологічного обґрунтував цей поворот до свого народу його винародовленої еліти. В. Л і п и н с ь к и й продовжував цю традицію реукраїнізації сповщеної шляхти на Україні.

Є ще одно питання по зв'язку з темою цього параграфу, про яке слід тут згадати, а саме: чи може бути людина анаціональна, цебто безнаціональна? Практичного значіння воно не має, бо таких людей в дійсності обмаль. Але теоретично й саме з націософічного боку - воно цікаве, хоча деякі націологи виключають таку можливість. Напр., Р. Б е к / Böckh / каже, що "кожна людина належить до якоїсь нації. Але психологічна теорія нації, напр. проф. О в с я н е н к о - К у л і к о в с ь к и й - припускає можливість існування анаціональної людини. До цього типу можна було б зарахувати, скажім, давніших прихильників космополітизму, універсалізму або первісного інтернаціоналізму, що заперечували націю, згідно уважали її нижчим і дочасним тільки етапом людської соціогенези. Ідеологічно анаціоналізм відстоює анархізм, більшевизм і комунізм, трактуючи істоту нації в соціально-класовому аспекті, фактично змагає до безкласового та понад або без національного суспільства. В "Комуністичному Маніфесті" К. М а р к с проголосив, що пролетаріят не має батьківщини. Автор "Капіталу" під цим оглядом помилявся. Ж. Ж о р е с, довів /у своїй розвідці "Батьківщина й робітництво"/, що це не так і що, навпаки, пролетаріят у розбудові та самоозначенні нації був, а де далі все більше стає дієвим чинником. Національна активізація робітництва, а за ним селянства обумовили самоозначення поневолених народів. Не можна отже ці два класи зараховувати до типу безнаціональних людей. Перед їх громадським усвідомленням вони були, правда, національно пасивними або анонімно-чужими чинниками народотворчого процесу. Але активізуючись громадськими чинниками національної піраміди, відіграють рішальну роль в перетворенні нової націогенези, як про це була вже тут мова.

Анаціоналізм є спорадичним явищем скорше серед соціальної еліти. Він згадується, напр., цікава заява проф. Я. Б о д у е н - д е Р у р т е й е перед великою війною: - "Je suis sans foi et sans nation" /я є без віри і без нації/. Автор цієї формули був поляком французького походження, якому довелося професорувати головно в Росії. Якщо ідеологічний анаціоналізм можна з'ясувати отже походженням, фактом й особистим поліглотизмом /він був лінгвістом і знав та пошуговувався кількома мовами/, а врешті, - науковою й громадською його діяльністю в кількох ріжнонаціональних середовищах.

В кожному разі особиста анаціональність це незвичайна рідке явище може бути пояснене виїмковими обставинами, як у попередньому випадку. Напомість, б і н а ц і о н а л ь н і с т ь /двонаціональність/ це явище більше поширене, зокрема на початках націогенези якогось народу. до цієї категорії можна зарахувати, напр., жидів, що перебувають на роздоріжжі між асиміляцією й сіонізмом, або давніше-

українців польської культури, фінів - шведської, басків - еспанської, фламандців-французької й т. д. В цих випадках приспана своя національність активізувалася в процесі національного відродження, ступнесво перемагаючи культуру чужу національну приналежність. Індивідуально двонаціональність виникає іноді на ґрунті ріжнонаціональності батьків або перебування з дитячих років у чужому національному оточенні. У цьому випадку вона може бути дожиттєвим явищем. Статистично беручи - біонаціоналізм теж досить рідка річ. Назавгал і нормально людина буває м о н о н а ц і о н а л ь н а. Її національна приналежність обумовлюється походженням /національністю батьків/ плюс національним характером середовища, серед якого вона живе /батьківщина, рідний край/. Первісно ця національність свідійна та підсвідімна, цебто п а с и в н а. Згодом, коли людина стає громадянином, вона усвідомлюється також з національного боку, суб'єктивно рішаючи про свою національність. Р ю м е - л і н гарно з'ясував цю думку кажучи: - "мій нарід, це ті люди, яких я уважав своїм народом, яких я визнаю своїми, з котрими я почуваю себе зв'язаним нерозірвальними путами". Саме підчас націогенези кожного народу цей процес проходить масово. Модерна нація - це громадський колектив, усі члени якого є національно-усвідомлені та зорганізовані.

2. Головні течії національної ідеології.

Хоча нація вповні розвинулася щойно в новітній добі, проте, й в давніших фазах культурного розвитку людства можемо знайти вже національні елементи. Напр. ще в старовину виник космополітизм протинаціональний у своїй істоті, але поруч з цим у той час зустрічаємося також з підкреслюванням своїх племенних а далі народних своєрідностей, цебто із зародковими проявами пізнішого н а ц і о н а л і з м у. Свою національність люди відчували, а потім почали усвідомлювати н е г а - т и в н о, тобто, в сенсі протиставлення себе до ч у ж и н ц я. Антична доба означала чужинця, цебто, не с в о г о, - як "варвара". В старобулому Орієнті жидівський р е л і г і й н и й м е - с і я н і з м витворив прототип новочасного національного себе-обожування, звідси повстали інші прояви національного ексклюзивізму, напр., національне самозакохання, отже свого роду колективний "н а р н і с и з м" або добре відомий й популярний тепер "святий еґоїзм".

Філософський космополітизм старої доби має свою аналогію в універсалізмі католицької держави середньовіччя, що ідеологічно був таксамо протинаціональний.

Від р е н е с а н с у й особливо р е ф о р м а ц і ї, як започатковували нову добу в історії Європи, можна встановити початку активного народотворчого чинника, який підготував ґрунт націогенезу нашого континенту. Рік 1789, - цебто вибух Великої французької революції, - як це вже попереду тут кілька разів зазначено - можна вважати історичним зворотом та межі етно та націогенези.

Але щойно в ХІХ ст. - /слухно назване " століттям нації" / вся Європа була стихійно захоплена хвилею національного пробудження та відродження. Це звичайно, сприяло поглибленню національної ідеології та проблематики. Коли давніше, й особливо у ХУІІІ ст., переважав у селядський космополітизм, тепер провідна роль припала романтичному

націоналізмові. Згодом соціалістичний ітернаціоналізм, після певної еволюції /К. Маркс-Енгельс з одного боку, М. Драгоманів, Жорес, О. Бавер, К. Реннер з другого/- вирівнює суперечність між анаціональним космополітизмом та одностороннім романтичним націоналізмом.

Треба сказати, що романтичний націоналізм з перед сто років був у своїй істоті демократичним та революційним. Не має в цьому нічого дивного: адже, як ми це бачили, нація є легітимною дитиною новочасної демократії. Політична демократія, що дала громадську рівноправність поневоленним суспільним класам /робітництву й селянству/, цим самим сприяла національній свідомості приспаних народів, соціально представлених тільки зазначеним "misere plebs", бо вони втратили вже або не втворили ще своїх суспільних верхів. Не забуваймо, що кріпацтво селянства остаточно зникає в Середній Європі після 1848р. /в царській Росії проіснувало навіть до 1861 року/. Справедливо тому революція 1848 р. - була названа "весною народів", від неї бо датується інтенсивний національний ренесанс по всій Європі.

Романтичний націоналізм середини минулого століття був наскрізь гуманітарний, приймаючи без застережень шляхотну національну філософію Гердера, цього "архієрця чистої людськості", котрий наприкінці XVIII ст. інтуїтивно відчув історичне призначення нації в майбутньому розвитку людства. Зокрема національне пробудження й відродження словянських народів проходило під великим впливом гердеризму. Гердера слід отже, уважати духовним батьком і першим каменярем націософії. Романтичний націоналізм XIX ст. ідеологічно ніс на собі тавро "Молодої Італії", що була вразом для "Молодої Європи". Д-р. Мадзіні розробив проблематику цього молодого націоналізму, що формувався під впливом ідеологічної тріади Великої Французької революції /"свобода, рівність, братерство"/ і мріяв про визволення всіх народів; стояв на позиціях міжнародного солідаризму; визнавав етичні норми; мовляв, "чиста справа потребує чистих рук" /М. Драгоманів/.

Цей первісний націоналізм іноді зраджував ознаки месіанізму, але історично не був ані агресивним, ані імперіалістичним, його роля як політичного чинника у новітній історії Європи була поступова а не реакційна, творча а не деструктивна, словом за означенням Манчіні цей націоналізм справді був "святою й божеською засадою". Йому завдячує "Молода Європа" своє національне самоозначення. Він розбудив з національної нестями приспані та забуті народи й вивів їх на коністи.

Світова війна, як ми бачили, дуже сприяла поглибленню та поширенню цього націоналізму. Засада й право на самоозначення народів були визнані офіційною дипломатією. На жаль, мир завів сподівання багатьох народів. В наслідок цього ми є свідками тяжкої кризи націоналізму після війни. Новий націоналізм істотно різниться від свого попередника з минулого століття. Ідеологічно він перейшов на діаметрально протилежне становище. Він майже цілковито заперечує й відкидає генетичний зв'язок з молодим європейським націоналізмом. Він творить свою власну філософію та ідеологію; зовсім інакше є його етнополітика. Тому, на мою думку, доцільніше його назвати - нео- або паннаціоналізмом.

3. Пannaціоналізм,

як перехорова кри-

за націоналізму.

Світова війна та пізніші революції, що у своїй історії не знаходились ніколи, змусили до переосмислення націоналізму, сприяючи кризі першодержавного націоналізму та сприяли появі сучасної його форми, цебто за мою термінологією паннаціоналізму. В ньому слід розрізняти два різні аспекти: з одного боку ревізійнізм переможених держав, як напр, Німеччини або Угорщини, що під покришкою національної засади хочуть відновити свій історичний "стан посідання" зперед 1914 р. /пор. стор. 40-41/, та змагання недержавних і поневолених народів, обійдених Мировою Конференцією й знову закріпачених, як напр, український народ, що опинився в гіршій ситуації, ніж польський після віденського миру 1815 року. Оскільки ревізійнізм перших є переважно зовсім безпідставним, бо наявно суперечить засаді самоозначення народів, остільки невдоволення й спротив других психологічно є зрозумілим, хоча вияви цього неоціоналізму не все доводиться уважати доцільними. На них, без сумніву, відбивається тавро загального післявоєнного психозу. Річ ясна, що у своїх сучасних формах цей паннаціоналізм є явищем переходовим. Є багато підстав уважати його виявом як теперішньої кризи взагалі, так і кризи націоналізму зокрема.

Цей нео- або паннаціоналізм хоче бути спробою не так нового світогляду, як скорше світовідчуження. Він програмово емоціональний, а поруч з тим й ворожо антираціональний, бо свідомо ірраціональний. Цікаво, що його ідеології переважає заперечення, доказом чого часто вживання "анти" - при визначенні його ідеології. Маю перед собою новітнє видання "Доктрини фашизму" /1935/ Б.Муссоліні, - програмової публікації, яка найкраще змальовує істоту та націософію сучасного паннаціоналізму. Отже вже у вступному її розділі будівничий сучасної Італії з наголосом підкреслює - антиіндивідуальний, антиліберальний, антисоціалістичний характер своєї політичної доктрини, одночасно стверджуючи авторитарний, корпоративний та тоталітарний її дух. Б. Муссоліні в одній із своїх промов /7г. 1926/ спеціально зазначив наявну антитезу між цим паннаціоналізмом та колишнім націоналізмом. "Ми казав він-репрезентуємо зовсім нову засаду в світі, повну, рішучу та статичну антитезу демократії, плутократії, масонства; одним словом, для усього світу безсмертних засад - 1789 року". Я навожу цю цитату, як дуже характерну з боку ідеологічного визначення неоціоналізму. Є зайвим критикувати своєрідне й упрощене соціологічно та філософічно розуміння засад 1789 року /демократія поруч з плутократією та масонством/. Зрештою, Муссоліні сам відчуває незручність такої інтерпретації духової спадщини Великої Французької революції, бо в ній же праці він кількома наворотами застерігається перед можливим і виправданим закидом реакційности на адресу його доктрини, констатуючи, що фашистська держава не є реакційною, але революційною й що фашизм не мріє про відновлення стану річей з перед 1789 року.

Слід констатувати, що ідеологія фашизму, як й інших паннаціоналістичних доктрин не відзначається послідовністю думок, скорше, навпаки, характеризує її під цим оглядом, нязвий еклетизм. Напр. Муссоліні з одного боку заперечує демократію, а з другої - уважає фашизм "найчистішою формою демократії, бо демократії,

Слід констатувати, що ідеологія фашизму, як й інших паннаціоналістичних доктрин не відзначається послідовністю думок, скорше, навпаки, характеризує її під цим оглядом, нязвий еклетизм. Напр. Муссоліні з одного боку заперечує демократію, а з другої - уважає фашизм "найчистішою формою демократії, бо демократії,

не квантитативною, яка базується на числівій більшості, але квалітативною, що має на увазі як істоту людей, цебто принцип еліти й впливаючого з цього приводу меншості. Фашизм - він характеризує, як демократію організовану, централізовану, авторитарну." Або візьмемо інший зразок ідеологічної плутанини в доктрині фашизму, як її викладає Б. Муссоліні. Він іронізує над містичним культом того "божества", що називається "нарід", але це не перешкоджає йому згодом у зверненні до англійського загалу "з 5.І. 1924/ констатувати, що "фашизм є безпосередньою маніфестацією народу". Таких ідеологічних суперечностей можна знайти чимало в теоретичних міркуваннях також інших лідерів сучасного паннаціоналізму.

Але є ідеологічні моменти типово характерні з націософічного боку для паннаціоналізму. Це напр. культ боротьби, як головного двигуна соціальної динаміки. Конкретно, обоювання в ідейній рішуче заперечування думки всесвітнього та перманентного миру, як найвишого ідеалу людського поступу. Фашизм, - подумці Б. Муссоліні "сприймає життя, як боротьбу"... Ця концепція відкидає - "міт щастя та безнастанного поступу", а повсюдним з презирством ставиться до "вигідного життя". Поруч з цим вона акцентує героїзм самопожертви до культу смерти включно. Немає нічого дивного, що паннаціоналізм усіх напрямків обоює війну та погоджує миром. Фашизм - каже Муссоліні "відкидає пацифізм, що маскує втечу від боротьби та боягузисть перед самопожертвою. Війна й тільки вона відносить до найвишого шабля напруження всіх людських сил та надає відзнаку шляхетності народам, що мають відвагу стати до неї обличчям".

Д. Донцов - на вступі свого трактату "Націоналізм" також з патосом підкреслює момент боротьби та культу війни, найхарактернішої ознаки свого неонаціоналізму. По його думці, весь світогляд XIX ст. завалився. Всі його провідні засади були переможені сучасною історією. "Лише один закон вийшов неткнутим з катастрофи. Це - закон боротьби, яку Геракліт називав початком всіх річей, закон вічного суперництва націй, який панує над світом тепер так само, як панував в початках історії народів і держав."

Коли я згадую тут ідеолога українського паннаціоналізму, то мушу при цій нагоді зазначити, що власне він різко й виразно розрізняє цей сучасний неонаціоналізм, від його попередника з минулого століття, що по його думці, не пережив катастрофи світової війни. Спробою обґрунтування світогляду цього нового націоналізму й є саме згаданий попереду трактат Д. Донцова." Як певний світогляд - каже цей автор у передмові - протиставляє своє поняття націоналізму дотеперішньому нашому націоналізму XIX вік, націоналізму до упадку або провансальства" /Підкр. ориг. Б./ Як бачимо з продовження наведеного поступу, Д. Донцов включає до цього "упадкового націоналізму" - майже все, що дала українська націософія в минулому столітті." До цього типового провансальства я зачисляю, каже він, виймаючи з нього те, що треба вийняти дивну мішанину Кирило-Методієвства й Драгоманівщини, легалістичного українофільства й народництва з їх крайніми течіями - марксизма й комунізма з одної сторони, "есерівства" і радикалізма - з другої, нарешті - з правих ідеологій, починаючи від Куліша і кінчаючи неомонархізмом. Сі напрямки різнилися між собою не в однім відношенні, навіть поборювали себе взаємно, але тим не менше всі вони корінилися в тім самім світогляді, якому, як світоглядіві упадку, протиставляю тут інший йому засадничо ворожий /Підкр. ориг. Б./

Не місце тут для полемічної критики. Цитую автора "Націоналізму" на доказ, що його концепція націоналізму цілковито розходиться з тим, що давніше так називалося й що отже для уникнення зайвої плутанини у самих основних поняттях - доцільніше було б розрізнити навіть у назві ці дві зовсім суперечні фази - в історії як національних змагань, так й їх ідеології, цебто, націософії. Через це, на мою думку, краще залишити назву націоналізм для старшого його типу з минулого століття, а сучасну, післявоєнну, його фазу назвати - не о- або - паннаціоналізмом. Це з історичного та ідеологічного боку буде навіть логічним, бо справді суперечить існуючим поглядам на еволюцію, що являється або процес починається з "упадкових" форм, щоб розвинути до вищих. Дегенерація, цебто, занепад, звичайно буває на кінці, а не на початку розвитку.

Другою симптоматичною ознакою націоналізму є надзвичайний культ держави, що доходить до своєрідного панетатизму - виму: як з етно - так й націософічного боку це факт дуже цікавий. Слід на ньому зупинитися. На сторінках цієї праці послідовно проводиться думка, що сучасна доба історії - є націоналістична. Характеризує її боротьба між нацією й державою за політичний провід. В цьому сенсі я доводжу; що світ та людство прямують до націоналістичної, цебто до перемоги нації над державою й пристосовання цієї останньої до життєвих потреб народів. Це значить, до удержавлення націй, як завершення самоозначення народів, зокрема недержавних і поневолених. Під цим оглядом націократія не є етатократією, що була виявом державного абсолютизму попередньої доби. Правда, криза націоналізму щодо цього почалася вже була в другій половині XIX ст., коли виявилось, що тип чистої націоналістичної держави не до здійснення й коло засади молодоевропейського націоналізму, що нація творить державу була в політичній практиці /напр. і головні в Угорщині та в Пруссії/ перевернена до гори ногами, цебто зформульована у зовсім протилежному сенсі, а саме: держава творить націю. Цим, звичайно, відкривалися двері до примусової асиміляції іншонаціональних меншостей й фактично заперечувалося право на національне самоозначення недержавних народів.

Цікаво, що сьогодні Італія, яка в минулому столітті дала, як ми бачили, найкращих ідеологів молодоевропейського націоналізму та вела рішучу боротьбу проти антинаціонального етатизму, стала ідеологічно на шлях крайнього панетатизма. Б. Муссоліні у своєму тут цитованому вже на попередніх сторінках трактаті особливо підносить цей державний авторитаризм зовсім у дусі обоювання держави у філософії історії Гегеля. Він персоніфікує націю в державі, але пріоритет дає державі, як націогенетичному чиннику, замість того, що в дусі націократії уважати державу вислідом вільних і самостійницьких змагань нації." Не нація - каже він - створює державу, як це було в старій концепції, концепції індивідуалістів, що була базою для публіцистичних міркувань про національні держави XIX ст. Навпаки, держава творить націю, що дає народові свідомість його власної моральної єдності, спільної волі, а отже й творче існування..." Муссоліні не уважає національну свідомість, базовану на мовно літературній відрубності, націогенетичним чинником. Для нього - держава, - що спрямовує й поширює цю свідомість згори, є рішальним фактором під цим оглядом. Ніхто не буде заперечувати значіння політичного а отже й державного моменту, як першорядного в процесі сучасної націогенези. Адже самостійництво й соборництво є

найвищим виявом національних змагань кожного народу. Але наведена концепція Муссоліні - це щось іншого. Визнаючи державу за творця нації, а не її діло, вона властиво перекреслює засаду й право народів на самоозначення, як націогенетичного принципу. Вона перетворює державній нації витворення недержавних народів в її діло. Тактична національна політика сучасної Італії пішла цим шляхом, оскільки вона веде безоглядну примусову асиміляцію інших національних меншостей /югославських, німецької/ - до італізації прізвиськ та імен словінців, хорватів. Звичайно, це жадна націократія, але абсолютистичний панетатизм, гірший за деспотизм Меттерніха, проти якого виступила сто років тому "Молода Італія", - цей каменяр первісного й творчого націоналізму. Але що особливо вражає в паннаціоналізмі, це не так його доктрина або ідеологія, як політична практика.

Під цим оглядом паннаціоналізм багато дещого засвоїв із тактики більшовизму, що в здійснюванні своїх засад не мав жадних моральних скрупулів, виходячи з аморалістичного становища, що "мета освячує засоби", цебто, що партії для здійснення її завдань "усе дозволене". Правда, ідеологічно Муссоліні не є прихильником програмового аморалізму. Навіть, навпаки, у своєму трактаті він раз-у-раз підкреслює етицизм своєї доктрини. Бо, по його думці, моральна концепція, охоплює всю дійсність, як також і людську діяльність, що над нею панує. Жадна людська акція не уникне перед моральним осудом; нічого на світі не може бути позбавлене вартости, яку мають її рідні з морального боку". Це теорія. Практика фашизму, як каже цитований автор - керувалася іншим гаслом: "Me ne freggo", яке тяжко на літературну мову перекласти, але сенс якого означає повну байдужість до засобів тактики. Муссоліні добачає в цьому гаслі вияв етоїчної філософії та "підсумок певної етнополітичної доктрини: це заклик до боротьби, прийняття ризику, що виникає з неї; це новий стиль італійського життя". /підкреслення моє Б./ Річ ясна, що в цей новий стиль "легко" вкладається терор і насильство, як засоби до здійснення провідних ідей паннаціоналізму. Зазначає знову, що під цим оглядом паннаціоналізм там, де запанував у державі, пішов слідами більшевизму, що перший відчинив навісті двері для масового терору й програмового аморалізму. Зрештою з цього боку спільним знаменником між більшевизмом і паннаціоналізмом є диктатура, як політична система державного мислення.

Цікаво, що деякі інші варіанти сучасного паннаціоналізму одверто признаються й до ідеологічного аморалізму. Так напр. у українському паннаціоналізмі, ідеолог якого Д. ДОНЦОВ висуває "аморальність", правда, в лапках, як одну з вимог свого волевого націоналізму. Цей його "аморалізм" має бути запереченням існуючих моральних категорій, які автор "Націоналізму" відкидає в душі своєї доктрини. Націоналістичний "аморалізм" визнає своїм учителем і попередником "Макіявеллі", автора славетного "Володаря", як підручника політичної та громадської етики. Може не так різко, проте, не менш виразно зазначає "аморалізм" націоналістичної доктрини другий ідеолог українського паннаціоналізму, М. СЦИБОРСЬКИЙ, що у своїй "Націократії" /1935/ зробив спробу усистематизування цієї доктрини. По думці цього автора, вибір засобів у визвольній боротьбі не повинен себе обмежувати ніякими "Загально-людськими" "приписами" "справедливості", милосердя, гуманізму... М. Сциборський є під цим оглядом прихильником етичного релятивізму, що найкраще відповідає націоналістичному максималізму, провідним гаслом якого є "Нація понад усе". /До речі, цитована книга згаданого автора названа "Націократія", під

чим він розуміє концепцію "державно-політичного й соціально-економічного устрою, що її заступає організований український націоналізм". Крім спільної назви ця концепція націократії немає нічого спільного з моєю її розумінням, як воно з'ясовано далі на сторінках цієї праці. Як я розрізняю націоналізм і паннаціоналізм, так на мою думку, слід було б розрізняти й демократичну націократію від автократичної націократії.

Найяскравіше виявився аморалізм паннаціоналізму в сучасній німецькій націософії, що зовсім відкинула етичні застереження. Так напр. О. ШПЕНГЛЕР, автор сензаційного "Західного світу" у своїй пізнішій праці - "Роки рішення" /Jahre der Entscheidung/, дуже поширеної в Німеччині, особливо ж серед молоді, просто пише: "Історія людства - є історія війн": "людина це хижак"... Коли я називаю людину хижак, то не знаю, кого цим образив: людину чи звіра? Адже ж великі хижаки є найшляхетнішими тваринами найкращого типу". Є зовсім логічно, коли цитований автор цю свою расову й націософію остаточно формулює в такій тезі: "Варварство є те, що я називаю сильною расою: отже вічно - войовниче в типі людини-хижака". /підкр. моє Б./

Це мабуть найкращий вияв ідеології сучасного паннаціоналізму. Він свідомо й програмово хоче бути не "homo-", а "zoo"-філософією. Це поворот до науки Гоббса, що динаміку первісної соціогенези зводить до двох тез: "людина людині вовк" та "війна всіх проти всіх". Цей націоналістичний імперіялізм передбачав австрійський поет минулого століття Фр. ГРІЛЬПАРЦЕР у своєму славетному афоризмі: "Von Humanität, durch Nationalität, zur Bestialität" - /Від людности через національність до звірства/. Проте й без огляду на сучасні іноді зовсім не культурні прояви післявоєнного націоналізму та його антигуманістичну ідеологію, не має підстав для песимізму Грільпарцер. Паннаціоналізм наших днів є переходовим явищем, викликаним світовою війною та революцією. Це або дитяча хвороба молодого націоналізму поневолених народів, що борються за своє національне самоозначення, або анахроністичне змагання розбитих і поневолених великодержав за повернення їх історичного "стану посідач" зперед 1914 року. Фанатизм сучасного паннаціоналізму свідчить про те, що національна ідея досягла тепер своєї кульмінації. Тому я сучасну фазу історії називаю націоцентричною. А завжди так бувало, що коли якась ідея досягала свого вершк, боротьба за її здійснення переводилася з нечуваним фанатизмом, що не цурався жадного насильства. Пригадаймо, як XV-XVII ст. вся Європа горіла в пожежі релігійного фанатизму й кривавилася у жахливих війнах /напр. тридцятилітній/. Але цей релігійний фанатизм минув: перемогла релігійна толеранція. Все людство сьогодні з пістетом згадує жертв цього релігійного ізувірства, що мученицьки гинули тоді з вірою в перемогу релігійної справедливості, толеранції та рівноправності. Мине й сучасний паннаціоналізм, коли в практичній політиці переможе засада національного самоозначення й коли настане доба національної толеранції, цебто - творчої націократії, що істотно розв'яже національну проблему, витворить передумовини до співжиття й співпраці всіх народів, а таким чином зведе у нівець сучасний паннаціоналістичний фанатизм з його антигуманітарною ідеологією.

Лекція вісімнадцята.

32. ПАНРАСИЗМ ТА ПАНКОНТИНЕНТАЛІЗМ.

З огляду на характер і завдання цієї праці, неможливо тут з'ясувати, хоча б і загально, всіх питань, що належать до діяльності націософії. Доводиться отже обмежитися визначенням найважливіших з них. Слід тому звернути увагу на дві проблеми, під націософійним оглядом, без сумніву, великого значіння. Називаю їх: панрасизмом та панконтиненталізмом. Перший з них був впливовим націогенетичним чинником у минулому столітті; другий починає бути політично активним головню після світової війни.

1. Панрасизм.

Панрасизмом загально можна назвати ідеологічні течії, що підкреслюють значення "раси", зглядно племінного споріднення, як націотворчого чинника. Найпопулярнішими під цим оглядом можна уважати дві загальновідомі ідеології: пангерманізм та панславизм. Перша з них була виявом експанзивних змагань об'єднаної німецької імперії в другій половині XIX ст.; одним з варіантів цього пангерманізму доводиться визнати німецький наступ на Схід або т. зв.

"*Drang nach Osten*"

Панславизм є подекуди більш складне явище, бо в ньому переплітаються два зовсім протилежні напрями, а саме: русофільство менших словянських народів поза межами бувш. царської імперії, себто в Австро-Угорщині та на Балканах, які побоювалися за свою майбутність у початках свого національного пробудження та у московській великодержаві добачали свого пріоритетного оборонця. Відтак, це був панрусизм офіційного царського "словянофільства", що використовувало політично згадане русофільство позаросійських словянських народів для своїх імперіалістичних змагань супроти Балканів і бувш. Австро-Угорської монархії.

Культурний "австрославизм" теж і у середині XIX ст. особливо ж ідеологія "словянських взаємин", як її пропагував Ян Коллар, є типовим проявом словянофільства поневолених словянських народів, що національно прокинулися, стали на шлях свого відродження й в племінній спільноті добачали чинника, який допоможе їм подужати їхню початкову національну кво-лість.

Ця "расова солідарність" є типовим явищем зрештою для всіх поневолених народів тогочасної Європи. Сюди можна, напр., зарахувати панлатинізм славетного провансальського поета - Фр. Містрала, що наврогу літературно-мистецького руху, молоддю провансу т. зв. "Фелібризму" хотів об'єднати решту романських народів, від Каталонців на Заході до румунів на Сході. Їхня культурна співпраця мала здійснити зповідну ірмію поета-мистця "Соняшну імперію" з Провансом і Марселем на чолі цієї панлатинської конфедерації. Також сьєандинавізм підкреслював племінну спільноту данців, шведів та норвежців у добі, коли політичні шляхи північних народів були вже розчи-щені й останній з тієї трійці - норвежці під проводом свого

великого національного поета - Б. Бернсона, розпочали рішучу боротьбу за свою державну приналежність. Подібний рух можемо констатувати й серед кельтів. Їхні панкельтські свята є саме класичним прикладом використання ідеології племінної спільноти на послугу національного відродження поневолених народів, в даному разі; ірландців, кімрів, бретонців та шотландців.

Цей романтичний панрасизм не мав розуміння нічого спільного з теперішнім німецьким расизмом. Своєю істотою він був суто-культурний та гуманітарний; не мав жадних імперіалістичних змагань і відкидав тактику національного примусу. Протилежним під цим оглядом був як згаданий пав-ський панславизм, так і німецький пангерманізм. Перший надуживав ідеї словянської спільноти для замаскування своїх панросійських великодержавних змагань. Другий істотно був тевтонським пангерманізмом, провідною засадою якого супроти не-німецьких народів було відоме гакатистичне гасло -

"/винищити/ Переможена у світовій війні Німеччина не зріклася цих своїх пангерманських мрій. Вимовно про це повчає твір відомого німецького соціолога От. Шпана: "Справжня держава" /1921/, де автор проти сучасної неначебно "балканізації" Європи радить лише один лік: "васальне підпорядкування південних і східних народів /конкретно: греків, югославян, чехо-словаків, поляків/ - гегемонії німецької великодержави, покликуючись при цьому на історичну традицію.

Вже в розділі - "Нація та раса" була звернена увага на те, як поняття раса неслухно зловживається національними ідеологіями. В дійсності це є символічний елемент під яким нераз розуміються зовсім різні речі. Ми бачимо саме як племінна спільнота утотожнюється з мовою. Напр. бодгари походженням своїм споріднені з народами угро-фінськими /передовсім із зирянами та мадярами/ расово на підставі мови зараховуються до словян; дуже мішані з антропологічного і етнологічного боку румуни з цієї самої причини уважаються приналежними до народів романських або латинських. В обох наведених випадках "расовою" ознакою є мова. Але відновлений сучасний паніберизм об'єднує різноплеменні народи в Азії та Африці на підставі релігії як свого роду расової ознаки. Іноді в цій функції "расової" означувача виступає - територія. Під цим оглядом можна згадати, наприклад, паніберизм. Марні вазі національно-автономічні рухи поневолених народів /зглядно прова-джені в Іспанії, що спрямовані проти мадрридського централізму і зма-гаються за звільну спілку загіренейських "іногородців" та "окраїн". Після весняної революції в 1931 р. в Іспанії цей паніберійський спротив виявився дуже бурхливо та стихійно. Він допоміг каталанцям, - каменярям паніберизму - здобути державну автономію. Він активував політичне боскєвів; його революційний від-гомін захопив і алісію й роз'ятрив революційно Андалузію. Іспанська контрреволюція є власне анахроністичною спробою, коли не подужання то бодай загальмування цих сепаратистичних на-ціональних і територіальних змагань за Піренеями.

2. Панконтиненталізм.

Географічно беручи, паніберизм є лише локальним вия-вом цього територіального типу. Після світової війни можна констатувати політичні рухи, зглядно ідеології в континентальних розмірах. Я загально називаю це явище панконтиненталізмом, уважаючи спільною

характерною його ознакою: прямування та змагання до політичної гегемонії того чи іншого континенту.

1. Панамериканізм.

Найстаршим серед цих рухів є, без сумніву, панамериканізм. Він повстав у зв'язку з т. зв. доктриною "Монроє", якою Злучені Держави забезпечили себе різко й виразно проти можливих контрреволюційних інтервенцій Європи, загрожуючих самостійності молодих заокеанських американських демократій. Ця доктрина була проклямована 2. грудня 1823 р. Джеймсом Монроє, тогочасним президентом Злучених Держав, звідки загально прийнята її назва. Гасло її - "Америка для американців". Істота цієї ідеології була зясована в такій програмовій заяві: "Нашою першою та основною тезою має бути засада, що ми не хочемо ніколи втручатися в європейські справи. Наша друга теза каже, що ми відкидаємо кожне втручання з боку Європи в наші американські справи".

Щойно наприкінці ХІХ ст. цей панамериканський рух скристалізувався та охопив обі частини згаданого континенту. Перша панамериканська конференція відбулася в 1889-90 р. у Вашингтоні, що став відтак осередком цього руху. Тут бо заложена була головна централь "панамериканської унії". Досі відбулося вісім панамериканських конгресів, а саме: крім згаданого першого у Вашингтоні, II-ий /1901р./ в столиці Мехіка; III-ий /1906р./ у Ріо-де-Жанейро; IV-ий /1910/ в Буенос-Айрес; V-ий /1923/ у Сан-Чіго /Чилі/; VI-ий /1928/ у Гавані; VII-ий /1933/ - в Монтевіде й VIII-ий наприкінці 1936р. знову в столиці Аргентини.

Панамериканізм у процесі свого розвитку з руху захистного щодо небезпеки з боку Європи, отже політичного в першу чергу, стає континентальною ідеологією, що обіймає повний комплекс усіх інтерконтинентальних взаємин, як торговельно-господарського, так і культурного характеру. Він має свій власний орган - "Бюлетень Панамериканської Унії", що виходить у трьох мовах /англійській, іспанській та португальській/; видає інформаційні публікації про американські держави та країни, що належать до цього об'єднання, яке нараховує вже 21 членів та є свого роду американським Союзом Народів. Вашингтонська централь цього руху має дуже гарну американологічну бібліотеку, що числить поверх 90.000 публікацій. В добу післявоєнній, коли Нова Європа переживає тяжку кризу, що своїми наслідками відбивається далеко поза межами нашого континенту вплив якої відчувається також за океаном, можна констатувати жвавішу активізацію панамериканського руху, головню завдяки творчій ініціативності та рухливості президента Злучених Держав - Рузвельта.

2. Панафриканізм.

Сто років пізніше повстає - панафриканізм, як прояв національного пробудження чорної раси. На попередніх сторінках цієї праці, де говорилося про муринський рух у Злучених Державах та про етногенезу автохтонного населення Африки, була вже мова про початки панафриканського руху й причини, що його викликали, як також і про ідеологічні його основи. Досі відбулося вже шість панафриканських конгресів. Вони докладно розробили проблематику й програму цього руху, як з расового, так і соціального, господарського та культурного боку. В ньому провід мають американські мурини. Але панафриканізм поза чорною

расою, самоозначення й визволення якої є головним завданням, має на меті теж долю свого кольорового людуства, добре розуміючи, що солідарність не білих рас у боротьбі проти гегемонії над ними білих народів є передумовиною успіху та перемоги перших в їх визвольних змаганнях. В закликуні ІІ панафриканського конгресу до світу накреслюється шлях політичного визволення всього кольорового людуства в колоніях європейських великих держав такими словами: "Вихідною точкою розумної адміністрації для поневоленних народів /маються на увазі кольорові автохтони колоніях В/ - має бути признання їм політичних прав. Є неминучим, щоб по цілій земній кулі була заведена демократія. Користування громадськими правами не є ані виявом божької милості, ані привілеєм якого з вибраних, бо це є природне явище, що має бути признаним як притаманне всім народам на землі. Вже завтра без усякго сподівання та за допомогою й під доглядом культурніших націй можна надати всім народам Азії, Африки, Америки та Океанії автономію. Чорні народи зовсім слушним правом вимагають, щоб культурні нації, чия справа принципі своєї ігноранції, чи то егоїзму, не ставили перешкоди, сталим народам на шляху до їхньої волі й добробуту."

Панафриканізм у згаданій заяві сконкретизував відтак свої вимоги щодо "чорного" континенту. Він добачає два можливі способи розв'язання африканського питання. Африка буде розділена між двома чи трьома європейськими великодержавами. В такому разі ці мусили б признати "тамтешньому, як чорному, так і білому населенню зовсім однакові громадські та суспільні права". Коли б з цих чи інших причин таке вирішення даної справи було б неможливе, тоді довелось б взяти на увагу "засновання одної єдиної африканської великодержави на підставі миру та взаємної доброзичливості. Така великодержава, збудована на основі загальної культури, мала б бути цілком автономна й суверенна щодо її внутрішньої політики, економічного розвитку, незалежності в справах торговельних і промислових. Від самого початку її існування вона мала б зайняти своє місце як повноправний співчлен у світовому Союзі Народів".

На дальших чергових панафриканських конгресах, яких досі відбулося шість, ідеологія й проблематика цього руху були ще докладніше та конкретніше з'ясовані, а також його програма та домагання. Ось напр. на ІІІ панафриканському конгресі, що відбувся восени 1923 р. в Лондоні та Лісабоні, між іншим були поставлені такі вимоги: 1/ право голосу в урядових установах на землях чорного населення; 2/ реформа й демократизація судівництва; 3/ право на землю й природні багатства; 4/ вільне навчання й шкільництво всіх ступнів; 5/ узгляднення права питомого населення в Африці замість дотеперішнього упривілювання лише білої раси; 6/ скасування невірності кольорової людности. ІV панафриканський конгрес, що засідав у Нью-Йорку /в 1927 р./, знову підкреслив вгорі наведені домагання, доповнивши їх вимогою основної реформи господарсько-суспільних відносин в Африці на користь тубільного населення. Позатим він висунув засаду повної рівноправності культурно-людської без огляду на їх походження та расову приналежність.

Панафриканський Конгрес, що відбувся у літі 1929р. в Найробі, не тільки докладно й вичерпуючо сконкретизував програму, але й головні постулати цього молодого, але дуже активного руху. Ця програма вимог "чорного сіонізму" обіймає 17 точок, з яких наводжу тут найголовніші: 1/ повна політична й соціальна воля чорної раси; 2/ представлення й з'ясування цієї справи перед Лігою Націй, як міжнародної расової проблеми; 3/ організація власного високого шкільництва й конкретне засновання 3 муринських університетів: у Злучених Державах, Західній Індії та в Африці; 4/ реформа й планова господарська політика скрізь, де жива автохтонна чорна людність; 5/ заснування у головних політичних центрах

усього світу /Вашингтоні, Лондоні, Парижі, Женеві, Римі, Берліні, Токіо, Китаю, Західній та Південній Африці/ муринських амбасад для репрезентації чорної раси та захисту її прав; 6/ організація щоденної муринської преси в цих осередках для ознайомлення та пропаганди справ чорної раси; 7/ п'янова організація й переведення ідеї соборності чорної раси; 8/ складення світового соціального кодексу цієї раси; 9/ опрацювання практичної програми всебічного визволення чорної людності; 10/ зібрання коштів у квоті 600 мільйонів доларів на здійснення згаданого плану впродовж 10 років; 11/ обрання проводу світового об'єднання муринів та Африканської Ліги; 12/ обрання 12 делегатів як представників чорної раси до Женевського Союзу Народів. Звичайно, екрізь у всіх заявах панафриканського руху рішучо таврується л і н ч у в а н н я їх земель у Злучених Державах, як прояв дикунства білої раси. Боротьба за визволення чорної раси мурини ведуть цю акцію під прапором паннаціоналістичної всієї кольорової людності. На своєму з'їзді у 1930 р., де головню конкретизувались громадські й суспільні домагання американських муринів щодо Злучених Держав, один уступ конгресової революції, був спеціально присвячений визвольним змаганням кольорових народів по цілому світі. " Ми вітаємо - казалось там - Ганді та вільну Індію, ми здоровимо боротьбу в Китаї супроти його зовнішніх та внутрішніх ворогів. Ми шлемо наші симпатії Єгиптові; ми простягаємо руки на доказ приязні чорним народам суходільної Південної та Західної Африки. Ми вітаємо господарську незалежність кольорових народів Західної Індії та Середньої й Південної Америки".

Ідеологами та каменярями панафриканізму є головню північно-американські мурини: цитований вже тут видатний письменник і вчений В. Е. Б у р г а р д т - Д ю б у а, організатор та секретар перших панафриканських конгресів, автор кількох джерельних праць про муринське питання. Попри нього доводиться згадати Р. Р. М а т о п а, що між іншим написав одну з кращих інформаційних книг про муринів під заголовком: " Ч о д у м а є н е г р ?" Останніми часами на чолі панафриканського руху висунувся - М. Г а р в е й - апостол " ч о р н о г о с і о н і з м у", цебто В е л и к о ї Е т і о п і ї, як соборної панмуринської держави в Африці. У своїй славетній промові на IV Панафриканському Конгресі в Нью-Йорку, М. Гарвей - не без поетичного захвату змалював візію майбутньої Африки та руба поставив питання про справу розкріпачення чорної раси. Подаю тут кілька провідних думок із загальної його промови, до яскраво характеризує як світогляд, так і світовідчування цього Вашингтона чорної раси. " Ми, як мурини-казав він - проголошуємо: що є добре у наш час для білої людини, є таксамо добрим і для мурина. Біла раса жадає - волю, свободу та демократію. За цю волю, свободу, демократію вона заливала Європу кров'ю впродовж чотирьох з половиною років. В цю криваву війну, що велася за утримання прапору цивілізації й свободи, вона втягла поверх мільйонів чорних людей з Африки, Західної Індії та Америки, яні також за те, щоб світ міг користатися з надбавь культури. Ми билися, як люди; ми билися чесно; ми билися славно; але коли була здобута перемога, ми залишилися позбавленими своєї волі, своєї демократії та тих славних привілеїв, за які ми билися. І коли ми не хочемо, щоб знову була війна, ми мусимо організувати 400 мільйонну силу, аби прапор демократії замаєв над великим суходолом Африки... Ми, як нарід, не хочемо нічого, що належить іншим. Але інші хочуть забрати нам те, що є наше... Коли англієць уважає Англію своєю рідною країною; коли для француза Франція є його домівкою, коли американець дивиться на цей континент, як на

вою країну, тоді настав час, щоб ми мурини увжали Африку нашою батьківщиною. Коли Європа та Америка є для білої людності, Азія для жовтої, тоді ім'ям Бога Африка мусить бути домівкою чорного населення. П'ять минулих століть ми вмирили за кого? За чужі раси. Настав час, щоб мурин вмирав за свій нарід... Ми мусимо написати конституцію... що має весті й цавити долею 400 мільйонів людей. Цю конституцію, подібну до конституції найбільших світових демократій, ми мусимо обронити до останньої краплі крові... Земляки, дозвольте мені сказати вам, що настав час для муринів мобілізувати їхні сили: 400 мільйонів душ - для кривавої війни. Прийшов час і є нині справедливо, щоб мурини розпочали боротьбу за здобуття Африки... Ми не маємо жадної людини. Все, що ми хочемо, як раса, це місце під сонцем. 400 мільйонів це забагато, щоб бути позбавлено цього права. Коли 60 мільйонів англійців мають це право, коли 80 мільйонів німців можуть його мати, коли 7 мільйонів бельгійців користуються ним, я не знаю чому ми не можемо мати місця й великої простороні під тим самим сонцем. Коли ви вірите, що Африка мала б бути великодержавою під доглядом муринів, тоді вставайте й наспівуйте національний гимн нашого народу - " Етіопія, країна наших батьків". Хай він залунає з тисячі гір, як заклик сурми до бою!"

Ця "Деклярація прав і конституція муринів", складена М. Гарвеєм по зразку " magna charta libertatum" - інших історичних народів, починається протестом проти насильств білої раси, а відтак підкреслює такі провідні засади: 1/ рівноправність усіх людських рас з німоєю признання усіх прав для муринів, як "вільних громадян Африки, що є батьківщиною усіх негрів"; 2/ расова зверхність усіх людських рас, особливо ж з господарського суспільного боку, 3/ зокрема ця точка цієї декларції, де говориться: " Ми віримо у вільну Африку для чорних народів цілого світу в душі расел - Європа для європейців!", "Азія для азіятів!", ми підносимо клич: "Африка для африканців!" як тубільних так і закордонних; 4/ право на самоозначення рас; 5/ право чорної раси на Африку; 6/ відкинення окупації й використання Африки чужими займаннями; 7/ заклик до світу, щоб він визнав провідників муринського руху легальними представниками чорної раси. Залишаючи кілька дальших точок загального характеру, слід звернути увагу на два останні пункти, де виразно зазначається, що на будуче мурини не сміють воєвати за справу чужих ворожих рас і підноситься рішучий протест на адресу білої раси, що послуговується муринами, як "гарматним мясом" у своїх війнах.

Вичерпуючо ідеологія панмуринізму з'ясована у збірничку статей і промов, а головню провідних думок М. Гарвея: " Philosophy and Opinions of Marguerite Gervay" - Також муринський річник: " Negro Year Book - 1923" систематично інформує про панафриканський рух, стежучи за ідеологічним його розвитком і стисло зазначаючи фактичні його надбання.

3. Паназіатизм. Після світової війни починає прокидатися свідомість континентальної відрубності та соборності також в Азії. В 1924 р. відбувся в Нагасакі I паназійський конгрес. На ньому Сун-Ят-Сен, батько Молодого Китаю, у програмовій доповіді: "Азія та Європа" - засував ідеологічні основи азійського континентальної та расової спільноти. Він виразно зазначив істотну різницю між азійською та європейською культурою з одного боку, а з другого між світоглядом цих двох континентів. З провідними думками цього програмового викладу читач мав уже нагоду ознайомитися у розділі про

етногенетику Азії. Лишається отже схарактеризувати з націософічного боку цей паназіятизм Сун-Ян-Сена. Він дуже нагадує "слов'янську взаємність" поневолених слов'янських народів на початках їхнього національного відродження. Цей паназіятизм підкреслює моральний елемент, як рішальний чинник згаданої ідеології.

Але попри цього гуманітарного паназіятизму поневолених азійських народів і країн, існує водночас його двійник так само, як попри згаданого культурного слов'янофільства пригноблених слов'янських народів, лютував за воєнницький царський панрусьизм, прикриваючись назовні маскою визвольницького панславізму. Маю на увазі агресивний японський паназіятизм, що планово й свідомо прямує до господарської гегемонії та політичного протекторату над азійським суходолом. Першими об'єктами цих японських примувань є Далекі Схід. Заснування "самостійних" держав Маджу-Коу та Мен-Коу, спроба опанування і підпорядкування північного Китаю також є яскравими прикладами цього японського паназіятизму, перекладеного на мову реальної політики. Японія використовує китайську революційну завірюху для закріплення свого політичного впливу й проводу на Далекому Сході. Токіо вживає всіх зусиль, щоб у цьому найсхіднішому закутку азійського суходолу, де питома націогенія знаходиться у початкових фазах, під панконтинентальним гаслом - "Азія для Азіятів!" - подужувала дотеперішню господарську перевагу там європейських великодержав. Коли ж Японія водночас побороє Молодий Китай, то робить це під покришкою більшовицької небезпеки. Справді, вплив московського комунізму дуже відчувається в Південному Китаї. Перед своєю смертю Сун-Ян-Сен прилюдно виявив симпатії до революційного ленінізму та заповів перемогу в недалекій майбутності радянського ладу у своїй батьківщині.

Японія не подляє паназійської ідеології. Китаю так, як її зформулював Сун-Ян-Сен у Нагасакі. Проти цієї концепції паназіятизму вона висуває свою, істотно протилежну. В 1934 р. в Японії було засновано паназійське об'єднання - "Дай-Айя-Кіотай", "Велика Азія". Це, мовляв, азійський провідник покійного московського панславізму. Згадане об'єднання "Д.А.К." - замасковано проводить паназіятистські плани щодо азійського континенту. До головних завдань цієї установи належить систематична пропаганда японської культури та мови по цілому азійському суходолу; практично поширення скрізь в Азії японських торговельних впливів і підприємств. Одним із перших досягнень "Д.А.К." було "осамостійнення" Маджу-Коу. Передбачається "визволення" інших азійських народів і країн під протекторатом та доглядом Японії. / Сто років тому царська Росія подібним робом "визволювала" балканські християнські народи, виступаючи в ролі протектора самостійности Греції, Сербії, Болгарії, Румунії/. Відтак "Д.А.К." має на меті обмеження, коли не цілковиту ліквідацію політичних і господарських впливів як Європи, та і Америки в Азії. З цього погляду паназіятизм нагадує попередню згадану "Монрое-Доктрину" в її застосованню до Азії. Д.А.К. ідеологічно виразно зголошується під прапор панконтиненталізму. Його каменярі тої думки, що час національних держав уже на все відійшов до минулого; натомість майбутнє належить великим континентальним політичним об'єднанням, як Пан-Азія, Пан-Совіти, Пан-Європа, Пан-Америка. Д.А.К. присвячує особливу увагу ідеологічному вихованню азійської молоді, що об'єднана в окремі спільні "Молода Азія". В 1935 р. у Токіо відбувається перший її конгрес. Він мав бурхливий перебіг та був прилюдною маніфестацією цього нового паназіятизму. Його програмовим гаслом був клич: - "Відродження азійських культур". В ньому брали участь представники майже всіх азійських народів та країн: Індії, Персії, Афганістану, Індокитаю, Сіаму, Китаю та навіть Туреччини. Згаданий конгрес мав яскраво японо-фільський та протиевропейський перебіг. Попри більшовизму, що відобрає

ролю головно національно-революціонізуючого чинника в сучасній Азії, змальований тут азійський паназіятизм, мовляв, автохтонізуючим фактором монгольської націогенії, що після світової війни стихійно захопила жовту расу.

4. Пан-Європа. Цікаво, що Європа, яка впродовж останніх століть мала культурний та політичний провід у цілому світі, найпізніше виявила свої панконтинентальні стремління. Світова війна відсунула цей суходіл на другий план історії. Цей факт був приводом Р.Н. Кундегове-Калергі до написання програмового твору "Пан-Європа" /1923/, що була першою спробою ідеологічного обґрунтування паневропеїзму. Автор згаданої праці слушно зазначає на вступі, що коли сьогодні весь світ політично прямує до континентального об'єднання, Європа єдина перебуває в стані політичного роз'єднання та майже державної атомізації. В цьому, на його думку, й полягає істота "європейського питання", яке він зясовує таким чином: "Чи може Європа, політично господарські пошматована, втримати свою самостійність та забезпечити для себе мир супроти все дужчим позаєвропейським великодержавам або чи вона може бути приневолена для порятунку свого існування перетворитися в союз держав?" Його відповідь на цей запит така: "В жадному разі не є можливе, щоб ця європейська дрібнобуржуазність могла постійно втриматися попри чотирьох великих світових держав майбутности: попри британської та російської, американської та східно-азійської." Сьогоднішня Європа є зовсім осамічена. Вона не може сподіватися жадної допомоги ані зі Сходу, ані зі Заходу". Росія хоче її завоювати, Америка хоче її купити." Вигляди Європи після світової війни мало надійні, бо вона стала полем бою для цілої землі. Європа мусить тому рятуватися, доки ще не пізно. Її порятунок - "Пан-Європа": політичне й господарське об'єднання всіх держав від Польщі до Португалії у державну спільку." Кундегове-Калергі слушно звертає увагу на те, що само поняття Європи вимагає з'ясування та точного визначення. Європа, каже він, не є жадним політичним поняттям. Частина світу, що так називається, - уявляє із себе хаос держав і народів; це порохівня міжнародних конфліктів; реторта майбутньої світової війни." Пан-Європа ідеологічно є базована на засадах політичної демократії. Тому східній її границя посунена до Польщі, включаючи цю країну. Східній кордон - каже автор - не має бути визначений Уралом, але політичною границею між Росією та демократичними прикордонними державами. Росія буде євразійською державою. Вона не належатиме до Європи. З другого боку - також Англія - серце великобританської імперії - виключена з цього паневропейського проекту, з причин географічного характеру. Конкретним здійсненням паневропеїзму мають бути "Злучені Європейські Держави", як практичне розв'язання "європейського питання".

Восени 1926 р. у Відні відбувається перший і досі єдиний паневропейський конгрес. Помимо всіх зусиль Кундегове-Калергі та заходів покійного французького державного діяча - Ар. Бріана, який в 1930 р. заініціював політичне об'єднання Європи через Союз Народів, - паневропейська ідея не знайшла досі ширшого відгому серед європейських народів. Передовсім, в порівнянні з іншими континентами. Європа не є точно визначеним поняттям. Ідеолог паневропеїзму слушно це стверджує, кажучи: "Поняття Європи повстало із сумішки географічних, політичних і культурних елементів."

Перед війною Європа уявляла із себе культурну, а до певної міри також політичну спільноту. Світова війна розбила цю спільноту, а політично деградувала Європу. "З центру світу Європа була відсунена на його периферію ... Сьогодні Європа не є осередком світа ані з політичного та господарського, ані з культурного боку! Світ емансипувався від Європи".

В цьому саме полягає основна різниця між паневропеїзмом та іншими панконтинентальними рухами, про які тут мова була попередню. В Америці, Африці та Азії панрасові й панконтинентальні змагання є проявом політичного та національного пробудження й підйому, отже їхньої молодости. В сучасній Європі ми є свідками чогось протилежного. Європа пережила свою політичну весну сто років тому. Сьогодні вона відчуває на собі тягар осени є в стадії політичного занепаду. Тому вона все кохається у своїй минулості. "Обличчя Європи - каже Куденгове-Калергі, - є обернено назад, замість уперед". Деякі сучасні спроби її відмолодження у своїй істоті орієнтовані на давно минуле: Фашизм - на античний Рим та середньовічну Італію /корпоративізм/; гітлеризм - на старих германів з культом прагерманського міту; навіть московський більшовизм, неначебто, революційна утопія, задивлена вперед, властиво є базований на прамарксистичній концепції зперед сто років /"Комуністичний Маніфест"/.

Ідеолог Пан-Європи політично базував її на засаді політичної демократії й через це географічно, як ми бачили, на східній її сторожі поставив Польщу. Майже п'ятнадцять років, що минуть від появи "Пан-Європи", трагічно скорегували його віру в європейську демократію. Східний форпост Пан-Європи - Польща - опинився міжним на протидемократичному фронті. В протизагу большевицькій диктатурі на Сході, повстали фашистівська та гітлерівська на Заході. Демократію зрадила також західня сторожа Пан-Європи - Португалія. У різних відтінках диктатур заланували скрізь в Середній Європі /крім Чехословаччини/ та на Балканах. Політично всі ці європейські диктатури чи півдиктатури орієнтовані антидемократично: вони мріють про політичну реставрацію; відкидають новоевропейський "status quo". Їх ідеалом є повернення не лише "status quo ante bellum", але чтан річей зперед пару сот і навіть тисячу років. Звичайно, ця сучасна Європа стихійно та непримиримо антипаневропейська.

Цим пояснюється неуспіх дотеперішньої пропаганди паневропеїзму. Європа в теперішній ситуації органічно не може прийняти паневропеїзму. Це наявний мінус нашого континенту в порівнянні з Азією, Африкою та Америкою. Але полюсом Європи є її довершена націогенія. Куденгове-Калергі має рацію, коли каже: "не народи Європи є спільними, але їхні політичні системи". Історичним завданням Європи є отже знайти творчу синтезу між її національним індивідуалізмом та континентальним інтегризмом, чого конче вимагають господарські потреби, й що для економічного самоозначення нашого суходолу є крайньою неминучістю.

Як бачимо, існують під цей час континентальні рухи, що є спробою політичного та господарського об'єднання людства у великі територіальні комплекси, як напр., Америка, Східна Азія, Британська імперія, Совітський Союз. В межах великих господарського-політичних об'єднань, що обіймають споріднені або близькі між собою народи, має людство досягнути вишого шаблю свого розвитку, захочучи вільним свій національний поступ. В деяких з цих майбутніх об'єднань можна добачити спроби потужної консолідації панконтинентального типу, як напр., у панамериканізмі; або

в панбритизмі, що є спроба своєрідного об'єднання великої британської імперії, яка переходить навіть за межі панконтиненталізму й в дійсності має трансконтинентальний характер. Лише Європа якнайменше виявила досі здатности у цьому напрямі. Паневропеїзм покищо - політична утопія. Його програма - "Європейські Злучені Держави" - це музика майбутнього, не знати навіть як далеко. Правда, каменяр Пан-Європи не втрачає надії. Його оптимізм оправдується вірою в те, що "кожен великий історичний процес починається як утопія, а кінчається як дійсність".

З українського становища можна закинути паневропеїзму те, що він знехтував українське питання й без належних підстав Велику Україну на поталу євразійській Росії. Автор Пан-Європи не зрозумів і не доцінив як слід європейської традиції в історії України та історичне значіння України, як заборона Європи проти Азії. Без України Пан-Європа, беручи на увагу активізацію Молодої Азії та спроби самоозначення Євразії, буде мертвонародженою дитиною. Не Польща, але Україна мусила б бути східною сторожею майбутньої Пан-Європи.

33. НАЦІЯ Й ЛЮДСТВО.

Одним з головних завдань націософії є з'ясування взаємин між нацією й людством. Загальний національний ренесанс у минулому столітті є неспірним фактом так само, як активізація національних рухів скрізь у зв'язку із світовою війною. Проте, нераз доводиться чути зауваження що, мовляв, увесь цей розвіт національних прямивань та змагань у новітній добі є, так мовити, епізодом у сучасній історії, бо людство, неначебто, простує тепер непохитно в напрямі до анаціональних, зглядно до наднаціональних об'єднань панраситського або панконтинентального характеру. В наслідок цього народи, які досі не здобули своєї державної самостійности, засуджені історією на поталу, бо вони, мовляв, нездатні до культурного поступу; асиміляція їх є отже природним та неминучим супроводом сучасного технічного прогресу; а інтернаціоналізація людських взаємин в інтерконтинентальних розмірах не сприяє буцім то кращим виглядам відсталих народів, над якими майбутня історія скорше чи пізніше прийде до денного порядку.

Слід тут з'ясувати цю справу й відповісти на питання, чи справді положення цих історією приспаних народів є так безнадійне та чи новочасний національний ренесанс, що захопив народи цілого світу, є лише хвилевим покращанням стану пацієнта, перебувакчого вже в агонії, чи примусова або непримусова їх асиміляція є неминучим лихом, яке виключає для них можливість повного національного самоозначення?!

Соціологія, звичайно, не може передбачити, що станеться за пару соток чи тисячу років. Але, вивчаючи минуле та порівнюючи його з сучасним, вона має змогу робити деякі припущення щодо напрямку історичного розвитку сучасних націогенетичних прямивань. Я назвав нашу добу націоцентричною, щоб таким чином підкреслити історичне призначення нації під цей час. В цьому сенсі я говорю про націоцентричність, як найближчу фазу в історії людства. Через це необхідним є з'ясування взаємин між нацією та людством, щоб зрозуміти та зорієнтуватися в історичних тенденціях нашої доби.

Здебільшого, нація й людство трактується як свого роду протилежність. Звідци висновок, що інтенсивний розвиток

людства автоматично майже проводить до анаціональної інтеграції на полі культури й політики. Інакше кажучи, що цей процес водночас означає спрокволий, але неминучий занепад національної диференціації в недалекій будучині. На цьому становищі сходяться метафізичний космополітизм, первісний романтичний інтернаціоналізм та абстрактний універсалізм, що відкидають або нехтують націю, як історичного чинника, вага якого зростає наявно в новітній добі. Проте, в дійсності між нацією й людством не має істотної суперечності так само, як нема її між одиницями та суспільством. Людське суспільство існує через поодиноких людей й без них чи поза ними було б неможливе. Нація є природною й реальною організаційною формою людства. Це вже інтуїтивно розумів каменярь модерного націоналізму Гердер /пор. його "Ідеї до філософії людства", що є властиво першою спробою модерної націософії, - з'ясував питання взаємин між нацією й людством під соціологічним оглядом, слушно відкидаючи тезу про суперечність і протилежність між ними. Людство бо є творчою синтезою індивідуально викристалізованих та національно цілковито самоозначених народів.

Соціальна інтеграція /об'єднання/ та диференціація /різничкування/ це два паралельні напрями людського розвитку, що один другого доповнюють, а не виключають. "Людство - каже Масарик не є щось понаднаціональне, воно уявляє із себе організацію поодиноких націй... Між національністю та інтернаціональністю немає жадної протилежності, але, навпаки, існує погодження. Національна засада діє водночас з інтернаціональним принципом /міждержавність/. Але не від того, як європейські нації індивідуалізуються, вони прямують до господарського й комунікаційного об'єднання та наближаються одна до другої передовсім у ділянці технічної культури. Але індивідуалізація та централізація проявляється таксамо в духовному обміні ідей і культур /знання чужих мов, переклади/. Європа й навіть людство об'єднуються".

Немає підстав дивитися на людство й націю як на протилежні поняття, що одне друге виключає. Цікаво, що й націософія "Молодої Європи" виходила також з цього погляду на дану справу. У маніфесті "Молодої Італії" кажеться, напр". "Людство - це об'єднання батьківщини. Людство це союз народів з метою мирно й з любов'ю виконати своє завдання на землі. Але, хто є поневолений, має, звичайно, природне право на революційний спротив. Жадна батьківщина не сміє перебувати в кріпацтві, тиранію мусимо ненавидіти й поборовати мечем та кров'ю".

Консолідація людства шляхом об'єднання народів, проте, не є зовсім рівнозначним з будь-якою національною та культурною одноманітністю, як це гадають деякі дослідники. Цим питанням цікавиться також К. Кавтський у своїй розвідці: "Визволення Народів", дев'ятий розділ якої має такий симптоматичний наголовок: "Одноманітність світової культури". Цей видатний соціолог гадає, що боротьба проти асиміляції, яка де далі все більше загрожує молодим народам, є зовсім безнадійна. Асиміляція бо, по його думці, є природним наслідком культурного поступу. К. Кавтський гадає, що сучасний економічний розвиток спричиняє інтернаціоналізацію культури, а це є рівнозначне з денациональною асиміляцією. Капіталізм зумовлює все зростаючу культурну монотонію та нівелізацію. Є, зрештою, законом еволюції, що поступ монотонізує все, навіть природу." Не диференціація, але засимільовання народів!" - так згучить націологічна прогноза К. Кавтського: "не прилучення мас до національних культур, але до європейської культури, яка дедалі більше стає світовою, така мета соціалістичного розвитку".

Націософія цього марксістського ідеолога в даному випадку є

помилковою якщо до її тез, так і висновків. Кавтський соціальну монотонію трактує по аналогії з все дужчою монотонією в природі. Але проти цього твердження можна піднести закид, що між біологією й соціологією є велика та істотна різниця, через що кожна аналогія між біологічними й суспільними явищами має лиш метафоричне значення. К. Кавтський у своїх міркуваннях з цього приводу неслухно плутає форму, зміст і дух культури. Європейська або світова культура неможливі без націй та їх своєрідних і відрубних культур. Як була мова попередю, культура є критичною ознакоюсамобутности нації. В приямі власної культури істотно виявляється індивідуалізм нації, її власне обличчя. Істотно національне в культурі того чи іншого народу стає надбанням світової культури, збагачує її. Світова чи європейська культура є творчою синтезою національних культур. Це, немов, культурна веселка, що відбиває різні кольори поодиноких національних культур. У своїй істоті, своїм духом справжня культура все є світовою. У своїх культурних проявах вона - національна. Там, де нехтується, або навмисно калічить, вислідом є не створення справжньої культури, але її механічна фальсифікація, та навіть дострація, як напр. у сучасних диктаторських режимах, де примусова нормалізація культурного життя у всіх ділянках без винятку приводить до культурного застою та занепаду. Бо творча культура може жити й розвиватися тільки в атмосфері вільної критики, прилюдної свободи, а не політичного примусу. Через це спроби плекання "продетарської" культури під Совітами, нацистичної в сучасній Німеччині та фашистичної в Італії, - є здебільшого сизифовою працею. Справжня культура є й може бути лише культурна. Все інше є культурою в лапках на послугах тої чи іншої політичної доктрини. Гайне й Гете нерозлучно зв'язані з німецькою культурою всупереч остракізму їх сучасною Німеччиною. Совіти, висунувши теоретичну тезу /Сталіна/: "культура національна щодо форми, але соціалістична щодо змісту", практично використовують рідну мову тільки як доцільний засіб для думкової большевізації всіх народів Радянського Союзу. Зайво казати, що цей шлях не приведе до витворення й розвитку нової чи нових культур, але в дійсності означає псевдосоціалістичну кастрацію молодих народів ССРСР, що культурно прокинулися та стали на шлях свого національного самоозначення. Бо, як це добре знає й совітська націологія, - "національна форма культури є точно зумовлена самою істотою даного народу" /Ш.Альджанов/. Сучасна Москва фактично поборює культурне виявлення національної істоти підлеглих їй народів, бо як іронічно зауважив представник совітських тюрків /Арслан Зубудай/ "радянським народам" дозволено, правда, щоб вони писали вірші "національною мовою"; вимагається, однак, щоб ці поезії своїм змістом та по суті були проявом пролетарських тенденцій"... дуже сумнівно, щоб цей шлях привів до справжнього національного самоозначення совітських народів - бо нація - це щось ширшого за пролетаріят; - скорше це є безнадійна спроба Москви перетоплювання численних народів Радянського Союзу у нову "совітську" націю, що було б лише етапом до пізнішого змосковщення. Ми є бо свідками пробудження й народження большевицького російського патріотизму та націоналізму, про що тут вже загадувалося попередю.

Цікаво зазначити, що коли розходиться про москалів, совітська преса й публіцистика розуміє націю інтегрально, а не тільки в пролетарському лише аспекті. Під цим оглядом незвичайно симптоматична вступна стаття в "Правді" /15.І.37/ під заголовком: "Великий російський народ", де між іншим знаходимо таке національне "вірух" московських большевиків: "ми любимо свою батьківщину, ми любимо свою мову: мову велику, могутню, мальовничу. Вона стає тепер міжнародною мовою. Поступові люди вив-

чають її. Ми пишаємося іменами Пушкіна, Лермонтова, Толстого, Бєлінського, Добролюбова й Чернишевського; Менделєєва, Сечанова і Павлова. Ці прізвища разом з іменами Ломоносова математика Лобачевського, винахідника радіо-Попова, героїчних мандрівників - Пржевальського, Миклухи-Маклая, хоробрих мореплавців - Липтевих, Леженева, Седова й багатьох інших створять нашу національну славу й ми з повним правом пишаємося ними. Ніщо не може стати проти творчих сил відродженого народу, який будує свою державу. Таким нарід є вдатний до великих чинів героїзму. Чуда!"

Ця цитата з большевицького чоловічого органу стверджує неохочість тези про національну культуру, як підвалину культури взагалі. Культури повної, мовляв, інтегральної, а не якоїсь обрізаної для лише партійного вжитку. Ніхто не боронить московським большевикам плекати культ російської нації, що зраджує наявні ознаки національного месіанізму; але ніхто не зможе перешкодити іншим усім народам ССРСР, піти шляхом їхнього власного націоналізму розвинути та визволити з примусових лабет "пролетарського" націоналізму, в яких тримає їх совітський режим.

Саме цей приклад совітської теорії та практики в справі, про яку тут мова, ще зайвий раз стверджує перемогу національної засади, як організуючого чинника людства та заперечує небезпеку культурної монотонії світу. Так довго, як живуть і розвиваються народи вільно й незалежно не існує така загроза. Творча й жива нація є вічним джерелом культурного поступу усього людства. Не забуваймо, що архітвори національного мистецтва є водночас шедеврами світового культури; що національні генії належать до Пантеону всього людства. Музика Вагнера або Шопена, що вийшла з нетрів національної стихії, здобула цілий світ. Безсмертна поезія українського велетня Т. Шевченка, пересякнена національним патосом, промовляє своїм уселюдським духом до серця кожного народу. Б. Бернсон, великий норвежський поет, читався з великим захопленням в цілій Європі... Архітвори національної різьби та малярства всіх часів і народів є вічними й світовими своєю вселюдською красою.

Світу отже не загрожує ще жадна одноманітність, але, навпаки, й завдяки сучасному національному ренесансу людство йде назустріч весняному розцвіту нових національних культур. Сучасні змагання й боротьба за національне самоозначення народів не є отже жадною культурною реакцією, але безсумнівним поступом у процесі людської історії... Бо ця боротьба не є боротьбою проти інтернаціоналізму людськості, але боротьбою проти поневолювачів, які зловживають держави для нівелізації й примусової асиміляції. Людство не прямує до одноманітності, але до єдності, з допомогою якої щойно буде можливим осамостійнення націй, їх органічне об'єднання, спілка всіх народів Європи, а врешті, й об'єднання всього людства".
/Л. Г. М а с а р и к /.

34. НАЦІОКРАТІЯ.

" Народи пани", оборонці історичного, " стану посідання" не хочуть жадним робом погодитися та визнати факт національного відродження т. зв. "неісторичних" народів. Спочатку вони нехтували його і назагал відкидали. Відтак почали шукати якихсь чудодійних ліків, щоб спинити, або принаймні загальмувати поступ національних рухів. Нарешті, коли все це не помагало, вони зайво намагалися здискредитувати визвольні рухи поневолених народів, обмидаючи їх болотом всіляких клевет та брехливих обвинувачень. Все це однак зайве й безсиле. Бо історія сприяє тепер еманципації о-

бездолених народів, яких досі вона нехтувала й приспала. Під прапором сучасного паннаціоналізму людство простує до націократії, нешто, до політичного панування націй в близькій майбутності.

В дотеперішній історії людства чергувалися досі - ц е р к в а та д е р ж а в а, як провідні чинники політичного розвитку. Сьогодні на зміну їм приходять нація, що у своїх змаганнях за політичне самоозначення народів виступає проти курателів держави, яка нехтує їх самостійницькі прямуювання. Народи, що національно прокинулися нещодавно або тепер, борються за своє помітне самоозначення та свободу. Це особливо є характерним для сучасної Європи, де культурна нашіогенія майже скрізь є вже закінчена. Але й поза Європою, головню в Азії, подекуди також в Африці, словом, скрізь, де національно прокинулися кольорові народи, висувається домагання расової рівноправності, а отже й права цих народів на самоозначення. Ці національні змагання по цілому світі є прологом до нової фази вселюдської історії, яку називаю націократією.

Живемо в добі її народження так, що можемо стежити за перебігом її творення. Було б, проте, передчасним вже нині хотіти сконкретизувати реальні її форми, як щойно завтра стануть політичною дійсністю. Сьогодні є можливим щойно передбачити головні напрямні цього процесу.

Націократія має витворити новий тип держави, досить гнучкий, щоб у нього вклялися самостійницькі змагання кожного культурного народу. Націократія мусить знайти ж и в у форму для здійснення права народів на їхня самоозначення. Історичне ізраждання полягатиме в тому, щоб нині хронічний конфлікт між нацією й державою поладити й зліквідувати раз на все. Вона мусить синтетично примирити автономізм, зглядно сепаратизм національно свідомих народів з централізмом й автократизмом держави. Головно розходиться тут про погодження засад "волі та організації", як слушно це констатує автор "Пан-Європи". "Це замирення - каже він, - всередині мусить виявитися в якнайдалі ідучій автономії, а назовні в якнайвільнішій федерації". Етнополітично сучасний світ простує непереможно до цього виходу з сучасного націо-державного напруження. Особливо англійська державно-адміністративна практика є під цим оглядом дуже повчаюча своїми практичними досягненнями та успіхами; совітська система - своєю теоретичною гнучкістю. Про що в даному разі влучно спостеріг Куденгове-Калегрі, кажучи: "Європа мусить зрозуміти, що диференціація без інтеграції приводить до занепаду та що її аналітична політика має бути доповнена також політичною синтезою". Звичайно, це правило має силу не лише для Європи, але для всього світу, оскільки цей перебуває в стані національної кристалізації та індивідуалізації.

Сучасний паннаціоналізм, захоплений ідеалом всебічної національної автаркії /самовистарчальности/, зовсім забув та свідомо нехтує цю потребу міжнародньої синтези попри зовсім виправданого змагання кожного народу до повного його самоозначення. Проте, національний егоїзм, що відкидає неминучу потребу міжнароднього порозуміння та співпраці, передовсім шкодить інтересам свого народу. Масарик має рацію, коли каже: "Одиниці так само, як і народи не існують для того, щоб тільки виконувати свої героїчні завдання. Нарід, що жив лише для себе, був би так само бідолошним, як людина, яка живе тільки для себе. Без віри в ідеї та ідеали є життя як одинців, так і народів лишн животінням".

Також національний егоїзм у г о с п о д а р с ь к і й ді-

ланці, що особливо після війни виявився дуже сильно у різних народів /спроби здійснення економічної автаркії/ цілковито завів. Ця програма господарська ізоляція у великій мірі спричинила трагічне поглиблення світової кризи після війни. Не підлягає сумніву, що вихід із цієї сучасної скрути є можливим єдиною шляхом відновлення світової економічної політики між усіма країнами та народами. Регіоналізм у світовій економіці, що останніми часами набуває впливу в міжнародних взаєминах, може бути тим мостом, по якому зубожене теперішнє людство вийде із сутічок національної автаркії на шлях міжнародної співпраці й порозуміння. Взагалі без шанування засади взаємин та господарської взаємозалежності всіх народів неможливим є переведення політичної націократії.

Не слід забувати, що шлях до націократії зовсім не піде напростець, але навпаки, що він буде дуже плутаним і тяжким. Дубій між нацією й державою буде дуже безоглядним, заки держава пристосовується до нової системи націократії, цебто поки кожен нарід, національно усвідомлений здійснить і забезпечить своє політичне самоозначення. На цьому шляху до націократії неминучі ще криваві війни та революції. Бо людство, на жаль, ніколи й ніде не навчилося нічому з досвіду минулого всупереч відомому античному твердженню, що "історія є учителькою народів". Історичні факти доводять ясно, що навіть світові культури, як французька чи англійська, не в стані були цілковито засимілювати недержавні й поневолені народи, як бретонці, фламандці, кімри. Острів лужицьких сербів і після соток років не потонув у німецькому морі. Проте, пануючі народи продовжують свою сизифову працю, марно намагаючись засимілювати та зденационалізувати іншонаціональні елементи, перебуваючи під їх політичною гегемонією. До них можна застосувати речення Ніцше: "Може ще десь існують народи і стада, але не в нас, мої брати! Тут є лише держави! Що це таке? Держава це найхолодніша серед холодних півтор. Холодно вона бреше також; і ця брехня вилазить з її пащі! Я - держава, я нарід!" Націократія буде запереченням цієї традиційної брехні та виправлення її в цьому сенсі, що замість твердження - "я-держава, я нарід" гаслом її буде: "Я-нація, я держава".

Заведення націократії вимагатиме попереду духовного й морального переродження людства та народів. Треба буде зрезигнувати в культу абсолютної державної суверенності та примиритися з голою дійсністю, що право на самоозначення мають усі національно усвідомлені народи без будь-якого виімку. Треба буде обмежити "святій егоїзм" народів; річево проаналізувати й скритикувати їхній національний месіанізм, цебто, віру в якесь спеціальне призначення та нарцисизм, тобто романтичне їх самозакохання. Доведеться зрестися мрії про світову гегемонію тої чи іншої пануючої нації. Відкинувши забобон про "інферіорність" одних та суперіорність других народів, зглядно рас. Слід буде усвідомити собі, що кожна нація або раса у відповідному для себе природному й суспільному оточенню може розвинути у гарну квітку людства.

Сучасна паннаціоналістична психоза згодом мине так само, як минув релігійний фанатизм, що на початку нової доби руйнував Європу кривавими війнами та вкривав ватрами заживо палених "еретиків". Коли ми сьогодні перечитуємо чорну хроніку цих страшних подій, нам тяжко не раз зрозуміти, через що та або інша віра могла викликати у тодішніх людей такі кровожадні інстинкти та лютий фанатизм. Так само наші внуки з жахом читатимуть історію криваву

подій, заподіяних сучасним паннаціоналізмом. Релігійна толеранція є сьогодні політичною аксіомою серед культурних народів. Для наших нащадків такою самою аксіомою буде національна толеранція.

Від войовничого паннаціоналізму через конструктивний і творчий націоналізм веде шлях до націократії. Хоче сучасне людство прокинутися із своєї післявоєнної психози, щоб у відворотному напрямі пройти відому тріяду Грільпарцера "від звірячості, через націоналізм до людяності". Бо у своїй істоті націоналізм - це визвольні, незалежні народи, добровільно об'єднані у континентальні та світові спілки з одного боку й відновлене організоване людство з другого. Щойно в добу націократії відроджені народи здивують світ наймогутнішим своїм твором - "IX симфонією" людської історії.

25. II. 1937.

ПОКАЖИКИ ЛІТЕРАТУРИ.

Відомість джерел до цієї праці вже згадані в тексті. Звичайно немаливо тут навести всю націологічну літературу, яка дуже велика, особливо спеціальна. Натомість, майже немає праць підручкового характеру, що пояснюється тим, що націологія є ще остаточно уконститутована, як самостійна наукова дисципліна. Для автора є чималим клопіт із складенням покажчика літератури, що відповідав би потребам педагогічного та дидактичного характеру. І наводжу тому далі всю головнішу націологічну літературу, як загального, так і спеціального характеру. Тому, що наші слухачі розкинені по цілому світі, подана література на різних мовах. З технічних причин і для об'єктивності користування цим покажчиком, він складений в алфавітному порядку. Праці інформаційного та збірного характеру подані в кінці цього списку джерел.

Auriac J.: La Nationalité française. 1913.
Auerhan J.: Jazykové menšiny v Evropě. 1924.
Bagehot: Ursprung der Völker. 1885.
Bauer O.: Nationalitätsfrage und Sozialdemokratie. 1908.
Benda J.: Diskours á la Nation européenne. 1933.
Bluntschli: Die nationale Staatsbildung und der moderne deutsche Staat 1870.
Roos Fr. Rasse und Kultur. 1922.
Бодковський О.І. Націологія і націографія як спеціальна соціологічна дисципліна для наукового дослідження нації. 1926.
Його ж. Національне пробудження, відродження, самоозначення. 1931.
Його ж. з покажчиком головної новітньої націологічної літератури / з покажчиком головної новітньої націологічної літератури /
Його ж. Поневолені народи царської імперії: їх національне відродження та автономічні прямування. 1916.
Його ж. Т.Г. Масарик, національна проблема і українське питання. 1910.
Його ж. Боротьба народів за національне визволення. 1932.
H. I. Boczkowski: Grundlagen des Nationalproblems / Einführung in die Nationalologie / 1936
 / з докладним покажчиком літератури на головних мовах /
Boehm M.H. Das eigenständige Volk / Volkstheoretische Grundlagen der Ethnopolitik und Geisteswissenschaften / 1932.
Le Bon G. Lois psychologiques d'évolution des peuples.
Borschak El. Le mouvement national ukrainien au XIV-e siècle. 1931.
Brunhes J. /C. Vallaux/. La Géographie de l'histoire. 1921.
Salderon S.F. Les démocraties latines de l'Amérique. 1913.
Chalupný Em. Národní filosofie československá. 1935.
Chamberlain H.S. Die Grundlagen des XIX Jahrhunderts.
Condehove-Calergi. R.N. : Pan-Europa. 1923.
Чехович К. Олександр Потебня / Український мистець-лінгвіст / 1931.
Димевський Д.М. Нариси з історії філософії на Україні. 1931.
J.V. Daneš: Puvod a zanikání domorodcu v Austrálii a Oceánii. 1924.
ДОГОЖ. Zeme a vývoj lidstva. 1926.
Deckert E.: Panslavismus, Panslavismus und Panteutonismus in ihrer Bedeutung für die politische Weltlage. 1915.
Deniker J. Les races et les peuples de la terre. 1900.
Delafosse M. L'âme nègre. 1922.
Додоцевський Р.: За право мови. 1934.
Delafosse M. Civilisation néo-africaines. 1925.
Dillon D.J. The peace Conference. 1921.

Донцов Д.: Национализм. 1926.
Драгоманів М.: Чужацькі думки про українську національну справу. 1891.
Його ж.: Историческая Польша и великорусская демократия. 1882.
Dubamal M.: La question bretonne dans son cadre européen. 1929
Fabrice L.: La terre et l'évolution humaine. 1922/3. вичерпуючим покажчиком антропогеографічної літератури /
Fichte G.: Reden an die deutsche Nation.
Fiedliger Zs.: Demokracie a otázka národnosti. 1932.
Flinot L.: Le préjugé des races. 1921.
Fischer E.: Rasse und Rassenziehung bei Menschen. 1927.
Fouille Al.: Esquisse psychologique des peuples européens.
Friedl. H.: Pan-Amerikanismus.
Frobenius T.: Kulturgeschichte Afrika. 1923.
ГЕГЕЛ Г.В.Ф.: Philosophy and opinions. 1923.
Gaulis B.G. Le nationalisme en égypte. 1935.
Van Genep: Traité comparatif des nationalités. t. 1927.
Goldman S.: Jüdische Galutwirtschaft. 1909.
Gumplovic L.: Les Races et le Rassenkampf. 1900.
Hamerus Fr. A.: La race dans la civilisation / Une Critique de la doctrine nordique / 1935.
Handelsman M.: Rozwój narodowości nowoczesnej. 1. 1927.
Hartmann L.M.: Il risorgimento / Le basi dell'Italia moderna. 1815-1915 /
Häusser H.: Zentraler Gegenstand der Soziologie / 1923.
 Volk als Naturfakt, geistige Gestalt und Willensschöpfung. 1934.
Herbert L.: Nationality and its problems. 1920.
Hertz Fr.: Rasse und Kultur. 1915.
Hilfer Ad.: Mein Kampf.
Hrdlička V.: Vývoj lidstva. 1921.
Huntington: Civilization and Climate. 1915.
IIIIS H.: Rasse ve věde a v politice. 1935.
Joachimnes P.: Vom deutschen Volk zum deutschen Staat / Eine Geschichte des deutschen Nationalbewusstseins / 1916.
Johannet P.: Le principe de nationalité. 1918.
J. Zilka: Dějiny světových náboženství. 1924.
Kautsky K.: Rasse und Judentum. 1914.
Його ж.: Die Betrelung der nationen 1917.
Kirchhof Al.: Zur Verständigung über die Begriffe Nation und Nationalität. 1905.
Kjellström Ba.: Die politische Probleme des Weltkrieges. 1915.
Його ж.: Der Staat als Lebensform. 1917.
Його ж.: Grundriss zu einem System der Politik. 1920.
Його ж.: Die Grossmächte und Weltkriegese. 1921.
Kohn K.: Geschichte der nationalen Bewegung im Orient. 1926.
Його ж.: Nationalismus und Imperialismus im Vorderen Asien. 1931.
Krofta K.: Čechové a Slováci před svým státním sjednocením. 1927.
Razamjan L.: Ce qui faut connaître de l'âme anglaise. 1927.
В. Левинський. Народність і держава. 1919.
Його ж.: Соціалістичний Інтернаціонал та поневолені народи. 1920.
Ленін В.І. Национальный вопрос, т. XIX.
Його ж. О Китае, 1926.
Leturneau G.: La psychologie ethnique / Mentalité des races et des peuples / 1910.
Luschan F.: Völker, Rassen, Sprachen. 1922.
Maderlago S.: España. Ensayo de historia contemporánea. 1931.
Його ж.: Anglais, Français, Espagnols. 1930
Mancini P.: Della Nationalità come fondamento del diritto delle Genti. 1851.
Pl-y-Margall: Les Nacionalidades. 1920. / IV.
Marques Rivière I.: La Chine dans le monde. / La révolution chinoise de 1912 à 1935 / 1935.
Masaryk T.G.: Národnostní filosofie doby nové. 1905.
Його ж.: The small Nations in the European Crisis. 1916.

Ного Ж.: Světová Revoluce. 1925.
 Matiecka J.: Puvod a počátky lidstva. 1924.
 Maul O.: Das Wesen der Geopolitik. 1936.
 Meinecke F.: Weltbürgertum und Nationalstaat. 1920.
 Melliet H.: Les langues dans l'Europe Nouvelle. 1918.
 Милюков П.: Национальный вопрос. 1925.
 Mises L.: Nation, Staat und Wirtschaft. 1919.
 Mitscherlich F.: Der Nationalismus Westeuropas. 1920.
 Милюк О.: Евразийство. 1930.
 Müll R.: Nationalism und Internationalism. 1918.
 Ного Ж.: National selfgovernment: its growth and principles. 1918.
 Mustl Al.: Poust a Oasa / Nova Arable/. 1934.
 Ного Ж.: Lev ze kmene Judova / Nova Habeš/. 1935.
 Ного Ж.: Dar Nilu, /Novy Egypt/. 1935.
 Ного Ж.: Mezi Eufratem a Tigridem / Novy Israhel/. 1935.
 Müller-Freudenthal P.: Psychologie des deutschen Menschen und seiner Kultur. 1922.
 Mesollin B.: La doctrine du fascisme. 1933.
 Neumann Fr.: Mitteleuropa. 1915.
 Neumann Fr. J.: Volk und Nation. 1918.
 Nocken H.: Nation und Geschichte. 1933.
 Oppenheimer Fr.: Das Staat. 1907.
 Pahn W.: Afrika, das schwarze Schwanz und Vales. 1933. / з доказками новітньої літератури про Африку /
 Пачейко В.: Зєдинєні держави Східної Європи. 1922.
 Pittard E.: Les races et l'histoire. 1922.
 Radl Em.: Rassevtheorie a narod. 1918.
 Ного Ж.: Narodnost jako vědecky problem. 1929.
 Renan E.: Qu'est ce qu'une nation ? 1882.
 Renner K.: Das Selbstbestimmungsrecht des Nationen. I. 1918.
 Rolland R.: Mahatma Ghandi. 1924.
 Ного Ж.: Guine ans du Combat. 1935.
 Roosevelt Th.: Pan Amerikanismus.
 Rose J.H.: Nationality as a factor in modern history. 1926.
 И Ж.: The Development of the European Nations /1879-1914/. 1926.
 Rudesco C.A.: Etude sur la question des minorités de race, de langue et de religion. 1929.
 Ruppin A.: Soziologie der Juden. I, II. 1931.
 Сафаров І.: Национальный вопрос и пролетариат
 Савітскі Р.: Сестина světa / Rusko jako zeměpisny a historicky celek / 1933.
 Schoell F.L.: La question des Noirs aux Etat, Unis. 1923.
 Siegfried A.: Die ethische Krise der Vereinigten Staaten. 1927.
 Ного Ж.: La crise de l'Europe. 1935.
 Simard: Etude critique sur la formation de la doctrine des races au 18-10me siècle et expansion au 19-10me siècle. 1923.
 Semple B.: Influences of geographic Environment. 1911.
 Станкевич В.: Судьбы народов России. 1921.
 Старосольський В.: Теорія Нації. 1922.
 Сталин И.: Статьи и речи об Украине. 1936.
 Silberstein L.: Výstavba narodnostní kultury S. S. S. R. / Наведені головні джерела совітської націоналістичної літератури / 1937.
 Strasser M.: Völker und Kulturen von Anfang bis heute in vergleichender Vorstellung. 1936.
 Snitko: Zarvs pojęć o narodzie. 1910.
 Szerer M.: Idea narodowa w socjologii i w polityce. 1922.
 Сибороцький: Націократія. 1935.

Steinmetz S.R.: De nationaliteten en Europa 1920.
 Lotrop Stoddard: The rising tide of Color. 1921.
 Ного Ж.: Le Nouveau Monde de l'Islam. 1923.
 Tagore Rabindranat: Nationalism. 1919.
 Тимошецький В.: Мова і національність. 1912.
 Tresquir L.: L'Irlande dans crisis universelle /1914-1917/. 1918.
 Truhard H.: Völkerbund und Minderheiten-Petitionen. 1931.
 Thurnwald R.: Die menschliche Gesellschaft in ihren ethno-soziologischen Grundlagen. / I-V/. 1931-35.
 Целевич В.: Нарід, нація, держава. 1934.
 Vallaux C.: Geographie sociale. Les sol et é Etat. 1911.
 Valjzer E.: Die Rassen und Völker. 1927.
 Vendryes J.: Le langage. / Introduction linguistique a l'histoire / 1921.
 Vergin E.: Das unbewusste Europa. / Psychoanalyse der europäischen Politik / 1931.
 Valoz G.: Historia del movimiento fascista. 1935.
 Wasilewski L.: Skład narodowościowy państw europejskich.
 Seton-Watson R.W.: Racial problems in Hungary. 1908.
 Ного Ж.: The Southern-Slav question and the Habsburg Monarchy. 1911.
 Ного Ж.: The new Slovakia. 1924.
 Weil G.: L'Evell. des Nationalités 1918.
 Weyc Fr.: Soudobý zapas o nove mezinárodní právo. 1918.
 Winkler W.: Handbuch der europäischen Nationalitäten. 1929.
 Wirth A.: Rasse und Volk. 1914.
 Wolfmann L.: Politische Anthropologie. 1903.
 Wundt W.: Elemente der Völkerpsychologie.
 Die Nationen und ihre Philosophie / Ein Kapitel zum Weltkriege
 Wenzelieno J.H.: Nationalism in modern Finland. 1931.
 Zangwill J.: Das Nationalitätsprinzip. 1919.
 Формы национальных движений в современных государствах. 1910.
 Zimmer: Nationality and government. 1919.
 Les Aspirations autonomistes en Europe.
 Verhandlungen des II. deutschen Soziologentags.
 L'Europe fédéraliste / Aspirations et réalités / 1927.
 З цитованого на вступі цієї праці циклу лекцій про націю влаштованих чеським філософським товариством у Празі / в 1918 р. /, крім згаданої в цьому покажчику студії проф. Радля про расу, виїшли друком такі нариси:
 Dvarský V.: Národ a puda. 1919.
 Hoch K.: Ethika mezinárodních styku.
 Kállár J.: Národ, právo a stát. 1919.
 Matizka I.: Plemeno a národ. 1919.
 Позатим слід ще згадати новітню чеську публікацію:
 Tři přednášky o nacionalismu. / J. Slavík, Z. Nejedlý, J. B. Kozák /
 Nation und Nationalität. / Jahrbuch für Soziologie / III, 1927.
 Ethnopolitischer Almanach / Ein Führen durch die europäischen Nationalitäten bewegungen /
 Die Nationalitäten in den Staaten Europas. 1931-32.
 Национальные питання / На допомогу партнаванню. Журнал Культпрону / III / 6 / У Ч. 1-2, 1930-31 /
 Национально-культурное строительство в Р. С. Ф. С. Р. Сборник статей под ред. А. Р. Рахмиева. 1933. Национальные питання на Сході Європи. / Матеріали і документи / 1925.

ПЕРЕДМОВА.

I. ПРОБЛЕМАТИКА, ЗАВДАННЯ ТА ПОЧАТКИ НАУКИ ПРО НАЦІЮ /НАЦІО- ГЕН/	1
1. Національне пробудження й відродження Європи	2
2. Перші спроби національної ідеології та теорії /Фіхте, Палацький /	4
3. Національне питання та наука	5
4. Наука про націю чи розподіл проблеми нації між окремими науками ? / Ф.И. Нойман, П.Сорокін, Р. Челлен, С.І. Папроцькі /	6
5. Деякі особливості нації, як об'єкту наукового дослід / Нарід і модерна нація. Термінологічний хаос. Склад- ність істоти нації. Ед. Єллінек /	8
6. Чи є можлива й виправдана наука спеціальна про націю ? / Специалізація соціології. Соціологія й нація. Потреба й виправданість націології. Наука про релігію /	10
7. Преісторія та каменярі націології / І.І. Гердер. Німеччина. Австро-Угорщина. Італія. Італійська "трійця". Манчини та Маміяні. Польща. Каталонія. /Фр.Пі-й-Марґаль/ Франція. Е.Ренан. Англія. Росія /Герцен. М. Бакунін/ Україна та націологія / М. Драгоманів /	13
8. Війна й національна справа. Уряди та визвольна боротьба. Націографічна література. Об'єднання та конгреси понево- лених народів. В. Вільсон	22
9. Т.І. Масарик і початки націології	25
10. Р.В. Сетон-Вотсон та його націологічні праці про Австро- Угорщину. / Огляд головних праць цього автора. Націоло- гічне здемаскування Австрії /	27
11. Націологічна програма тижневика: "Нова Європа". Погляд цього часопису на справу українську та на Росію. Крити- ка в ньому методів Мирової Конференції /	30
12. Поширення націологічних студій під час світової війни... Націологічна акція Німеччини. Зомбарт. Ф. Ноймана "Осеред- ня Європа". Німецькі націологічні праці. Націологічні мо- тиви в німецьких антропогеографічних публікаціях. К.Реннер. Зразки французької, американської та англійської націоло- гічної літератури	34
13. Шляхами розвитку націології після війни	43
Пробудження кольорового людства. Ревізіонізм. Німеччина. Журнали й публікації. Конгреси європейських національних меншостей. Австрія. Польща. Чехословаччина. Франція. Англія. СРСР. Російська еміграція й національне питання. / П. Мілюков / . Евразійство. Італія. Жидівський Науковий Інститут. Націологія й еміграція. Каталонія й Україна. Каталонці. Українці. Українська еміграція та націологія.	65
14. Націологія та її архітектоніка	65
Нарід і нація. / Етнологія й націологія / . Архітектоніка націології. Потреба організації та координації націознав- чих дослідів.	
II. ЕТНО-Й НАЦІОГЕНЕТИКА	68
15. Загальний огляд всесвітньої етногенези / Народотворення / . Людина й суспільство. Розподіл соціо-й-етногенези за кон- тинентами. Європа. Азія. Большевизм й національне пробуд- ження кольорового людства. Африка. Проблематика етнологі-	

Огор.

нези в Латинській Америці та індіанізм. Індіанці - ція Мексики.	83
16. Північна Америка	83
Індіанці. Муриноске питання. до історії американських муринів. Скасування чорного невольництва в Злучених Державах. Надбання американських муринів після визво- лення. Перша світова війна й панарифіканізм. Змагання кольорового людства до расової рівноправності й пан- африканізму. Загальні націологічні висновки з мурино- ської етногенези в Америці. Етногенетика Злучених Дер- жав. Канада. Канадійські українці	97
18. Австралія і океанія	97
Австралійські тубільці та причини їхнього занепаду й вимірання. Наукове значіння австралійської етногенези та панпаціфічний рух. Європеїзація Маорів і повстан- ня новозеландського народу. Народження й творення ав- стралійського народу. Марєво "білої Австралії". Підсум- ки світової етно-й-націогенези. Гегемонія білої раси та національне пробудження кольорового людства	111
III. НАЦІОНАЛІТИКА. / Суспільна структура нації /	111
19. Підстави розрізнення етно-й-націогенези. З приводу класифікації народів на історичні та "безісторичні". Чому розрізняємо етно-й-націогенезу ? Народність або національність.	
20. Вплив суспільної складні на формування та розвиток на- роду. Етно-й-націогенеза, як поступове усупільнення населення. Два типи народів / етно-й-націогенеза / . Місто й село. Радянська націологія й соціальна струк- тура нації	115
21. Що таке нація	
дефініція та аналіза нації за С. Рудницьким, П. Манчини та Е. Ренаном.	
IV. ЕНЕМІТИ НАЦІІ.	124
22. Раса й нація. П. Топінар. А.А. Гобіно й Ляпуж. Г.От. Чемберлен. Л. Вольфман. Соціаль-Антропологія /О.Аммон / . Німецький расизм / І.Ікхтер / . Антисемітизм. Жидівський тип - витвір середовища. Висновки.	143
23. Нація й територія	143
Земля й люди. Територія та етногенеза. Від геодегермі- нізму до гео-релятивізму. Географічна типізація та антро- погеографічна специфікація. Схід Європи з антропогеогра- фічного та етно-націографічного боку. "Механіка" мезоло- логічних взаємин. Мовно-національні кордони та природні кордони. Українська справа з мезологічно-антропогеогра- фічного боку. Територія у світлі націології.	160
24. Мова та нація	160
Гідна й чужа мова. Нація не є тотожною з мовою. Мова й раса. Висновки.	
25. Нація й культура	167
26. Культура, як критерій національної самобутности. Зв'я- зок між культурою й нацією.	170
26. Релігія та нація	170
Релігійний універсалізм та націоналізм. Реформація й початки європейської націогенези. Націогенетичні впливи релігії.	
27. Нація як психо-вольнтаристична спільнота	178

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ.

до лекцій 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 та 11 курсу Націології.

Лекція 3-4.

- 13. Як вплинула перша світова війна на націологічні дослідження ?
- 14. Яке становище до національно-визвольних змагань заняли уряди В. Вільсон ?
- 15. Що зробив Т.Г. Масарик як дослідник нації й каменяр націології ?
- 16. Який був напрям націологічних дослідів Сетона-Вотсона перед війною та під час війни ?
- 17. Як і чим виявилось зацікавлення Німеччини до національних питань під час війни ?
- 18. Як реагувала австрійська соціальна демократія на національну проблему ? Хто був видатним націологом цієї партії ?
- 19. Хто під час війни підніс і боронив право народів на самоозначення ?

Лекція 5.

- 20. Чи мала світова війна вплив на кольорове людство ?
- 21. Що уявляє із себе післявоєнний ревізіонізм ?
- 22. Як виглядає німецька націологія після війни ?
- 23. Як стоїть справа з націологією Польщі та в Австрії ?

Лекція 6.

- 24. Що зробила в цим напрямі Чехословаччина ?
- 25. Як виявився інтерес до національних справ у Франції та в Англії ?
- 26. Чим відрізняється совітська націологія ?
- 27. Що робиться в ділянці націології в інших країнах / Італії, Каталонії ?
- 28. Що зроблено Україною в цим напрямі ?

Лекція 7.

- 29. Як мала б виглядати архітектоніка націології ?
- 30. Що таке етно- й-націогенеза та які їх передумовини ?
- 31. Яке значіння й роля Європи в цих процесах і через що ?
- 32. Коли і як національно пробудилася Азія ?
- 33. Які має вигляди етногенеза в Африці взагалі, а зокрема серед мурунів ?

Лекція 8.

- 34. Що уявляє Америка під цим оглядом ? / В чім полягає різниця між Північною та Південною частиною ?
- 35. Як стали народом північно-американські муруни та чого вони досягли ?

V. ЕТНОПОЛІТИКА. 180

28. Проблематика й завдання етнополітики.
Що таке етнополітика ? Нація й партія. 184

29. Нація й держава. 184
Самоозначення народів. Справа національних меншостей.
Проблематика національних меншостей. 191

30. Справа синтези між нацією та державою. 191
Югославія. Чехословаччина. Про державну та національну
соборність. 199

VI. НАЦІОСОФІЯ. 199

31. Проблематика націософії. Людина й нація. Головні течії
національної ідеології. Паннаціоналізм як переходова
криза націоналізму. 210

32. Панрасизм та панконтиненталізм. 210
Панрасизм. Панконтиненталізм. / Панамариканізм. Пан-
африканізм. Пан-Європа/.

33. Нація й людство. 222

34. Націократія. 222
Показчик літератури.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

до курсу Вступ до Націології - доцента О. І. Бочковського .

До лекцій 1-2.

- 1. Що характеризує Європу XIX ст. з національного боку ?
- 2. Як розуміли Фіхте й Палацький національну справу ?
- 3. Який шлях вивчення нації доцільніший: самостійна наука про націю чи "парцеляція" проблеми нації поміж різними науками ?
- 4. Чи можлива націологія ? Аргументи проти і за ?
- 5. В чім полягає своєрідність національних відносин та трудність її досліджування ?
- 6. Чи націологія як наука виправдана й можлива ? / Приклад творення соціології; або повстання науки про релігію /.
- 7. Які були початки наукового дослідження нації ?
- 8. Які народи та країни більше цікавилися вивченням проблеми нації ? Які менше ? Через що ?
- 9. Що зроблено було в цим напрямі Італією ?
- 10. Яка була роль Австро-Угорщини ? Франції ?
- 11. Росія й початки націології ?
- 12. Чи українці спричинилися до її творення й як ?

- 36. Як повстав американський нарід ?
- 37. Що уявляє із себе з національного боку Канада ?
- 38. Як виглядає етногенеза в Австралії та Океанії ?
- 39. Чому повстав пан-пацифічний рух ?
- 40. Як утворився новозеландський нарід та роля в цьому процесі Маорів ?
- 41. Чим цікаве повстання й розвиток австралійського народу ?
- 42. В чім полягає суть конфлікту між білою расою та кольоровим людством й які його вигляди ?

Лекція 10.

- 43. Через що розрізняємо етно-й-націогенезу ?
- 44. Як слід розуміти народність ?
- 45. Чим характеризуються два основні типи етно-й-націогенези ?
- 46. Яка роля міста, а яка села в творенні нації ?
- 47. Як дивиться на соціальну структуру радянська націологія ?
- 48. Що таке нація й що творить її істоту ?

Лекція 11.

- 49. Які взаємини між нацією й расою ?
- 50. З'ясуйте погляди головних представників расових теорій ?

К О Н Т Р О Л Ь Н І   З А П И Т А Н Н Я

до лекцій 12, 13, 14, 15, 16, 17 та 18 Курсу Націології.

Лекція 11.

- 51. Як склався жидівський національний тип ?

Лекція 12.

- 52. Чи та як впливає територія на людей ?
- 53. Як слід розуміти ці взаємини ?
- 54. Чим відрізняється Схід Європи під цим оглядом ?
- 55. Чи мовні кордони покриваються з територіальними ?
- 56. Як виявляються взаємини між людиною і територією на Україні ?
- 57. Оскільки територія є ознакою нації ?

Лекція 13.

- 58. Як є такий зв'язок між мовою та нацією ?
- 59. Яка роля рідної мови у розвитку нації ?
- 60. Чи мова вичерпує істоту нації ?
- 61. Які взаємини між мовою й расою ?

- Лекція 14. 62. Чи культура характеризує націю ?
- 63. Який між ними зв'язок ?
- 64. Який вплив релігії з національного боку ?
- 65. Які релігії під цим оглядом активніші ?
- 66. Яке національне значення релігії ?
- 67. Що найбільше характеризує істоту нації ?

- Лекція 15. 68. Що таке етнополітика та які її завдання ?
- 69. Які взаємини між нацією й партією ?
- 70. Який стосунок між нацією й державою ?
- 71. Що таке самоозначення народів ?
- 72. Як представляється справа національних меншостей після першої світової війни ?
- 73. У чому істота проблематики національних меншостей ?

- Лекція 16. 74. Як виглядає справа югослов'янського національно-державного об'єднання ?
- 75. Що таке чехословакізм ?
- 76. Через що доцільно розрізняти національну та державну соборність ?

- Лекція 17. 77. Що таке націософія ?
- 78. Як повстають і розвиваються взаємини між нацією та людиною ?
- 79. Коли й як почали творитися національні ідеології ?
- 80. Що характеризує молоді-європейський націоналізм ?
- 81. Що таке паннаціоналізм ?
- 82. Які його характерні ознаки та які типовіші прояви ?

- Лекція 18. 83. Що таке панрасизм і в чім та як він виявляється ?
- 84. У чому полягає істота панконтиненталізму та як він повстав і досі виявився ?
- 85. Як слід розуміти взаємини між нацією та людством ?
- 86. В чому полягає різниця між культурою світовою, європейською та національною ?
- 87. Куди йде світ до асиміляції чи націоналізації ?
- 88. Чи загрожує людству культурна монотонія ?
- 89. Що таке націократія ?
- 90. Які характеристичні її ознаки ?

